

**UJEDINJENE
NACIJE**

Medunarodni sud za krivicno gonjenje
lica odgovornih za teška kršenja
medunarodnog humanitarnog prava
pocinjena na teritoriji bivše Jugoslavije
od 1991. godine

**Predmet
br.** IT-97-25-T
Datum: 15. mart 2002.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJECEM II

U sastavu: sudija David Hunt, predsjedavajući
sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba
sudija Liu Daqun

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 15. marta 2002.

TUŽILAC

protiv

MILORADA KRNOJELCA

PRESUDA

Tužilaštvo:

gda Hildegard Uertz-Retzlaff
gda Peggy Kuo
g. William Smith

Obrana:

g. Mihajlo Bakrac
g. Miroslav Vasic

SADRŽAJ

I. SAŽETI OPIS OPTUŽBI.....	4
II. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU CLANA 3 I CLANA 5 STATUTA	7
A. C INJENICE RELEVANTNE ZA OPŠTE USLOVE ZA PRIMJENU CLANA 3 I CLANA 5 STATUTA	7
B. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU CLANA 3 STATUTA	18
C. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU CLANA 5 STATUTA	20
D. ZAKLJUCCI U VEZI S OPŠTIM USLOVIMA ZA PRIMJENU CLANOVA 3 I 5 STATUTA	22
III. OPŠTA RAZMATRANJA U VEZI S OCJENOM DOKAZA.....	25
IV. INDIVIDUALNA KRIVICNA ODGOVORNOST I ODGOVORNOST NADREĐENOG.....	28
A. INDIVIDUALNA KRIVICNA ODGOVORNOST PREMA CLANU 7(1) STATUTA	28
1. Udruženi zločinacki poduhvat.....	30
2. Pomaganje i podržavanje	34
B. ODGOVORNOST NADREĐENOG PREMA CLANU 7(3) STATUTA	35
V. POLOŽAJ OPTUŽENOG KAO UPRAVNIKA	38
VI. ZLOČINI PO CLANU 3 I CLANU 5 STATUTA	50
A. ZATVARANJE	50
1. Pravo.....	50
2. Zaključci: zatvaranje muškaraca ne -Srba u KP domu.....	53
3. Odgovornost optuženog.....	57
B. NEHUMANA DJELA I OKRUTNO POSTUPANJE	58
1. Pravo.....	58
2. Zaključci	60
3. Odgovornost optuženog.....	71
C. OKRUTNO POSTUPANJE, NEHUMANA DJELA I MUCENJE.....	73
1. Pravo.....	73
(a) Okrutno postupanja i nehumana djela	74
(b) Mucenje	74
2. Zaključci	78
(a) Okrutno postupanje i nehumana djela (par. 5.4 do 5.16).....	78
(i) Premlaćivanja po dolasku u zatvorsko dvorište (par. 5.4 do 5.6)	78
(ii) Premlaćivanja oko kantine (par. 5.7 do 5.16)	79
(iii) Premlaćivanja iz Priloga A	83
(b) Mucenje, okrutno postupanje i nehumana djela (par. 5.17 do 5.29)	84
(i) Mucenje i premlaćivanja kao kazna (par. 5.17 do 5.21)	84
(ii) Mucenje i premlaćivanja prilikom ispitivanja (par. 5.22 do 5.29)	90
(iii) Mucenje i premlaćivanje iz Priloga B	97
3. Odgovornost optuženog.....	112
D. UBISTVO.....	117
1. Pravo.....	117
2. Zaključci: ubijeni iz Priloga C	120
3. Odgovornost optuženog.....	127
E. POROBLJAVANJE.....	130
1. Pravo.....	130

2. Zaključci	134
(a) Paragraf 5.41 i prisilni rad	134
(b) Paragraf 5.42 i prisilni rad	137
(c) Paragraf 5.43 i prisilni rad	140
(d) Paragraf 5.44 i prisilni rad	147
(e) Paragraf 5.45 i prisilni rad	154
(f) Nalazi u vezi sa preostalim navodima o prisilnom radu	157
(g) Preostali zatocenci iz Priloga E i prisilni rad	160
3. Odgovornost optuženog	161
F. PROGON	162
1. Pravo	162
2. Zaključci	165
(a) Zatvaranje kao progon	165
(b) Nehumani uslovi kao progon	166
(c) Mucenje, nehumana djela i okrutno postupanje kao progon	168
(d) Ubijanje kao progon	175
(e) Prisilni rad kao progon	176
(f) Deportacija i protjerivanje kao progon	177
3. Odgovornost optuženog	183
(a) Udruženi zlocinacki poduhvat	183
(b) Pomaganje i podržavanje	184
(c) Odgovornost nadredenog	186
VII. ODMJERAVANJE KA ZNE	189
VIII. DISPOZITIV	204
A. KAZNA	204
B. VRIJEME PROVEDENO U PRITVORU	205
PRILOG I: GLOSAR	206
PRILOG II: ISTORIJAT POSTUPKA	211
A. PRELIMINARNI POSTUPAK	211
B. GLAVNI PRETRES	212

I. SAŽETI OPIS OPTUŽBI

1. Milorad Kmojelac (dalje u tekstu: optuženi) tereti se po 12 tacaka treće izmijenjene optužnice (dalje u tekstu: Optužnica) od 25. juna 2001.¹
2. Optužba tvrdi da su 7. aprila 1992. godine srpske vojne snage započele okupaciju grada Foce koji je potpuno zauzet 16. ili 17. aprila 1992. Cim su srpske snage zauzele dijelove Foce, vojna policija, u pratnji vojnika mještana i vojnika iz drugih krajeva, počela je da hapsi Muslimane i ostalo nesrpsko stanovništvo. Muškarce su odvajali od žena i hapsili ih. Pocev od ili otprilike 14. aprila 1992. godine, Kazneno-popravni dom u Foci (dalje u tekstu: KP dom), zatvor, postao je glavni zatocenički objekat za Muslimane i druge muškarce nesrpske nacionalnosti, kao i za malobrojne Srbe koji su pokušali da izbjegnu vojnu obavezu. Optužba tvrdi da je tokom prvih mjeseci KP dom bio pretrpan zbog stalnih hapšenja, a vecina zatocenika bili su civili koji nisu optuženi ni za kakvo krivicno djelo.
3. Optužba tvrdi da je optuženi bio upravnik KP doma od aprila 1992. do augusta 1993. i da je u tom svojstvu bio odgovoran za funkcionisanje zatoceničkog logora. Nalazio se na nadređenom položaju u odnosu na sve ostale u logoru i vršio je ovlaštenja i dužnosti primjerene njegovom nadređenom položaju. Optužba tvrdi da je optuženi individualno odgovoran za zlocine kojima se tereti po clanu 7(1) Statuta Medunarodnog suda (dalje u tekstu: Statut), te da je dodatno (ili alternativno) odgovoran kao nadređeni za djela svojih podređenih po clanu 7(3) Statuta.
4. Optuženi se u tacki 1 tereti za progon na politickoj, rasnoj i vjerskoj osnovi kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(h) Statuta. Tvrdi se da je optuženi, dok je vršio svoje dužnosti kao upravnik logora, zajedno sa stražarima KP doma pod njegovim zapovjedništvom i imajući zajednicki cilj sa stražarima i vojnicima, vršio progon muškaraca, nesrpskih civila zatocenih u KP domu, na politickoj, rasnoj i vjerskoj osnovi. Tvrdi se da je optuženi, u okviru progona zatocenih muškaraca, nesrpskih civila, ucestvovao ili pomagao i podržavao izvršenje zajednickog plana koji je obuhvatao zatvaranje i držanje u zatoceništvu, mucenje i premlacivanje, ubistva, prisilni rad, nehumane uslove, te deportaciju i protjerivanje.
5. Optuženi se u tackama 2 i 4 tereti za mucenje kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(f) Statuta i kao kršenje zakona i obicaja ratovanja kažnjivo po clanu 3 Statuta i sankcionisano clanom 3(1)(a) Ženevskih konvencija. Ove tacke se zasnivaju na, kako se navodi, učešću optuženog u mucenju i premlacivanju koje je korišćeno kao kazna cak i za sitna kršenja zatvorskih pravila, kao

¹ Glosar termina nalazi se u Prilogu I ove presude.

što je slanje poruka drugim zatocenicima i davanje kriške hljeba više zatocniku, uprkos upozorenju da se to ne smije. Tvrdi se takode da je optuženi pomagao i podržavao mucenja i premlacivanja za vrijeme ispitivanja zatocenika.

6. Optuženi se u tackama 5 i 7 tereti za nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(i) Statuta, te za okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja kažnjivo po clanu 3 Statuta i sankcionisano clanom 3(1)(a) Ženevskih konvencija. Ove optužbe se zasnivaju na, kako se tvrdi, njegovom ucešcu u premlacivanjima zatocenika po njihovom dolasku u zatvorsko dvorište KP doma u više navrata tokom perioda od aprila do decembra 1992. Optužba tvrdi da je optuženi takode ucestvovao u premlacivanjima zatocenika na putu do kantine između maja i decembra 1992. godine, kao i u arbitramim premlacivanja zatocenika tokom perioda zatoceništva. Optužba tvrdi da je optuženi, osim što je ucestvovao u pomenutim premlacivanjima, ucestvovao i u premlacivanjima i mucenju u okolnostima koje su opisane u tackama 2 i 4.

7. Optuženi se u tackama 8 i 10 tereti za ubistvo kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(a) Statuta i kao kršenje zakona i obicaja ratovanja kažnjivo po clanu 3 Statuta i sankcionisano clanom 3(1)(a) Ženevskih konvencija. Optuženi je, kako se tvrdi, ucestvovao u ubistvima zatocenika pocinjenim u KP domu između juna i augusta 1992. Optužba tvrdi da bi stražari KP doma odabrali grupu zatocenika prema spiskovima koje bi dobili od zatvorskih vlasti i odvodili ih u prostorije u upravnoj zgradi gdje su ih tukli. Tvrdi se da su ta premlacivanja uzrokovala smrt određenog broja zatocenika. Prema navodima optužbe, optuženi snosi krivicnu odgovornost zato što je naredivao i nadzirao postupke stražara i omogucavao vojnom osoblju da ima pristup zatocenicima u tu svrhu.

8. Optuženi se u tacki 11 tereti za zatvaranje kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(e) Statuta. Optuženi je, kako se tvrdi, svojim postupcima kao upravnik KP doma ucestvovao u sprovođenju protivpravnog zatocenja Muslimana i drugih nesrpskih civila između aprila 1992. i augusta 1993.

9. Optužba u tackama 13 i 15 tereti optuženog za pocinjenje nehumanih djela kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(i) Statuta, te za okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja kažnjivo po clanu 3 Statuta i sankcionisano clanom 3(1)(a) Ženevskih konvencija. Ova optužba se zasniva na navodu optužbe da su životni uslovi u logoru, za vrijeme dok je optuženi bio upravnik KP doma, bili obilježeni nehumanim postupanjem, prenatrpanošcu, izgladnjivanjem, prisilnim radom i neprekidnim fizickim i psihickim zlostavljanjem.

10. Naposljetku, optuženi se u tackama 16 i 18 tereti za porobljavanje kao zlocin protiv covjecnosti prema clanu 5(c) Statuta, te za ropstvo kao kršenje zakona i obicaja ratovanja kažnjivo

po članu 3 Statuta i sankcionisano Konvencijom o ropstvu i međunarodnim običajnim pravom. Optuženi je, prema navodima, učestvovao u podvrgavanju zatocenika prisilnom radu između maja 1992. i augusta 1993. Optužba tvrdi da je optuženi tokom maja 1992. odobrio odluke da se pojedini zatocenci upute na prisilni rad. On je u julu 1992. godine, kako se tvrdi, zajedno s drugim rukovodnim osobljem zatvora, formirao i nadzirao grupu od otprilike sedamdeset zatocenika – kvalifikovanih radnika. Prema navodima, ovi ljudi su bili zatoceni od ljeta 1992. do oktobra 1994., a glavna svrha njihovog zatocjenja bio je prisilni rad.

11. Tacke 3, 6, 9, 12, 14 i 17, u kojima su se iznosile optužbe iz člana 2 Statuta, povučene su prije početka suđenja. Istorijat ovog postupka iznosi se u Prilogu II.

II. OPŠTI USLOVI ZA PRIMJENU CLANA 3 I CLANA 5 STATUTA

A. Cinjenice relevantne za opšte uslove za primjenu clana 3 i clana 5 Statuta

12. Strane u postupku se slažu da je od aprila 1992. do najranije augusta 1993. u Republici Bosni i Hercegovini postojao oružani sukob.² Strane u oružanom sukobu u gradu i opštini Foca sastojale su se primarno od srpskih snaga s jedne strane i muslimanskih snaga s druge.³ Postojanje oružanog sukoba relevantno je za optužbe kako po članu 3, tako i po članu 5 Statuta.

13. Grad i opština Foca nalaze se u Republici Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Bosna i Hercegovina), jugoistocno od Sarajeva, blizu granice sa Srbijom i Crnom Gorom.⁴ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Foca je imala 40.513 stanovnika: 51,6% Muslimana, 45,3% Srba i 3,1% ostalih nacionalnosti.⁵ Premda su bila etnicki miješana, za pojedina naselja u gradu Foci odnosno sela u opštini Foca moglo se reci da imaju vecinsko muslimansko odnosno srpsko stanovništvo.⁶ U narednim paragrafima iznose se zaključci Pretresnog vijeca zasnovani na izvedenim dokazima.

14. Kao i u mnogim drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, i u opštini Foca se pocetkom devedesetih godina sve jace osjecao uticaj suprotstavljenih nacionalistickih osjecaja koji su pratili raspad Socijalisticke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ). Tenzije između dviju glavnih nacionalnih grupa u Foci raspirivale su Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) na strani Srba i Stranka demokratske akcije (dalje u tekstu: SDA) na strani Muslimana. Prije višestranačkih izbora u Foci 1990. godine međunacionalni odnosi bili su, čini se, relativno normalni,⁷ no, kasnije su stanovnici Foce poceli da se dijele po nacionalnosti i prestalo je međunacionalno druženje.⁸

15. I SDS i SDA organizovali su mitinge odnosno “osnivačke skupove” u Foci, slične onima kakvi su se organizovali širom Bosne.⁹ Na skupu SDA-a bio je Alija Izetbegovic, voda bosanske

² Podnesak optužbe koji se odnosi na pravilo 65 *ter* (E)(ii) i (iii), 16. oktobar 2000. (dalje u tekstu: Nesporna pitanja), par. 8.

³ Pretpretresna konferencija, T. 118.

⁴ Nesporna pitanja, par. 4.

⁵ Nesporna pitanja, par. 5.

⁶ Dokazni predmet P 14, dokazni predmet P 15/1; FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 469); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 647); Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4047). “FWS” je akronim koji je Tužilaštvo odabralo za imenovanje onih svjedoka koji svjedoče u predmetima koji se ticu sukoba u Foci za koje je odobreno korištenje zaštitnih mjera koje uključuju upotrebu pseudonima, a Vijeće je radi dosljednosti preuzelo taj sistem. Optuženom je bio poznat identitet svih svjedoka.

⁷ FWS-66 (T. 1047); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 446); FWS-182 (T. 1573-1574).

⁸ FWS-66 (T. 1047-1048).

⁹ FWS-111 (T. 1296).

SDA,¹⁰ dok je skup SDS-a privukao vodeće članove stranke poput Radovana Karadžića, Biljane Plavšić, Vojislava Maksimovića, Ostojica, Kilibadara i Mirolava Stanica.¹¹ Na oba skupa dominirala je nacionalistička retorika.¹² U periodu neposredno prije izbijanja neprijateljstva, članovi rukovodstva SDS-a davali su razne izjave koje su bile neprijateljski intonirane prema muslimanskom stanovništvu. Maksimović je izjavio da su Muslimani najveći neprijatelji Srba.¹³ Karadžić je rekao da će se Bosna podijeliti po nacionalnoj liniji ili će u protivnom jedan od naroda u njoj (misleci na etničke grupe) biti izbrisan s ovih prostora.¹⁴ Vode SDS-a su takode izjavile da će, ako oni stupe na vlast, politikom i ekonomijom u Foci upravljati samo Srbi.¹⁵

16. U mjesecima koji su prethodili izbijanju sukoba u Foci, i Srbi¹⁶ i Muslimani¹⁷ poceli su da se naoružavaju lakim oružjem, premda to Muslimani nisu mogli uraditi tako brzo kao Srbi,¹⁸ pa su ovi potonji bili bolje pripremljeni za sukob. Srbi su se u početku naoružavali potajice, dijeleći oružje nocu kamionom¹⁹ ili u mjesnim preduzecima.²⁰ Neposredno prije izbijanja sukoba Srbima se oružje otvoreno dijelilo.²¹ Osim toga, Srbi su poceli da razmještaju tešku artiljeriju po uzvisinama oko Foce,²² raspoložuci ne samo teškim oružjem koje je pripadalo JNA²³, već i naoružanjem Teritorijalne odbrane.²⁴

17. Upravni organi u Foci, kojima su ranije zajednički upravljali Muslimani i Srbi, u martu 1992. prestali su da funkcionišu onako kako je bilo predviđeno. Srbi su formirali odvojenu lokalnu političku strukturu, Srpsku skupštinu opštine Foca,²⁵ a obje grupe osnovale su krizne štabove po nacionalnoj osnovi. Muslimanski Krizni štab bio je smješten u naselju Donje Polje u Foci.²⁶ Srpski Krizni štab funkcionisao je na jednoj lokaciji u srpskom naselju Cerežluk,²⁷ a Mirolav Stanic, predsjednik SDS-a Foca, bio je predsjednik štaba²⁸ i takozvani “prvi ratni komandant” u Foci.²⁹

¹⁰ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 541).

¹¹ FWS-66 (T. 1050); FWS-86 (T. 1447); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 448); FWS-111 (T. 1296); FWS-182 (T. 1572).

¹² *Vidi* na primjer FWS-66 (T. 1048-1049).

¹³ Safet Avdić (dokazni predmet P 123, str. 643).

¹⁴ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 450).

¹⁵ Dževad S. Lojo (T. 2519, 2522-2523).

¹⁶ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4049, 4053); FWS-86 (T. 1451); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 456-457); FWS-182 (T. 1574-1575), koji su cinjenicu da su se Srbi naoružavali nazvali “javnom tajnom”.

¹⁷ FWS-182 (T. 1658-1659); Slobodan Jovancević (T. 5545); Risto Ivanović (T. 6103).

¹⁸ FWS-86 (T. 1452); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 575-576).

¹⁹ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 575); FWS-86 (T. 1451).

²⁰ FWS-73 (T. 3191).

²¹ FWS-15 (T. 3001-3003).

²² FWS-66 (T. 1050); FWS-111 (T. 1191).

²³ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4061).

²⁴ FWS-86 (T. 1450).

²⁵ Dokazni predmet P 24.

²⁶ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4058).

²⁷ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4055-4056).

²⁸ Dokazni predmet D 73.

Pocetkom aprila, politicari-clanovi SDS-a u Foci poceli su svakodnevno da se sastaju.³⁰ Dana 7. aprila 1992. godine, nakon što je vodstvo SDS-a izvršilo pritisak, mjesna policija podijelila se po nacionalnoj osnovi i prestala da funkcionise kao neutralna snaga.³¹

18. Neposredno prije izbijanja sukoba, Srbi su poceli da evakušu svoje porodice i djecu iz Foce, uglavnom u Srbiju ili Crnu Goru.³² Neki Muslimani, uznemireni kretanjem svojih komšija Srba, kao i opštom napetošću u gradu, takode su pobjegli ili uspjeli da evakušu svoje porodice prije izbijanja sukoba.³³ Premda su mnogi Muslimani imali prijatelje, komšije i rodake Srbe, tek su malobrojni bili upozoreni da predstoji napad.³⁴ Odlazak iz Foce nije bio jednostavan cak ni za one koji su uspjeli da pobjegnu, uz ceste vojne kontrolne punktove na pravcima do razlicitih destinacija.³⁵

19. U danima koji su prethodili izbijanju sukoba u Foci su se pojavile prve barikade na putevima, a vecinu su postavili Muslimani.³⁶ Dana 7. aprila 1992. godine na ulicama je bilo srpskih vojnih snaga,³⁷ a neki ljudi se nisu pojavili na radnom mjestu, iz straha od sve vecih tenzija u gradu.³⁸ Toga dana je mobilisano mnogo Srba i izdato im je oružje.³⁹ Te noci Srbi su u Foci zauzeli radio-stanicu, skladište mjesnog Doma zdravlja i magazin Teritorijalne odbrane u kojem je bilo uskladišteno oružje.⁴⁰

20. Dana 8. aprila 1992. izbio je oružani sukob u gradu Foci,⁴¹ istim slijedom dogadaja kao i u drugim opštinama.⁴² U cijelom gradu postavljene su barikade.⁴³ Negdje između 08:30 i 10:00 sati poceo je glavni napad Srba na grad Focu, uz kombinovanu vatru iz pješadijskog naoružanja i

²⁹ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 500).

³⁰ FWS-86 (T. 1448).

³¹ FWS-33 (dokazni predmet P106, str. 451-452); Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4050, 4054, 4058-4059).

³² FWS-A (T. 5521); Radimir Dolaš (T. 5811); FWS-54 (T. 726) ; FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2074); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 651); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 450).

³³ FWS-162 (T. 1348) licno je izveo svoju porodicu iz Foce 11. ili 13. aprila, prvo u Ustikolinu; FWS-A (T. 5521); RJ (T. 3824); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2074); FWS-210 (T. 4820).

³⁴ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 460); FWS-198 (T. 941) je upozoren od strane svog komšije Srbina.

³⁵ FWS-162 (T. 1350).

³⁶ Zoran Mijovic (T. 6216); Radimir Dolaš (T. 5811); Risto Ivanovic (T. 6070).

³⁷ Slobodan Jovancevic (T. 5541).

³⁸ Milomir Mihajlovic (T. 5627); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 653).

³⁹ Lazar Stojanovic (T. 5724) (u Cerežluku).

⁴⁰ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4059); FWS-182 (T. 1575).

⁴¹ Lazar Stojanovic (T. 5724); FWS-182 (T. 1575); FWS-82 (T. 1691) (koji je izjavio da je sukob izbio 6. aprila); FWS-142 (T. 1816); FWS-119 (T. 1929); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2080). *Vidi* usaglašene cinjenice navedene u paragrafu 12 ove presude.

⁴² Kao što je Višegrad, Cajnice, Rudo i Rogatica, prema emisiji Radio Sarajeva: Dževad S. Lojo (T. 2530).

⁴³ Slobodan Šolaja (T. 5491); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 462).

granatiranje artiljerijom iz obližnjeg Kalinovika i Miljevine.⁴⁴ Srpske snage obuhvatale su domace vojnike i vojnike iz Crne Gore i Jugoslavije, kao i paravojnu formaciju zvanu Beli orlovi.⁴⁵ Pucanje i granatiranje je uglavnom bilo usmjereno na naselja sa vecinskim muslimanskim stanovništvom, narocito Donje Polje,⁴⁶ ali su Srbi napadali i naselja sa miješanim stanovništvom poput Cohodor Mahale.⁴⁷ Uprkos muslimanskom otporu, koji se uglavnom sastojao od pješadije koncentrisane u Donjem Polju i Šukovcu,⁴⁸ srpske snage nastavile su da zauzimaju dio po dio Foce, zauzevši na kraju i bolnicu i zatvorski objekat KP dom.⁴⁹ U vojnom napadu ranjen je veoma veliki broj civila, vecinom Muslimana.⁵⁰

21. Mnogi civili su se za vrijeme sukoba skrivali u svojim kucama, stanovima, podrumima svojih stambenih zgrada ili kod rodaka u drugim dijelovima grada; drugi su otišli iz Foce, misleci da ce tako biti sigurniji.⁵¹ Mnogi Muslimani koji su se skrivali riješili su se licnog naoružanja kako ne bi mogli da budu optuženi za ucestvovanje u sukobu.⁵² Napad je trajao šest ili sedam dana, ali je najteže granatiranje bilo tokom prvih nekoliko dana kada je i nanesena najveća šteta.⁵³ Foca je pala u ruke Srba negdje između 15. i 18. aprila 1992. godine,⁵⁴ kada su mnogi Muslimani koji su ostali u Foci za vrijeme borbi poceli da bježe.⁵⁵

22. Nakon uspješnog vojnog zauzimanja Foce napad na nesrpsko civilno stanovništvo se nastavio.⁵⁶ Van grada, srpske snage sprovodile su vojnu kampanju zauzimanja ili razaranja muslimanskih sela u opštini Foca.

⁴⁴ FWS-215 (T. 825); Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4061, 4131); FWS-66 (T. 1054) svi su izjavili da su neprijateljstva zapocela 7. aprila 1992. FWS-54 je izjavio da je prvo granatiranje zapocelo 6. aprila 1992. (T. 727); FWS-139 (T. 311); FWS-86 (T. 1450).

⁴⁵ FWS-139 (T. 312); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, T. 659); FWS-172 (T. 4548).

⁴⁶ FWS-54 (T. 726).

⁴⁷ Slobodan Jovancevic (T. 5556).

⁴⁸ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4061, 4131).

⁴⁹ Slobodan Jovancevic (T. 5559).

⁵⁰ Dr. Amir Berberkic (T. 3717-3718); FWS-172 (T. 4547-4548).

⁵¹ FWS-162 (T. 1347); FWS-215 (T. 826); FWS-82 (T. 1693); FWS-03 (T. 2226-2228); FWS-71 (T. 2773-2774); FWS-15 (T. 2996-2998); FWS-113 (T. 2525); FWS-73 (T. 3190); FWS-69 (T. 4031); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 462).

⁵² FWS-82 (T. 1692-1693); FWS-210 (T. 4822-4824).

⁵³ FWS-215 (T. 828); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 464-465); Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4061-4062); FWS-66 (T. 1060)(koji procjenjuje da je napad trajao cetiri ili pet dana); FWS-85 (T. 588).

⁵⁴ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4063); Lazar Stojanovic (T. 5725).

⁵⁵ FWS-66 (T. 1060).

⁵⁶ Pretresno vijece shvata da termin "ne-Srbin" ima konotaciju vjerskih i politickih razlika, ali Vijece ne postupa na premisi da razlicite nacionalnosti u bivšoj Jugoslaviji predstavljaju razlicite rase u smislu clana 5(h) Statuta. *Vidi Tužilac protiv Tadic*, predmet IT-94-I-T, Presuda, 14. juli 1997. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Tadic*), par. 714, u kojoj Pretresno vijece konstatuje da je optuženi "dijelio mišljenje da ne-Srbe treba na silu iseliti sa te teritorije, cime je pokazao da postoji diskriminirajuca osnova za njegove radnje i da je ta diskriminacija vršena na vjerskoj i politickoj osnovi".

23. Sela u opštini Foca bila su izložena napadima sve do početka juna.⁵⁷ Srpski vojnici slijedili su Muslimane koji su bježali prema Goraždu⁵⁸ i zauzeli su skladište goriva JNA u Pilipovicima, kamo su se sklonili mnogi muslimanski civili.⁵⁹ U skladištu su muškarce Muslimane odvojili od žena i djece.⁶⁰ Pošto su pronašli clansku iskaznicu SDA na kojoj se nije vidjelo kome pripada, srpske snage su odabrale nekoliko muškaraca čija su imena bila na spisku i još nekoliko njih nasumce. Ukupno su izdvojili devetoricu muškaraca i strijeljali ih. Jedan od njih je pobjegao, a jedan je preživio.⁶¹

24. Selo Brod, četiri kilometra udaljeno od Foce, napadnuto je 20. aprila 1992., pošto mjesne vlasti nisu odgovorile na zahtjev srpskog Kriznog štaba da se selo preda.⁶² Srpske snage su zapalile muslimanska sela⁶³ u okolini Miljevine, otprilike 18 kilometara od grada Foce u smjeru Kalinovika i Sarajeva, i uhapsile muškarce, muslimanske civile.⁶⁴ Srpske snage su granatirale, napale pješadijom i zatim 4. ili 5. maja 1992. zauzele Jelec, u blizini Miljevine, oko 22 kilometra od Foce.⁶⁵ Kad su srpske snage zapalile selo, stanovništvo je pobjeglo u obližnju šumu.⁶⁶ Muslimani koji su ostali u svojim kucama ili su pokušali da pobjegnu, poginuli su.⁶⁷ Drugi muškarci muslimanske nacionalnosti, mještani ovog sela, uhvaceni su i zatoceni u kasarnama u Kalinoviku i Bileci, a zatim prebaceni u KP dom u Foci.⁶⁸ Iz Jeleca su se vidjele kuće u plamenu⁶⁹ i ljudi kako bježe iz drugih sela.⁷⁰

25. Kuće Muslimana u Pilipovicima i u susjednom selu Paunci izgorjele su do temelja 25. ili 26. aprila 1992.⁷¹ Srpski vojnici su oko 28. aprila 1992. napali Ustikolinu iz koje su Muslimani nastojali da pruže otpor.⁷² Pošto su zauzele selo, srpske snage su zapalile kuće Muslimana.⁷³ Odatle

⁵⁷ Vidi par. 35 ove presude.

⁵⁸ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 660).

⁵⁹ FWS-104 (T. 2153-2155).

⁶⁰ FWS-104 (T. 2155).

⁶¹ FWS-104 (T. 2156-2157) i Jusco Tarragon (T. 3006-3009).

⁶² FWS-119 (T. 1931-1933).

⁶³ FWS-144 je vidio kako gori Jelec, Susješno, Budanj i Izbišno (T. 2294-2296). FWS-69 je vidio kako gore sela Podgaj, Banjine, Gradac, Ratina i Govz, a vidio je i vlastitu kucu u Jelecu kako gori (T. 4034, 4036-4037, 4052-4053). Nedaleko od sela Laza, jedan je vojnik pitao FWS-69 da potvrdi da li su određene kuće muslimanske. Nakon što je on to uradio, kuće su zapaljene (T. 4053). Nezir Cengic je vidio kako gore sela Govz, Drace, Poljice, Banjine, Izbišno i Mrdanovici (T. 4683, 4701). FWS-49 je vidio kako gore Govz, Jelec, Drace, Poljice, Banjine, Izbišno i Mrdanovici (T. 4683).

⁶⁴ Nezir Cengic je uhapšen sa četvoricom starijih muškaraca iz Rataja (T. 4683-4685).

⁶⁵ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2099-2101); FWS-144 (T. 2294-2296).

⁶⁶ FWS-144 (T. 2295-2296); FWS-69 (T. 4042-4044); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2083); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 683-685).

⁶⁷ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 683-685); FWS-69 (T. 4054); prema iskazu FWS-69 u Jelecu je poginulo 35 ljudi (T. 4043, 4046, 4048).

⁶⁸ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 684-685); FWS-69 (T. 4054).

⁶⁹ U selima Kozja, Luka i Budanj; FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2083); FWS-69 (T. 4035).

⁷⁰ Sokolina, Čilec i Vis; FWS-69 (T. 4043).

⁷¹ Dr. Amir Berberkic (T. 3725-3727).

⁷² Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4063-4066).

su nastavile da napadaju i razaraju muslimanska sela uz lijevu obalu Drine, nizvodno od Ošanice, a stanovništvo se razbježalo ili poginulo.⁷⁴

26. Dana 3. jula 1992. godine, muslimansko selo Mješaja/Trošan, smješteno između Foce i Tjentišta, napali su srpski vojnici. Kad je napadnut Trošan, nekolicina mještana Muslimana je još uvijek živjela u svojim kucama, ali su noću spavali u šumi i samo su se danju vraćali kući.⁷⁵ Bili su uplašeni jer su vidjeli kako gore druga muslimanska sela i znali su da ih se napada zbog toga što su Muslimani.⁷⁶ U prvom napadu poginula su tri seljana, a pošto je uhvaćena grupa od 50 seljana Muslimana, premlaćeno je i ubijeno još sedam mještana muškog pola.⁷⁷

27. Nakon što su Srbi zauzeli Focu i njenu okolinu, tamo je bio prisutan značajan broj srpskih vojnika i srpskih paravojnih formacija.⁷⁸ Čim su Srbi preuzeli kontrolu, uvedena su ograničenja za nesrpsko stanovništvo. Srpski vojnici su nazivali Muslimane pogrdnim izrazom "balija"⁷⁹ i psovali ih prilikom hapšenja.⁸⁰

28. U drugoj polovini aprila 1992. na radiju je objavljeno da će Srbi preuzeti upravu nad cjelokupnom opštinom Foca.⁸¹ U aprilu 1992. godine Muslimane su počeli da otpuštaju s posla, da ih sprečavaju ili odvrcaju od odlaska na posao.⁸² Onima koji su prije sukoba bili na rukovodnom položaju Srbi su dali otkaz ili ih smijenili.⁸³ Iako je srpski Krizni štab naredio Srbima da se vrate na posao negdje krajem aprila ili početkom maja 1992. godine,⁸⁴ Muslimanima to nije bilo dozvoljeno.⁸⁵

29. Nesrpskom stanovništvu kretanje je bilo ograničeno. Policijski automobil s razglasom obilazio je grad objavljujući da Muslimanima nije dozvoljeno kretanje gradom.⁸⁶ Slična objava data

⁷³ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4069-4070).

⁷⁴ Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4069).

⁷⁵ FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2501-2502, 2504).

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2504-2505, 2511-2512).

⁷⁸ FWS-113 (T. 2518); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 659).

⁷⁹ FWS-35 (T. 2731); Muhamed Lisica (T. 4834); dr. Amir Berberkic (T. 3718); RJ (T. 3827-3828); FWS-146 (T. 3063, 3065).

⁸⁰ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 679); FWS-73 (T. 3192, 3209); dr. Amir Berberkic (T. 3730); FWS-69 (T. 4049); Juso Taranin (T. 3005-3007).

⁸¹ FWS-113 (T. 2519).

⁸² FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2498); FWS-215 (T. 831-832); FWS-139 (T. 316); FWS-66 (T. 1061); FWS-35 (T. 2740); FWS-69 (T. 4030-4032); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 485-486); FWS-138 (T. 2039-2040); RJ (T. 3823-3825, 3833, 3839); Dževad S. Lojo (T. 2527); Ekrem Zekovic (T. 3435-3436).

⁸³ RJ (T. 3840); Dževad S. Lojo (T. 2526); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, T. 673).

⁸⁴ Slobodan Šolaja (T. 5495).

⁸⁵ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 672-673); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2087).

⁸⁶ FWS-03 (T. 2230-2231); FWS-139 (T. 316-317); FWS-35 (T. 2739); Juso Taranin (T. 3036-3037); Ekrem Zekovic (T. 3437, 3440, 3519); RJ (T. 3840); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2096); Dževad S. Lojo (T. 2527).

je i putem radija.⁸⁷ Istovremeno, srpsko stanovništvo moglo je slobodno da se kreće,⁸⁸ osim za vrijeme policijskog časa od 20:00 do 06:00 sati koji je važio za sve stanovnike.⁸⁹ Muslimanima je bilo zabranjeno da se sastaju i isključene su im telefonske linije.⁹⁰ U aprilu i maju 1992. Muslimani su boravili u stanovima u Foci gotovo kao u kućnom pritvoru, bilo zbog toga što su se skrivali ili zbog toga što su im tako naredili srpski vojnici.⁹¹ Kuće poznate kao “Planika” i “Šandal” srpska vojska je koristila kao privremene zatoceničke centre.⁹² Ljudi koji su htjeli da odu iz Foce morali su od SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova) da pribave odgovarajuće dozvole.⁹³ Uspostavljeni su vojni punktovi na kojima se kontrolisao ulaz i izlaz iz Foce i okolnih sela.⁹⁴

30. Srpska vojna policija ili vojnici su u aprilu i maju 1992. izvršili pretres muslimanskih domaćinstava u potrazi za oružjem, novcem i drugim predmetima.⁹⁵ Srpske kuće nisu pretresane,⁹⁶ ili su u najboljem slučaju površno pretraživane.⁹⁷ Muslimanima je naredeno da predaju oružje, a Srbi su svoje oružje mogli zadržati.⁹⁸ Muslimanske radnje su opljackane ili spaljene,⁹⁹ ili im je konfiskovana oprema.¹⁰⁰

31. Naselja su u napadu sistematski uništavana. Srpski vojnici su palili muslimanske kuće tokom borbi za kontrolu nad gradom, ali i nakon što je grad zauzet.¹⁰¹ Spaljeno je Donje Polje,¹⁰² naselje u Šukovcu sa većinskim muslimanskim stanovništvom¹⁰³, a spaljene su i muslimanske kuće

⁸⁷ Juso Taranin (T. 3048); Ekrem Zekovic (T. 3436).

⁸⁸ FWS-139 (T. 316-317).

⁸⁹ Divljan Lazar (T. 6012); Slobodan Jovancevic (T. 5572); Zoran Mijovic (T. 6402); Žarko Vukovic (T. 6759); FWS-66 (T. 1063).

⁹⁰ Ekrem Zekovic (T. 3437); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 488); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2096).

⁹¹ Rasim Taranin (T. 1693-1694); FWS-104 (T. 2198-2200); FWS-35 (T. 2718-2719, 2721-2722, 2730-2731, 2733, 2736); RJ (T. 3840); Muhamed Lisica (T. 4825-4827); Dževad S. Lojo (T. 2633). Dokazi koje je izvodila odbrana da su Muslimani bili ograničeni na boravak u svojim stanovima radi lične bezbjednosti odbacuju se (Zoran Mijovic, T. 6389).

⁹² Muhamed Lisica (T. 4825-4827).

⁹³ FWS-85 (T. 580); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 487-488). *Vidi i* dokazni predmet D 40 koji se odnosi na Operativni štab/Izvršni odbor Srpske opštine Foca. On sadrži nalog da se sastave spiskovi “lojalnih gradana” kojima će vlasti dati dozvolu za odlazak.

⁹⁴ FWS-162 (T. 1342-1343); FWS-58 (T. 2673).

⁹⁵ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 670); FWS-215 (T. 858); FWS-139 (T. 317); FWS-182 (T. 1579-1582); FWS-3 (T. 2229-2230); Dževad S. Lojo (T. 2528); FWS-35 (T. 2729, 2731, 2736); Ekrem Zekovic (T. 3438); FWS-86 (T. 1453, 1456); FWS-58 (T. 2675, 2677) i FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2093-2095). Juso Taranin (T. 3037) je rekao da je vojna policija tražila radio-odašiljac.

⁹⁶ Juso Taranin (T. 3038, 3048).

⁹⁷ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2093).

⁹⁸ FWS-86 (T. 1448); FWS-182 (T. 1579-1582); Rasim Taranin (T. 1692-1693); FWS-69 (T. 4037-4040).

⁹⁹ FWS-162 (T. 1340, 1346); FWS-182 (T. 1575); FWS-73 (T. 3188-3192, 3284).

¹⁰⁰ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2117, 2121).

¹⁰¹ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2080-2081); FWS-66 (T. 1061); FWS-111 (T. 1188); FWS-86 (T. 1457); FWS-113 (T. 2529); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 674-676); FWS-138 (T. 2020); dr. Amir Berberkic (T. 3728); RJ (T. 3842).

¹⁰² FWS-139 (T. 313, 315); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 469, 486-487); FWS-A (T. 5533); FWS-54 (T. 727); FWS-111 (T. 1191-1192); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 661-664).

¹⁰³ FWS-215 (T. 834); FWS-A (T. 5533).

u Kamerici¹⁰⁴ i u Granovskom Sokaku.¹⁰⁵ Stara gradska četvrt Prijeka Caršija, sa svojom pijacom u orijentalnom islamskom stilu, spaljena je na dan ili približno 12. aprila 1992.¹⁰⁶ Tokom sukoba su spaljene i neke srpske kuće, uključujući kuću optuženog.¹⁰⁷ Kasnije su srpski vojnici zapalili muslimanske kuće koje nisu uništene u srpskom granatiranju.¹⁰⁸ Jednom prilikom su pronađene razorene muslimanske kuće pored jednog nedimutog srpskog stana na vratima kojeg je stajala poruka “Srpski stan – ne pali”.¹⁰⁹ Dok su muslimanske kuće gorjele, vatrogasna kola štitila su srpske kuće.¹¹⁰

32. Sa drugih muslimanskih kuća skidan je građevinski materijal,¹¹¹ ili su dodijeljene Srbima koji su ostali bez svog doma.¹¹²

33. Nekoliko džamija u gradu i u opštini Foca spaljeno je ili na drugi način razoreno.¹¹³ Džamija Aladža iz 1555., koja je bila pod zaštitom UNESCO-a, dignuta je u vazduh,¹¹⁴ a džamija u naselju Granovski Sokak je uništena.¹¹⁵ Džamija u Jelecu je spaljena, a minaret je uništen.¹¹⁶ Srpski vatrogasci stajali su po strani i gledali kako džamije gore.¹¹⁷

34. Nakon što su Srbi zauzeli Focu, srpski vojnici i vojna policija tukli su nesrpsko civilno stanovništvo.¹¹⁸ Civile bi tukli nakon hapšenja i dok bi ih iz gradskih naselja ili sela u opštini prevozili do zatoceničkih objekata.¹¹⁹ Jednom prilikom je neki srpski vojnik udario nogom i stolicom tri pacijenta u focanskoj bolnici nakon što je saznao da su Muslimani. Premlaćivanje je prekinuto tek kada je intervenisao jedan ljekar i pozvao policiju.¹²⁰ Dana 31. oktobra 1992. godine,

¹⁰⁴ FWS-89 (T. 4657).

¹⁰⁵ FWS-111 (T. 1191-1192).

¹⁰⁶ *Vidi i* FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 466, 470, 527); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 661-662); FWS-215 (T. 833); Dževad S. Lojo (T. 2529).

¹⁰⁷ FWS-66 (T. 1140); FWS-111 (T. 1188); FWS-215 (T. 930); Slobodan Jovancevic (T. 5557); FWS-138 (T. 2121); FWS-113 (T. 2529); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 531); FWS-A (T. 5533); Vitomir Drakul (T. 5693); Risto Ivanovic (T. 6080); Miladin Matovic (T. 6422); Arsenije Krnojelac (T. 6912-6913); Božo Drakul (T. 7171-7173); Božidar Krnojelac (T. 7364); Slavica Krnojelac (T. 7495).

¹⁰⁸ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 674-675); FWS-54 (T. 727-728).

¹⁰⁹ RJ (T. 3826).

¹¹⁰ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2099, 2166-2167); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 665).

¹¹¹ FWS-73 (T. 3188).

¹¹² FWS-139 (T. 416).

¹¹³ FWS-66 (T. 1061); FWS-111 (T. 1192-1193); FWS-139 (T. 315-316); FWS-73 (T. 3187); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 669); FWS-54 (T. 728); Rasim Taranin (T. 1710, 1720).

¹¹⁴ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 487); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2133-2134); FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2550); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 668).

¹¹⁵ FWS-111 (T. 1191-1192).

¹¹⁶ FWS-69 (T. 4054); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2133).

¹¹⁷ RJ (T. 3825); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 665).

¹¹⁸ FWS-144 (T. 2315-2316); RJ (T. 3901).

¹¹⁹ FWS-215 (T. 854-856); FWS-66 (T. 1064-1066); FWS-182 (T. 1586); Juso Taranin (T. 3004-3006, 3008, 3044); FWS-109 (T. 2359-2361, 2364); FWS-58 (T. 2701-2702); FWS-71 (T. 2820-2822, 2824); FWS-73 (T. 3216-3217, 3263); RJ (T. 3861); FWS-69 (T. 4054-4056).

¹²⁰ FWS-146 (T. 3063-3065, 3074, 3089); Nezir Cengic (T. 4688-4690, 4693, 4701-4703).

grupa od 35 zatocenika ne-Srba prebacena je iz KP doma u Kalinovik vojnim kamionom. Na putu do policijske stanice u Kalinoviku zatocenike su tukli, a najmanje jedan od njih teško je povrijeđen.¹²¹

35. Sredinom juna 1992. godine, oko 27 civila muslimanske nacionalnosti, vecinom žena i djece, ubijeno je u etnicki miješanom naselju Cohodor Mahala.¹²² Civili su ubijeni i u Jelecima,¹²³ Mješaji/Trošnju¹²⁴ i Pilipovicima.¹²⁵ Leševi nekih drugih civila videni su kako plutaju Drinom.¹²⁶ Zatocenici KP doma koji su poslani na radove na obalu rijeke morali su daskama i štapovima da guraju leševe nizvodno.¹²⁷

36. Ne-Srbe su hapsili širom opštine Foca. Muškarce Muslimane bi okupili na ulici, odvojili od žena i djece i od srpskog stanovništva.¹²⁸ Drugi su uhapšeni u svom stanu ili u kucama prijatelja i rodaka,¹²⁹ odvođeni s radnog mjesta¹³⁰ ili su ih izvukli iz bolnickih kreveta.¹³¹

37. Mnogi uhapšeni Muslimani su za vrijeme sukoba zatoceni u vojnim magazinima Teritorijalne odbrane u Livadama.¹³² Oko 14. ili 15. aprila 1992. u centru Foce su uhapšeni Muslimani i nekoliko Srba. Dok je Srbima nakon nekoliko sati dopušteno da odu kucama, Muslimani su morali da ostanu.¹³³

38. Između 14. i 17. aprila 1992. godine muslimanski civili iz drugih dijelova Foce uhapšeni su i zatoceni u Livadama, a među njima je bilo nekoliko ljekara i medicinsko osoblje iz focanske bolnice.¹³⁴ Nekoliko zatocenika je za vrijeme hapšenja teško premlaceno i povrijeđeno.¹³⁵

¹²¹ FWS-104 (T. 2194-2197).

¹²² FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 491-494).

¹²³ *Vidi* par. 24 ove presude.

¹²⁴ *Vidi* par. 26 ove presude.

¹²⁵ *Vidi* par. 25 ove presude.

¹²⁶ Dokazni predmet P 287 (zapečacen); dokazni predmet P 288, dokazni predmet P 289, dokazni predmet P 290. *Vidi i* Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4101-4110, 4140); dr. Amir Berberkić (T. 3809-3810).

¹²⁷ Ekrem Zeković (T. 3545); FWS-250 (T. 5051-5054); dokazni predmet P 9/1.

¹²⁸ Dževad Lojo (T. 574); FWS-215 (T. 834); FWS-54 (T. 730); FWS-139 (T. 318); FWS-86 (T. 1454); FWS-182 (T. 1582); FWS-142 (T. 1816); Ahmet Hadžimusić (T. 1936); FWS-144 (T. 2296); FWS-109 (T. 2352); FWS-120 (T. 3114).

¹²⁹ FWS-66 (T. 1066); FWS-198 (T. 943); FWS-215 (T. 827, 856); FWS-54 (T. 729); Dževad Lojo (T. 551); FWS-86 (T. 1453).

¹³⁰ FWS-111 je posvjedocio da su on, direktor njegovog preduzeca i još jedan radnik, Musliman, odvedeni u podrum, da su im zavojsima zavezane ruke i da su izvedeni napolje kroz sporedna vrata zgrade (T. 1195-1196). FWS-172 je posvjedocio da je dr. Aziz Torlak odveden iz bolnice 24. aprila, a da su njega licno odveli s njegovog radnog mjesta 25. aprila zajedno s još dvojicom kolega – Enverom Cemom i Izetom Cauševićem (T.4554).

¹³¹ Dr. Amir Berberkić je svjedocio da se još nije bio oporavio od svoje rane na nozi i da nije bio u stanju da stane na noge bez štaka kad su ga iz focanske bolnice odveli u KP dom (T. 3731). Safet Avdić je potkrepio svjedočenje da su bolesni ljudi dovedeni direktno iz bolnice (T. 682).

¹³² FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 484); Božo Drakul (T. 7250).

¹³³ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 473-478, 511, 619). *Vidi i* FWS-142 (T. 1816-1818).

¹³⁴ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 478).

39. Muslimanke su prebacene u Buk Bijelu, u srednju školu u Foci i u sportsku dvoranu "Partizan". Srpski vojnici su višekratno silovali muslimanske žene i djevojke na tim lokacijama i drugdje.¹³⁶ Zatocenci KP doma koji su učestvovali u neuspjeloj razmjeni u Cajnicu tamo su sreli neke žrtve silovanja koje su im ispricale o teškim patnjama koje su pretrpjele.¹³⁷

40. Dana 17. aprila 1992. godine svi muslimanski civili muškog pola zatoceni u Livadama prebaceni su u KP dom koji je prije sukoba služio kao zatvor. U to vrijeme su vojnici Užickog korpusa iz Srbije upravljali ovim objektom da bi tokom sljedećih nekoliko sedmica prenijeli vlast na domaće Srbe.¹³⁸ I drugi civili, ne-Srbi, iz opštine Foca takode su protivpravno hapšeni i zatoceni u KP domu.¹³⁹ Nekoliko njih je stiglo u KP dom premlaceno i s teškim povredama.¹⁴⁰

41. Protivzakonito hapšenje i zatvaranje muškaraca, nesrpskih civila, sprovedeno je masovno i sistematski. Stotine muškaraca Muslimana, kao i još nekoliko drugih nesrpskih civila, zatoceni su u KP domu a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo.¹⁴¹ U KP domu je u od prestanka borbi pa do kraja 1994. godine u svakom momentu bilo nekoliko stotina muškaraca, muslimanskih civila, koji su bili ovako proizvoljno zatvoreni.¹⁴² Ljudi su tamo bili zatoceni u vremenskom rasponu od četiri mjeseca do više od dvije i po godine.¹⁴³

42. Osim nakratko u prvim danima zatoceništva u KP domu, muslimanski zatocenci nisu imali nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom ni sa svojim porodicama,¹⁴⁴ a (veoma dugo) ni sa Crvenim krstom.¹⁴⁵ Srpske vlasti nisu nijednom preispitale zakonitost njihovog zatoceništva.

43. Uslovi zatoceništva za ne-Srbe bili su ispod svake zakonske norme o postupanju sa civilima tokom oružanog sukoba.¹⁴⁶ Nesrpski zatocenci nisu dobivali dovoljno hrane, zbog čega su mnogi

¹³⁵ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 479); FWS-111 (T. 1195-1203); FWS-182 (T. 1583-1586).

¹³⁶ FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2516, 2531-2532, 2560, 2597, 2599-2600).

¹³⁷ FWS-186 (T. 1534).

¹³⁸ FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 506-507); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 691).

¹³⁹ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 676, 757); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2102-2107); FWS-58 (T. 2679-2684).

¹⁴⁰ *Vidi* na primjer FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 481-482, 483).

¹⁴¹ *Vidi* paragrafe 116-124 ove presude.

¹⁴² Najviše zatocenika u KP domu, oko 500 do 600, bilo je u ljeto 1992. godine. Njihov broj se smanjivao od jeseni 1992. do 1993., kada je ostalo svega 200-300 zatocenika. Otprilike u oktobru 1994. godine pušteni su i posljednji zatocenci, kojih je tada bilo manje od 100. *Vidi*, npr. FWS-66 (T. 1078); FWS-111 (T. 1218); FWS-162 (T. 1313); FWS-139 (T. 329-330); FWS-54 (T. 743); FWS-85 (T. 583-584); FWS-65 (T. 548); FWS-86 (T. 1531-1532); FWS-138 (T. 2035, 2038); FWS-104 (T. 2205); FWS-03 (T. 2273); FWS-71 (T. 2893); FWS-113 (T. 2560); Ekrem Zekovic (T. 3682); RJ (T. 3898); FWS-69 (T. 4163-4164); FWS-33 (T. 508); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 686-687); Muhamed Lisica (T. 4850-4851). *Vidi* i paragraf 35 ove presude.

¹⁴³ Na primjer, FWS-139 (T. 319); FWS-66 (T. 1068); FWS-82 (T. 1700); FWS-73 (T. 3194); FWS-250 (T. 5021) bili su zatoceni u KP domu gotovo dvije i pol godine, ili čak i više.

¹⁴⁴ *Vidi* par. 134. ove presude; Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 689-690).

¹⁴⁵ Nekoliko zatocenika su u stvari krili od Crvenog krsta; *vidi* FWS-111 (T. 1267-1268); FWS-215 (T. 880-881); FWS-65 (T. 530); FWS-139 (T. 332); FWS-162 (T. 1437); FWS-182 (T. 1588); FWS-82 (T. 1750-1752); FWS-71 (T. 2897); FWS-214 (T. 3935-3937).

od njih znatno izgubili na težini, ponekad čak i više od 40 kilograma ili gotovo trećinu vlastite težine.¹⁴⁷ Držali su ih u raznim prostorijama, uključujući i samice, koje nisu bile grijane i u kojima je bilo izrazito hladno tokom oštre zime 1992. godine; odjecu koju su napravili od viška pokrivača kako bi se ugrijali oduzeli su im stražari.¹⁴⁸

44. Higijenski uslovi bili su jadni, uslovi za pranje minimalni,¹⁴⁹ a medicinska njega bila je neadekvatna i lijekova je bilo u veoma ograničenim količinama.¹⁵⁰ Osnovna zdravstvena zaštita bila je obezbijedena, ali se za one kojima je bila potrebna hitna medicinska pomoć niko nije pobrinuo ili nisu dobili sve što im je bilo potrebno. Najmanje jedan zatoceni preminuo je uslijed uskracene ili zakašnjele ljekarske njege.¹⁵¹

45. Nesrpski zatocenci su većinu dana provodili u zaključanim prostorijama, s tim da im je bilo dozvoljeno da odu do kantine i natrag.¹⁵² Neki su, međutim, odlazili napolje na rad znajući da će u tom slučaju dobiti još hrane koja im je toliko trebala.¹⁵³

46. Mnogi zatocenci su podvrgavani premlaćivanju i drugim oblicima zlostavljanja, ponekad bezrazložno, a ponekad je to bila kazna za sitne povrede zatvorskih propisa ili sredstvo za dobivanje informacija ili priznanja od njih.¹⁵⁴ Drugi zatocenci su slušali krikove i zapomaganje onih koje su tukli i to bi im svima utjeralo strah u kosti.¹⁵⁵ Mnogi su se u svoje ćelije vraćali s vidljivim ranama i modricama od premlaćivanja.¹⁵⁶ Neki nisu danima mogli da hodaju ni da govore.

47. Malobrojna osuđena lica srpske nacionalnosti zatocena u KP domu boravila su u drugom dijelu zgrade, odvojeno od ne-Srba. Njih nisu zlostavljali kao zatocenike ne-Srbe. Kvalitet i kvantitet hrane koju su dobivali bio je nešto bolji, a ponekad bi za njih bilo i dodatnih porcija. Nisu ih premlaćivali ni na drugi način zlostavljali, nisu ih zaključavali u ćelije, pustili bi ih čim bi im istekla kazna, imali su pristup sanitarijama i uživali su druge pogodnosti koje su bile uskracene zatocenicima ne-Srbima.¹⁵⁷

¹⁴⁶ *Vidi* par. 122-124, 133-144 ove presude.

¹⁴⁷ *Vidi* par. 139, 149-155, 158, 160-165 ove presude.

¹⁴⁸ *Vidi* par. 137-138 ove presude.

¹⁴⁹ *Vidi* par. 136 ove presude.

¹⁵⁰ *Vidi* par. 140-141 ove presude.

¹⁵¹ *Vidi* FWS-66 (T. 1086-1088); FWS-111 (T. 1230-1234); FWS-162 (T. 1393-1395); FWS-54 (T. 750); FWS-139 (T. 344-345); FWS-182 (T. 1618-1619, 1686); FWS-08 (T. 1782-1783, 1806).

¹⁵² *Vidi* par. 134 ove presude.

¹⁵³ *Vidi* par. 374 ove presude.

¹⁵⁴ *Vidi* par. 142, 217-306 ove presude.

¹⁵⁵ *Vidi* par. 143 ove presude.

¹⁵⁶ *Vidi* par. 250, 260, 287 ove presude.

¹⁵⁷ *Vidi* par. 139, 442-443 ove presude.

48. Mnogi zatocenci ne-Srbi izvedeni su iz KP doma tokom perioda koji obuhvata Optužnica radi, kako se tvrdi, razmjene ili obavljanja određenih poslova kao što je branje šljiva. Mnogi od njih nisu se vratili i više ih niko nije vidio.¹⁵⁸

49. Protjerivanje, razmjena ili deportacija ne-Srba, kako zatocenika iz KP doma tako i onih koji nisu bili zatoceni, predstavljali su završnu fazu srpskog napada na nesrpsko civilno stanovništvo u opštini Foca. U pocetku je bilo na snazi vojno naređenje koje je sprecavalo gradane da odlaze iz Foce.¹⁵⁹ Medutim, vecina nesrpskog civilnog stanovništva s vremenom je bila prisiljena da napusti Focu. U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada,¹⁶⁰ a oko 13. augusta 1992. godine Muslimani koji su ostali u Foci, uglavnom žene i djeca, odvedeni su u Rožaje u Crnoj Gori.¹⁶¹ Dana 23. oktobra 1992. godine, grupa žena i djece iz opštine Foca, koji su mjesec dana bili zatoceni u sportskoj dvorani "Partizan", deportovani su autobusom u Goražde.¹⁶² U ekshumacijama na podrucju Foce, Državna komisija za traženje nestalih lica identifikovala je 375 tijela. Sva osim jednog pripadala su Muslimanima. To jedno tijelo pripadalo je Crnogorcju koji je bio oženjen Muslimankom.¹⁶³ Potkraj 1994. godine razmijenjeni su i posljednji zatocenci Muslimani koji su još bili u KP domu, cime je napad na civile dovršen i ostvareno postojanje srpske oblasti etnicki očišćene od Muslimana. Kad je 1995. godine završio rat, Foca je bila gotovo isključivo srpski grad. Foca je nakon sukoba preimenovana u "Srbinje", dakle "srpski grad".¹⁶⁴

50. Držanje u zatoceništvu ne-Srba u KP domu, te djela i propusti koji su tamo pocinjani, jasno su povezani sa rasprostranjenim i sistematskim napadom na nesrpsko civilno stanovništvo u opštini Foca.

B. Opšti uslovi za primjenu clana 3 Statuta

51. Za primjenu clana 3 Statuta moraju da budu ispunjena dva preliminarna uslova.¹⁶⁵ Prvo, oružani sukob, unutrašnjeg ili medunarodnog karaktera,¹⁶⁶ morao je da postoji u vrijeme kada su pocinjena krivicna djela za koja se tereti.¹⁶⁷ "Oružani sukob" postoji "svuda gdje se pribjeglo

¹⁵⁸ *Vidi* par. 477-485 ove presude.

¹⁵⁹ Dokazni predmet D 40, Zoran Mijovic.

¹⁶⁰ Ekrem Zekovic (T. 3615); Juso Taranin (T. 3030-3041).

¹⁶¹ FWS-104 (T. 2198-2199).

¹⁶² Dokazni predmet P 291; *vidi* i Osman Subašić (dokazni predmet P 286, str. 4111-4112).

¹⁶³ Amor Mašovic (T. 4239).

¹⁶⁴ FWS-96 (dokazni predmet P 186, str. 2499).

¹⁶⁵ *Tužilac protiv Tadic*, IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995. (dalje u tekstu: Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*), par. 65, 67. Premda su ovi uslovi relevantni i za druge članove Statuta, ovdje je od neposrednog interesa samo član 3.

¹⁶⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 137, potvrđeno u predmetu *Tužilac protiv Delalica i drugih*, IT-96-21-A, 20. februar 2001. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Delalica*), par. 140, 150.

¹⁶⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 67.

oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države”.¹⁶⁸ Drugo, mora da postoji bliski neksus između krivičnog djela za koje se tereti i oružanog sukoba.¹⁶⁹ “Traženi odnos” postoji ako su krivična djela za koja se tereti “usko povezana sa neprijateljstvima”.¹⁷⁰

52. Povrh toga, moraju biti ispunjena četiri uslova koja su specifična za član 3, a to su:

(i) kršenje mora da predstavlja povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava; (ii) pravilo po svojoj prirodi mora biti običajno, ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, moraju biti ispunjeni traženi uslovi [...]; (iii) kršenje mora biti “teško”, što znači da mora predstavljati povredu pravila koje štiti važne vrijednosti, a ta povreda mora uključivati teške posljedice po žrtvu [...]; (iv) povreda pravila mora zahtijevati, prema običajnom ili prema ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila to pravilo.¹⁷¹

Prema tome, uslovi za primjenu člana 3 će se razlikovati zavisno od konkretne osnove predmetnih optužbi iznesenih po članu 3.¹⁷² U ovom predmetu, osnova za optužbe za mučenje,¹⁷³ okrutno postupanje¹⁷⁴ i ubistvo¹⁷⁵ po članu 3 jeste zajednički član 3 Ženevskih konvencija iz 1949. godine (dalje u tekstu: zajednički član 3). U jurisprudenciji Međunarodnog suda uvriježeno je shvatanje da član 3 Statuta Međunarodnog suda obuhvata kršenja zajedničkog člana 3.¹⁷⁶ Relevantni dio zajedničkog člana 3 glasi kako slijedi:

U slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter i koji izbije na području jedne od visokih stranaka ugovornica, svaka stranka sukoba dužna je primjenjivati barem ove odredbe: (1) s osobama koje izravno ne sudjeluju u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i osobe koje su izvan bojnog ustroja (*hors de combat*) zbog bolesti, rana, lišenja slobode ili bilo kojega drugog razloga, u svakoj će se prilici postupati čovječno, bez ikakvog nepovoljnog razlikovanja utemeljenoga na rasi, boji kože, vjeroispovijedi ili uvjerenju, spolu, rođenju ili imovinskom stanju, ili bilo kojem drugom slicnom kriteriju. U tu su svrhu prema gore navedenim osobama zabranjeni, u svako doba i na svakom mjestu, ovi čini: (a) nasilje protiv života i tijela, osobito sve vrste ubojstava, sakacenja, okrutnog postupanja i mučenja; [...] (c) povrede osobnog dostojanstva, osobito uvredljivi i ponižavajući postupci; (d) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog sudjenja pred redovito ustanovljenim sudom, koji pruža sva sudska jamstva priznata kao nužna od civiliziranih naroda. (2) Ranjenici i bolesnici prikupit će se i njegovati. [...].

¹⁶⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70.

¹⁶⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70; *Tužilac protiv Kunarac i drugih*, IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*), par. 402; *Tužilac protiv Delalić i drugih*, IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998. (Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*), par. 193; *Tužilac protiv Blaškić*, IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*), par. 65, 69.

¹⁷⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70.

¹⁷¹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94; potvrđeno u *Tužilac protiv Aleksoskog*, IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Aleksoski*), par. 20.

¹⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 404.

¹⁷³ Tačka 4.

¹⁷⁴ Tačke 7 i 15.

¹⁷⁵ Tačka 10.

¹⁷⁶ Žalbeno vijeće dosljedno tumači član 3 kao opštu odredbu koja obuhvata sva kršenja humanitarnog prava na koja se ne primjenjuje član 2, a nisu obuhvaćena članom 4 ni 5 Statuta. Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Delalić*, par. 125, 136.

Još jedan uslov za optuživanje za neko djelo iz člana 3 na osnovu zajedničkog člana 3 jeste da žrtve u predmetno vrijeme nisu učestvovala u neprijateljstvima.¹⁷⁷ Optužba za porobljavanje po članu 3 zasniiva se na specifičnom pravu konvencija i međunarodnom običajnom pravu, a ne na zajedničkom članu 3.¹⁷⁸

C. Opšti uslovi za primjenu člana 5 Statuta

53. Sljedeći elementi čine opšte uslove koji moraju biti ispunjeni da bi se neko djelo okvalifikovalo kao zločin protiv čovječnosti:¹⁷⁹

- (i) mora postojati “napad”;¹⁸⁰
- (ii) postupci činioca moraju biti dio tog napada;¹⁸¹
- (iii) napad mora biti usmjeren protiv civilnog stanovništva;¹⁸²
- (iv) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;¹⁸³ i
- (v) glavni pocinilac krivičnog djela mora biti svjestan šireg konteksta u kojem su se odvijali njegovi postupci i da su njegovi postupci dio napada.¹⁸⁴

Povrh toga, Statut MKSJ-a postavlja i uslov relevantan za nadležnost ovog Suda - da zločini moraju biti “pocinjeni u oružanom sukobu”.¹⁸⁵

54. “Napad” se može definisati kao ponašanje koje uključuje cinjenje djela nasilja.¹⁸⁶ Koncept “napada” jasno se razlikuje od koncepta “oružanog sukoba” i nezavisan je od njega.¹⁸⁷ U stvarnosti

¹⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 420. Postoji neriješeno pitanje da li izraz iz zajedničkog člana 3 koji glasi “svaka stranka sukoba dužna je primjenjivati” znaci da zajednički član 3 obavezuje samo strane u sukobu ili pojedince koji postupaju u korist tih strana. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 407; *Tužilac protiv Akayesu*, ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*), par. 631, 633; *Tužilac protiv Kayisheme i Ruzindane*, ICTR-95-1-T, Presuda, 21. maj 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*), par. 175-176; *Tužilac protiv Rutagande*, ICTR-96-3-T, Presuda i kazna, 6. decembar 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*), par. 97-98; *Tužilac protiv Museme*, ICTR-96-13-T, Presuda i kazna, 27. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Musema*), par. 266, 274; Pictet (gl. urednik), Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, MKCK, 1958., str. 26-44; komentari Posebnog izvjestioca u završnom zapisniku sa Diplomatske konferencije u Ženevi 1949. godine, sv. II-B, član 2A, Savezna politicka uprava, str. 332; za protivno stanovište *vidi* predmet *Tužilac protiv Akayesu*, ICTR-96-4-A, Presuda, 1. juni 2001., par. 12-28, 425-446. Pretresno vijeće smatra da nije potrebno rješavati ovo pitanje. Ako pretpostavimo da je potrebno da postoji veza između glavnog pocinioca i jedne strane u sukobu, očit je da je optuženi u ovom predmetu postupao u korist srpske strane u sukobu.

¹⁷⁸ Tačka 18.

¹⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 410.

¹⁸⁰ *Tužilac protiv Tadic*, IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999. (Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*), par. 251; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415-417; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 122.

¹⁸¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 418.

¹⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 421-426; Prvostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 635-644.

¹⁸³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 427-431.

¹⁸⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 248; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 433-435.

napad može trajati duže od oružanog sukoba,¹⁸⁸ može mu prethoditi, ili se može odvijati paralelno s njim, a da nije nužno dio njega.¹⁸⁹ To ne znaci da u kontekstu oružanog sukoba Međunarodni sud ne uzima u obzir zakone ratovanja prilikom odlucivanja o tome da li je napad bio “usmjeren protiv civilnog stanovništva”. Upravo suprotno, taj korpus prava zauzima važno mjesto u ocjenjivanju zakonitosti djela pocinjenih u okviru oružanog sukoba i odlucivanju o tome da li je civilno stanovništvo kao takvo bilo metom napada.

55. Djela optuženog moraju objektivno biti dio “napada” na civilno stanovništvo,¹⁹⁰ ali ne moraju biti pocinjena u trenutku kad je taj napad u punom zamahu. Ta djela ne smiju biti izolovana, ona moraju biti dio napada.¹⁹¹ Zlocin koji je pocinjen nekoliko mjeseci nakon glavnog napada na civilno stanovništvo, ili na udaljenosti od nekoliko kilometara od istog, ipak se može smatrati dijelom tog napada ako je dovoljno povezan sa njim.¹⁹²

56. Žrtve napada moraju biti civili, a napad mora biti usmjeren protiv “civilnog stanovništva”.¹⁹³ Stanovništvo može biti civilno cak i kad su prisutne osobe koje nisu civili – dovoljno je da stanovništvo po svom karakteru bude vecinom civilno. Definicija civila je rastezljiv pojam koji ukljucuje i pojedince koji su u određenom trenutku cinili djela pružanja otpora, kao i osobe koje su u vrijeme pocinjenja zlocina bile van bojnog ustroja (*hors de combat*).¹⁹⁴

57. Djela koja cine dio napada moraju biti rasprostranjena ili sistematska. Pridjev “rasprostranjen” ima konotaciju širokih razmjera napada i velikog broja žrtava,¹⁹⁵ dok se “sistematski” odnosi na organizovanost djela nasilja i na nepostojanje vjerovatnoce da su se desila slucajno.¹⁹⁶

58. Ovo Pretresno vijece je uvjereni da po međunarodnom obicajnom pravu ne postoji uslov prema kojem bi djela optuženog (ili onih osoba za cija djela je on krivicno odgovoran) morala da

¹⁸⁵ Vidi Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 141; Drugostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 249.

¹⁸⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415.

¹⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 251.

¹⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 420.

¹⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 251.

¹⁹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 418, 592.

¹⁹¹ *Tužilac protiv Kupreškica i drugih*, IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*), par. 550.

¹⁹² Vidi na primjer Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 417 i dalje.

¹⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 421-426.

¹⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 638, 643; *Tužilac protiv Jelisica*, IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Jelisic*), par. 54; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškic*, par. 214; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, 425.

¹⁹⁵ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 428; Prvostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 648; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškic*, par. 206; Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 580.

¹⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 429. Vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškic*, par. 203; Prvostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 648.

biti povezana s nekom politikom ili planom.¹⁹⁷ Takav plan ili politika mogu, međutim, biti relevantni za uslov da napad mora biti rasprostranjen ili sistematski i da postupci optuženog moraju biti dio tog napada.¹⁹⁸

59. Pored toga što mora postojati namjera da se pocini krivično djelo u osnovi optužbe, optuženi mora znati da se vodi napad usmjeren protiv civilnog stanovništva i mora znati da su njegovi postupci dio tog napada, ili u najmanju ruku mora prihvatati rizik da su njegovi postupci dio toga.¹⁹⁹ To, međutim, ne podrazumijeva saznanja o pojedinostima tog napada.²⁰⁰ Dovoljno je da optuženi, svojim postupcima ili kroz funkciju koju je dobrovoljno prihvatio, svjesno prihvata rizik ucestvovanja u sprovođenju tog napada.²⁰¹

D. Zaključci u vezi s opštim uslovima za primjenu članova 3 i 5 Statuta

60. Pretresno vijeće je uvjeren, na osnovu činjenica utvrđenih u Odjeljku A, da su ispunjeni svi opšti uslovi za primjenu kako člana 3, uključujući zajednički član 3, tako i člana 5 Statuta.

61. Poblize govoreći, Pretresno vijeće je uvjeren da je u periodu i na mjestu na koje se odnosi Optužnica postojao oružani sukob i da su djela optuženog usko povezana sa tim oružanim sukobom.²⁰² Djela za koja se optuženi tereti pocinjena su kao izravna posljedica neprijateljstava, kao oblik ostvarivanja neprijateljstava, te pod izlikom neprijateljstava. Pretresno vijeće je uvjeren da se rasprostranjeni i sistematski napad srpskih snaga na nesrpsko civilno stanovništvo doista odvijao u Foci i okolini Foce u vrijeme koje obuhvata Optužnica, te da su radnje vršene u KP domu

¹⁹⁷ Vidi fusnotu 1109 u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* na stranici 144, koja se poziva na, između ostalog, sljedeće pravne izvore: Presuda Međunarodnog vojnog suda za suđenje glavnim njemackim ratnim zlocincima, Nürnberg, 30. septembar/1. oktobar 1946. (dalje u tekstu: Njemberška presuda), preštampana u *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, Nürnberg, 14. novembar 1945. - 1. oktobar 1946., sv. 1, str. 84, 254, 304 (u vezi sa Streicherom) i str. 318-319 (u vezi sa Von Schirachom); član 9 i 10 Povelje Međunarodnog vojnog suda za krivično gonjenje i kažnjavanje glavnih njemackih ratnih zlocinaca, Berlin, 6. oktobar 1945. (dalje u tekstu: Njemberška povelja), predmet suda u Stadeu (Njemacka) po Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, ILR 14/1947, str. 100-102; Vrhovni sud Britanske okupacione zone, OGH br Z, sv. I, str. 19 i sv. II, str. 231; *In re Altstötter*, ILR 14/1947, str. 278 i 284; nizozemski predmet u *In re Ahlbrecht*, ILR 16/1949, str. 396; australski predmet *Ivan Timofeyevich Polyukhovich v The Commonwealth of Australia and Anor*, (1991) 172 CLR 501, predmet FC 91/026 iz 1991., Aust Highct LEXIS 63, BC9102602; Yearbook of the International Law Commission/Godišnjak Komisije za međunarodno pravo (dalje u tekstu: ILC) (1954), sv. II, str. 150; *Report of the ILC on the Work of its 43rd Sess /Izvještaj Komisije za međunarodno pravo sa 43. Sjednice*, 29. april-19. juli 1991., Supp No 10 (UN Doc No A/46/10), str. 265-266, izvještaj sa 46. sjednice ILC-a, 2. maj-22. juli 1994., Supp No 10 (UN Doc No A/49/10), str. 75-76, izvještaj sa 47. sjednice, 2. maj-21. juli 1995., str. 47, 49 i 50, te izvještaj sa 48. sjednice, 6. maj-26. juli 1996., Supp No 10 (UN Doc No A/51/10), str. 93, 95-96.

¹⁹⁸ Vidi *Tužilac protiv Kordica i Cerkeza*, predmet IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*), par. 182; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 432.

¹⁹⁹ Vidi Drugostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 248; Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 434; Prvostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 659; Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreskic*, par. 556; Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 247, 251; Prvostepenu presudu u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 185.

²⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 434.

²⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 434; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 251.

²⁰² Vidi Nesporne činjenice, par. 8.

bile dio tog napada. Ovaj napad je uključivao i sistematsko sakupljanje i zatvaranje civila ne-Srba, paljenje i uništavanje imovine nesrpskog stanovništva, uglavnom Muslimana, razaranje nekoliko džamija u gradu i opštini Foca, protivpravno lišavanje života civila ne-Srba, kao i mučenje i zlostavljanje mnogih muškaraca ne-Srba zatocenih u KP domu.²⁰³

62. Pretresno vijeće je takode uvjereni da je optuženi znao za napad na nesrpsko civilno stanovništvo Foce i mjesta u okolini Foce. Njegova uloga i položaj upravnika KP doma, njegovo kontinuirano prisustvo u KP domu u kojem su pocinjani zlocini, njegovi višekratni kontakti sa vojskom, kao i opšta upoznatost Srba sa situacijom u kojoj se tada nalazilo nesrpsko stanovništvo u Foci, upućuju na zaključak da je optuženi doista znao da je muslimansko civilno stanovništvo sistematski birano za cilj napada i zlostavljano na razne nacine. Optuženi je priznao da je znao da se džamije u Foci uništavaju i da se u drugim opštinama na području koje je poslije postalo Republika Srpska osnivaju zatvorenički logori za Muslimane.²⁰⁴ Takode je priznao da je bio svjestan opasnosti koja je prijetila ne-Srbima ako bi ostali u gradu i opštini Foca, te da je znao da je do sredine ili kraja augusta 1992. većina ne-Srba istjerana s tog područja.²⁰⁵ Nadalje, Pretresno vijeće je uvjereni da je optuženi znao za uslove u kojima su živjeli nesrpski zatocenci, za premlaćivanja i druge vrste zlostavljanja kojima su bili podvrgavani tokom svog zatoceništva u KP domu, te da je znao da je zlostavljanje koje se cinilo u KP domu bilo dio napada na nesrpsko stanovništvo grada i opštine Foca.²⁰⁶

63. Što se tice optužbi po članu 3 Statuta za okrutno postupanje, mučenje, ubistvo i porobljavanje, Pretresno vijeće nalazi da su ispunjena cetiri specificna uslova relevantna za primjenu člana 3.²⁰⁷

64. Poblže govoreci, krivicna djela okrutnog postupanja, mučenja i ubistva, kao dio zajednickog člana 3, predstavljaju kršenja medunarodnog humanitarnog prava.²⁰⁸ U vrijeme obuhvaceno Optužnicom zajednicki član 3 bio je obicajnog karaktera.²⁰⁹ Premda jurisprudencija Medunarodnog suda nije jasno odredila da li su *sva* kršenja zajednickog člana 3 po svojoj prirodi

²⁰³ *Vidi* par. 12-50 ove presude.

²⁰⁴ T. 7887-7888, 7895.

²⁰⁵ T. 7890-7892.

²⁰⁶ *Vidi* paragrafe 125-127, 169-173, 308-320, 486-502 ove presude (u kojima se iznose zaključci u odnosu na pojedine optužbe).

²⁰⁷ *Vidi* par. 52, 60-62 ove presude.

²⁰⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 143, 150.

²⁰⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 98; Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 143; *vidi i* Izvještaj generalnog sekretara shodno stavu 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti (1993.), 3. maj 1993., S/25704, par. 35.

teška,²¹⁰ nema sumnje da okrutno postupanje, mucenje i ubistvo cine teška krivicna djela.²¹¹ Kao krivicna djela koja predstavljaju teška kršenja zajednickog clana 3, okrutno postupanje, mucenje i ubistvo podliježu individualnoj krivicnoj odgovornosti prema medunarodnom obicajnom pravu.²¹² Povrh toga, ta krivicna djela pocinjena su nad žrtvama koje u predmetno vrijeme nisu aktivno ucestvovala u neprijateljstvima.²¹³ Krivicno djelo ropstva, za koje se optužuje na osnovu obicajnog prava i prava medunarodnih ugovora, a ne zajednickog clana 3, takode ispunjava cetiri uslova koja su specificna za primjenu clana 3.²¹⁴

²¹⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 134 (“[...] obicajno medunarodno pravo predvida krivicnu odgovornost za *teška* kršenja zajednickog clana 3 [...]”. (naglasak dodat)); Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 408.

²¹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 134, 147.

²¹² Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 134; *vidi i* Glavu šesnaestu Krivicnog zakona SFRJ pod nazivom “Krivicna djela protiv covjecnosti i medunarodnog prava”, clan 142(1) (“Ratni zlocin protiv civilnog stanovništva”) Krivicnog zakona SFRJ sadržan je u toj glavi, a predvida sljedece: “Ko kršeci pravila medunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se prema civilnom stanovništvu vrše ubistva, mucenja, necovjecnja postupanja [...], nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja [...] [...] druga protivzakonita zatvaranja [...], prisiljavanje na prinudni rad [...] ili ko izvrši neko od navedenih djela, kaznice se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.” Ovim clanom primjenjuju se odredbe Ženevske konvencije IV i Dopunskih protokola I i II; *Tužilac protiv Tadic*, IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997., (dalje u tekstu: Presuda o kazni u predmetu *Tadic*), par. 8; Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadic*, par. 134; potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Delalic*, par. 174.

²¹³ *Vidi*, između ostalog, paragrafe 40-41, 61 ove presude.

²¹⁴ *Vidi* obrazloženje i detaljnije zaključke u paragrafu 350 ove presude i daljnjim paragrafima.

III. OPŠTA RAZMATRANJA U VEZI S OCJENOM DOKAZA

65. Pretresno vijeće je dokaze u ovom predmetu ocjenjivalo u skladu sa Statutom i Pravilnikom o postupku i dokazima (dalje u tekstu: Pravilnik) Međunarodnog suda, a u slučajevima koji nisu predviđeni ovim pravnim izvorima, postupalo je na način koji najviše ide u prilog pravdicom odlučivanju o stvari koja se rješava i koji je u duhu Statuta i opštih pravnih načela.²¹⁵

66. Pretresno vijeće je u odnosu na optuženog primijenilo presumpciju nevinosti utvrđenu članom 21(3) Statuta, u kojem je ugrađeno opšte pravno načelo prema kojem optužba snosi *onus* dokazivanja krivice optuženog što, shodno pravilu 87(A), optužba mora dokazati van razumne sumnje.

67. Dokazi o dosljednom načinu ponašanja u vezi sa teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava predviđenim Statutom prihvaćeni su u interesu pravde, u skladu sa pravilom 93 (A).²¹⁶ Ovakvi dokazi slični su indicijama. Predmet koji se zasniva na indicijama sastoji se od dokaza mnoštva različitih okolnosti koje, uzete u kombinaciji, upućuju na postojanje neke konkretne činjenice o kojoj zavisi krivica optužene osobe zato što kombinacija tih okolnosti obično i postoji samo zato što je doista i postojala ta konkretna činjenica.²¹⁷ Takav zaključak mora biti pokazan van razumne sumnje. Nije dovoljno da to bude razuman zaključak koji se može izvesti na osnovu tih dokaza. To mora da bude *jedini* mogući razumni zaključak. Ako postoji još neki takode razumno moguć zaključak na osnovu istih dokaza, a koji podrazumijeva da dotična činjenica možda nije postojala, zaključak ne može biti.²¹⁸

68. Pretresno vijeće je prilikom odlučivanja o prihvatanju dokaza optužbe uzelo u obzir dokaze koje je predocio optuženi. Njegova odluka da predoci dokaze ne znači da je optuženi prihvatio *onus* dokazivanja svoje nevinosti. To ne znači ni da Vijeće treba da se opredijeli ili za njegove dokaze ili za dokaze koje iznose svjedoci optužbe. Pristup Pretresnog vijeća je bio da odluci da li iskaze svjedoka na koje se oslanja optužba treba prihvatiti kao dokaze koji van razumne sumnje potvrđuju činjenice za koje se tereti bez obzira na dokaze koje je predocio optuženi i svjedoci odbrane.

69. Generalno uzevši, Pretresno vijeće je smatralo da sitnije nepodudarnosti u iskazima raznih svjedoka ili svjedocenja nekog svjedoka u poređenju s izjavom koju je prethodno dao ne

²¹⁵ Pravilo 89(B).

²¹⁶ Pravilo 93(A) ograničava prihvatanje takvih dokaza na slučajeve u kojima je to u interesu pravde.

²¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 458.

diskreditiraju dokaze koje svjedok iznosi ako je doticni svjedok ipak dovoljno detaljno prepričao suštinu događaja iz optužbi. Odlucujuci o tome da li sitnije nepodudarnosti diskreditiraju dokazni materijal u cjelini, Pretresno vijeće je uzelo u obzir cinjenicu da svjedoci svjedoce otprilike devet godina nakon što su se događaji o kojima govore odigrali. Premda je nedovoljno detaljno pamćenje tih svjedoka doista otežalo posao optužbi, generalno se smatralo da manjak pojedinosti u vezi s nekim perifernim pitanjima ne mora nužno diskreditirati njihovo svjedocenje.

70. Pretresno vijeće je prilikom ocjenjivanja iskaza svjedoka takode uzelo u obzir cinjenicu da su se mnogi svjedoci optužbe oslanjali na bilješke koje su sacinili prije davanja iskaza, neki tek nedavno, a drugi vremenski bliže predmetnim događajima. U mnogim slucajevima bilješke su sacinjene u vezi s materijalom koji nije dio vlastitog iskustva svjedoka, vec se radi o saznanjima iz druge ruke. U takvim slucajevima se iskaz svjedoka nije tretirao kao svjedocenje po vlastitom sjećanju svjedoka i Pretresno vijeće iskazima takvih svjedoka nije pridalo jednaku težinu kao iskazima datim po vlastitom sjećanju svjedoka. Cinjenicni dokazi koji ne potjecu iz svjedokovog vlastitog iskustva predstavljaju dokaze iz druge ruke i Pretresno vijeće je pažljivo analiziralo takve dokaze prije nego što bi ih eventualno prihvatilo, mada ne postoji zabrana prihvatanja takvih dokaza, vodeći racuna o tome da se takav materijal ne može ispitati unakrsnim ispitivanjem, da izvor tog dokaznog materijala nije obavezan svecanom izjavom i da na njegovu pouzdanost može uticati spoj grešaka percepcije i memorije.²¹⁹

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ Na primjer, optužba je tokom sudjenja informisala Pretresno vijeće i odbranu da je svjedok Muhamed Lisica razgovarao sa svjedokom Ekremom Zekovicem nakon što je potonji dao iskaz, a prije nego što je Muhamed Lisica iznio svoje svjedocenje. Optužba je tvrdila da svjedoci nisu razgovarali o sudenju. Medutim, svjedok Muhamed Lisica je takode izjavio da su se on i svjedok Ekrem Zekovic sreli u Sarajevu neposredno nakon što je Lisica pušten iz KP doma i da su razgovarali o mrljama krvi na vozilu "Zastava Kedi" (*vidi par.* 334-335 ove presude). Na osnovu tih razgovora, svjedok Muhamed Lisica dao je novu izjavu kojom ispravlja svoju raniju izjavu. U novoj izjavi tvrdi da je sam prao vozilo, dok je u ranijoj izjavi tvrdio da ga je prao s Ekremom Zekovicem (T. 4997-4999, 5010-5016). Rasim Taranin je posvjedocio da je 15. januara 2001. pratio dio sudjenja sa javne galerije. Sudenje je vidio samo nakratko iz ugla i onda je zamoljen da izade (T. 1690). Ahmet Hadžimusic je pripremio svoj pismeni iskaz 1999. godine kada je znao da ce svjedociti na Sudu (MFI 15). Nije se pripremio za izjavu koju je dao istražiteljima (T. 1951, 1980, 1986-1988). Ekrem Zekovic je pripremio bilješke nakon što je pušten iz KP doma 1994-1995. godine. Te bilješke nisu bile detaljne (T. 3707). FWS-73 je razgovarao sa drugim svjedocima prije davanja iskaza. Njihova imena su zabilježena u dokaznom predmetu P 433 (T. 3373-3375). FWS-172 je svjedocio da je izradio spisak imena ljudi koji su nestali neposredno nakon njegovog izlaska iz zatvora. Spisak je sacinio po sjećanju kako bi mogao da odgovori na pitanja porodica zatocenika (T. 4560). Taj spisak je uvršten u dokazni materijal (dokazni predmet P299/P 299A/P 299A). Spisak je sastavljen na osnovu sjećanja nekoliko ljudi (T. 4611). FWS-73 je posvjedocio da je razgovarao s određenim brojem ljudi prije davanja iskaza. Radi se o svjedocima koji su takode trebali da svjedoce na sudenju. Njihova imena su zapisana i spisak je ponuden na uvrštenje u dokazni materijal te prihvacen kao dokazni predmet P 433 (T. 3373-3375). FWS-109 je otprilike mjesec dana nakon što je pušten sacinio spisak imena ljudi koje su navece odvodili napolje (T. 2386-2391, 2403, dokazni predmet P 421). Dževad S. Lojo je pripremio bilješke prije sudjenja. Bilješke je sacinio u aprilu 1993. po vlastitom sjećanju (T. 2539-2540). Medutim, tom spisku je dodao neka imena nakon što je razgovarao sa Crvenim krstom i vidio njihov spisak nestalih (T. 2453-2456). FWS-71 je u KP domu vodio dnevnik koji mu je oduzet kad je razmijenjen. Otprilike mjesec dana nakon što je otišao zapisao je bilješke koje je kasnije prekucao. Primarno se oslanjao na vlastito sjećanje, ali i na sjećanje drugih. Prve bilješke je zapisao u decembru 1994. Konsultovao se s ljudima s kojima je bio u logoru i napravio kucane bilješke. Kad je svjedocio, sa sobom je imao samo kucane bilješke (T.

71. U nekim slučajevima samo je jedan svjedok svjedocio o nekom događaju za koji se tereti optuženi. Žalbeno vijeće je mišljenja da svjedocenje jednog svjedoka o nekoj pravno relevantnoj činjenici, pravno gledano, ne zahtijeva potvrdu u iskazu drugog svjedoka.²²⁰ Pretresno vijeće je u takvoj situaciji s velikom pažnjom analiziralo svjedocenje svjedoka optužbe prije nego što bi ga prihvatilo kao dostatni dokaz krivice optuženog.

2868-2873). FWS-162 sastavio je bilješke o imenima osoba poginulih u KP domu (T. 1397). FWS-137 je sastavio spisak imena ljudi koji su odvedeni, kako bi mogao da obavijesti njihove porodice. Spisak mu je oduzet kad je otišao iz KP doma, ali je napravio novi spisak i dodatne bilješke kad je saznao da će svjedociti pred Međunarodnim sudom. Napravio je original i kopiju 1993. godine, dokazni predmet P 444 (T. 4751-4556). FWS-215 je pravio bilješke u zatoceništvu u KP domu. Oduzete su mu dok je još bio zatocen u KP domu, ali ih je rekonstruisao nakon što je pušten (T. 918-920).

²²⁰ *Tužilac protiv Aleksovskog*, IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*), par. 62.

IV. INDIVIDUALNA KRIVICNA ODGOVORNOST I ODGOVORNOST NADREĐENOG

A. Individualna krivična odgovornost prema članu 7(1) Statuta

72. Član 7(1) Statuta Međunarodnog suda utvrđuje:

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

73. Optužba se pozvala na član 7(1) u cjelini, a odredbe tog člana obuhvataju i krivičnu odgovornost optuženog kao ucesnika u raznim udruženim zločinackim poduhvatima. Takav pristup se dozvoljava prema onome što je Žalbeno vijeće izreklo u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*:

191. [...] Iako samo neki od članova grupe mogu fizički počiniti krivično djelo [...], učestvovanje i doprinos drugih članova grupe često je ključno u omogućavanju izvršenja tog krivičnog djela. Iz ovoga slijedi da moralna težina takvog učestvovanja često nije nimalo manja – zapravo nimalo različita – od moralne težine onih koji izvrše navedena djela.

192. U tim okolnostima smatrati krivično odgovornom kao izvršioca samo osobu koja fizički izvodi krivično djelo značilo bi zanemariti saizvršilacku ulogu svih onih koji su na neki način omogućili počinioocu da fizički izvrši to krivično djelo. Istovremeno, ovisno o okolnostima, smatrati ove druge odgovornim samo kao pomagače i podržavatelje moglo bi potcijeniti stepen njihove krivične odgovornosti.²²¹

Optužba je nastojala da poveže krivičnu odgovornost ucesnika u udruženom zločinackom poduhvatu koji nije lično fizički počinio predmetni zločin sa terminom “počinio” u članu 7(1), ali to, čini se, ne bi bilo u skladu s načinom na koji Žalbeno vijeće takvu krivičnu odgovornost opisuje kao oblik odgovornosti saucesnika,²²² kao ni sa njegovom definicijom riječi “počinio” kao “prije svega fizičko počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca”.²²³ Radi praktičnosti, Pretresno vijeće će osobu koja je fizički počinila predmetni zločin nazivati “glavnim počiniocem”.

²²¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 191-192. Ovu je izjavu tužilac protumacio u smislu da se optužena osoba koja nije lično fizički izvršila zločin još uvijek može smatrati počiniocem zločina ako je učestvovala u udruženom zločinackom poduhvatu.

²²² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 192.

²²³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188.

74. Ovaj pristup optužbe ima za svrhu, kako se čini, da okvalifikuje ucesnika u udruženom zlocinackom poduhvatu koji nije glavni pocinilac kao “izvršioca” ili “saizvršioca”, a ne nekoga ko samo pomaže i podržava glavnog pocinioca. Izgleda da znacaj ove distinkcije dolazi iz kontinentalnog prava, u kojem je osobi koja samo pomaže i podržava glavnog pocinioca zapriječena niža maksimalna kazna.

75. Pretresno vijeće ne prihvata da je ova distinkcija neophodna za odmjeravanje kazne u međunarodnom pravu i smatra je irelevantnom za praksu odmjeravanja kazne na ovom Međunarodnom sudu. Žalbena vijeće je jasno naglasilo da se osudena osoba mora kazniti za težinu djela koja je pocinila, bez obzira na njihovu kvalifikaciju.²²⁴ Težina djela koje pocini ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu koji nije glavni pocinilac znatno je veća od težine djela koju pocini onaj koji samo pomaže i podržava glavnog pocinioca. To stoga što je za osobu koja samo pomaže i podržava glavnog pocinioca dovoljno da zna za namjeru s kojom je glavni pocinilac pocinio zlocin, dok ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu mora dijeliti tu namjeru s glavnim pociniocem.²²⁵

76. Dvije odluke koje je Pretresno vijeće I nedavno donijelo prilično detaljno su se bavile ovim pitanjem izvršenja djela. U predmetu *Tužilac protiv Krstića* izvedena je razlika između saucesnika (kao sekundarnog oblika ucestvovanja) i saizvršioca (kao neposrednog i glavnog oblika ucestvovanja, koje je, međutim, još uvijek manje od učešća glavnog pocinioca).²²⁶ U predmetu *Tužilac protiv Kvočke* izvodi se razlika između saizvršioca (koji dijeli namjeru udruženog zlocinackog poduhvata) i pomagaca i podržavaoca (koji samo zna za namjeru glavnog pocinioca).²²⁷ Utvrđujući relevantnu kategoriju Pretresno vijeće je zaključilo da, što je veći stepen ucestvovanja,

²²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 429-430; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182.

²²⁵ Vidi *Tužilac protiv Brdanina i Talica*, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, IT-99-36 PT, 26. juni 2001. (dalje u tekstu: Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brdanin i Talic*), par. 27, fusnota 108; vidi i *Tužilac protiv Furundžije*, IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*), par. 245, 249; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 772; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229; *Tužilac protiv Furundžije*, IT-95-17/1-A, 21. juli 2000. (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*), par. 118.

²²⁶ *Tužilac protiv Krstića*, IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*), par. 642-643.

²²⁷ *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001. (dalje u tekstu: Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*), par. 249, 284.

to se s većom sigurnošću može zaključiti da je doticni optuženi dijelio zajednicku namjeru udruženog zlocinackog poduhvata.²²⁸

77. Ovo Pretresno vijeće ne dijeli mišljenje Pretresnog vijeca I da je potrebno da se cinjenice iz nekog konkretnog predmeta uklapaju u specificne kategorije u svrhu odmjeraivanja kazne. Postoje, na primjer, okolnosti u kojima ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu zaslužuje veću kaznu od glavnog pocinioca. Ucesnik koji planira masovno uništenje života i koji naredi drugima da izvrše taj plan itekako bi mogao dobiti veću kaznu od mnogih drugih koji u funkciji tog plana zajedno stvarno izvrše to ubijanje. Kategorizovanje pocinioca može biti od određene pomoci, ali odabir neke konkretne kategorije ne može uticati na maksimalnu kaznu koja ce biti izrecena i ne određuje koja je dužina kazne primjerena u nekom konkretnom slucaju. Pored toga, ovo Pretresno vijeće, uz dužno poštovanje, ne prihvata valjanost distinkcije koju je Pretresno vijeće I nastojalo pokazati između saizvršioca i saucesnika.²²⁹ Ovo Pretresno vijeće je sklonije slijediti mišljenje Žalbenog vijeca u predmetu *Tadic*, prema kojem ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu koji nije glavni pocinilac snosi odgovornost saucesnika.²³⁰ Medutim, radi prakticnosti, Pretresno vijeće ce koristiti izraz “saizvršilac” (u smislu vrste saucesnika) za ucesnika u udruženom zlocinackom poduhvatu koji nije glavni pocinilac.

1. Udruženi zlocinacki poduhvat

78. U drugostepenoj presudi u predmetu *Tadic* identifikovane su tri kategorije krivicne odgovornosti na osnovu udruženog zlocinackog poduhvata. Prva kategorija je ona u kojoj svi ucesnici u udruženom zlocinackom poduhvatu imaju istu zlocinacku namjeru. Druga kategorija je slicna prvoj, ali se odnosi na predmete koji se ticu koncentracionih logora. U drugostepenom postupku u predmetu *Tadic* nije bilo sporno ni postojanje ove druge kategorije ni njena detaljna definicija. Pretresno vijeće je

²²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 287-289.

²²⁹ U predmetima iz sudske prakse nakon Drugog svjetskog rata koje Pretresno vijeće I razmatra u predmetu *Kvočka*, prilikom odlucivanja o krivicnoj odgovornosti optuženog ne pravi se distinkcija između kategorije saizvršioca i kategorije pomagaca i podržavaoca, kao što priznaje Pretresno vijeće I: Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 282, *vidi i* fusnotu 488.

²³⁰ Saucenik u udruženom zlocinackom poduhvatu je kvalifikacija osobe koja dijeli namjeru tog poduhvata i vrši radnje kojima se omogućava pocinjenje dogovorenog zlocina: Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 245, 249; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par.

uvjereni da je jedini osnov za razlikovanje ovih dviju kategorija koji navodi Žalbeno vijeće u predmetu *Tadic* objekt kojim su se ti predmeti bavili, odnosno koncentracioni logori tokom Drugog svjetskog rata. Mnogi od predmeta koje je Žalbeno vijeće razmatralo u predmetu *Tadic* kako bi utvrdilo postojanje ove druge kategorije zasnivali su se, izgleda, na činjenici da su određene organizacije koje su bile zadužene za koncentracione logore, kao što je SS, same bile zločinacke organizacije,²³¹ tako da se učešće optuženog u udruženom zločinackom poduhvatu moglo izvesti iz njegove pripadnosti takvoj zločinackoj organizaciji. Kao takvi, ti slučajevi možda i ne predstavljaju cvrsti osnov za predmete koncentracionih ili zatvorenickih logora kao zasebnu kategoriju. Pretresno vijeće je u svakom slučaju uvjereni da i prva i druga kategorija o kojima raspravlja Žalbeno vijeće u predmetu *Tadic* zahtijeva dokaz da je optuženi dijelio namjeru za zločin koji je počinio udruženi zločinacki poduhvat. Stoga je primjereno da se obje kategorije smatraju osnovnim oblicima udruženog zločinackog poduhvata.²³² Treća kategorija naznačena u Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadic* je različita. Ona se odnosi na slučaj u kojem je svim učesnicima zajednička ista namjera da se izvrše konkretna krivična djela, a u kojem glavni počinilac počinio djelo koje je izvan planiranog udruženog zločinackog poduhvata, ali je ipak “prirodna i predvidiva posljedica” ostvarivanja dogovorenog udruženog zločinackog poduhvata.²³³

79. Da bi postojala odgovornost na osnovu udruženog zločinackog poduhvata, optužba mora da dokaže da je taj udruženi zločinacki poduhvat postojao i da je optuženi u njemu učestvovao.²³⁴

80. Udruženi zločinacki poduhvat postoji ako je prisutan dogovor ili pogodba ravna sporazumu između dvije ili više osoba da će počiniti zločin. Dogovor ili sporazum ne moraju biti izriciti, a njihovo postojanje može izvesti iz svih okolnosti. Do postizanja dogovora nije ni moralo doći prije nego što je zločin počinjen. Okolnosti u kojima dvije ili više osoba zajedno učestvuju u počinjenju

772; Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 229; Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 118.

²³¹ *Vidi* Nirnberšku povelju, Kontrolni savjet br. 10.

²³² *Vidi* Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brdanin i Talic*, par. 27.

²³³ *Vidi* Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brdanin i Talic*, par. 24-27.

²³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 227.

nekog konkretnog zlocina mogu biti dovoljna indikacija prešutne sporazumnosti ili pogodbe ravne sporazumu, sklopljene u dato vrijeme i na datom mjestu radi pocinjenja tog zlocina.²³⁵

81. Osoba ucestvuje u tom udruženom zlocinackom poduhvatu ili:

(i) neposrednim sudjelovanjem u pocinjenju dogovorenog zlocina (kao glavni pocinilac);

(ii) prisustvovanjem u vrijeme pocinjenja zlocina i (sa znanjem da ce se zlocin pociniti ili da se cini) namjernim pomaganjem ili ohrabivanjem drugog ucesnika u udruženom zlocinackom poduhvatu da pocini taj zlocin;

ili

(ii) djelovanjem u potporu nekom konkretnom sistemu u kojem se cini zlocin putem položaja vlasti ili funkcije optuženog, sa znanjem o karakteru tog sistema i namjerom da se on realizuje.

82. Ako dogovoreni zlocin pocini jedan od ucesnika u tom udruženom zlocinackom poduhvatu, svi ucesnici u tom poduhvatu bice krivi za taj zlocin bez obzira na ulogu koju je svaki od njih imao u njegovom pocinjenju.²³⁶

83. Da bi se dokazao osnovni oblik udruženog zlocinackog poduhvata, optužba mora pokazati da je svaka od okrivljenih osoba i (ako nije jedan od okrivljenih) da su glavni pocinilac ili pocinioci imali zajednicko stanje svijesti koje je potrebno da bi se ostvario taj zlocin.²³⁷ Ako se optužba oslanja na dokazivanje stanja svijesti

²³⁵ Odluka o formi druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000., par. 15; *vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 227(ii); Drugostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 119.

²³⁶ Odluka o formi druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000., par. 15. U toj odluci neposredni ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu, odnosno osoba koja fizicki izvrši zlocin, naziva se saizvršiocem, a ne izvršiocem. S obzirom na dvosmislenost koja okružuje termin saizvršilac, a koja je proizašla iz gorepomenutih argumenata optužbe, Pretresno vijeće je sklonije korištenju termina glavni pocinilac kako bi bilo jasno da je samo osoba koja licno i fizicki izvrši zlocin ta koja je pocinila taj zlocin. U par. (ii) Pretresno vijeće pominje osobu koja je prisutna u vrijeme kada druga osoba pocini krivicno djelo. Medutim, prisutnost u vrijeme pocinjenja krivicnog djela nije nužna. Osoba se može smatrati odgovornom za krivicna djela koja su izvršili drugi i ako nije prisutna – potrebno je samo da ta osoba stupi s drugima u sporazum da ce se izvršiti neki zlocin.

²³⁷ Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice u predmetu *Brdanin i Talic*, par. 26.

izvođenjem zaključaka, taj zaključak mora biti jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza.

84. Tužilaštvo u Optužnici izricito okrivljuje optuženog za postupanje u skladu sa zlocinackim poduhvatom u kojem je bio udružen sa stražarima i vojnicima radi proganjanja Muslimana i drugih nesrpskih civila, muškaraca zatocenih u KP domu, na politickoj, rasnoj i vjerskoj osnovi.²³⁸ Pretresno vijeće je to izricito protumacilo kao navode da je postojao osnovni udruženi zlocinacki poduhvat, ali ne prošireni poduhvat koji bi se protezao i na zlocine koji ne potpadaju unutar dogovorenih aspekata tog udruženog zlocinackog poduhvata.²³⁹ U Optužnici se takode navodi da je optuženi djelovao “u dogovoru” sa drugima u odnosu na djela mucenja, premlacivanja²⁴⁰ i porobljavanja.²⁴¹ Pretresno vijeće tumaci rijeci “u dogovoru sa” u smislu postupanja u skladu sa osnovnim udruženim zlocinackim poduhvatom. Prema tome, optuženi je izricito okrivljen za postupanje u skladu sa osnovnim udruženim zlocinackim poduhvatom²⁴² u odnosu na odredena djela za koja se tereti, kao što su mucenje, porobljavanje, okrutno postupanje i nehumana djela.²⁴³

85. Čak i kad se u Optužnici neki konkretni zlocin ne optužuje izricito kao zlocin pocinjen u sklopu osnovnog udruženog zlocinackog poduhvata, Pretresno vijeće može ipak uzeti u obzir tezu o učešću optuženog u osnovnom udruženom zlocinackom poduhvatu radi pocinjenja tog zlocina, ako se radi o jednom od zlocina navedenog u optužnici i ako je ta teza sadržana u pretpretresnom podnesku optužbe.²⁴⁴ U ovom predmetu, pretpretresni podnesak optužbe je u dovoljnoj mjeri dao na znanje optuženom da se tvrdi da je postojao osnovni udruženi zlocinacki poduhvat u odnosu na sve zlocine za koje se on okrivljuje u Optužnici.²⁴⁵

²³⁸ Optužnica, par. 5.1.

²³⁹ Odluka o formi druge optužnice, 11. maj 2000., par.11.

²⁴⁰ Optužnica, par. 5.17, 5.21, 5.22 i 5.26.

²⁴¹ Optužnica, par. 5.41.

²⁴² Drugim riječima, ne u okviru proširene zajednicke nakane.

²⁴³ Premda to nije neophodno za potrebe ovog predmeta, Pretresno vijeće primjećuje da se u Optužnici takode navodi da je optuženi učestvovao ili pomagao i podržavao izvršenje zajednickog plana koji je obuhvatao zatvaranje, mucenje i premlacivanje, ubistva, prisilni rad, nehumane uslove te deportaciju i protjerivanje kao progon (Optužnica, par. 5.2). Time je optuženom u dovoljnoj mjeri dato na znanje da se tvrdi da je zajednicka nakana postojala u odnosu na zlocine obuhvacene tackom o progonu i u dijelu gdje se za te zlocine odvojeno tereti.

²⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 14.

²⁴⁵ Pretretresni podnesak optužbe, par. 45, 47-56.

86. Premda nije bilo nikakvih bitnih izmjena u Optužnici nakon što je Pretresno vijeće izricito protumacilo Optužnicu u smislu da se njome tvrdi da je postojao osnovni udruženi zlocinacki poduhvat, ali ne prošireni udruženi zlocinacki poduhvat, optužba se u svom pretpretresnom podnesku odlucila osloniti na prošireni oblik udruženog zlocinackog poduhvata. Prema njenim tvrdnjama, čak i kad se ne bi pokazalo da je optuženi učestvovao u udruženom zlocinackom poduhvatu progona, premlaćivanja, mučenja i ubistva, ti zlocini predstavljaju “prirodne i predvidive posljedice” optuženikovog učešća u udruženom zlocinackom poduhvatu protivzakonitog zatvaranja osoba nesrpske nacionalnosti, a narocito posljedica postupka optuženog koji je neovlaštenim licima dozvoljavao pristup zatocenicima.²⁴⁶ Po svom slobodnom sudackom uvjerenju, Pretresno vijeće smatra - u svjetlu vlastitog izricitog tumačenja da se optužuje samo osnovni udruženi zlocinacki poduhvat - da ne bi bilo pravicno prema optuženom da se optužbi dozvoli pozivanje na odgovornost za ovaj prošireni oblik udruženog zlocinackog poduhvata u odnosu na neki zlocin naveden u optužnici, bez izmjene optužnice kojom bi se to izricito navodilo.

87. Kada Pretresno vijeće nije bilo uvjerenjeno da je optužba pokazala da je optuženi dijelio stanje svijesti potrebno za počinjenje nekog od zlocina u kojima je, kako se tvrdi, učestvovao po osnovi udruženog zlocinackog poduhvata, razmatralo je da li je ipak pokazano da optuženi snosi krivicnu odgovornost za neki od tih zlocina u svojstvu pomagaca i podržavaoca.

2. Pomaganje i podržavanje

88. Za pomagaca i podržavaoca mora biti pokazano da je izvršio neki cin koji se sastoji od pružanja prakticne pomoci, ohrabivanja ili moralne podrške glavnom pociniocu.²⁴⁷ Cin pomoci ne mora nužno imati za posljedicu postupak glavnog pocinioca,²⁴⁸ ali mora imati znatan efekat na počinjenje zlocina od strane glavnog

²⁴⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 57-62.

²⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 235, 249.

²⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 233, 234, 249; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 391.

pocinioca.²⁴⁹ Cin pomoci može biti izvršen radnjom ili propustom, a može se desiti prije, za vrijeme ili nakon djela glavnog pocinioca.²⁵⁰

89. Sama prisutnost na mjestu zlocina nije dovoljna da bi se zakljucilo da je neko pomagao ili podržavao, osim ako nije pokazano da je na glavnog pocinioca znacajno uticao legitimisanjem tog cina i ohrabrivanjem.²⁵¹

90. Za *mens rea* pomaganja i podržavanja potrebno je da pomagac i podržavalac zna (u smislu da je svjestan) da njegovi vlastiti postupci pomažu u pocinjenju konkretnog zlocina od strane glavnog pocinioca.²⁵² Pomagac i podržavalac mora biti svjestan bitnih elemenata zlocina koji je pocinio glavni pocinilac, što uključuje i *mens rea* glavnog pocinioca. Medutim, pomagac i podržavalac ne mora dijeliti *mens rea* glavnog pocinioca.²⁵³

B. Odgovornost nadredenog prema clanu 7(3) Statuta

91. Optužba takode tvrdi da optuženi snosi krivicnu odgovornost kao nadređeni prema clanu 7(3) Statuta Medunarodnog suda za sva krivicna djela za koja je okrivljen. Clan 7(3) utvrđuje:

Cinjenica da je neko od djela navedenih u clanovima 2 do 5 ovog Statuta pocinio podređeni ne oslobada njegovog nadredenog krivicne odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema pociniti takva djela ili da ih je vec pocinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni pocinioce.

92. Elementi individualne krivicne odgovornosti po clanu 7(3) Statuta dobro su utvrđeni u jurisprudenciji Medunarodnog suda.²⁵⁴ Tri uslova moraju biti ispunjena da bi se nadređeni mogao smatrati odgovornim za djela svojih podređenih:

1. postojanje odnosa na dredeneni-podređeni;

²⁴⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162.

²⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 129; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškic*, par. 285; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 391.

²⁵¹ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 232; Prvostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 689; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 393.

²⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162; Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 229; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 392.

²⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162.

²⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 189-198, 225-226, 238-239, 256, 263; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 72.

2. nadređeni je znao ili je imao razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio; i
3. nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni glavne počinioce.

93. Da bi postojao odnos nadređeni-podređeni, mora da postoji hijerarhijski odnos između nadređenog i podređenog. Taj odnos ne mora biti formalizovan i on nije nužno definisan samo formalnim statusom.²⁵⁵ Hijerarhijski odnos može da postoji na osnovu optuženikovog *de facto* ili *de jure* nadređenog položaja.²⁵⁶ Mora se pokazati da je nadređeni imao “efektivnu kontrolu” nad osobama koje su počinile krivična djela za koja je okrivljen. Efektivna kontrola znači stvarnu sposobnost da se spriječe krivična djela ili kazne glavni počinioce. Ako nadređeni ima efektivnu kontrolu, a ne iskoristi tu mogućnost kontrole, smatra se odgovornim za zločine koje su počinili njegovi podređeni.²⁵⁷ Dva ili više nadređenih mogu se smatrati odgovornim za isti zločin koji je počinio isti pojedinac, ako se pokaže da je glavni počinilac u predmetno vrijeme bio pod komandom obojice nadređenih.²⁵⁸

94. Mora biti pokazano da je nadređeni znao ili da je imao razloga da zna da se njegov podređeni sprema počiniti neki zločin ili ga je već počinio. Mora biti dokazano (i) da je nadređeni stvarno znao, što se utvrđuje na osnovu direktnih dokaza ili indicija, da njegovi podređeni čine ili da se spremaju da počinje zločine koji su u nadležnosti Međunarodnog suda, ili (ii) da je imao u posjedu informacije takve prirode da je u najmanju ruku mogao biti upozoren da postoji opasnost činenja takvih krivičnih djela, jer su mu te informacije ukazivale na potrebu da sprovede dodatnu istragu da bi utvrdio da li su njegovi podređeni počinili zločine ili da li se spremaju da počinje zločine.²⁵⁹ Ovaj uslov znanja jednako je primjenjivan i na civilne i na vojne komandante u predmetima pred ovim Međunarodnim sudom.²⁶⁰ Shodno tome,

²⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 205-206.

²⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 192-194, 266.

²⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 196-198.

²⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 303; Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 106.

²⁵⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 223-226.

²⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 196-197.

Pretnosno vijeće je mišljenja da je isto stanje saznanja potrebno i za civilne i za vojne komandante.

95. Mora se pokazati da je nadređeni propustio da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi zločin ili kazni svoje podređene. Mjere koje nadređeni mora da preduzme ograničene su na ono što je izvedivo u datim okolnostima i što je “u njegovoj moći”. Nadređeni ne mora učiniti nemoguće. Međutim, dužnost je nadređenog da, u okviru tih ograničenja, iskoristi svoja ovlaštenja.²⁶¹

²⁶¹ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 226.

V. POLOŽAJ OPTUŽENOG KAO UPRAVNIKA

96. Optuženi je, po vlastitom priznanju, bio upravnik zatvorskog objekta KP doma od 18. aprila 1992. do kraja jula 1993.²⁶² Prvobitno ga je za vršioca dužnosti upravnika KP doma postavio Radojica Mladenovic, predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Foca, 18. aprila 1993.²⁶³ Ovo imenovanje bilo je u vidu radne obaveze.²⁶⁴ Nakon izbijanja sukoba u aprilu 1992. godine, veliki broj domaceg srpskog stanovništva u Foci angažovan je na radnoj obavezi.²⁶⁵ Optuženi je bio na položaju vršioca dužnosti upravnika KP doma do 17. jula 1992., kada ga je Momcilo Mandic, ministar pravosuda Srpske Republike Bosne i Hercegovine, službeno imenovao upravnikom.²⁶⁶ Bio je na ovom položaju dok nije dao ostavku, odnosno dok ga ministar pravosuda i uprave Republike Srpske nije razriješio dužnosti.²⁶⁷ Rješenje o prestanku radnog odnosa optuženog datirano je 1. jula 1993., a stupilo je na snagu danom donošenja. Osoba koja je zamijenila optuženog pocela je da radi u KP domu 9. augusta 1993.²⁶⁸ Optuženi je u septembru 1994. poceo da radi kao direktor škole pod radnom obavezom Ministarstva odbrane.²⁶⁹

²⁶² Optuženi je svjedocio da je prestao raditi u KP domu krajem jula 1993. (T. 7708). U junu 1993. podnio je Radojici Mladenovicu zahtjev da se razriješi dužnosti u KP domu te je zamijenjen otprilike krajem jula 1993. godine, kada je dobio rješenje o razrješenju (dokazni predmet P 46A, razgovor sa Tužilaštvom od 6. juna 2000. godine, str. 2-3). Premda se iz dokaznog predmeta P 3 cinii da je optuženi bio upravnik KP doma do 8. septembra 1994., optužba nije tvrdila da je to doista bilo tako. Optuženi je objasnio da je moguće da je njegovo ime ostalo u evidenciji zbog socijalnog osiguranja, pošto je novi posao našao tek 1994. godine, kada je poceo raditi kao direktor škole (T. 7710). Neki svjedoci su dali svoje procjene datuma kada je optuženi prestao biti upravnik KP doma: FWS-139, pocetkom oktobra 1993. (T. 398-399); FWS-66, sredina 1993. (T. 1127); FWS-162, oktobar 1993. (T. 1406); FWS-215, sredina 1993. (T. 916); FWS-182, sredina 1993. (T. 1653); FWS-138, u 1993. godini (T. 2098); FWS-250, u vrijeme bjekstva Ekrema Zekovica (T. 5066-5067).

²⁶³ Optuženi (T. 7599).

²⁶⁴ Dokazni predmet D 33A, dokazni predmet D 33-1-A (Uredba o organizovanju i izvršavanju radne obaveze za potrebu odbrane).

²⁶⁵ Milomir Mihajlovic (T. 5642); Vitomir Drakul (T. 5666-5667); Slobodan Jovancevic (T. 5569); Žarko Vukovic (T. 6757); Svetozar Bogdanovic (T. 7081); Slavica Krojelic (T. 7495); Zoran Mijovic (T. 6217); Miladin Matovic (T. 6423); Arsenije Krojelic (T. 6984); Milan Pavlovic (T. 6871).

²⁶⁶ Dokazni predmet D 77A. Optuženi je u jednom momentu tokom svog svjedocenja izjavio da ga je Ministarstvo odbrane u augustu 1992. godine postavilo za upravnika i za direktora Privredne jedinice, premda je poceo da vrši ovu funkciju vec u julu 1992. (T. 7638).

²⁶⁷ U dokaznom predmetu D 78A se navodi da je optuženi razriješen dužnosti.

²⁶⁸ Dokazni predmet P 3, br. 129.

²⁶⁹ Optuženi (T. 7711).

97. Mjesto upravnika zatvora, u uobicajenom znacenju, nužno podrazumijeva funkciju nadzora nad svime šta se u zatvoru dešava. Ovo opšte shvatanje položaja upravnika poklapa se sa strukturom KP doma prije sukoba.²⁷⁰ Upravnik je imao najviši položaj vlasti u KP domu i on je bio odgovoran za upravljanje cjelokupnim zatvorom.²⁷¹ Upravnik je u stvari bio odgovoran za muška osudena lica²⁷² i za sve radne jedinice i radilišta vezana za zatvor.²⁷³ Zamjenik upravnika,²⁷⁴ nacelnik straže,²⁷⁵ nacelnik prevaspitne službe i direktor privredne jedinice bili su podređeni upravniku Doma.²⁷⁶ Svako od tih lica odgovaralo je upravniku za poslove u svojoj nadležnosti.²⁷⁷

98. Pretresno vijeće nije uvjerenjeno da su se položaj ili ovlaštenja upravnika unutar zatvorske hijerarhije znacajno izmijenili od pocetka sukoba. Branioci optuženog tvrdili su da su ovlaštenja upravnika bila strogo ogranicena za vrijeme sukoba i da ce ovom Sudu predociti dokumente koji na to ukazuju.²⁷⁸ Tvrdilo se da je radna obaveza optuženog jasno odredivala da je njegova funkcija upravnika u KP domu ogranicena na vršenje opravki i pokretanje proizvodnje u radnim jedinicama.²⁷⁹ Ministarstvo odbrane je izdalo potvrdu datiranu 11. januara 2000. u kojoj se iznosi sažetak podataka prikupljenih uvidom u originalne dokumente koje Ministarstvo odbrane vodi kao zvanicnu evidenciju.²⁸⁰ Tom potvrdom se, kako je receno, potvrđuje da je optuženi bio upravnik KP doma odgovoran samo za ocuvanje imovine KP doma.

²⁷⁰ Dokazni predmet P 2 (pismo upravnika KP doma, Zorana Sekulovica, kojim se podnose informacije o KP domu).

²⁷¹ FWS-139 (T. 297).

²⁷² KP dom je prije sukoba bio zatvor za muške osudjenike: FWS-139 (T. 294). KP dom je imao kapacitet od 1.000 do 1.200 zatvorenika, premda je neposredno prije sukoba 1992. godine tamo bilo, cini se, samo oko 200-400 zatvorenika: FWS-138 (T. 2021).

²⁷³ FWS-139 (T. 295); Zoran Mijovic (T. 6376).

²⁷⁴ FWS-138 (T. 2025); FWS-139 (T. 297).

²⁷⁵ FWS-139 (T. 298)

²⁷⁶ Divljan Lazar (T. 6050).

²⁷⁷ FWS-139 (T. 298).

²⁷⁸ U uvodnoj rijeci odbrane, branioci su izjavili da "Odbrana namjerava da podastre mnogo dokaznih predmeta, a to ce pokazati koliko su neosnovane mnoge tacke u Optužnici u pogledu stvarne uloge i položaja Milorada Kmojelca u KP domu Foca" (T. 5162), i da "Postoje jasni dokazi da su ratni zarobljenici muslimanske nacionalnosti, kao i pitvoreni pocinioci prekršaja u vojsci Republike Srpske, [bili] pod potpunom faktickom i formalnom kontrolom vojne komande i vojnih vlasti. U tu svrhu, odbrana ce predati mnogo dokumenata koji nedvosmisleno pokazuju da je optuženi, Milorad Kmojelac, bio civilni upravnik i da nije imao nikakve vlasti, formalne ni fakticke, nad tim licima" (T. 5177).

²⁷⁹ T. 7599; dokazni predmet D 77A.

²⁸⁰ Odbrana je nastojala da uvede ovaj dokument u dokazni materijal preko svjedoka Milenka Dundera (T. 5349-5358).

Nakon što se optužba usprotivila uvrštenju ove potvrde u dokaze, Pretresno vijeće je razmotrilo koja bi se težina mogla pridati toj potvrdi. Potvrda je bila nedavno izdata i njome se nastojala ograničiti jasna formulacija iz dokumenta koji je Ministarstvo pravosuđa izdalo u predmetnom razdoblju i koji je već bio uvršten u dokaze, kojim se optuženi postavlja na mjesto upravnika KP doma bez takvog ograničenja.²⁸¹ Pretresno vijeće je odbrani dalo na znanje da bi, ako odbrana želi da se toj potvrdi dade težina, Pretresno vijeće moralo znati na koju se evidenciju iz predmetnog razdoblja oslanjalo Ministarstvo odbrane u tumačenju imenovanja optuženog. Ako se oslanjalo na zvaničnu evidenciju o imenovanju optuženog, onda to uključuje i imenovanje od strane Ministarstva pravosuđa. Pretresno vijeće mora da zna na osnovu čega je Ministarstvo protumacilo jasnu formulaciju tog dokumenta u smislu da ograničava odgovornost optuženog na očuvanje imovine KP doma.²⁸² Odbrana je odgovorila da će nastojati da pribavi dokumente na koje se Ministarstvo odbrane oslanjalo i da će u tom trenutku ponovno ponuditi pomenutu potvrdu na uvrštenje u dokaze.²⁸³ Ti dokumenti nisu nikada predoceni, niti je odbrana u kasnijoj fazi tražila da se potvrda prihvati kao dokaz.²⁸⁴ Pretresno vijeće uzima ove okolnosti u obzir, zajedno s drugim činjenicama koje razmatra u nastavku presude, i zaključuje da radna obaveza optuženog nije bila ograničena na način kako je to tvrdila odbrana.

99. Pretresno vijeće je uvjeren da se optuženi dobrovoljno prihvatio funkcije vršioca dužnosti upravnika, a zatim i upravnika, do svog odlaska iz KP doma u julu 1993. Optuženi je u svojoj odbrani tvrdio da se radna obaveza nije smjela odbiti i da je postojao rizik da svaki takav pokušaj završi zatvorom. Premda je bilo svjedočenja u tom smislu,²⁸⁵ Pretresno vijeće je uvjeren da u ovom slučaju takve opasnosti nije bilo. Naprotiv, postoje dokazi da su dva pojedinca odbila stupiti na taj položaj prije nego što je dodijeljen optuženom, a da nije bilo nikakvih negativnih posljedica po njih.²⁸⁶ Ne postoje dokazi da su optuženom upucene prijetnje u vezi s posljedicama

²⁸¹ Dokazni predmet D 30A; T. 5353-5354.

²⁸² T. 5356, 5357.

²⁸³ T. 5358.

²⁸⁴ Tužilac je pokušao unakrsno ispitivati optuženog o toj potvrdi. Branioci optuženog uložili su prigovor uz obrazloženje da potvrda nije prihvaćena u dokaze (T. 7867-7870).

²⁸⁵ Milomir Mihajlović (T. 5651-5653); Svetozar Bogdanović (T. 7084); Slavica Kmojelac (T. 7533); Zoran Vuković (T. 5777-5779); Krsto Kmojelac (T. 5921-5922).

²⁸⁶ Ta dvojica su Radojica Tešović i Veselin Cancar. Tešović je prethodni upravnik koji je ili smijenjen jer se nije slagao sa politikom SDSa, ili je odbio da nastavi raditi na položaju upravnika nakon početka sukoba, pa je postao upravnik ekonomije "Brioni": FWS-214 (T. 3939); dokazni

koje bi ga mogle snaci ako odbije taj položaj.²⁸⁷ Pretresno vijeće pored toga primjećuje da je optuženi, kako se čini, prihvatio položaj upravnika nakon što je odbio razne radne obaveze na fronti i da je tvrdio²⁸⁸ da se povukao sa tog položaja u junu 1993. godine bez ikakvih negativnih posljedica.²⁸⁹ Pretresno vijeće zaključuje da je optuženi mogao da odbije prvobitnu radnu obavezu, da je u svakom momentu bio u mogućnosti da napusti KP dom i da nije vjerovatno da bi bio kažnjen da je to i učinio.

100. Pretresno vijeće je takode uvjereni da je optuženi dobrovoljno prihvatio položaj upravnika, potpuno svjestan toga da su muslimanski civili protivzakonito zatoceni u KP domu zbog svoje etnicke pripadnosti. Po svom prvom dolasku u KP dom, raspitivao se ko je u njemu zatocen i zbog čega. Receno mu je da su zatvorenici Muslimani i da su zatoceni zbog toga što su Muslimani.²⁹⁰ Takode je znao da se u KP domu nikada nije poštovala nijedna procedura propisana za postupak sa licima pritvorenim po zakonu.²⁹¹

101. Pretresno vijeće prihvata da je dio KP doma bio ustupljen vojsci za njihove potrebe, ugovorom o najmu koji je potpisao optuženi u svojstvu upravnika.²⁹²

predmet P 438 (zapečacen); Risto Ivanovic (T. 6105); FWS-109 (T. 2348); FWS-138 (T. 2024); FWS-182 (T. 1648); FWS-113 (T. 2612). U krivičnom postupku koji se vodio protiv njega na Kantonalnom sudu u Sarajevu, Veselin Cancar je izjavio da su ga članovi Kriznog štaba nagovarali da bude upravnik KP doma. On je tvrdio da su prihvatili njegovo odbijanje i da su ga poslali na teren na intendantsku dužnost, što je on prihvatio: dokazni predmet P 36A, str. 4, dokazni predmet P 37A, str. 2.

²⁸⁷ Optuženi je svjedocio da mu Mladenovic nije prijetio da bi prihvatio taj položaj. Međutim, rekao je da je mislio da će pozvati vojnu policiju ako ga ne prihvati (T. 7855). Dva svjedoka su dala iskaz da je brat optuženog, Arsenije Krnojelac, kritikovao optuženog što je pristao da bude upravnik, rekavši mu da je idiot i budala što to prihvata: FWS-73 (T. 3205); FWS-216 (T. 3458). Arsenije Krnojelac je porekao da je išta od toga izjavio (T. 6926-6927, T. 6934-6935) i Pretresno vijeće se na to ne oslanja.

²⁸⁸ Optuženi je posvjedocio da je u junu 1993. uputio zahtjev Radojici Mladenovicu u kojem traži da ga se razriješi dužnosti u KP domu, nakon čega je dobio razrješenje (T. 7708); dokazni predmet P 46A, razgovor s Tužilaštvom, 6. juni 2000., str. 2-3. Podnio je ostavku jer nije želio da preuzme odgovornost odlucivanja o tome koja lica raspoređena u KP dom pod radnom obavezom treba da idu na liniju fronta, a koja treba da nastave raditi u KP domu (T. 7859-7865).

²⁸⁹ RJ je posvjedocio da je saznao od Z-a da je optuženom prvo ponuden položaj vojnog komandanta, što je ovaj odbio. Zbog toga nije mogao da odbije ponudu mjesta upravnika. RJ tvrdi da ljudi u miješanim brakovima, kao što je slučaj s optuženim čija je žena Hrvatica, nisu uživali povoljan položaj (T. 3832-3834). Međutim, svjedočenje optuženog ne upućuje na to.

²⁹⁰ T. 7604, 7844; Božidar Krnojelac (T. 7419, 7605).

²⁹¹ T. 7846.

²⁹² Dokazni predmet D 85A; dokazni predmet D 38A; dokazni predmet D 38-1-A; dokazni predmet P 4; dokazni predmet P 5; Vitomir Drakul (T. 5687); Zoran Vukovic (T. 5769-5770); Risto Ivanovic (T. 6083-6084); Zoran Mijovic (T. 6274); Miladin Matovic (T. 6440-6441); Milosav Krsmanovic (T. 6614-6616). Nasuprot tome, niz svjedoka optužbe posvjedocilo je da KP dom nije bio podijeljen na vojni i civilni dio i da se radilo o jednoj ustanovi pod jednom komandom: FWS-139

Odbrana je tvrdila da je KP dom, zbog toga što je ustupljen prostor, bio podijeljen na civilni i vojni dio, a da je upravnikova nadležnost bila ograničena na pitanja koja su se ticala civilnog dijela zatvora, koji je obuhvatao osuđenike Srbe i Privrednu jedinicu "Drina".²⁹³ Odbrana je tvrdila da su pripadnici Užickog bataljona bili prvobitno zaduženi za nesrpske zatocnike, da bi ih potom zamijenio vod cete "Livade", koji je upravljao vojnim dijelom KP doma.²⁹⁴ Odbrana je tvrdila da su sva pitanja koja su se ticala vojnog dijela zatvora, koji je obuhvatao nesrpske zatocnike, bila u isključivoj nadležnosti vojne komande, uz pomoć načelnika straže Mitra Raševića i zamjenika upravnika Save Todovića. Optuženi je rekao da zna ime osobe koja je bila upravnik za nesrpske zatocnike, ali da se previše boji izreci njegovo ime na javnoj sjednici.²⁹⁵ Kako bi podržala ovaj argument, odbrana je pozvala na svjedočenje niz bivših radnika na obezbjeđenju u KP domu koji su potvrdili da je optuženi imao ograničenu ulogu.²⁹⁶

(T. 389); FWS-66 (T. 1129); FWS-215 (T. 917); FWS-65 (T. 482-483); FWS-86 (T. 1565); FWS-198 (T. 962). Optuženi je posvjedocio da je Mladenović pregovarao o uslovima ustupanja prostora, a da je on samo potpisao ugovor u ime KP doma. Tvrdio je da je Ministarstvo pravosuđa bilo informisano da je on ustupio dio KP doma vojnoj komandi i da nije morao da izvjesti Ministarstvo pravosuđa o Muslimanima zatocenim u KP domu (T. 8215, 7639).

²⁹³ O kojim pitanjima je podnosio izvještaje Ministarstvu pravosuđa: optuženi (T. 7639). Dokazni predmet D 80A je pismo od 7. maja 1992. adresirano na Izvršni odbor Srpske opštine Foca, koje je potpisao optuženi kao v.d. upravnika i u kojem traži odobrenje nabavke pocincanog lima za popravak krovnih pokrivača oštećenih u sukobu. Dokazni predmet D 81A je pismo od 7. maja 1992. adresirano na Srpsku stanicu milicije Foca, koje je potpisao optuženi kao v.d. upravnika i u kojem prijavljuje da su određena vozila ukradena iz KP doma. Dokazni predmet D 82A je molba od 7. maja 1992. upućena srpskoj miliciji, koju je potpisao optuženi kao v.d. upravnika i u kojoj moli da se KP domu dodijeli jedno vozilo. Slobodan Jovancević (T. 5617-5618); Milomir Mihajlović (T. 5628); Zoran Vuković (T. 5772); Krsto Krnojelac (T. 5918); Risto Ivanović (T. 6086-6087); Lazar Divljan (T. 5979-5780); Zoran Mujović (T. 6236); Milovan Dubrilović (T. 6373); Miladin Matović (T. 6438-6439); Žarko Vuković (T. 6754-6756); Milan Pavlović (T. 6877); Arsenije Krnojelac (T. 6951); Slavica Krnojelac (T. 7502). Privredna jedinica "Drina" opisana je u par. 362 ove presude.

²⁹⁴ Optuženi (T. 8217-8128). U dokaznom predmetu P 2 od 28. oktobra 1998. upućenom Ministarstvu pravde od strane upravnika KP doma, Zorana Sekulovića, u odgovoru na traženje spiska zaposlenih koji su radili između 18. aprila 1992. i 31. oktobra 1994., kaže se: "U Kazneno-popravnim domu Foca formirana je jedinica koja je počev od 30.09.1992. do 02.09.1993. provodila dio vremena na prvim borbenim linijama, a dio vremena u radnoj obavezi, po osnovu čega je pripadnicima jedinice izdato uvjerenje za pomenuti period o učešću u VRS."

²⁹⁵ T. 7688-7690 (poluzatvorena sjednica).

²⁹⁶ Svjedoci odbrane Lazar Divljan, Radomir Dolaš, Miladin Matović i Milosav Krsmanović redom su posvjedocili da je Savo Todović bio zadužen za vojni dio KP doma (T. 5982, 5819, 6440, 6616). Lazar Stojanović je posvjedocio da su stražari bili pod vojnom komandom (T. 5716). Risto Ivanović i Zoran Mijović posvjedocili su da su naređenja dobivali od Mitra Raševića, koji im je određivao radnu satnicu (T. 6114, T. 6274). I Zoran Mijović i Miladin Matović su tvrdili da optuženi nikada nije davao naređenja stražarima, pošto je njegova nadležnost bila ograničena na pitanja koja su se ticala osuđenika koji su bili u KP domu prije izbijanja sukoba (T. 6274, T. 6388, T. 6443); dokazni predmet D 115A, izjava Blagojević Dragomira, dokazni predmet D 116A, izjava Rašević Cede, dokazni predmet D 121A, izjava Zorana Vukovića, u kojima se navodi da optuženi nije bio odgovoran za vojni dio KP doma.

Mnogi od tih svjedoka naveli su Savu Todovica kao osobu koja je bila zadužena za vojni dio KP doma.²⁹⁷

102. Pretresno vijeće je, naprotiv, uvjereni da ugovor o izdavanju prostora nije uticao na jedinstvenu hijerarhiju u KP domu i da nije bilo nikakve značajne podjele između vojnog i civilnog osoblja. Zatvorski stražari, koji su bili u nadležnosti upravnika, nadgledali su i srpske i nesrpske zatoceničke,²⁹⁸ ne slijedeći nikakvu podjelu na civilni/vojni dio.²⁹⁹ Nacelnik straže, Mitar Rašević³⁰⁰ i zamjenik upravnika

²⁹⁷ Lazar Divljan (T. 5982); Radomir Dolaš (T. 5817, T. 5862); Milenko Dunder (T. 5496); Miladin Matovic (T. 6439-6441); Miloslav Krsmanovic (T. 6616); dokazni predmet D 114A, izjava Riste Ivanovica.

²⁹⁸ Tokom prve 2-4 sedmice nakon početka sukoba, "policijske dužnosti" u KP domu obavljale su vojne jedinice, navodno iz Užičkog bataljona: FWS-86 (T. 1463). Paravojne jedinice su prikupile Muslimane na jednom mjestu, uhapsile ih i odvele u KP dom: FWS-85 (T. 585). U KP domu su uglavnom pripadnici vojske nadgledali muslimanske zatoceničke prvih nekoliko sedmica njihovog zatoceništva: FWS-182 (T. 1587); FWS-210 (T. 4840); Risto Ivanovic (T. 6082). Pocev od otprilike 18. ili 19. aprila 1992., otprilike u isto vrijeme kad je optuženi postavljen za upravnika, bivši stražari KP doma, Srbi, vratili su se na izvršenje svoje radne obaveze: FWS-66 (T. 1081); FWS-111 (T. 1212-1213); FWS-86 (T. 1463); FWS-182 (T. 1649); FWS-71 (T. 2916); FWS-214 (T. 3965); FWS-210 (T. 4841). Dokazni predmet P 2, spisak osoblja koje je vršilo svoju radnu obavezu u KP domu. Lazar Divljan je posvjedocio da su se stražari obracali optuženom sa "upravnicima" (T. 6033); Milosav Krsmanovic je posvjedocio da su se optuženom u KP domu obracali kao upravniku (T. 6664).

²⁹⁹ Optuženi je priznao da nije bilo zasebne stražarske službe ili službe obezbjeđenja u Privrednoj jedinici "Drina" (T. 7956). Miladin Matovic je posvjedocio da je vaspitac u KP domu bio zadužen i za srpske osudenike i za muslimanske zatoceničke (T. 6492-6493). Dokazni predmet D 29A, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, 12.-17. maja 1992., Odluka o osnivanju kazneno-popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine; član 2.: "Kazneno-popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine preuzimaju se i nastavljaju sa radom kao organi državne uprave Republike; član 4: Unutrašnja organizacija KPO utvrđuje se pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji koju donosi upravnik uz saglasnost sa ministrom pravde; član 5: Obezbjedenje KPO vršice dosadašnji radnici tih organizacija u cemu ce im po potrebi pomoc pružati radnici milicije MUP-a; član 11: Kazneno-popravnim organizacijama rukovodi upravnik i zamjenik upravnika koje postavlja i razrješava ministar pravde." Dokazni predmet D 30A, pismo od 25. jula 1992. koje je ministar Momcilo Mandic uputio upravniku KP doma: "Predmet: Odgovor na vaše pitanje vezano za status KPD Foca. Kazneno-popravni dom u Foci je osnovan Odlukom Predsjedništva Srpske Republike BiH u julu mjesecu 1992. godine koja ce biti objavljena u jednom od narednih brojeva u "Službenom glasniku srpskog naroda u BiH". Po toj Odluci KPD je zatvor opšteg zatvorenog tipa sa posebnim odjeljenjem za pritvoreničke, zatim za izvršenje kazne nad maloljetnim licima, mladim punoljetnim licima i za ženska lica. U KPD se osnivaju potrebne radne jedinice koje se upisuju u registar kod nadležnog Osnovnog suda u Trebinju. Sredstva za rad su obezbijedena u budžetu Srpske Republike BiH. Potrebno je da ovom ministarstvu dostavite spisak zaposlenih radnika radi obezbjeđenja plata. Ujedno vas obavještavam da je za upravnika tog doma postavljen Kmojelac Milorad, koje rješenje vam dostavljamo u prilogu ovog dopisa". FWS-214 (T. 3965) i FWS-139 (T. 396) posvjedocili su da im je Mitar Rašević jasno dao do znanja da samo upravnik može da poboljša situaciju u kojoj se nalaze zatoceničke, kad su mu se oni požalili na životne uslove i na premlacivanje zatoceničke.

³⁰⁰ FWS-139 (T. 395); FWS-66 (T. 1132); FWS-111 (T. 1281); FWS-198 (T. 961); FWS-54 (T. 749); FWS-85 (T. 619); FWS-86 (T. 1484); FWS-182 (T. 1649); FWS-138 (T. 2102); FWS-03 (T. 2263-2264); FWS-71 (T. 2915); Dževad S. Lojo (T. 2619); dr. Amir Berberkic (T. 3962); FWS-69 (T. 4143); FWS-172 (T. 4591); FWS-137 (T. 4769); Muhamed Lisica (T. 4983); Lazar Stojanovic (T. 5753); Radomir Dolaš (T. 5815); Miladin Matovic (T. 6443). I Zoran Miljovic i Risto Ivanovic

Savo Todovic³⁰¹ i dalje su bili odgovorni upravniku. Upravnik je i dalje imao ovlaštenje, koje je ponekad i koristio, da pokrene i preduzme disciplinske mjere protiv podređenih koji neprimjereno postupaju sa zatocenicima.³⁰² Upravnik je takode i dalje imao nadležnost nad svim zatocenicima u KP domu. Kad su zatocenci željeli riješiti neka bitna pitanja, uvijek su ih u odvodili kod upravnika,³⁰³ a stražari KP doma jasno

posvjedocili su da optuženi nije nikada davao narednja stražarima (T. 6274-6276, T. 6089-6090). Medutim, postoje svjedenja da je optuženi povremeno davao uputstva stražarima da nešto urade: FWS-86 (T. 1466).

³⁰¹ Niz svjedoka optužbe posvjedocilo je da je Savo Todovic bio zamjenik upravnika KP doma i drugi po komandnoj hijerarhiji iza optuženog: FWS-139 (T. 393, T. 401); FWS-65 (T. 475); FWS-82 (T. 1703); FWS-119 (T. 1982); FWS-71 (T. 2912); FWS-109 (T. 2410); FWS-113 (T. 2619); FWS-73 (T. 3296); FWS-111 (T. 1280); FWS-85 (T. 630); FWS-144 (T. 2317); FWS-66 (T. 1132); Todovic je bio zadužen za raspoređivanje radnih zadataka muslimanskim zatocenicima: FWS-198 (T. 969); FWS-86 (T. 1499); FWS-14 (T. 2316); FWS-71 (T. 2912); FWS-113 (T. 2619); FWS-109 (T. 2410); FWS-113 (T. 2619), FWS-214 (T. 3959); FWS-73 (T. 3297); FWS-216 (T. 3491); FWS-249 (T. 4500). Pošto je Todovic imao neposrednu nadležnost nad muslimanskim zatocenicima u KP domu, mnogi su ga vidali češće nego optuženog i to ih je navelo na zaključak da je on imao veću nadležnost od optuženog: FWS-54 (T. 812); FWS-82 (T. 1703); FWS-08 (T. 1800); FWS-249 (T. 4503). Medutim, neki drugi zatocenci jasno su ga doživljavali kao podređenog optuženom: FWS-198 (T. 1027); FWS-85 (T. 700); FWS-73 (T. 3324). Optuženi je posvjedocio da je Todovic najmanje jedanput pripremio dokument i donio ga njemu na potpis (T. 8177-8180).

³⁰² Ne postoji svjedenje koje bi upucivalo na to da je sistem izvještavanja nadređenih koji je prije sukoba funkcionisao u KP domu napušten kad je optuženi stupio na dužnost upravnika KP doma. Ovaj sistem je funkcionisao na sljedeći način: za svaku dužnost u KP domu postojala je knjiga koju su vodili zaposleni. Sve nove činjenice bitne za tu dužnost zaposleni su bilježili u tu knjigu: FWS-138 (T. 2030). Vode raznih jedinica obezbjeđenja podnosili su usmene i pismene izvještaje nacelniku odjeljenja. Zatim se pismeni izvještaj podnosio nacelniku straže, nacelniku Prevaspitne službe i upravniku: FWS-138 (T. 2030). Ako bi se u smjeni nekog stražara desio neki neobičajni događaj, on bi o tome obavijestio dežurnog koji je imao obavezu da podnese izvještaj upravniku. Upravnik bi zatim pozvao policiju koja bi se pojavila sa istražnim sudijom: FWS-138 (T. 2030). Ako bi se zatvorenici žalili na nekog stražara, zatvorenik bi sastavio izvještaj vaspitacu. Žalba bi bila prosljeđena nacelniku straže ili upravniku. Manje ozbiljnim žalbama bavio se nacelnik Prevaspitne službe. Ne postoje dokazi da je neko bio na toj dužnosti u vrijeme kad je optuženi bio upravnik KP doma. U dokaznom predmetu P 2, na spisku lica zaposlenih u KP domu u predmetno vrijeme ne stoji da je ijedno od tih lica bilo na tom položaju. Ako se neki stražar ponašao nekorektno, pokrenuo bi se disciplinski postupak: FWS-138 (T. 2032). Upravnik je imao obavezu da ozbiljne incidente – na primjer da je stražar tukao zatvorenika – prijavi Ministarstvu pravde: FWS-138 (T. 2030-2034). Zatvorenici su se mogli stražaru obratiti sa zahtjevom za razgovor s upravnikom. Upravnik bi razgovarao sa zatvorenicima o određenim pritužbama: FWS-138 (T. 2032). Optuženi je tvrdio da nije imao ni pravila ni postupak za kažnjavanje (T. 7964-7965).

³⁰³ FWS-138 je molio optuženog da mu dopusti da izađe iz KP doma kako bi vidio da li je njegov stari stric/ujak još uvijek živ. Optuženi mu je dopustio, ali je morao da pribavi dozvolu Užickog bataljona. Dozvola je pribavljena i on je izašao u pratnji vojnika i optuženikovog sina (T. 1473-1475); FWS-66 je posvjedocio da mu je optuženi dozvolio da nekoliko puta posjeti svoju majku u pratnji njegovog sina Božidara, odjevenog u vojnu uniformu (T. 1112-1113); optuženi je dozvolio FWS-111 da telefonira svojoj supruzi nakon što je ovaj uputio molbu preko stražara (T. 1271-1272); FWS-85 je posvjedocio da su na zahtjev njegovog brata odvedeni kod optuženog s kojim su razgovarali o mogućnosti da ih se pusti iz KP doma i da odu u Crnu Goru (T. 621-625). Kasnije su razgovarali o jednoj neuspjeloj razmjeni i o pitanju hrane (T. 627-628); FWS-65 je posvjedocio da je pitao stražare da ga upravnik primi i da ga je primio tog istog dana. Zamolio je da se poboljša hrana i optuženi je rekao da će vidjeti šta može da učini (T. 479); FWS-182 je zamolio stražare da ga odvedu do upravnika i molio je optuženog za ljekarsku pomoc. Optuženi je rekao da će vidjeti

su im dali do znanja da je za njihovu dobrobit u konacnici odgovoran optuženi, kao upravnik.³⁰⁴ Nadalje, optuženi je u razgovorima sa predstavnicima Medunarodnog komiteta Crvenog krsta (dalje u tekstu: MKCK) koji su dolazili u posjetu predstavljao KP dom u vezi sa svim zatocenicima u KP domu.³⁰⁵ Optuženi nije ni u jednom momentu tokom tih razgovora rekao da on nije osoba koja je u konacnici odgovorna za nesrpske zatocenike u KP domu.³⁰⁶

103. Pretresno vijeće je uvjeren da se ugovor o iznajmljivanju koji je potpisao optuženi odnosio samo na korištenje imovine KP doma od strane vojske, a da je optuženi i dalje imao sva ovlaštenja koja su pripadala položaju upravnika KP doma prije izbijanja sukoba.³⁰⁷ Na to upućuje i činjenica da je upravo optuženi imao dužnost da obezbijedi da zatocenci ne pobjegnu iz KP doma, bez obzira koje su nacionalnosti. U tu svrhu, optuženi je zatražio dodatno obezbjeđenje od Hercegovačkog korpusa i Teritorijalne odbrane Foca, dodatnu količinu nafte za osvjetljenje od Ministarstva privrede³⁰⁸ i polaganje mina u krugu KP doma od Ratnog predsjedništva.³⁰⁹ Takođe,

šta može da se učini (T. 1599); RJ-a su odveli kod optuženog u nekoliko navrata i iznio mu je razne pritužbe (T. 3846-3880). Kad je rekao optuženom o zlostavljanju zatocenika, optuženi je rekao da on nema moc da to spriječi (T. 3917); Ekrem Zekovic je posvjedocio da su ga vojnici zlostavljali i da je optuženi intervenisao da ih prekine (T. 3450); Muhamed Lisica je posvjedocio da se požalio optuženom u vezi hrane i da mu je optuženi rekao da on tu ne može ništa da učini (T. 4895, 4889-4896). Ovaj svjedok je takođe pitao optuženog zašto su svi ti civili zatvoreni, a optuženi mu je odgovorio da nije na njemu da odlucuje o tim stvarima, vec na komandi (T. 4889); FWS-119 je svjedocio da je Cankušić otišao do optuženog da se raspita za sudbinu svojih sinova. Optuženi mu je rekao da su osudeni i da su odvedeni u Bilecu na služenje kazne, te da je bilo neophodno da ih se tuce da bi priznali (T. 1980).

³⁰⁴ FWS-214 (T. 3965); FWS-139 (T. 396); FWS-215 (T. 863); FWS-54 (T. 777-779); FWS-85 (T. 628); FWS-182 (T. 1596); FWS-82 (T. 1704); FWS-08 (T. 1769-1771); FWS-142 (T. 1821); FWS-104 (T. 2189); FWS-109 (T. 2410); Ekrem Zekovic (T. 3947); FWS-73 (T. 3200-3206); FWS-111 (T. 1323); dr. Amir Berberkic (T. 3965).

³⁰⁵ FWS-73 (T. 3236); dokazni predmet P 48A, str. 13-15; dokazni predmet D 64; (T. 7707).

³⁰⁶ Optuženi je na poluzatvorenoj sjednici dao protivni iskaz koji nije potkrepljen (T. 7690) i koji Pretresno vijeće ne prihvata jer ne upućuje ni na kakvu razumnu mogućnost da je njegovo svjedočenje istinito.

³⁰⁷ Dokazni predmet P 4A je zahtjev Mire Stanica, komandanta štaba srpske Teritorijalne odbrane, od 8. maja 1992. godine, upućen KP domu: "Molimo vas da nam odobrite prostorije za ratne zarobljenike u vašem krugu. Prostorije bi koristili privremeno, a po prestanku potrebe za istim vratice ih u ispravnom stanju". Dokazni predmet P 5A je Odluka koju je donio optuženi kao privremeni upravnik 10. maja 1992. godine, na zahtjev Taktičke grupe/Komande iz Foce (dokazni predmet D 38A). Odluka glasi: "Ustupaju se, privremeno, prostorije Kazneno-popravnog doma u Foci, radi smještaja ratnih zarobljenika i pritvorenih lica. Korisnik prostorija dužan je prostorije održavati i iste vratiti u ispravnom stanju".

³⁰⁸ Dokazni predmet D 83A je pismo Ministarstvu privrede Republike Srpske od 7. decembra 1992., koje je potpisao optuženi kao upravnik KP doma, u kojem traži da se odobri 20 tona nafte. Kao razloge navodi potrebu za osvjetljavanjem prostorija radi stoke i živine na ekonomiji i radi održavanja bezbjednosti.

upravo je optuženi vršio odgovornost nadzora nad nabavkom hrane i drugih potrepština za srpske i nesrpske zatocenike.³¹⁰ Pisao je raznim ustanovama u nastojanju da pribavi dodatnu hranu za sve u KP domu.³¹¹ U odgovoru na pritužbe od strane nesrpskih zatocenika koje su se ticale kolicine i kvaliteta hrane, optuženi ne samo što nije zaniijekao da je njihova dobrobit u njegovoj nadležnosti, nego je dapace pokazao da je zabrinut zbog tog pitanja i da ce pokušati nešto da ucini u tom pogledu.³¹² Slicno tome, kad je jedan zatocenik koji nije Srbin postavio pitanje ljekarske njege, optuženi je odvratio da ce vidjeti šta može uciniti.³¹³ Najzad, upravo je optuženi vršio konacnu kontrolu rada zatocenika u KP domu i za KP dom, premda je jasno da je njihov rad svakodnevno pratio zamjenik upravnika Savo Todovic. Optuženi se redovito sastajao sa upravicima fabrike, metalnog pogona i ekonomije, gdje su zatocenici radili.³¹⁴ U izvještaju Ministarstvu pravde, optuženi je pomenuo cinjenicu da su muslimanski zatocenici korišćeni za rad u radnim jedinicama KP doma za koje je on bio odgovoran.³¹⁵

104. Premda je Pretresno vijeće uvjereno da ugovor o iznajmljivanju potpisan s vojskom nije uticao na ovlaštenja optuženog kao upravnika KP doma, ono prihvata da ovlaštenja upravnika u zatvorskom sistemu nisu neogranicena. Kako u svojstvu privremenog upravnika tako i u svojstvu upravnika, optuženi je bio odgovoran Ministarstvu pravde i,³¹⁶ u određenoj mjeri, Vojnoj komandi. Pretresno vijeće je takode uvjereno da je optuženi u odnosu na osudenike Srbe doista imao određene odgovornosti koje nije imao prema zatocenicima ne-Srbima (a koje ionako nisu bile

³⁰⁹ Dokazni predmet D 39A je izvještaj od 6. maja 1993. godine, koji je potpisao optuženi u svojstvu upravnika, u koje traži da se obezbijede dodatni kadrovi koji ce vršiti obezbjeđenje i sredstva potrebna za troškove smještaja, ishrane, higijene i zadovoljavanje drugih potreba zatvorenika, kao i specijalno vozilo za prevoz pritvorenih lica.

³¹⁰ Dokazni predmet D 107A je molba od 3. marta 1993. koju je optuženi u svojstvu upravnika uputio Gamizonu Foca, vojna pošta 7141, u kojem traži određene kolicine prehrambenih proizvoda: "Pošto se na osnovu ugovora o ustupanju prostorija KPD-a za smještaj pritvorenih lica, u ovom domu nalaze pritvorena lica muslimanske nacionalnosti i Srbi pocinoci prekršaja u vojsci Republike Srpske, molimo vas da za potrebe ishrane istih odobrite dodjelu sljedecih namirnica".

³¹¹ Optuženi (T. 7630); dokazni predmet D 105A; dokazni predmet D 106A; dokazni predmet D 107A.

³¹² FWS-85 (T. 627); FWS-65 (T. 479); RJ (T. 3859); FWS-119 (T. 1981); FWS-250 (T. 5062); Safet Avdic (T. 478-479); Muhamed Lisica (T. 4889).

³¹³ FWS-182 (T. 1599).

³¹⁴ Optuženi (T. 7692-7693). I Ekrem Zekovic i FWS-210 posvjedocili su da je optuženi ponekad davao uputstva zatocenicima koji su radili u metalnom pogonu (T. 3445-3446, 4872).

³¹⁵ Dokazni predmet D 85A.

³¹⁶ Dokazni predmet D 29A, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH.

relevantne za njih). Optuženi je za te zatvorenike odgovarao Ministarstvu pravde kojem je podnosio preporuke za smanjenje kazne ili uslovni otpust, na osnovu vladanja tih zatvorenika u KP domu.³¹⁷ Optuženi je takode mogao da informiše Takticku grupu "Foca" o osuđenim Srbima koji su htjeli da budu pušteni iz KP doma kako bi mogli da se pridruže borbenim jedinicama i dati preporuku koja lica bi u tu svrhu trebalo pustiti na slobodu.³¹⁸ Ugovor o najmu sklopljen s vojskom imao je jedan važan aspekt – nadležna za donošenje odluke o tome koji će ne-Srbi biti zatoceni, a koji pušteni iz KP doma, bila je Vojna komanda, odnosno, pobliže receno, komandant Kovac, a ne Ministarstvo pravde.³¹⁹ S tim u vezi, optuženi je imao obavezu da molbe za puštanje na slobodu tih zatocenika prosljeđuje Kriznom štabu ili Taktickoj grupi "Foca".³²⁰ Vojska je, s druge strane, imala obavezu da se pobrine da optuženi bude informisan o tome za koga je odlučeno da bude zatocen a za koga da bude pušten na slobodu,³²¹ a optuženi je u tom smislu imao neke ovlasti, kao što je predlaganje da se zatocenicima iz zatvora u Bileci premjeste u KP dom.³²² Vojna komanda je mogla takode da odlučuje kojim će licima biti dozvoljen ulazak u KP dom,³²³ a imala je i određenu moc da uputi osobe na radnu obavezu u KP dom i da odredi kakvu vrstu posla će obavljati osobe upucene na radnu obavezu u KP dom.³²⁴ Kao opšta posljedica sukoba, stražari koji su bili raspoređeni u KP dom i koji su bili u dobi vojnih obveznika i zdravstveno sposobni morali su da odlaze na borbene linije tokom perioda od

³¹⁷ Dokazni predmet D 85A, izvještaj od 24. novembra 1992. godine upućen Ministarstvu pravde Republike Srpske, koji je potpisao optuženi kao upravnik, a koji se tiče osuđenika u KP domu, privrednih jedinica i imovine oštećene u sukobu.

³¹⁸ Dokazni predmet D 88 A, pismo od 27. jula 1992. godine, adresirano na Takticku grupu "Foca", u kojem se informiše o osuđenim Srbima koji žele da budu pušteni iz KP doma kako bi mogli da se dobrovoljno pridruže borbenim jedinicama i u kojem se preporučaju samo dva prikladna kandidata, a u potpisu je optuženi kao privremeni upravnik.

³¹⁹ Dokazni predmeti D 42A; D 43A; D 46A; D 48A; D 54A. Svjedok FWS-86 je posvjedočio da su ga odveli u kancelariju optuženog i da je tamo razgovarao sa svojim bratom putem telefona. Njegov brat je rekao da bi želio da on bude razmijenjen, a optuženi je insistirao da njegov brat pronade nekoga s kim bi bio razmijenjen (T. 1478).

³²⁰ Dokazni predmeti 66A; D 67A; D 66-1-A; D 66-2-A; D 67-1-A.

³²¹ Dokazni predmet D 54A je dokument od 7 septembra 1992., u kojem komandant pukovnik Marko Kovac naređuje da određeni organi imaju pravo lišiti slobode lica i da komandir cete VP i nacelnik bezbjednosti imaju pravo puštanja lica iz pritvora, te naređuje da se sa tim naredjenjem upozna upravnik KP doma.

³²² Dokazni predmet 39A.

³²³ Dokazni predmeti D 50A; D 51A. Ovim dokumentima, datiranim 2. jula 1992. i 11. jula 1992., pukovnik Marko Kovac dozvoljava supruzi i kceri Lazara Stojanovica da ga posjete u u KP domu.

³²⁴ Dokazni predmet D 55A je Naredba komandanta Kovaca od 27. maja 1993., u kojoj naređuje da se kapetan Kovac skine sa spiska za vojnu platu i da se premjesti na radnu obavezu u KP dom. Dokazni predmet D 71A od 8. maja 1993. je naredba komandanta Kovaca komandi Takticke grupe

najkasnije 30. septembra 1992. do 2. septembra 1993.³²⁵ Međutim, ovaj faktor nije uticao na nadležnost koju je optuženi imao nad tim stražarima kad su oni bili na svojoj dužnosti u KP domu.

105. Postojale su izvjesne grupe lica koje su ulazile u KP dom, a nad kojima je optuženi vršio tek ogranicenu kontrolu. To su bili isljednici i pripadnici paravojnih snaga. Vojna lica su ulazila u KP dom, premda je za to trebalo prethodno ishoditi dozvolu vojnih organa.³²⁶ Optuženi se pobrinuo da takva lica ne izvode zatocnike iz KP doma bez odgovarajućeg odobrenja Vojne komande.³²⁷ Kada je riječ o isljednicima, jasno je da je optuženi imao uticaj i kod njih i da je imao moc da ih upucuje da razgovaraju sa zatocenicima kojima je on bio sklon kako bi mogao da preporuci da budu razmijenjeni ili pušteni na slobodu.³²⁸

106. Pretresno vijeće nije uvjereneno da je optuženi, u svojstvu privremenog upravnika i kasnije upravnika, mogao da jednostrano naredi ili dozvoli puštanje na slobodu nekog zatocenika.³²⁹ Puštanje na slobodu zatocenika ne-Srba bilo je u nadležnosti vojske i Kriznog štaba. Međutim, Pretresno vijeće primjećuje da ova

“Foca”, u kojoj naređuje da se jedno vozilo KP doma preuzme i preda Bolnici Foca i da se za vozace određuju Arsenije Krnojelac i Miroslav Krsmanovic, koji su na radnoj obavezi u KP domu.

³²⁵ Miladin Matovic (T. 6432, 6573, 6577); Risto Ivanovic (T. 6089); Miladin Matovic (T. 6431); dokazni predmet D 34A; Rješenje Izvršnog odbora Srpske opštine Foca od 26. aprila 1992. sa potpisom Radojice Mladenovica, u kojem se kaže da se KP domu odobrava da uvede radnu obavezu radno sposobnim licima koja nisu angažovana u jedinicama Jugoslovenske armije, da se radna obaveza uvede za radnike prema spisku KP doma Foca na koji je saglasnost dao Krizni štab Srpske opštine Foca i da će Krizni štab Srpske opštine Foca i Komanda jedinice Jugoslovenske narodne armije po potrebi angažovati radnike iz prethodne tacke ukoliko to okolnosti budu zahtijevale. Dokazni predmet P 2 od 28. oktobra 1998. koji upravnik KP doma, Zoran Sekulovic, upucuje Ministarstvu pravde u odgovoru na zahtjev da se dostavi spisak osoblja iz perioda od 18. aprila 1992. do 31. oktobra 1994.: “U Kazneno-popravnim domu Foca formirana je jedinica koja je pocev od 30.09.1992. do 02.09.1993. godine provodila dio vremena na prvim borbenim linijama, a dio vremena u radnoj obavezi, po osnovu cega je pripadnicima jedinice izdato uvjerenje za pomenuti period o učešću u VRS.”

³²⁶ Zoran Mijovic (T. 6221, 6400-6401).

³²⁷ Jednom prilikom je neki komandant iz Užickog bataljona pokušao da odvede dvije osobe iz KP doma. Optuženi nije dopustio komandantu da ikoga izvede uslovivši to dobijanjem odgovarajućeg dokumenta. Optuženi je dopustio komandantu da odvede zatocenike tek nakon što su mu predoceni neki dokumenti: FWS-86 (T. 1486). Drugom prilikom su pripadnici Belih orlova provocirali jednog muslimanskog zatocenika. Optuženi je intervenisao, rekao vojnicima da se udalje i oni su poslušali njegovu naredbu: Ekrem Zekovic (T. 3450). Jedan incident se desio kada je u KP dom stigao autobus žena i djece. Pripadnici Belih orlova prijtili su da će ubiti žene i djecu ako ih se toga istog dana ne plati. Optuženi je intervenisao i rekao im da nazovu svog pretpostavljenog da riješi problem: FWS-120 (T. 3129-3142, 3166-3167).

³²⁸ Optuženi je rekao RJ-u da će reci isljednicima da sa njim razgovaraju, kako bi optuženi mogao da odnese dokumente u Krizni štab i zatraži da dozvole da se RJ pusti na slobodu. RJ je kasnije bio na razgovoru i optuženi mu je rekao da je odnio dokumente u Krizni štab: RJ (T. 3848-T. 3850).

cinjenica ne znaci neko stvarno ogranicenje upravnikovih ovlastenja.³³⁰ Generalno gledajuci, upravnici nemaju jednostrano ovlastenje da se neko pusti na slobodu, a u KP domu je nadležnost nad kontinuiranim zatocnjem osudenih Srba imalo Ministarstvo pravde, a ne optuzeni. Medutim, Vojna komanda je imala moc da pusti na slobodu vojnike Srbe koji su završili u zatvoru zbog vojnickih prekršaja za vrijeme sukoba.³³¹

107. Zakljucno, Pretresno vijece je uvjereni da je optuzba pokazala da je optuzeni bio na položaju upravnika, u onom smislu koji se tom terminu generalno pridaje, u KP domu, da ugovor o najmu kojim je optuzeni izdao dio KP doma vojsci nije mnogo uticao na jedinstvenu hijerarhiju unutar KP doma ni na položaj optuzenog kao upravnika u okviru te hijerarhije, te da je optuzeni ostvarivao odgovornost nadredenog u odnosu na cjelokupno podređeno osoblje i zatocenike u KP domu.

³²⁹ FWS-86 (T. 1473); FWS-111 (T. 1277); Muhamed Lisica (T. 4889).

³³⁰ *Vidi* dio pod naslovom Zatvaranje, par. 126 ove presude.

³³¹ Dokazni predmet D 54A.

VI. ZLOCINI PO CLANU 3 I CLANU 5 STATUTA

A. Zatvaranje

108. Tačka 11 Optužnice tereti za zatvaranje kao zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(e) Statuta za djela navedena u paragrafima 5.35 do 5.38 Optužnice. Tvrdi se da su srpske civilne i vojne vlasti koristile KP dom kao zatocenički objekt za muškarce, nesrpske civile od aprila 1992. do oktobra 1994. godine, i da je optuženi ucestvovao u sprovođenju tog zatvaranja kao upravnik KP doma od aprila 1992. do augusta 1993.

1. Pravo

109. U poveljama Njemberškog i Tokijskog suda ne govori se konkretno o zatvaranju kao zlocinu, no, on je definisan kao zlocin protiv covjecnosti u clanu II(c) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta. Pravo pojedinca da ne bude proizvoljno lišen slobode takode je ugradeno u niz pravnih instrumenata o ljudskim pravima, kako medunarodnim,³³² tako i regionalnim.³³³ Medutim, kao što ovi pravni instrumenti pokazuju, to pravo nije "apsolutno pravo", te ono može biti ograniceno postupcima predvidenim u pravu.

110. U jurisprudenciji Medunarodnog suda, zatvaranje kao zlocin protiv covjecnosti razmatrano je samo jednom prilikom.³³⁴ Pretresno vijeće je u presudi u predmetu *Kordic i Cerkez* smatralo da su elementi zlocina zatvaranja po clanu 5 Statuta, i elementi zlocina protivpravnog zatocjenja po clanu 2 Statuta, identicni.³³⁵ Zakljucilo je da bi se zatvaranje trebalo razumjeti kao proizvoljno zatvaranje i definisalo ga je kao "lišavanje slobode nekog pojedinca bez redovnog pravnog postupka".³³⁶ Slijedom toga, Pretresno vijeće je smatralo da je zatvaranje civila protivpravno kada su (1) civili zatoceni suprotno clanu 42 Ženevske konvencije IV, to jest, kada ne postoji razumna osnova da se vjeruje da je njihovo zatvaranje apsolutno neophodno zbog razloga bezbjednosti sile koja ih drži u zatoceništvu; (2) kada se u pogledu zatocениh civila ne poštuju zajamceni procesni

³³² Clan 9 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948.) glasi da niko ne smije biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju, zatvoru ili izgonu. Clan 9 Medunarodnog pakta (1966) zahtijeva da niko ne smije biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Clan II Medunarodne konvencije o sprecavanju i kažnjavanju zlocina apartheida (1973.) definiše "proizvoljno hapšenje i protivpravno zatocenje pripadnika neke rasne grupe ili grupa" kao djelo koje cini zlocin apartheida. Konvencija o pravima djeteta (1989.) propisuje u clanu 37(b) da ni jedno dijete ne smije biti lišeno slobode protivpravno ili proizvoljno.

³³³ Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.) ugradila je u clanu 5 pravo na slobodu i sigurnost, te utvrđuje da niko ne smije biti lišen slobode osim u konkretnim slucajevima navedenim u Konvenciji. Americka konvencija o ljudskim pravima (1969.) predviđa u clanu 7 da "niko ne smije biti lišen fizicke slobode", osim u izvjesnim slucajevima, i da "niko ne smije biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju ili zatvaranju".

³³⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 292-303.

³³⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 301-302.

zaštitni mehanizmi koje zahtijeva član 43 Ženevske konvencije IV, čak i onda kada je prvobitno zatocenje možda bilo opravdano; i (3) kada se zatvaranje pojavljuje kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.³³⁷

111. Ovo Pretresno vijeće dijeli mišljenje Pretresnog vijeca u predmetu *Kordic i Cerkez* da se zatvaranje može dokazati kao zlocin protiv covjecnosti kada su zadovoljeni gorenavedeni kriteriji. Međutim, Pretresno vijeće smatra da definicija zatvaranja kao zlocin protiv covjecnosti nije ogranicena odredbama Ženevskih konvencija o teškim povredama. Pretresno vijeće stoga nije uvjereni da se zatvaranje može dokazati kao zlocin protiv covjecnosti *jedino* ako su zadovoljeni zahtjevi protivpravnog zatocjenja po članu 2.

112. Pretresno vijeće je mišljenja da svi oblici proizvoljnog fizickog lišavanja slobode nekog pojedinca mogu ciniti zatvaranje po članu 5(e) ukoliko su se stekli ostali elementi tog zlocina.³³⁸ U ovom predmetu se tvrdi da su žrtve lišene slobode na način da su bile zaključane u celijama KP doma kroz znatan vremenski period.³³⁹

113. U svrhu člana 5(e), lišavanje slobode nekog pojedinca proizvoljno je ako je sprovedeno bez redovnog pravnog postupka. Relevantni medunarodnopravni instrumenti ne gledaju jednako na pitanje kada lišavanje slobode jeste ili postaje proizvoljno.³⁴⁰ U Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima se kaže da “niko ne smije biti podvrgnut proizvoljnom hapšenju, zatvoru ili izgonu”. Ne postoje izuzeci od ove zabrane, premda bi se po definiciji svako lišavanje slobode koje nije proizvoljno smatralo dopuštenim.³⁴¹ Medunarodni pakt dopušta da se pojedinac liši slobode samo “iz razloga i shodno postupku koji je predviden zakonom”.³⁴² Konvencija o pravima djeteta

³³⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 302. Za razliku od ovog predmeta, tamo se zatvaranje po članu 5 stavljalo na teret u vezi sa protivpravnim zatocjenjem po članu 2, a obje optužbe odnose se na istu radnju, protivpravno zatocenje bosanskih Muslimana, par. 273.

³³⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 303.

³³⁸ Medunarodni pravni instrumenti nazivaju lišavanje slobode raznim terminima, između ostalog i “hapšenjem”, “pritvaranjem” i “zatvaranjem”. Skup nacela za zaštitu svih osoba u bilo kom obliku pritvora ili zatvora, usvojen rezolucijom 43/173 Generalne skupštine od 9. decembra 1988., definiše ove termine u preambuli proglašavajući da će se ugrađena nacela primjenjivati “za zaštitu svih osoba u bilo kom obliku pritvora ili zatvora”. Radna grupa za pitanje proizvoljnog lišavanja slobode (1991) takode istice da se lišavanje slobode oznacava različitim nazivima, uključujući “uhicenje, utamnicenje, zatvor, izolacija, privodenje i pritvor” (apprehension, incarceration, prison, reclusion, custody and remand), Visoki komesar Ujedinjenih nacija za ljudska prava, Fact Sheet No 26, Working Group on Arbitrary Detention, str. 4. Komisija za ljudska prava je u svojoj rezoluciji 1997/50 prisvojila definiciju “proizvoljno sprovedeno lišavanje slobode”, E/CN.4/RES/1997/50, 15. april 1997., par. 15.

³³⁹ FWS-109 (T. 2355); FWS-66 (T. 1068); FWS-198 (T. 957); FWS-139 (T. 319); FWS-73 (T. 3194); FWS-210 (T. 4833); FWS-250 (T. 5021).

³⁴⁰ Radna grupa Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava za pitanje proizvoljnog lišavanja slobode došla je do istog zaključka konstatovavši da medunarodnopravni instrumenti ne daju konacan odgovor na pitanje kada zatoceništvo jeste ili postaje proizvoljno, Fact Sheet br. 26, str. 4.

³⁴¹ Član 9.

³⁴² Član 9(1).

predviđa da hapšenje, pritvor ili zatvor za dijete mora biti “u skladu sa zakonom”.³⁴³ Američka konvencija o ljudskim pravima predviđa da se osoba može lišiti fizičke slobode “iz razloga i pod uslovima koji su prethodno utvrđeni ustavom doticne države stranke ili zakonom zasnovanim na ustavu”.³⁴⁴ Evropska konvencija o ljudskim pravima sadrži iscrpan spisak slučajeva u kojima lišavanje slobode “u skladu sa zakonom propisanim postupkom” ne predstavlja kršenje Konvencije.³⁴⁵

114. Pošto je razmotrilo ove pravne instrumente, Pretresno vijeće je mišljenja da se, prema članu 5(e) Statuta Međunarodnog suda, lišavanje slobode nekog pojedinca smatra proizvoljnim, a prema tome i protivpravnim, ako ne postoji pravna osnova kojom bi se opravdalo prvobitno lišavanje slobode. Ako se za opravdanje uzima pravo neke države, onda relevantne odredbe ne smiju predstavljati kršenje međunarodnog prava.³⁴⁶ Povrh toga, pravna osnova za prvobitno lišavanje slobode mora biti mjerodavna tokom cijelog perioda zatvora. Ako u nekom momentu prvobitna pravna osnova prestane biti mjerodavna, tada prvobitno zakonito lišavanje slobode može da postane nezakonito i da se smatra proizvoljnim zatvaranjem.

115. Shodno tome, Pretresno vijeće nalazi da je u svrhu utvrđivanja da zločin zatvaranja čini zločin protiv čovječnosti prema članu 5(e) Statuta Međunarodnog suda u okolnostima ovog predmeta potrebno da budu dokazani sljedeći elementi:

1. da je pojedinac lišen slobode,

³⁴³ Član 37(b).

³⁴⁴ Član 7(2).

³⁴⁵ Član 5(1) (a)-(f). Izvještaj Pripreme komisije Međunarodnog krivičnog suda, Dodatak, Konacni nacrt teksta Elementi zločina, PCNICC/2000/INF/3/Ad.2, str. 11. Međutim, valja primijetiti da Statut Međunarodnog krivičnog suda (dalje u tekstu: Rimski statut) još nije stupio na snagu, a ni nacrt Elementa zločina nije zvanično usvojen. Nasuprot tome, Radna grupa UN-a za pitanje proizvoljnog lišavanja slobode prepoznaje tri kategorije u kojima se smatra da je lišavanje slobode proizvoljno sprovedeno. Prema izvještaju ove Radne grupe, lišavanje slobode smatra se proizvoljno sprovedenim kada je (a) posve nemoguće pozvati se na ikoju pravnu osnovu koja bi opravdala lišavanje slobode (kategorija I), kada je (b) do lišavanja slobode došlo zbog ostvarivanja prava ili sloboda zajamčenih članovima 7, 13, 14, 18, 19, 20 i 21 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i, ako se radi o državama, članovima 12, 18, 19, 21, 22, 25, 26 i 27 Međunarodnog pakta (kategorija II), kada je (c) potpuno ili djelimično nepoštovanje međunarodnih normi koje regulišu pravo na pravico sudenje, utvrđenih Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i relevantnim međunarodnopravnim instrumentima kojih su doticne države stranke, takve težine da lišavanju slobode daje karakter proizvoljnosti (kategorija III); Komisija za ljudska prava, Pitanje ljudskih prava svih osoba podvrgnutih bilo kojem obliku pritvora ili zatvora, *Report of Working Group on Arbitrary Detention*, E/CN.4/1998/44, 19. decembar 1997., Prilog I, par. 8. Nacrt elemenata zločina za Rimski statut definiše zatvaranje kao zločin protiv čovječnosti kada je ponašanje glavnog pocinoca koji realizuje zatvaranje “u suprotnosti sa temeljnim pravilima međunarodnog prava”.

³⁴⁶ Poblje govoreći, nacionalni zakoni ne smiju sami po sebi biti proizvoljni, a sprovođenje tih zakona u datom slučaju ne smije biti proizvoljno.

2. da je lišavanje slobode proizvoljno, to jest, da ne postoji pravna osnova koja bi opravdavala lišavanje slobode,³⁴⁷
3. da je djelo ili propust kojim je pojedinac lišen fizicke slobode pocinio optuženi, ili osoba odnosno osobe za koje optuženi snosi krivicnu odgovornost, s namjerom da pojedinca proizvoljno liši fizicke slobode ili s razumno mogucim znanjem da bi njegovo djelo ili propust vjerovatno mogli dovesti do proizvoljnog lišavanja fizicke slobode.

2. Zaključci: zatvaranje muškaraca ne-Srba u KP domu

116. Pretresno vijeće je uvjeren da su između 10. aprila 1992. i početka juna 1992. u cijeloj Foci i njenoj okolini sprovedena masovna hapšenja muškaraca, nesrpskih civila, uglavnom Muslimana. Nakon što su uhapšeni, muškarci su prebaceni u KP dom.³⁴⁸

117. Odbrana je tvrdila da su svi muškarci Muslimani zatoceni u KP domu bili ratni zarobljenici i da je njihovo zatoceništvo po toj osnovi bilo zakonito.³⁴⁹ Odbrana je u potporu ove tvrdnje istakla da su neki od doticnih zatocenika imali oružje prilikom hapšenja.³⁵⁰ Pretresno vijeće ne prihvata da ovaj dokazni materijal stvara razumnu sumnju u vezi sa civilnim statusom vecine Muslimana zatocenih u KP domu. Nije bilo sugerisano da je boraca, sa ili bez oružja, bilo više od tek malog broja zatocenika. Vrsta oružja koje je zateceno u posjedu tih osoba i obrazloženja koja su dali o tome zašto su bili naoružani, kao i kontekst u kojem su uhapšeni, jasno pokazuju da oni nisu zarobljeni kao borci.³⁵¹ Pretresno vijeće prihvata, medutim, da je pored uglavnom civilne populacije

³⁴⁷ Pretresno vijeće napominje da zatvaranje po clanu 5(e) može iz inace opravdanog lišavanja fizicke slobode postati proizvoljno ako se lišavanje slobode odvija uz teško nepoštovanje temeljnih prava osobe lišene slobode na postupak predvidenih medunarodnim pravom. Osnovna procesna jamstva su, na primjer, predvidena clanom 9 i 14 Medunarodnog pakta. Povrh toga, clan 43 Ženevske konvencije IV utvrđuje osnovna procesna prava civila zatocenih na pravnoj osnovi iz clana 42 iste Konvencije. Clan 43 daje medu ostalim zašticenim osobama koje su internirane pravo da odluku o njihovoj internaciji u najkracem mogucem roku ponovo razmotri nadležni sud ili upravno tijelo, a u slucaju da je internacija potvrđena, da se povremeno preispituje. Medutim, Pretresno vijeće, kada je rijec o predmetu koji se nalazi pred njim, ne vidi potrebu da dodatno razmatra ovaj aspekt s obzirom na to da se argumentacija optužbe i odbrane usredotocila na navod da je zatvaranje ne-Srba od početka bilo protivpravno.

³⁴⁸ *Vidi* par. 34-41 ove presude.

³⁴⁹ Na pitanje tokom konferencije prije izvođenja dokaza odbrane: “Želite li reci da je vaša teza [...] da su zatoceni u KP domu bili ratni zarobljenici, a ne obicni civili?” branilac optuženog je odgovorio: “Da, casni sude.” (T. 5142).

³⁵⁰ FWS-198 je imao vatreno oružje, pištolj, u svom stanu. Medutim, porekao je da je ikada imao eksplozivnu napravu (T. 992); FWS-109 je posjedovao pušku (T. 2376); FWS-182 je imao pištolj Berettu koji je pripadao ocu njegove supruge (T. 1581); dr. Amiru Berberkicu je njegov komšija dao pištolj (T. 3724).

³⁵¹ FW-198 je imao pištolj kao suvenir. Bilo je to porodico nasljeđe od njegovog djeda (T. 992). Uhapšen je u svom stanu kad se vratio da pokupi nešto odjece za svoju djecu (T. 943); FWS-109 je uhapšen u Igalu kad su svi prisutni Bošnjaci morali da pokažu svoje licne karte (T. 2352); FWS-182 je odnio Berettu u sestinu kucu u Zubovicima, gdje se skrivao sa ženama i djecom prije nego što je uhapšen, jer se osjecao sigurnije s oružjem. Oružje je bilo u kuci u casu kad je uhapšen (T. 1688); dr. Berberkic je imao pištolj kako bi se zaštitio ili si oduzeo život. Prema njegovim rijecima, to nije oružje kojim se u vrijeme rata može ubijati druge. Bilo je to prvi put u životu da je u ruci imao oružje, a predao ga je svom šurjaku kad je ranjen (T. 3980, 3988).

u KP domu bio i mali broj vojnika Muslimana koje su držali u samicama, odvojeno od civilnih zatocenika Muslimana.³⁵²

118. Pretresno vijeće je uvjereni da su muškarci ne-Srbi iz Foce i njene okoline bili zatvarani neselektivno. Jedino licno obilježje koje je bilo prisutno u odluci da se ti muškarci zatoce jeste njihova nesrpska nacionalnost,³⁵³ a ogromna većina zatocenika bili su Muslimani.³⁵⁴ Svjedočenja pokazuju da se nije vodilo računa o dobi, zdravstvenom stanju ni civilnom statusu. Dob zatocenika kretala se u rasponu od 15 do gotovo 80 godina.³⁵⁵ Među zatocenicima je bilo mnogo starijih osoba, kao i znatan broj bolesnih, ranjenih, tjelesno hendikepiranih i duševno poremećenih osoba.³⁵⁶

119. Pretresno vijeće je uvjereni da nijedan ne-Srbin nije uhapšen na osnovu valjanog naloga za hapšenje. Nijednom zatocniku nije pokazan nalog za hapšenje u trenutku pritvaranja, niti je iko od njih usmeno informisan o razlogu zbog kojeg je uhapšen.³⁵⁷ Ako im je uopšte išta receno, onda im je receno da moraju da idu sa licima koja hapse radi davanja kratke izjave i da će, pošto daju tu

³⁵² Osobe koje su bili vojnici Armije Bosne i Hercegovine dovedene su u KP dom ranjene, ali su ih držali odvojeno od ostalih zatocenika: Dževad S. Lojo (T. 2539); FWS-139 (T. 372-373); FWS-159 je 18. januara 1993. uhvatila vojska bosanskih Srba kao pripadnika armije bosanskih Muslimana u blizini mjesta po imenu Kacelj i u KP domu je proveo tri mjeseca zatvoren u samici (T. 2441, 2442, 2457).

³⁵³ *Vidi* par. 438 ove presude. Jedan svjedok je vlastitim riječima opisao sistematičnost i kolektivnost zatocavanja muške muslimanske populacije posvjedočivši da su “tamo dopremani svi, čak i ako ih je s Islamom povezivalo samo njihovo ime.” Svjedočenja su to uvjerljivo potvrdila.

³⁵⁴ Bila je tek šacica Hrvata, Albanaca i Roma: Safet Avdic (T. 681); FWS-66 (T. 1076); FWS-111 (T. 1217-1218); FWS-139 (T. 327-329); FWS-198 (T. 952); FWS-182 (T. 1594); Rasim Tarantin (T. 3015, 3018); FWS-08 (T. 1763, 1768); FWS-71 (T. 2792); FWS-138 (T. 2050); FWS-104 (T. 2193); Dževad S. Lojo (T. 2537, 2539); dr. Amir Berberkic (T. 3735); Muhamed Lisica (4851).

³⁵⁵ Stricu zeta svjedoka FWS-75 bilo je 75 godina (T. 731). Za raspon dobi zatocenika *vidi*: FWS-66 (T. 1076); FWS-111 (T. 1218); FWS-139 (T. 437); FWS-182 (T. 1593); Dževad S. Lojo (T. 2537); FWS-49, kojem su 1992. bile već 72 godine, zatvoren je u prostoriju u kojoj su “svi bili stari, iscrpljeni i slabi” (T. 4692). U prostoriji u kojoj je bio zatocen FWS-182 bila je i mala djevojčica, stara nekih sedam godina (T. 1595).

³⁵⁶ FWS-111 (T. 1218); FWS-139 (T. 329); Dževad Lojo (T. 581); FWS-69 je bolovao od angine pectoris (T. 4062). FWS-182, koji je sam bolovao od cira na dvanaestercu i koji je morao biti na posebnoj dijeti, vidio je osobe koje su bolovale od tuberkuloze, astme i srčanih bolesti (T. 1595). Dvojica muškaraca bolovali su od tuberkuloze. Muškarac po imenu Glušac: FWS-109 (T. 2366) i muškarac po imenu Hamdžija Mandžo: FWS-71 (2797). U prostoriji br. 16 bilo je mnogo bolesnih. FWS-182 je imao problema sa stomakom. FWS-172 i FWS-104 su bili prilično bolesni, Muradif Konjo je imao visoki krvni pritisak, a Abid Šahovic je imao krvarenje jetre: dr. Amir Berberkic (T. 3736). Ramiz Džamo je doveden iz bolnice sa teškim facijalnim povredama zbog kojih nije mogao da jede: dr. Amir Berberkic (T. 3737). Dvojica starijih muškaraca od najmanje 75 godina, Ejub Durmišević i Adil, dovedeni su uATICU u kojoj je bio Ramiz Džamo. Ejub je imao veliku porezotinu na uhu: FWS-159 (T. 2470). Jedan slijepi starac i neki muškarac koji je otpušten iz vojske kao vojno nesposoban dijelili su ćeliju sa FWS-49 (T. 4692). Ahmet Hadžimusić je bio invalid koji je morao da koristi štake otkad je 1947. godine obolio od dječje paralize i nikada nije odslužio obavezni vojni rok (T. 1928). U prostoriji 16 se nalazio teški srčani bolesnik Hasan Hadžimuratović, 80 godina star, a bilo je i mladića koji su imali rane od vatrenog oružja i rane zadobijene u nesrećama, koji su dovedeni iz bolnice: Dževad Lojo (T. 2549, 2539). Jedan duševni bolesnik se dvaput teško ozlijedio: Dževad Lojo (T. 1218-1219). Duševni bolesnik po imenu Mujo Murguz bio je vrlo napet i agresivan, a jedna druga osoba imala je psihološke probleme uslijed cega je pojela komad sapuna: FWS-71 (T. 2794).

³⁵⁷ Nekoliko zatocenika je posvjedočilo da im nije pokazan nikakav nalog za hapšenje prije nego što su privedeni: FWS-139 (T. 318); Dževad S. Lojo (T. 2533). Zoran Vuković je rekao RJ da mu je žao što ga mora privedi u policijsku stanicu bez naloga; RJ (T. 3842). Neki svjedoci su, međutim, uspjeli baciti pogled na “spisak imena” u posjedu osoba koje su ih uhapsile, a na kojima su vidjeli i svoja imena: Safet Avdic (dokazni predmet P 123, T. 676); Ahmet Hadžimusić (T. 1936, 1939); FWS-139 (T. 318-319).

izjavu, biti slobodni.³⁵⁸ Međutim, nakon što su uhapšeni, držani su u zatoceništvu u KP domu u rasponu od četiri mjeseca³⁵⁹ do dvije i po godine.³⁶⁰ Tamo su ih držali zatvorene u prostorijama ili u samicama.

120. Pretresno vijeće je uvjeren da nijedan zatoceni, pošto je zatocen u KP domu, nije bio informisan o razlogu zbog kojeg je lišen slobode, o uslovima zatocjenja i o eventualnoj mogućnosti puštanja na slobodu. Neke zatocenike su po dolasku u KP dom pretražili i registrovali,³⁶¹ a druge nisu.³⁶² Slično tome, ispitivanja zatocenika su se ponekad sprovodila već nakon nekoliko dana ili sedmica,³⁶³ ponekad tek nakon nekoliko mjeseci,³⁶⁴ a u nekim slučajevima nikad.³⁶⁵ Tokom tih ispitivanja neke su zatocenike ispitivali o oružju, a neke o njihovom članstvu u SDA i o tome gdje su se nalazili prije i za vrijeme izbijanja sukoba na tom području.³⁶⁶ Većem broju zatocenika su prijetili za vrijeme ispitivanja, a neki su ćuli kako zlostavljaju zatocenike u susjednim prostorijama.³⁶⁷ Mnogi zatocenici bili su prisiljeni da potpišu pismene izjave.³⁶⁸ Nijedan od zatocenika nije bio pušten iz KP doma nakon ispitivanja, bez obzira na ishod pojedinog ispitivanja.³⁶⁹

121. Pretresno vijeće je uvjeren da ni za jednog zatocenika nisu podignute optužbe, nije sproveden sudski postupak, niti je donesena osudujuća presuda za bilo koje krivično djelo, kako

³⁵⁸ FWS-66 (T.1068); FWS-111 (T. 1199); FWS-198 (T. 943); FWS-215 (T. 858-859); FWS-54 (T. 731); FWS-86 (T. 1454); FWS-142 (T. 1819); FWS-138 (T. 2043); Dževad S. Lojo (T. 2533); Ekrem Zekovic (T. 3341); FWS-69 (T. 4051); FWS-172 (T. 4554); FWS-137 (T. 4733).

³⁵⁹ FWS-109 (T. 2355).

³⁶⁰ FWS-66 (T. 1068); FWS-198 (T. 957); FWS-139 (T. 319); FWS-73 (T. 3194); FWS-210 (T. 4833); FWS-250 (T. 5021).

³⁶¹ FWS-86 (T. 1460); Muhamed Lisica (T. 4833).

³⁶² FWS-109 (T. 2355); Dževad S Lojo (T. 2535); FWS-104 (T. 2161); FWS-139 (T. 320); dr. Amir Berberkic (T. 3733).

³⁶³ FWS-111 (T. 1260); FWS-215 (T. 862); FWS-54 (T. 751); Dževad Lojo (T. 634); FWS-139 (T. 346); Ahmet Hadžimusic (T. 1940); FWS-144 (T. 2308); FWS-109 (T. 2372); dr. Amir Berberkic (T. 3768); Ekrem Zekovic (T. 3468).

³⁶⁴ FWS-137 je ispitivan tek 55 dana nakon što je uhapšen, nakon što je pitao Ristu Ivanovica da ga ispita, u nadi da će potom biti pušten (T. 4735). Rasim Taranin je dugo nastojao da ga ispita, u čemu je napokon i uspio. On je također mislio da će ga nakon toga pustiti, ali to se nije desilo. Odveden je iz KP doma, 9 mjeseci je proveo u zatoceništvu u Rudu, a zatim je prebačen u zatvor-logor u Kuli. Iz Kule je pušten nakon nekoliko mjeseci, 6. ili 7. oktobra 1994. (T. 1721-1742). FWS-138 je proveo 10 mjeseci u KP domu prije nego što su ga ispitali (T. 2045).

³⁶⁵ FWS-08 (T.1769); Dževad S Lojo (T.2533).

³⁶⁶ FWS-111 (T. 1261); FWS-198 (T. 990); FWS-215 (T. 865); FWS-54 (T. 752); Dževad Lojo (T. 635); FWS-139 (T. 350); FWS-86 (T. 1464); Rasim Taranin (T. 1721-22); FWS-138 (T. 2045); FWS-104 (T. 2191); FWS-144 (T. 2309); FWS-109 (T. 2375); FWS-120 (T. 3148); dr. Amir Berberkic (T. 3769); FWS-73 (T. 3250); Ekrem Zekovic (T. 3468); Muhamed Lisica (T. 4935); FWS-250 (T. 5021); Juso Taranin (T. 3019).

³⁶⁷ Vidi par. 143 ove presude; FWS-111 (T. 1264); FWS-198 (T. 990); FWS-54 (T. 752); FWS-104 (T. 2193); FWS-109 (T. 2376); FWS-109 (T. 2375); dr. Amir Berberkic (T. 3771); Ekrem Zekovic (T. 3472); FWS-69 (T. 4072, 4074); FWS-137 (T. 4738); FWS-66 (T. 1116).

³⁶⁸ FWS-69 (T. 4073); FWS-210 (T. 4935); FWS-73 (T. 3250); dr. Amir Berberkic (T.3771); Rasim Taranin (T. 1722).

³⁶⁹ To vrijedi i za zatocenike Muslimane koje su vodili na ispitivanje nekoliko puta, kao što je bio slučaj sa, na primjer: FWS-198 (T.988); Ahmet Hadžimusic (T.1951, 2003); FWS-104 (T.2190); FWS-159 (T.2459); FWS-120 (T. 3148); dr. Amir Berberkic (T. 3768, 3749); Ekrem Zekovic (T. 3468).

prije zatocjenja tako ni tokom zatoceništva u KP domu.³⁷⁰ Ono je takode uvjereno da nijedan zatocenic nije bio upoznat sa svojim procesnim pravima ni prije ni za vrijeme zatoceništva.³⁷¹

122. Pretresno vijeće konstatuje da su Muslimani i drugi ne-Srbi zatoceni u KP domu bili proizvoljno lišeni slobode. Dokazi su jasno pokazali da nije postojala pravna osnova kojom bi se opravdalo njihovo lišavanje slobode prema nacionalnom ili međunarodnom pravu. Zatocenci nisu bili kriminalci osumnjiceni za pocinjenje nekog krivcnog djela, niti su ikad optuženi za pocinjenje krivcnog djela prema nacionalnom i/ili međunarodnom pravu. Oni su bili, između ostalog, ljekari i zdravstveni radnici, novinari, bivši radnici KP doma, rukovodioci, policajci i druga lica civilnog statusa.

123. Premda to, strogo uzevši, možda nije potrebno u datim okolnostima iz ovog predmeta, Pretresno vijeće je uvjereno da ne postoji osnova po članu 42 Ženevske konvencije IV kojom bi se moglo opravdati lišavanje slobode zatocenika ne-Srba kao što je to tvrdila odbrana. Strana koja se želi pozvati na član 42 Ženevske konvencije IV mora u odnosu na svakog pojedinca koji je bio lišen slobode pokazati da postoje razumne osnove da se zaključi da je taj pojedinac predstavljao prijetnju za bezbjednost strane koja ga je lišila slobode. Oni koji su zatocavanje sprovodili u djelo nisu uzeli u obzir individualne okolnosti nijednog nesrpskog zatocenika.³⁷²

124. Zaključno, Pretresno vijeće je uvjereno da lišavanje slobode zatocenika ne-Srba u KP domu predstavlja zatvaranje iz člana 5(e) Statuta. Pretresno vijeće je takode uvjereno da je optuženi, na osnovu svog položaja upravnika KP doma, znao da su doticni ne-Srbi protivpravno zatoceni.³⁷³ Kao što je Pretresno vijeće već konstatovalo, optuženi je priznao da je znao da su nesrpski zatocenci

³⁷⁰ FWS-250 (T. 5022); FWS-159 (T. 2459); FWS-104 (T. 2193); FWS-86 (T. 1464); Dževad Lojo (T. 635); FWS-215 (T. 865); FWS-111 (T. 1199); FWS-119 (T. 1939, 1994); FWS-73 (T. 3194); FWS-137 (T. 4733).

³⁷¹ FWS-104 (T. 2194); FWS-66 (T. 1068); FWS-198 (T. 957); FWS-54 (T. 731); FWS-139 (T. 318); FWS-142 (T. 1832); FWS-03 (T. 2265); FWS-144 (T. 2326); FWS-71 (T. 2780); FWS-89 (T. 4707); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 679).

³⁷² Pretresno vijeće primjećuje da nije postojao zakonski mehanizam kojim bi se, nakon prvobitnog hapšenja nesrpskih zatocenika, ponovo razmatrala zakonitost njihovog zatocjenja. "Ispitivanja" su se sprovodila u atmosferi terora i straha od zlostavljanja i ne predstavljaju proces preispitivanja zatoceništva. Međutim, pošto je zatoceništvo bilo protivpravno od samog početka, nije potrebno da Pretresno vijeće uzme u obzir činjenicu da u KP domu nije bilo zakonitog procesa preispitivanja zatoceništva. *Vidi* par. 34-42 ove presude; par. 237-306 ove presude.

³⁷³ Optuženi je posvjedocio da je u jednom casu pitao zašto su ti muškarci zatoceni u KP domu i dobio je odgovor: "To su Muslimani". Međutim, poricao je da se taj odgovor treba protumaciti u smislu da su ti muškarci privedeni *zato* što su Muslimani. On je tvrdio da mu je samo bilo receno da su zatocenci *Muslimani* (T. 7844). Pretresno vijeće konstatuje da ovo objašnjenje nije vjerovatno. Nadalje, optuženi je jasno priznao da je znao da se u KP domu nisu poštivale procedure koje su postojale za lica zakonito lišena slobode, naglasivši da je sama ta činjenica razlog zbog kojeg je tražio da prestane raditi u KP domu (T. 7845, 7846).

zatoceni zato što su Muslimani i da je znao da se u KP domu ne poštuje ni jedna od procedura koje su postojale za lica zakonito lišena slobode.³⁷⁴

3. Odgovornost optuženog

125. Tužilac je tvrdio da optuženog treba smatrati odgovornim za “pocinjenje” zlocina zatvaranja po članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda na osnovu udruženog zlocinackog poduhvata sa ciljem nezakonitog zatvaranja ne-Srba. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Delalic*, Žalbeno vijeće je razmotrilo značenje riječi “pocinjen” u odnosu na zločin protivpravnog zatocjenja civila iz člana 2 Statuta. Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da se u svrhu pokazivanja da je neki pojedinac *pocinio* krivичno djelo protivpravnog zatocjenja mora dokazati nešto više od pukog svjesnog “ucešća” u opštem sistemu ili operaciji na osnovu kojih su civilni zatoceni. Zaključilo je sljedeće:

Takvu je odgovornost primjerenije pripisati onima koji su za zatocavanje odgovorni na direktniji i potpuniji način, na primjer onome ko optuženika stvarno smjesti u pritvor bez razumnih osnova za vjerovanje da on predstavlja bezbjednosni rizik, ili onome ko prihvati civila u pritvor, pošto ima odredenih ovlasti nad objektom za pritvaranje, a ne zna da osnove za to postoje; ili onome ko ima ovlasti i moc da zatocenike oslobodi, a to ne ucini iako zna da nema razumnog razloga za njihovo zatocjenje, ili da takvi razlozi više ne postoje. [...] U ovom trenutku nije neophodno da se Žalbeno vijeće upusti u iscrpnu definiciju okolnosti iz kojih se izvodi da je neko djelo *pocinjeno* – dovoljno je napomenuti da je takva odgovornost rezervisana za osobe koje su u neposrednijem i potpunijem smislu odgovorne za protivpravno zatocjenje civila.³⁷⁵

126. Ne postoje dokazi da je optuženi u ovom predmetu odigrao ikakvu ulogu u obezbjeđivanju zatocavanja ne-Srba u KP dom. Pretresno vijeće je takode prihvatilo da optuženi, kao upravnik KP doma, nije imao moc da jednostrano pušta zatocenike na slobodu.³⁷⁶ Jasno je, medutim, da je optuženi bio na najvišem položaju u KP domu i da je dopustio da civilni budu zatoceni u KP domu znajući da je njihovo zatocjenje protivpravno. Ne postoje dokazi da je optuženi ikad odbio da prihvati da se civilni zatocenci dopreme u KP dom, a s druge strane ne postoje ni dokazi o tome kakva je ovlaštenja optuženi eventualno imao da odbije primiti zatocenike u KP dom.³⁷⁷ Premda je Pretresno vijeće konstatovalo da je optuženi dobrovoljno prihvatio mjesto upravnika i da je mogao odbiti taj položaj ili dati ostavku, ali je odlucio da to ne ucini, Pretresno vijeće u datim okolnostima nije uvjereno da je optužba pokazala da optuženi snosi krivичnu odgovornost kao glavni pocinilac

³⁷⁴ Vidi dio pod nazivom “Položaj optuženog kao upravnika”, par. 100 ove presude; optuženi (T.7845-7846, 7887-7889, 7895, 7936, 7945); dokazni predmet P 46A od 6. juna 1992., str. 33; dokazni predmet P 48A od 13. jula 1992., str. 30-31; FWS-66 (T.1044, 1113-1114); FWS-111 (T.1269-1271); RJ (T. 3828, 3829, 3835, 3847, 3851); dokazni predmet D 66-1-A od 30. jula 1992.; dokazni predmet D 66-2-A od 30. jula 1992.; Slobodan Jovancevic (T. 5619, 5605); Miladin Matovic (T. 6501, 6506).

³⁷⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 342.

³⁷⁶ Vidi par. 106 ove presude.

³⁷⁷ Vidi par. 104-106 ove presude; Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 331-369.

krivcnog djela zatvaranja, a što je potrebno za zaključak da je optuženi “pocinio” krivcno djelo zatvaranja prema clanu 7(1).³⁷⁸

127. Pretresno vijece nije uvjeren0 da je optužba dokazala da je optuženi dijelio namjeru udruženog zlocinackog poduhvata da se nesrpski zatocenici nezakonito zatvore. Pretresno vijece je vec utvrdilo da je optuženi znao da je zatvaranje zatocenika ne-Srba protivpravno, a uvjeren0 je i da je znao da njegova djela i propusti doprinose ostvarivanju tog protivpravnog sistema od strane glavnih pocinioca. Medutim, Pretresno vijece nije uvjeren0 da je jedini razumni zaključak koji se može izvesti iz tih cinjenica taj da je optuženi dijelio namjeru tog udruženog zlocinackog poduhvata. Poblize govoreci, Pretresno vijece smatra da optužba nije iskljucila razumnu mogucnost da je optuženi samo izvršavao naredbe koje su mu dali oni koji su ga postavili na mjesto upravnika KP doma i da pritom nije imao istu zlocinacku namjeru kao i oni. U datim okolnostima, Pretresno vijece je mišljenja da se krivcno ponašanje optuženog može najprimjerenije okvalifikovati kao ponašanje pomagaca i podržavaoca glavnih pocinilaca udruženog zlocinackog poduhvata nezakonitog zatvaranja nesrpskih zatocenika prema clanu 7(1) Statuta. Kada je rijec o odgovornosti koju optuženi ima kao nadredeni za nezakonito zatvaranje nesrpskih zatocenika prema clanu 7(3), najviše što je optuženi mogao da ucini kao nadredeni bilo bi da prijavi nezakonito ponašanje upravo onim licima koja su naredila takvo ponašanje.³⁷⁹ Prema tome, Pretresno vijece smatra da ne bi bio primjeren zaključak da je odgovoran u svojstvu nadredenog.

B. Nehumana djela i okrutno postupanje

128. Optuženi je u tackama 13 i 15 okrivljen za nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(i) i za okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja po clanu 3. Ove optužbe ticu se navoda o ucešcu optuženog u održavanju surovih životnih uslova u KP domu dok je bio upravnik. Optužba tvrdi da su ti životni uslovi imali teške fizicke i psihicke posljedice za mnoge zatocenike pomenute u paragrafu 5.37 i Prilogu D Optužnice.

1. Pravo

129. Kao što je vec receno, opšti zahtjevi za primjenu clanova 3 i 5 Statuta su ispunjeni.³⁸⁰

130. Jurisprudencija Medunarodnog suda jasno pokazuje da je za okrutno postupanje, necovjecno postupanje i nehumana djela u suštini potrebno dokazati postojanje istih elemenata. Svako krivcno

³⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 188; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 390; u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstic* vijece smatra da “pocinjenje” obuhvata licno izvršenje zlocina (tj. glavnog pocinioca) ili uzrokovanje kažnjivog propusta kojim se krši krivcno pravo, par. 601.

³⁷⁹ *Vidi* par. 173 ove presude.

djelo funkcionise kao rezidualna kategorija za teške optužbe po članu 2, 3 ili 5 koje inace nisu pobrojane u tim clancima. Definicije koje su odlukama Medunarodnog suda usvojene za svako krivicno djelo razlikuju se samo po izrazima koje koriste.³⁸¹ Stoga, Pretresno vijece usvaja sljedecu definiciju krivicnih djela okrutnog postupanja i nehumanih djela sadrzanih u optužbama po članu 3 i 5. Elementi krivicnih djela koje treba dokazati su sljedeci: postojanje radnji ili propusta slicne težine kao i za druge zlocine pobrojane u doticnom članu;

1. radnju ili propust kojima je nanesena duševna ili tjelesna patnja ili povreda, odnosno koji predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo; i
2. radnju ili propust koje je namjerno izvršio optuženi i osoba odnosno osobe za cijee radnje ili propuste optuženi snosi krivicnu odgovornost.³⁸²

131. Ocjena ozbiljnosti takve radnje ili propusta relativne je prirode. U obzir se moraju uzeti sve cinjenicne okolnosti, ukljucujuci karakter radnje ili propusta, kontekst u kojem se odvijaju, njihovo trajanje i/ili ponavljanje, tjelesni, duševni i moralni ucinak te radnje na žrtvu i licne okolnosti žrtve, ukljucujuci njenu dob, pol i zdravstveno stanje.³⁸³ Patnje koju doticna radnja nanosi žrtvi ne moraju biti trajne, dovoljno je da su stvarne i ozbiljne.³⁸⁴

³⁸⁰ Vidi par. 60-64 ove presude.

³⁸¹ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Tadic*, prihvaceno je da okrutno postupanje predstavlja postupanje koje je nehumano, par. 723. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Delalic* konstatovano je da okrutno postupanje u smislu clana 3 Statuta ima znacenje jednako onom što ga necovjecno postupanje ima u odnosu na teške povrede, par. 552. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordic i Cerkez* usvojena je ta konstatacija, par. 265. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Delalic*, koncept nehumanih djela iz clana 5 još je integriraniji u kontekst definicije necovjecnog postupanja, jer se kaže da je detaljna analiza i diskusija sprovedena u toj presudi "o necovjecnom postupanju takode u skladu sa pojmom "nehumanih radnji", u kontekstu zlocina protiv covjecnosti", par. 533-534. Nedavno je Žalbeno vijece analiziralo u kontekstu višestrukih osuda da li necovjecno postupanje iz clana 2 i okrutno postupanje iz clana 3 u poredenju sadrže neki dodatni element koji drugi nema. Žalbeno vijece je u odluci vecine, kao i u izdvojenom i razlicitom mišljenju, došlo do zakljucka da "jedini razlikovni element proizilazi iz uslova da žrtve budu zašticene osobe iz clana 2" i da "stoga uslov da svako krivicno djelo sadrži jedinstveni element nije zadovoljen", par. 426 Drugostepene presude u predmetu *Delalic* i par. 51. Izdvojenog i razlicitog mišljenja sudije Davida Hunta i sudije Mohameda Bennoune. Krivicno djelo nehumanih djela iz clana 5 nije bilo predmetom diskusije Žalbenog vijeca.

³⁸² Žalbeno vijece je u predmetu *Delalic* potvrdilo definiciju okrutnog postupanja kao "namjernu radnju ili propust... koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, ili predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo", par. 424. Poredenja radi, nehumana djela su definisana na nacin da obuhvataju "radnje ili propuste kojima se namjerno nanosi teška duševna ili tjelesna patnja ili povreda, odnosno koji predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo" i koja moraju biti "slicne težine i ozbiljnosti kao i drugi pobrojani zlocini"; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 151, 154. Pretresno vijece u predmetu *Jelusic* je, cini se, u nekoliko navrata tokom svoje analize pomiješalo termine "okrutno postupanje", "nehumana djela" i "necovjecno postupanje" (par. 41 i zakljucak u par. 45, 52, te pozivanje na "nehumano postupanje" kao djelo utvrdeno članom 5), ali je izrijeckom konstatovalo da pojmovi okrutnog postupanja u smislu clana 3 i "nehumanog postupanja utvrdenog u članu 5" (cime se ocito pozivalo na "nehumana djela" iz clana 5) "imaju isto pravno znacenje": Prvostepena presuda u predmetu *Jelusic*, par. 52.

³⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 536; Prvostepena presuda u predmetu *Jelusic*, par. 57 (koja se poziva na povrede licnog dostojanstva).

³⁸⁴ Ovo mišljenje je nedavno iznijelo Pretresno vijece u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 501, u kontekstu krivicnog djela povrede licnog dostojanstva.

132. Traženi element *mens rea* prisutan je ako je glavni pocinilac u vrijeme izvršenja radnje ili propusta imao namjeru da nanese tešku tjelesnu ili duševnu patnju, ili da pocini ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo žrtve, ili ako je znao da će njegova radnja ili propust vjerovatno imati za posljedicu nanošenje teške tjelesne ili duševne patnje ili ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo, a bezobzirno se odnosio prema mogućnosti da se pojave takva patnja ili napad kao posljedica njegove radnje ili propusta.³⁸⁵

2. Zaključci

133. Pretresno vijeće je uvjeren da surovi i bijedni životni uslovi nametnuti nesrpskim zatocenicima u KP domu u periodu od aprila 1992. do jula 1993. (o kojima se diskutuje u nastavku) predstavljaju radnje i propuste čiji se stepen težine može porediti sa onim ostalih zlocina nabrojanih u članu 5 i članu 3 Statuta Međunarodnog suda, te da stoga zahtijevaju da se pokaže da te radnje i propusti čine nehumana djela i okrutno postupanje iz tih članova.

134. Pretresno vijeće je uvjeren da je u KP domu postojala namjerna politika izolovanja zatocenika. Mnogi zatocenci proveli su sve vrijeme zatocenja zaključani u svojim prostorijama³⁸⁶ i izvođeni su samo do kantine na jelo, dok su druge zatocenike držali u samicama i uopšte ih nisu izvođili, dostavljajući im hranu u njihove ćelije.³⁸⁷ Samo zatocenci koji su dobivali radne zadatke mogli su da provode duže periode van svojih prostorija.³⁸⁸ Posjete članova porodice zabranjene su nakon maja 1992.³⁸⁹ Televizori i radio-aparati koje su u KP domu ostavili bivši osuđenici odneseni su, a prostorije su pretražene i oduzeti su tranzistori u licnom posjedu.³⁹⁰ Zabranjen je pristup novinama i drugoj štampi novijeg datuma.³⁹¹ Zabranjen je i svaki oblik razmjene informacija i komunikacije među zatocenicima iz različitih soba i između zatocenika i stražara.³⁹² Zatocenicima nije bilo dozvoljeno da gledaju kroz prozor, premda su to neki činili.³⁹³ Zatocenci koji su izlazili na radne zadatke van kruga KP doma bili su izolovani u odvojenoj prostoriji kako ne bi ostalim zatocenicima prenosili novosti iz “vanjskog svijeta”.³⁹⁴ Kako bi se obezbijedilo poštovanje tih

³⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 153; Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 56.

³⁸⁶ FWS-08 (T. 1762); FWS-66 (T. 1088); FWS-54 (T. 751); FWS-65 (T. 546); FWS-139 (T. 345).

³⁸⁷ FWS-159 (T. 2457, 2460, 2463, 2467); Ekrem Tulek FWS-182 T. 1611).

³⁸⁸ *Ibid.*

³⁸⁹ FWS-66 (T. 1090); FWS-215 (T. 873); FWS-54 (T. 751); FWS-65 (T. 473); FWS-139 (T. 345).

³⁹⁰ Ekrem Zekovic (T. 3543); FWS-215 (T. 875).

³⁹¹ FWS-65 (T. 467); FWS-159 (T. 2463).

³⁹² FWS-65 (T. 460, 535); FWS-172 (T. 4605).

³⁹³ FWS-65 (T. 535); FWS-250 (T. 5068); FWS-172 (T. 690).

³⁹⁴ FWS-172 (T. 4605); Ekrem Zekovic (T. 3442).

nepisanih "pravila" o komunikaciji, kršenja su kažnjavana samicom i/ili zlostavljanjem, kao što je premlacivanje.³⁹⁵

135. Pretresno vijeće je uvjereni da su zatocenci ne-Srbi namjerno bili smješteni u skucenim uslovima. Kapacitet KP doma bio je takav da se moglo smjestiti više od maksimalnih 500-700 zatocnika ne-Srba, ali su zatocenci bili natiskani u mali broj prostorija.³⁹⁶ U samicama, koje su bile zamišljene za po jednu osobu, bilo je natrpano do 18 ljudi odjednom,³⁹⁷ tako da zatocenci nisu uopšte mogli da se krecu celijom,³⁹⁸ ni da spavaju u ležecem položaju.³⁹⁹

139. Pretresno vijeće je uvjereni da je, osim politikom smještanja zatocnika u skuceni prostor, situacija bila dodatno otežana i lošim higijenskim uslovima. Ležajeva je bio nedovoljan broj ili ih uopšte nije bilo.⁴⁰⁰ Jedina posteljina bila je ona koja je ostala od bivših osudenika, a ta nije nijednom oprana ni promijenjena tokom cijele 1992. godine.⁴⁰¹ Premda su u prostorijama postajali nužnici i umivaonici, bilo je samo hladne vode.⁴⁰² Redovita kupanja ili tuširanja nisu bila moguća, a nije bilo ni higijenskih proizvoda ni toaletnog pribora.⁴⁰³ Nije bilo odjece za presvlačenje, kao ni mogućnosti pranja odjece.⁴⁰⁴ Uslijed takvih uslova, vaške su se proširile iz zatvorske ekonomije na prostorije u kojima su boravili zatocenci.⁴⁰⁵

137. Pretresno vijeće je uvjereni da je zatocenicima uskracena najosnovnija zaštita od temperatura koje su se spuštale ispod nule tokom zime 1992.-1993. godine.⁴⁰⁶ Vecina zatocnika ne-Srba uhapšena je početkom ljeta 1992. godine. Zbog informacije koja im je data dok su hapšeni, tj. da će ih odvesti na razgovor i istoga dana vratiti kući, otišli su u onoj odjeci u kojoj su se u tom

³⁹⁵ Dževad S. Lojo (T.2553); FWS-182 (T. 1611); Ekrem Zekovic (T. 3543-3544); FWS-215 (T. 875); FWS- 182 (T. 1612-1613); FWS-65 (T. 460). FWS-172 (T. 690); Lazar Stojanovic (T. 5726 T. 5750 T. 5757); Zoran Vukovic (T. 5769, T. 5800, 5794); Risto Ivanovic (T. 6166); Milan Pavlovic T. 6891); Zoran Mijovic (T. 6235). To su pobijali stražari Risto Ivanovic (T. 6106); Miladin Matovic (T. 6446, 6450) i referent KP doma Divljan Lazar (T. 6047), koji su tvrdili da su zatocenci mogli slobodno da razgovaraju sa stražarima. Risto Ivanovic je, međutim, priznao da su se zatocenci ne-Srbi bojali stražara (T. 6194).

³⁹⁶ FWS-138 (T. 2021); FWS-12 (T. 241); Miladin Matovic (T. 6460); FWS-162 (T. 1359); FWS-198 (T. 952, 954); FWS-139 (T. 327); FWS-182 (T. 1590); FWS-86 (T. 1461); FWS-104 (T. 2162); FWS-73 (T. 3212).

³⁹⁷ FWS-198 (T. 950); FWS-119 (T. 1941-1942); FWS-159 (T. 1078); FWS-12 (T. 243).

³⁹⁸ FWS-104 (T. 2162); FWS-54 (T. 741); FWS-73 (T. 3212).

³⁹⁹ Safet Avdic (dokazni predmet P 121, str. 685).

⁴⁰⁰ FWS-85 (T. 664); Safet Avdic (T. 456); dokazni predmet P 123, str. 685; FWS-159 (T. 2450).

⁴⁰¹ FWS-250 (T. 5117-5118); FWS-182 (T. 1615); Dževad S. Lojo (T. 2562).

⁴⁰² FWS-139 (T. 341); FWS-182 (T. 1615); FWS-73 (T. 3422). Nekolicina zatocnika koji su radili imali su pristup toploj vodi. FWS-250 je mogao da zagrije vodu i da se opere, jer je radio u kotlovnici: (T. 5117). FWS-89 je takode imao pristup toploj vodi jer je radio u kuhinji (T. 4661).

⁴⁰³ FWS-172 (T. 4607); FWS-69 (T. 4066); FWS-139 (T. 341); FWS-182 (T. 1615).

⁴⁰⁴ FWS-73 (T. 3424); FWS-159 (T. 2466); FWS-250 (T. 5118); (dokazni predmet P 123, str. 686); FWS-73 (T. 3424). Bilo je nešto odjece što su je ostavili bivši regularni osudenici.

⁴⁰⁵ FWS-111 (T. 1227); FWS-182 (T. 1615); Dževad S. Lojo (T. 2564); FWS-73 (T. 3422).

⁴⁰⁶ FWS-111 (T. 1226); Dževad S. Lojo (T. 2562); FWS-139 (T. 339). U jednoj od samica je bilo toliko hladno da je voda u slavini bila zamrzuta oko sedam dana: FWS-159 (T. 2465).

trenutku zatekli.⁴⁰⁷ Zbog toga su bili neadekvatno odjeveni za zimske uslove. Pretresno vijeće prihvata da je sistem grijanja u KP domu bio pokvaren i da je uprava pokušala da ga popravi,⁴⁰⁸ ali je isto tako uvjeren da nije preduzeta nikakva druga raspoloživa mjera da bi se nesrpski zatocenci zaštitili od hladnoće.⁴⁰⁹ Nabavljene su peći za grijanje kancelarija upravne zgrade,⁴¹⁰ a bilo je dovoljno goriva da se takve peći obezbijede i za zatocenike ne-Srbe.⁴¹¹ Međutim, zatocenicima ne-Srbima su peći obezbijedene tek u oktobru 1993. godine, i to od strane MKCK-a.⁴¹²

138. Povrh toga, Pretresno vijeće je uvjeren da je patnja zatocenika ne-Srba tokom zime 1992. godine bila rezultat namjerne politike onih koji su upravljali KP domom. Na raspolaganju je bilo dodatnih pokrivača,⁴¹³ ali oni nisu obezbijedeni svim zatocenicima.⁴¹⁴ Polomljena prozorska stakla u zatoceničkim celijama nisu opravljena ni prekrivena,⁴¹⁵ a otvoreni prozori van dohvata zatocenika nisu zatvoreni.⁴¹⁶ Pokušaji nekih zatocenika ne-Srba da od pokrivača naprave zimsku odjeću kažnjeni su.⁴¹⁷ Pokrivači su odstranjeni, a doticni zatocenci odvedeni u samicu, u kojoj je temperatura bila niža.⁴¹⁸

139. Pretresno vijeće prihvata da je možda bilo opšte nestašice hrane u focanskoj regiji za vrijeme sukoba,⁴¹⁹ ali je uvjeren da je postojala namjerna politika da se zatocenicima ne-Srbima daje samo onoliko hrane koliko im jedva dostaje da prežive.⁴²⁰ Svi zatocenci ne-Srbi su za vrijeme

⁴⁰⁷ FWS-198 (T. 943); FWS-86 (T. 1454).

⁴⁰⁸ Milan Pavlovic (T. 6837). Sistem centralnog grijanja u KP domu pokvario se 1992. godine. Muhamedu Lisici je naredeno da napravi peći za grijanje kancelarija u upravnoj zgradi (T. 4906). FWS-89 radio je na grijanju u maju 1992. On je prihvatio mogućnost da su kvar na sistemu grijanja i postojeća nestašica struje i resursa mogli biti razlogom zbog kojeg u KP domu nije bilo grijanja (T. 4724-4725). Pošto je kotao za centralno grijanje bio neispravan, obroci su se spremali napolju u kotlovima nad otvorenom vatrom potpaljenom drvima (Safet Avdic, T. 547). U Foci su bile ceste nestašice struje za vrijeme rata, a struje na mahove nije bilo ni u zatvoreničkim celijama: FWS-03 (T. 2272). U KP domu nije bilo struje do septembra 1992. godine: FWS-71 (T. 2968). Mnogo puta struje nije bilo ni u Foci i okolnim selima: FWS-109 (T. 2426); FWS-35 (T. 2750); Ekrem Zekovic (T. 3547). *Vidi i* dokazni predmet D 85A, str. 2-3. Pretresno vijeće ne prihvata svjedočenje svjedoka odbrane Miladina Matovica da u KP domu nije bilo ni jedne prostorije koja jedan sekund nije bila grijana tokom zime (T. 6488).

⁴⁰⁹ FWS-66 (T. 1146); FWS-111 (T. 1226); Dževad S. Lojo (T. 663); FWS-139 (T. 339); FWS-71 (T. 2948); Muhamed Lisica (T. 4906).

⁴¹⁰ Muhamed Lisica (T. 4906); FWS-89 (T. 4724); Rasim Taranin (T. 1719-1720).

⁴¹¹ Muhamed Lisica (T. 4906); Ekrem Zekovic (T. 3691); Safet Avdic (T. 686).

⁴¹² Dževad Lojo (T. 663); FWS-71 (T. 2948); FWS-73 (T. 3357, 3421); FWS-249 (T. 4532); FWS-89 (T. 4725); Muhamed Lisica je u oktobru 1993. napravio nekoliko peći za prostorije zatocenika (T. 4906).

⁴¹³ Divljan Lazar (T. 5980).

⁴¹⁴ FWS-66 (T. 1084); Ekrem Zekovic (T. 3621). Neki zatocenci su dobili dodatne pokrivače tokom zime: Dževad Lojo (T. 663); FWS-139 (T. 339); FWS-89 (T. 4725).

⁴¹⁵ FWS-66 (T. 1084); Ekrem Zekovic (T. 3621).

⁴¹⁶ FWS-159 (T. 2465).

⁴¹⁷ Dr. Amir Berberkic (T. 3746); FWS-66 (T. 1084); Dževad S. Lojo (T. 2563).

⁴¹⁸ Dr. Amir Berberkic (T. 3746, T. 3764); Dževad S. Lojo (T. 2562); FWS-66 (T. 1084); FWS-71 (T. 2807).

⁴¹⁹ Slobodan Šolaja (T. 5498, 5500); svjedok A (T. 5522); Milomir Mihajlovic (T. 5629); Radomir Dolaš (T. 5820); Miloslav Kršmanovic (T. 6623); svjedok B (T. 6713); Žarko Vukovic (T. 6759); Svetozar Bogdanovic (T. 7084); Arsenije Knojelac (T. 7122-7124); Božo Drakul (T. 7191); Vitomir Drakul (T. 5669); dr. Drago Vladicic (T. 6307); dr. Milovan Dobrilovic (T. 6366).

⁴²⁰ Dr. Amir Berberkic (T. 3755, 3756); FWS-49 (T. 4698); Dževad Lojo (T. 666); FWS-139 (T. 343); FWS-86 (T. 1507); FWS-49 (T. 4698).

boravka u KP domu značajno izgubili na težini, u rasponu od 20 do 40 kilograma.⁴²¹ Njihova se prehrana sastojala od šolje supe koja je bila “malo više od vode”,⁴²² riže ili makarona i komadica “doista tankog” hljeba tri puta dnevno.⁴²³ Povremeno bi dobili konzervu paštete koju su trebale da podijele dvije osobe ili jaja za doručak.⁴²⁴ Nasuprot tome, osuđenici i zatocenci srpske nacionalnosti dobivali su “uobicajenu vojnicku hranu”, koja nije bila veoma ukusna, ali je bila dovoljno hranjiva da spriječi ozbiljnije gubitke tjelesne težine.⁴²⁵ Kontrast između gubitka težine kod zatocnika ne-Srba i kod zatvorenika Srba jasno ukazuje na to da su zatocenci ne-Srbi dobivali mnogo manje hrane od zatocnika Srba. Pretresno vijeće je uvjeren da je hrana za sve zatocnike u KP domu bila pripremana u istom kotlu, ali da su hranjivi sastojci, poput mesa, pasulja, povrća i začina dodavani da se obogate samo obroci zatocnika i osuđenika Srba, te osoblja KP doma, koji su jeli nakon što bi zatocenci Srbi dobili svoje obroke iz kotla.⁴²⁶ Kod donošenja ovih zaključaka, Pretresno vijeće odbacuje dokaze odbrane da su tokom zatoceništva u KP domu svi zatocenci dobijali hranu jednakog kvaliteta i kvantiteta.⁴²⁷

140. Pretresno vijeće prihvata da je zatocenicima ne-Srbima pružena osnovna ljekarska njega. Medicinski tehničar Gojko Jokanović dolazio je u KP dom svakodnevno i trudio se da što više pomogne zatocenicima ne-Srbima.⁴²⁸ Ljekari iz Bolnice Foca takođe su redovito obilazili KP dom.⁴²⁹ Pretresno vijeće takođe prihvata da je zbog rata u cijeloj Foci vladala nestašica lijekova i

⁴²¹ FWS-66 (T. 1084); FWS-111 (T. 1312); FWS-162 (T. 1361); FWS-198 (T. 956); FWS-215 (T. 874); FWS-54 (T. 750); Dževad Lojo (T. 664); Safet Avdić (T. 536); FWS-139 (T. 343); FWS-86 (T. 1506); FWS-182 (T. 1618); Rasim Taranin (T. 1729); FWS-08 (T. 1772); FWS-71 (T. 2805); FWS-109 (T. 2371); FWS-159 (T. 2464); dr. Amir Berberkić (T. 3755); Safet Avdić (Ex P 123, p 686); FWS-78 (T. 2113); FWS-96 (dokazni predmet P186, str. 2539).

⁴²² Rasim Taranin (T. 1712-1715).

⁴²³ FWS-162 (T. 1361); FWS-198 (T. 955); FWS-111 (T. 1380); Dževad Lojo (T. 665); FWS-139 (T. 341); dr. Amir Berberkić (T. 4007); FWS-71 (T. 2947); Juso Taranin (T. 3027).

⁴²⁴ FWS-172 (T. 4607); FWS-250 (T. 5116); FWS-89 (T. 4725, 4674). U kasnijoj fazi zatoceništva, a i to je trajalo samo 15 dana, zatocenci su dobijali jaja, pasulj, rižu, krompir ili tijesto za doručak: Rasim Taranin (T. 1750).

⁴²⁵ Lazar Stojanović (T. 5717, 5749); Vitomir Drakul (T. 5673); Zoran Vuković (T. 5771, 5784-5785).

⁴²⁶ FWS-08 (T. 1804); FWS-138 (T. 2063); FWS-71 (T. 2952-2953); Rasim Taranin (T. 1715); FWS-66 (T. 1083); FWS-111 (T. 1228-1229); FWS-162 (T. 1360).

⁴²⁷ Krsto Krnojelac (T. 5903, 5914, 5916-5917, 5927, 5930); Risto Ivanović (T. 6092, 6094, 6193); Divljan Lazar (T. 6043-6044); Miladin Matović (T. 6451-6452); Božo Drakul (T. 7189); optuženi (T. 7665); Zoran Vuković (T. 5784-5785); Lazar Stojanović (T. 5717);

⁴²⁸ Lazar Stojanović (T. 5718); Risto Ivanović (T. 6097); Miladin Matović (T. 6457); optuženi (T. 7666); FWS-86 (T. 1551); Gojko Jokanović (T. 1146); FWS-71 (T. 2950); FWS-109 (T. 2422); Dževad S. Lojo (T. 2511); dr. Amir Berberkić (T. 3738).

⁴²⁹ Dr. Drago Vladović (T. 6311); dr. Milovan Dobrić (T. 6369-T. 6299, 6297); Miladin Matović (T. 6457-6458); Lazar Stojanović (T. 5718); Risto Ivanović (T. 6097); Miladin Matović (T. 6457-6458); dr. Vladović (T. 6339-6340); dr. Milovan Dobrić (T. 6343); optuženi (T. 7666); FWS-182 (T. 1840). Cedo Dragović je davao lijekove srcanim bolesnicima: FWS-03 (T. 2273); FWS-71 (T. 2949); Dževad S. Lojo (T. 2550); dr. Amir Berberkić (T. 3741); FWS-69 (T. 4063); FWS-172 (T. 4595).

stoga ne izvlači zaključak da je postojala namjerna politika uskracivanja raspoloživih lijekova zatocenicima ne-Srbima.⁴³⁰

141. Međutim, Pretresno vijeće je uvjeren da nekim zatocenicima ne-Srbima nije pružena ljekarska pomoć koja *jeste bila* dostupna, te da, pobliže govoreći, hitni slučajevi nisu rješavani s dužnom pažnjom.⁴³¹ Zatocenci ne-Srbi koji su pristigli u KP dom s povredama zadobijenim prije ili za vrijeme hapšenja nisu imali pristup ljekarskoj njezi,⁴³² kao ni zatocenci ne-Srbi koji su bili teško premlaceni za vrijeme ispitivanja u KP domu. Tim zatocenicima ne-Srbima je za povrede koje su im nanesene očito trebala ljekarska njega.⁴³³ Pored toga, Pretresno vijeće je uvjeren da je zatocenicima koji su boravili u celijama za izolaciju i samicama ljekarska njega bila potpuno uskracena.⁴³⁴

142. Pretresno vijeće je uvjeren da su za vrijeme boravka u KP domu zatocenci ne-Srbi, pored fizički napornih uslova zatocjenja, bili izloženi i psihicki iscrpljujućem režimu. Svaki pokušaj zatocenika ne-Srba da poboljšaju životne uslove u logoru kažnjavan je samicom.⁴³⁵ Postupci zbog kojih su premlacivani ili stavljeni u samicu⁴³⁶ bili su pokušaji da se dode do dodatne hrane,⁴³⁷ ili do tople vode,⁴³⁸ kao i pokušaji međusobnog komuniciranja,⁴³⁹ komuniciranja sa stražarima⁴⁴⁰ ili sa vanjskim svijetom.⁴⁴¹

⁴³⁰ FWS-71 (T. 2949); FWS-69 (T. 4063); FWS-172 (T. 4595). Međutim, u drugim slučajevima zatocenci nisu imali sofisticiranu ljekarsku njegu, kao na primjer infuziju ili injekcije antibiotika: FWS-86 (T. 1551); FWS-66 (T. 1146); FWS-182 (T. 1688); FWS-03 (T. 2273); FWS-71 (T. 2949-2950). I dr. Drago Vladicic i dr. Milovan Dobrilovic su tvrdili da je ambulanta bila dovoljno opremljena i da su lijekove koji su nedostajali mogli da nabave iz bolnice u Foci. (T. 6304-6306, 6344).

⁴³¹ *Vidi* slučaj Enesa Hadžica, par. 145 ove presude.

⁴³² FWS-86 (T. 1532-1533); FWS-182 (T. 1586); FWS-159 (T. 2442, 2448); Dževad S. Lojo (T. 2539, 2350); dr. Amir Berberkic (T. 3737). Dr. Drago Vladicic nije u KP domu nijednom lijecio povrede nanesene zlostavljanjem i nije naišao na povrede zadobijene u borbi, kao što su rane od vatrenog oružja (T. 6324). Dr. Milovan Dobrilovic je isto tako posvjedočio da nikada nije primijetio tragove zlostavljanja na pacijentima Muslimanima (T. 6345).

⁴³³ O brojnim žrtvama premlacivanja i mucenja, kao i o povredama koje su primijetili zatocenci, *vidi* par. 190-306 ove presude; FWS-109 (T. 2167-2168); FWS-03 (T. 2248); FWS-73 (T. 3261); Dževad S. Lojo (T. 2572); FWS-198 (T. 1010); dr. Amir Berberkic (T. 3782).

⁴³⁴ FWS-159 (T. 2470, 2507); Ekrem Zekovic (T. 3588, 3595). Ljekari koji su dolazili u posjetu tvrdili su da su svi zatocenci kojima je trebala pomoć imali ljekarsku njegu. Međutim, oni nisu nikada obišli ni jednog zatocenika u njegovoj celiji i nikada nisu ulazili u samice: dr. Milovan Dobrilovic (T. 6353); dr. Drago Vladicic (T. 6328). Ljekarsku pomoć su dobili samo oni zatocenci koji su dovedeni u ambulantu: dr. Milovan Dobrilovic (T. 653-654); dr. Drago Vladicic (T. 6316, 6328).

⁴³⁵ FWS-182 (T. 1611); Safet Avdic (T. 460); Dževad Lojo (T. 660, 703).

⁴³⁶ FWS-138 (T. 2067).

⁴³⁷ FWS-250 (T. 5031-5032); FWS-172 (T. 4571); FWS-249 (T. 4412); FWS-115 (T. 746-747).

⁴³⁸ FWS-71 (T. 2807); FWS-111 (T. 1224-1225); FWS-215 (T. 875-877).

⁴³⁹ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 690).

⁴⁴⁰ FWS-182 (T. 1613-1614).

⁴⁴¹ FWS-182 (T. 1613); Ekrem Zekovic (T. 3447-3448); FWS-215 (T. 877- 878); FWS-250 (T. 5023).

143. Pretresno vijeće je takode uvjerenom da su zatocenci ne-Srbi bili podvrgavani mucnom psihickom zlostavljanju tokom svog zatoceništva u KP domu.⁴⁴² Zatocenci su mjesecima bili izloženi zvukovima mucenja i premlacivanja, osobito u junu i julu 1992.⁴⁴³ Zbog tih zvukova postali su nervozni i skloni panici,⁴⁴⁴ a nocu nisu mogli da spavaju.⁴⁴⁵ Nisu mogli da prepoznaju kriterijume po kojima su ljudi izdvajani radi premlacivanja i neprestano su se bojali da ce sljedeci puta izdvojiti baš njih.⁴⁴⁶ Neki su pisali oproštajna pisma svojoj porodici u strahu da nece da prežive.⁴⁴⁷ Neki su vidjeli kako izvode clanove njihove porodice i culi kako ih nemilice tuku.⁴⁴⁸

144. Pretresno vijeće je uvjerenom da je tjelesno i duševno zdravlje mnogih zatocenika ne-Srba pogoršalo ili bilo uništeno uslijed životnih uslova za koje je prihvaceno da su postojali u KP domu, kao što je i izneseno u optužbi u par. 5.37 i kao što je opisano u Prilogu D Optužnice. Dolazeci do ovog zaključka, Pretresno vijeće primjećuje da pravno ne postoji uslov da patnja žrtve bude trajna da bi se stekli elementi krivicnog djela okrutnog postupanja ili nehumanih djela. Medutim, Pretresno vijeće je uvjerenom da mnogi zatocenci ne-Srbi i dalje tpe trajne fizicke i psihicke posljedice svog zatoceništva u KP domu. Ovaj faktor ide u prilog zaključku Pretresnog vijeca da su radnje i propusti o kojima se govori u nastavku bili teške prirode.

145. Pretresno vijeće je uvjerenom da je u suštini uzrok smrti Enesa Hadžica u proljeće 1992. godine, za koju se tereti u **par. 5.37** Optužnice, bilo nepružanje ljekarske pomoci. Enes Hadžic je bolovao od cira na želucu, a njegovo se zdravstveno stanje pogoršalo nakon što je ostao bez lijekova u zatoceništvu u KP domu.⁴⁴⁹ U junu 1992. nastupilo je unutarnje krvarenje i poceo je da povraca krv. Stražari nisu bili voljni da reaguju. Umjesto da pozovu ljekara ili da Enesa Hadžica odmah prebace u bolnicu, zaprijetili su zatocenicima i ništa nisu ucinili.⁴⁵⁰ Enes Hadžic je odveden u bolnicu tek iduceg dana, kada je umro.⁴⁵¹

⁴⁴² Safet Avdic (T. 537).

⁴⁴³ FWS-66 (T.1111); FWS-111 (T.1259); FWS-162 (T.1392); FWS-215 (T.901); FWS-54 (T.773); Safet Avdic (T.489); FWS-139 (T.367); FWS-86 (T.1530); Rasim Taranin (T.1724); FWS-138 (T.2090); FWS-104 (T.2182); FWS-03 (T.2261); FWS-144 (T.2301); FWS-71 (T.2889); FWS-109 (T.2377); Dževad S. Lojo (T.2587); dr. Amir Berberkic (T.3931); Safet Avdic (T.494); FWS-86 (T.1520); FWS-144 (T.2301); FWS-71 (T.2889); FWS-198 (T.1013); FWS-215 (T.902).

⁴⁴⁴ FWS-111 (T.1259); FWS-162 (T.1392); FWS-54 (T.773); FWS-109 (T.2377).

⁴⁴⁵ Rasim Taranin (T.1724); FWS-104 (T.2182); Safet Avdic (T.537).

⁴⁴⁶ FWS-66 (T.1111); FWS-198 (T.1023); FWS-215 (T.902); Rasim Taranin (T.1724); FWS-03 (T.2261); Dževad S. Lojo (T.2587-2588).

⁴⁴⁷ Dr. Amir Berberkic (T.3931-3932); FWS-159 (T.2508); FWS-215 (T.902); FWS-65 (T.537).

⁴⁴⁸ FWS-71 (T.865); Safet Avdic (T.537). Muharem Caušević je izveden i premlacen u vrijeme kad je njegova cerka bila zatocena s njim: FWS-215 (T.895); FWS-62 (T.1092).

⁴⁴⁹ FWS-111 (T.1230); FWS-162 (T.1395); Dževad Lojo (T.646, 668); FWS-182 (T.1619); FWS-08 (T.1782-1783).

⁴⁵⁰ FWS-71 (T.2790); FWS-109 (T.2366); FWS-08 (T.1782); dr. Amir Berberkic (T.3758); dr. Drago Vladicic (T.6325, 6331); Risto Ivanovic (T.6199); dr. Milovan Dobrilovic je lijecio Enesa Hadžica u ambulanti, ali ga nikada nisu zvali u prostorije u kojima su boravili zatocenci (T. 6346, 6353).

⁴⁵¹ FWS-08 (T.1782-1783); dr. Amir Berberkic (T.3758); FWS-109 (T.2366-2367, 2374); FWS-71 (T.2791-2792).

146. Pretresno vijeće je uvjeren da su sljedeće žrtve identifikovane u Prilogu D Optužnice pretrpjele teške tjelesne i duševne posljedice životnih uslova u KP domu:

147. Dr. Amir Berberkic (**D 1**) doveden je iz bolnice u KP dom na štakama, pošto je još bio na liječenju nakon ranjavanja u noge. Fizioterapija mu je prekinuta premještajem u KP dom.⁴⁵² Tokom zatoceništva pokazivao je razne simptome neishranjenosti pošto mu je tjelesna težina spala s prvobitnih 87 kilograma po dolasku u Dom na 62 kilograma. Kostu su ga toliko boljele da je imao poteškoca sa spavanjem, patio je od mucnina i stajanje ga je umaralo. Oslabio mu je vid.⁴⁵³ Kad je pušten iz KP doma, počeo je da odlazi kod psihijatra koji mu je propisao lijekove za sindrom post-traumatskog stresa.⁴⁵⁴ Dr. Berberkic još uvijek pati od mentalnih blokada i napadaja anksioznosti. I dalje povremeno iznova proživljava traumatske događaje koje je doživio u KP domu.⁴⁵⁵

148. Edhem Bunda (**D 2**) je bio duševno poremećena osoba koja je imala naviku samoozljeđivanja.⁴⁵⁶ Jedne noci pronašao je britvu koju su neki zatocenci koristili za brijanje i njome si je odrezao komadic uha. Odveli su ga do medicinskog tehnicara koji ga je previo.⁴⁵⁷ Iduće večeri ponovo je došao do britve i odrezao si sve nokte na rukama.⁴⁵⁸ Bio je toliko gladan da je jedno jutro pojeo tvrdo kuvano jaje s ljuskom, a jeo je i kukce ako bi ih ulovio. Prije nego što je zatocen, znao je lutati šumom oko Tjentišta da se smiri, ali u KP domu više nije mogao da kontroliše svoje postupke zbog strogih zatoceničkih uslova i strašne gladi koja ga je mucila.⁴⁵⁹ Stražari su znali da postoji grupa mentalno hendikepiranih zatocnika, ali nisu poduzeli nikakve pozitivne korake.⁴⁶⁰

149. FWS-66 (**D 3**) je omršavio 31 kilogram za vrijeme zatoceništva u KP domu. Više nije mogao da stoji na nogama i nekoliko puta se onesvijestio.⁴⁶¹ Pošto se je triput onesvijestio, medicinski tehnicar Gojko Jovanovic dao mu je infuziju.⁴⁶² Prije zatoceništva u KP domu bio je zdrav, a sada boluje od šećerne bolesti i često mora da posjećuje ljekare i bolnice.⁴⁶³ Često ima noćne more i često ga bude vlastiti krici.⁴⁶⁴

⁴⁵² FWS-111 (T.1222); dr. Amir Berberkic (T.3730-3731).

⁴⁵³ Dr. Amir Berberkic (T.3755).

⁴⁵⁴ T.4020.

⁴⁵⁵ T.3972.

⁴⁵⁶ FWS-111 (T.1218).

⁴⁵⁷ FWS-111 (T.1219).

⁴⁵⁸ *Ibid.*

⁴⁵⁹ FWS-111 (T.1219).

⁴⁶⁰ T. 1220.

⁴⁶¹ T. 1084.

⁴⁶² T. 1146.

⁴⁶³ T. 1086.

⁴⁶⁴ T. 1137.

150. FWS-109 (**D 5**) je tokom zatoceništva u KP domu izgubio 30 kilograma u tri mjeseca.⁴⁶⁵ Sada ima visoki krvni pritisak i potrebna mu je ljekarska njega. Pati od cestih nocnih mora i proganja ga ono što je doživio u KP domu.⁴⁶⁶

151. FWS-71 (**D 6**) je tokom zatoceništva u KP domu izgubio između 24 i 28 kilograma.⁴⁶⁷ U novembru 1992. razbolio se od upale pluća pošto je bio izložen temperaturama ispod nule. U decembru 1992. njegovo se stanje pogoršalo pošto je premješten u samicu za kaznu što je napravio grijac za grijanje vode.⁴⁶⁸ Primio je ljekarsku njegu i dobio dvije injekcije antibiotika i nekoliko tableta paracetamola.⁴⁶⁹ Danas ima raznih zdravstvenih problema prouzročenih zatoceništvom. Za hladnog vremena bole ga pluća i muci ga reuma.⁴⁷⁰ Ima ceste glavobolje, ne može mirno da stoji duže od 15 minuta, a inače teško hoda.⁴⁷¹ Pošto je pušten iz KP doma, morao je otprilike godinu dana da bude pod stalnim psihijatrijskim nadzorom. Još uvijek mu je potrebna pomoć psihijatra⁴⁷² i još uvijek uzima lijekove.⁴⁷³

152. Ejub Durmišević (**D 8**) imao je otprilike 75 godina kada je zatocen u KP domu. Cesto je slat u samicu, koju je dijelio s još dva zatocenika.⁴⁷⁴ Ta ćelija bila je toliko mala da su njih trojica morali da spavaju postrance jedan uz drugoga. Nije bilo moguće spavati na ledima.⁴⁷⁵ Durmišević - je imao tešku povredu na uhu i krvna žila mu je bila otvorena. Zatražio je ljekarsku pomoć, ali mu je uskracena dok je bio u samici.

153. FWS-249 (**D 9**) je u zatoceništvu u KP domu morila strašna glad, a zbog izloženosti studeni dobio je upalu pluća.⁴⁷⁶ Još uvijek ga muče ružni snovi i noćne more. Pati i od kroničnih problema s kicmom. Međutim, Pretresno vijeće nije uvjereni da su njegovi problemi s kicmom neposredna posljedica rada koji je obavljao u KP domu ili opštih životnih uslova. Gotovo većinu svog života bavio se napornim fizičkim radom kao mehanicar, pa optužba nije isključila razumnu mogućnost da su njegovi problemi s kicmom uzrokovani njegovim ranijim radom na način koji bi uvjerio Pretresno vijeće.⁴⁷⁷

⁴⁶⁵ T. 2371.

⁴⁶⁶ T. 2372.

⁴⁶⁷ T. 2805.

⁴⁶⁸ T. 2805-2807.

⁴⁶⁹ T. 2949-2950.

⁴⁷⁰ T. 2806.

⁴⁷¹ T. 2919.

⁴⁷² T. 2919.

⁴⁷³ T. 2931-2932.

⁴⁷⁴ FWS-159 (T. 2469).

⁴⁷⁵ T. 2470.

⁴⁷⁶ T. 4431.

⁴⁷⁷ T. 4432-4433.

154. FWS-139 (**D 11**) izgubio je 20 kilograma tokom prva tri mjeseca zatoceništva u KP domu.⁴⁷⁸ Usljed izloženosti studeni, imao je brojne zdravstvene probleme. Oticale su mu šake i uši, koža mu je pucala i krvarila, a imao je i ozeblina. Narušeno mu je i duševno zdravlje.⁴⁷⁹ Ranije je radio kao stražar u KP domu, pa je činjenica da je postao zatvorenik za njega bila posebno ponižavajuća.⁴⁸⁰

155. FWS-162 (**D 12**) je smršavio 26 kilograma tokom zatoceništva u KP domu.⁴⁸¹ I dalje ima problema sa živcima i stalno je bolestan.⁴⁸²

156. FWS-182 (**D 13**) je imao cir na dvanaestercu prije nego što je zatocen u KP domu. Bio je na strogoj dijeti koju nije mogao da održava za vrijeme zatoceništva. Uskracen mu je i duševni i psihicki mir koji njegovo zdravstveno stanje zahtijeva. Mjesec dana nakon hapšenja i zatocjenja stanje mu je postalo ozbiljno.⁴⁸³ U julu 1992. godine primio je ljekarsku pomoc, dobio je infuziju i neke tablete.⁴⁸⁴ Uprkos tome, njegovo tjelesno zdravlje i dalje se pogoršavalo, a to je uticalo i na njegovo duševno stanje. Bio je ubijeden da umire i poceo je da razmišlja o samoubistvu.⁴⁸⁵

157. RJ (**D 14**) je prije dolaska u KP dom doživio srcani udar, nakon kojeg se podvrgnuo dvjema operacijama premoštavanja zakrcenih arterija. Nije prošao nužnu postoperativnu terapiju i njegovo se stanje pogoršalo u zatoceništvu.⁴⁸⁶ Patio je od stalne gladi. Jednom prilikom molio je optuženog da mu da hrane i dopušteno mu je da uzme nešto ostataka kruha i malo soli.⁴⁸⁷

158. FWS-111 (**D 15**) je u zatoceništvu smršavio 20 kilograma. Vid mu se pogoršao,⁴⁸⁸ a uvjeren je da mu je zbog neprestane izloženosti studeni usporena cirkulacija.⁴⁸⁹ Nikad se nije oporavio od boravka u zatoceništvu, vid mu je i dalje slab i brzo se umara.⁴⁹⁰ Prije zatocjenja mogao je da radi 12 do 16 sati dnevno, a danas tek pola tog vremena.⁴⁹¹ Pati od kronicne nesаницe i ne može uopšte da spava bez lijekova.⁴⁹²

⁴⁷⁸ T. 343.

⁴⁷⁹ T. 340.

⁴⁸⁰ T. 439.

⁴⁸¹ T. 1361.

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ T. 1595-1596.

⁴⁸⁴ T. 1686-1688.

⁴⁸⁵ T. 1618.

⁴⁸⁶ FWS-111 (T. 1220-1221).

⁴⁸⁷ T. 3876.

⁴⁸⁸ T. 1312.

⁴⁸⁹ T. 1226.

⁴⁹⁰ T. 1287.

⁴⁹¹ T. 1287.

⁴⁹² T. 1288.

159. Omer Kunovac (**D 17**)⁴⁹³ je bio gluvonijema osoba iz Ustikoline koja je umrla od posljedica premlacivanja u KP domu.⁴⁹⁴ Kunovac je nakon premlacivanja imao strašne bolove u stomaku i unutarnje krvarenje.⁴⁹⁵ Zatocenci ne-Srbi koji su bili medicinske struke razgovarali su o njegovom zdravstvenom stanju sa stražarima i medicinskim tehnicarom Gojkom Jokanovicem. Preporučili su da ga se hitno prebaci u bolnicu. Receno im je da to ne dolazi u obzir⁴⁹⁶ i Kunovac je bio prisiljen da s ostalim zatocenicima ode do kantine. Tek kad se srušio u kantini, dozvolili su da mu se hrana donosi u njegovu prostoriju.⁴⁹⁷ Patio je od hronicne boli tri sedmice sve dok nije umro 11. juna 1993.⁴⁹⁸

160. FWS-144 (**D 18**) je u zatoceništvu u KP domu trpio zbog straha i gladi. Bio je izgladnjen.⁴⁹⁹ Svakodnevno se bojavao da ce ga ubiti, a krikovi drugih zatocenika koje je slušao predstavljali su za njega psihicko mucenje.⁵⁰⁰

161. Dževad Lojo (**D 19**) je u zatoceništvu izgubio više od 40 kilograma. U jednom casu je težio samo 48 kilograma.⁵⁰¹ Čak i nakon što se sredinom 1993. hrana poboljšala teško je dobivao na težini.⁵⁰² Stalna izloženost studeni izazivala je oticanje zglobova, šaka, zapešca i gležnjeva, a patio je i od stalnog krvarenja.⁵⁰³

162. FWS-104 (**D 20**) izgubio je otprilike 40 kilograma kao zatocenic u KP domu.⁵⁰⁴ Pušten je u oktobru 1992. i proveo je daljnjih 10 dana u zatoceništvu u stanici milicije u Kalinoviku. Hrana koju je dobivao tokom tog zatoceništva bila je jednake kvalitete kao i hrana u KP domu. Napokon je razmijenjen 9. novembra 1992.⁵⁰⁵ Zatim je dva i po mjeseca proveo u bolnici.⁵⁰⁶ Ovaj boravak u bolnici pomogao mu je da se oporavi od znatnog gubitka težine prouzrocenog zatoceništvom u KP domu.⁵⁰⁷ Uprkos tome, FWS-104 i dalje pati od psihickih smetnji izazvanih zatoceništvom.⁵⁰⁸

⁴⁹³ Optužba je tvrdila da je njegovo ime pogrešno napisano u Prilogu D 17 i da je on ista osoba koja se spominje u Prilogu B 35 (T. 3763).

⁴⁹⁴ FWS-66 (T. 1088); FWS-111 (T. 1230); FWS-162 (T. 1395); dr. Amir Berberkic (T. 3760).

⁴⁹⁵ Dr. Torlak, iskusni hirurg, pregledao je Kunovca i rekao da se izgleda radi o povredi unutarnjih organa u predjelu stomaka: dr. Amir Berberkic (T. 3760-3763); FWS-111 (T. 1231).

⁴⁹⁶ Dr. Amir Berberkic (T. 3760); FWS-111 (T. 1231); FWS-162 (T. 1393); Risto Ivanovic je sa Gojkom Jokanovicem i dr. Karovicem išao u ambulantu KP doma po lijekove za Kunovca (T. 6168).

⁴⁹⁷ FWS-111 (T. 1231).

⁴⁹⁸ FWS-111 (T.1231); dr. Amir Berberkic (T. 3760); FWS-162 (T.1393); Risto Ivanovic (T. 6169).

⁴⁹⁹ T. 2327.

⁵⁰⁰ *Ibid.* T. 2377.

⁵⁰¹ T. 664.

⁵⁰² T. 665.

⁵⁰³ T. 663.

⁵⁰⁴ T. 2197.

⁵⁰⁵ FWS-104 (T. 2194-2195, 2197).

⁵⁰⁶ T. 2198.

⁵⁰⁷ *Ibid.*

⁵⁰⁸ T. 2120.

163. FWS-215 (**D 21**) izgubio je 33 kilograma tokom prva dva mjeseca u KP domu.⁵⁰⁹ Potom, pošto su ga u zimi, tacnije u decembru 1992. godine, ostavili da provede jednu noc u samici jer je pokušao da nabavi toplu vodu iz kuhinje, teško se razbolio. Bio je bolestan nekih sedam do osam dana i uspio se oporaviti tek uz pomoc dvojice zatocenika medicinske struke koji su bili s njim u prostoriji.⁵¹⁰ Pretrpio je emocionalni stres zbog osjecaja neizvjesnosti, izolovanosti i brige za sudbinu svoje porodice.⁵¹¹

164. FWS-86 (**D 22**) izgubio je otprilike 30 kilograma u zatoceništvu u KP domu. Bio je toliko gladan da još uvijek ima osjecaj da ce umrijeti od toga kako je gladan hljeba.⁵¹² Cim je stigao u KP dom, pretukao ga je jedan od užickih rezervista. Uslijed toga, cijela desna strana mu se ukocila, a stanje mu se pogoršalo za vrijeme zatoceništva.⁵¹³ Prije zatocjenja bio je dobrog zdravlja, ali je u KP domu pretrpio srcani udar.⁵¹⁴ Nekoliko dana nakon srcanog udara dozvolili su mu da posjeti ljekara. Do ljekara nije mogao odmah zbog toga što su zatocenci morali da upute zahtjev za posjetu ljekaru.⁵¹⁵ Ljekar je potvrdio da je preživio srcani udar i propisao mu aspirin jer niceg drugog nije bilo. Nije odveden u bolnicu.⁵¹⁶ Imao je i upalu lijevog dijela vilice i upalu testisa.⁵¹⁷ FWS-86 još uvijek ima problema sa srcem. Ne može mnogo da hoda, lako se umara i ne može se nagnuti prema naprijed. Zbog loše ishrane ispalo mu je nekoliko zuba. Ima problema s mokracnim putevima.⁵¹⁸ Cesto je odlazio kod fizioterapeuta radi svoje desne strane i, premda se stanje poboljšalo, još uvijek ima poteškoca u vršenju određenih kretnji.⁵¹⁹ Nakon puštanja na slobodu nekoliko mjeseci je proveo u bolnici, a otad je vec nekoliko puta hospitaliziran.⁵²⁰

165. Rasim Taranin (**D 23**) je kao zatocenic u KP domu izgubio 18 do 19 kilograma.⁵²¹ Toliike su bile njegove fizicke patnje da je teško pronalazio rijeci da ih opiše. Prvih dana nakon što je pušten na slobodu razmišljao je o samoubistvu i vec mnogo godina se lijeci. U meduvremenu je imao moždani udar, no, s obzirom da o tome ne postoje ljekarski nalazi (pa cak ni pouzdani dokazi iz

⁵⁰⁹ T. 874.

⁵¹⁰ T. 876-877.

⁵¹¹ T. 920.

⁵¹² T. 1506.

⁵¹³ T. 1495, 1505.

⁵¹⁴ T. 1499.

⁵¹⁵ T. 1502.

⁵¹⁶ T. 1502-1504.

⁵¹⁷ T. 1499.

⁵¹⁸ T. 1504.

⁵¹⁹ *Ibid.*

⁵²⁰ T. 1499.

⁵²¹ T. 1729.

druge ruke), Pretresno vijeće nije uvjerenom da je moždani udar posljedica životnih uslova u KP domu.⁵²²

166. Pretresno vijeće nije uvjerenom da je optužba pokazala da su zatocenci popisani u **D 4**, **D 7**, **D 10** i **D 24** pretrpjeli navedene tjelesne i/ili psihicke posljedice. Optužba je priznala da nisu izvedeni dokazi koji bi potkrijepili navode.⁵²³

167. Pretresno vijeće takode nije uvjerenom da je optužba pokazala da su životni uslovi u KP domu suštinski uzrok smrti Šefke Kubata (**D 16**), ni da su se događaji koji su doveli do njegove smrti desili u vrijeme kada je optuženi bio upravnik. Šefko Kubat je bolovao od cira prije nego što je zatocen u KP domu. Po dolasku u KP dom dobio je ljekarsku pomoc. Operisan je i nakon operacije je proveo sedam dana u bolnici. Cinilo se da se dobro oporavlja i bio je zdrav osam mjeseci nakon operacije, ali je iznenada kolabirao. U pomoc je pozvan ljekar, kojem je receno da Šefko Kubat krvvari na usta. Kad je ljekar stigao, Šefko Kubat je vec bio mrtav.

168. Pretresno vijeće je takode saslušalo svjedocenja mnogih zatocenika koji nisu navedeni u Prilogu D, a koji su govorili o tome kako je na njih uticao taj period zatoceništva.⁵²⁴ Optužba nije obavijestila optuženog da se oslanja na svjedocenja zatocenika koji nisu navedeni u Prilogu D (ni u tekstu Optužnice) u prilog ovim tackama Optužnice, te ih Pretresno vijeće nije uzelo u obzir kao materijal u potporu optužbama.

3. Odgovornost optuženog

169. Ne postoje dokazi da je optuženi licno bio inicijator životnih uslova koji su nametnuti zatocenicima ne-Srbima i ne postoje dokazi da je izdao ikakva naredenja stražarima KP doma u vezi sa stvaranjem tih životnih uslova. Medutim, Pretresno vijeće je uvjerenom da je optuženi znao za uslove u kojima su držani zatocenci ne-Srbi i za posljedice koje su ti uslovi imali na fizicko i psihicko zdravlje zatocениh ne-Srba.⁵²⁵ Niz zatocenika posvjedocilo je da su se sreli s optuženim i

⁵²² Rasim Tarantin (T. 1742-1743).

⁵²³ Optužba je to priznala, *vidi* Završni pretresni podnesak optužbe, Prilog D, str. 2, 3, 4 i 9.

⁵²⁴ Safet Avdic (T.534-538, 461, 469); FWS-142 (T.1832-1833); Ahmet Hadžimusic (T.1985, 1941); FWS-138 (2120); FWS-144 (T.2326-2327); FWS-162 (T.1411); FWS-54 (T.750, 786); FWS-86 (T.1540, 1542); FWS-08 (T.1772, 1799); Dževad S. Lojo (T.2627-2628); FWS-58 (T.2706-2707); Ekrem Zekovic (T.2706-2707); FWS-98 (T.951-952, 956, 1025); FWS-250 (T.5069); FWS-69 (T.4068); FWS-172 (T.4599); FWS-73 (T.3297-3298, 3312); FWS-159 (T.2442-2443, 2448-2449, 2463-2466, 2467, 2469-2470, 2478- 2479, 2484, 2493, 2495, 2506); FWS-159 (2493, 2497, 2499, 2508).

⁵²⁵ Muhamed Lisica je jednom prilikom pristupio optuženom i rekao mu da je posao težak i da ce se onesvijestiti. Rekao je optuženom da je hrana nedovoljna i da je gladan (T. 4889, 4895); FWS-182 se dvaput obratio optuženom za ljekarsku pomoc i rekao mu da se boji da ce umrijeti (T. 1599, 1604). Safet Avdic je zamolio upravnika da obezbijedi sapun i toaletni pribor (T. 479); optuženi je RJa, svog bliskog prijatelja od prije rata, najmanje dvaput tokom njegovog zatoceništva pitao da mu kaže kako se postupa sa zatocenicima. RJ je iznio optuženom probleme zatocenika, ne samo o nedovoljnoj hrani, vec i o higijenskim problemima i potrebi da se poboljša ljekarska njega.

da su mu pricali o svojim patnjama.⁵²⁶ Optuženi je priznao da se povremeno sastajao sa zatocenicima i potvrdio je da su tokom tih razgovora zatocenci govorili o životnim uslovima u KP domu.⁵²⁷

170. Optužba tvrdi da optuženi snosi krivicnu odgovornost za nehumane uslove kao nehumana djela i okrutno postupanje kojima su bili podvrgnuti ne-Srbi zatoceni u KP domu, kao ucesnik u udruženom zlocinackom poduhvatu prema clanu 7(1) Statuta. Da bi se dokazala odgovornost optuženog po toj osnovi, optužba mora da pokaže da je optuženi sklopio dogovor sa stražarima KP doma i vojnim vlastima o podvrgavanju zatocenika ne-Srba nehumanim uslovima koji cine nehumana djela i okrutno postupanje, te da je svim ucesnicima, ukljucujuci optuženog, bila zajednicka namjera da se pocini ovaj zlocin. Pretresno vijece nije uvjereno da je optužba pokazala bilo da je optuženi sklopio takav dogovor, bilo da je imao namjeru da podvrgne zatocenike ne-Srbe nehumanim životnim uslovima koji cine nehumana djela i okrutno postupanje dok je bio upravnik KP doma.

171. Optužba takode tvrdi da optuženi snosi krivicnu odgovornost prema clanu 7(1) Statuta za pomaganje i podržavanje stvaranja nehumanih uslova koji cine nehumana djela i okrutno postupanje prema zatocenicima ne-Srbima u KP domu.⁵²⁸ Da bi se dokazala odgovornost optuženog po ovoj osnovi, optužba mora da pokaže da je optuženi bio svjestan namjere glavnih pocinilaca, stražara i vojnih vlasti, te da je vršio radnje koje su znatno pridonijele da glavni pocinioci pocine zlocin za koji je postojala namjera. Pretresno vijece je uvjereno da je optuženi bio svjestan namjere glavnih pocinilaca i da je bio svjestan da on kao upravnik svojim propustom da nešto ucini u vezi sa tim znanjem znatno doprinosi da glavni pocinioci nastave da održavaju te uslove koji cine nehumana djela i okrutno postupanje, jer time ohrabruje glavne pocinioce na održavanje tih životnih uslova. Pretresno vijece stoga konstatuje da optuženi snosi individualnu krivicnu odgovornost po clanu 7(1) Statuta Medunarodnog suda za pomaganje i podržavanje održavanja takvih životnih uslova u KP domu koji cine nehumana djela i okrutno postupanje u periodu u kojem je bio upravnik.

172. Pretresno vijece je takode uvjereno da optuženi snosi krivicnu odgovornost na svom položaju upravnika KP doma za radnje i propuste svojih podređenih prema clanu 7(3) Statuta Medunarodnog suda. Pretresno vijece je uvjereno da je optuženi bio svjestan učešća njegovih

RJ je naglasio da je bio "iskren" prema optuženom i da mu je ispricao "ružne stvari" koje su se dogadale zatocenicima (T. 3867, 3859-3860). Konkretno mu je ispricao kako je jedan zatoceni invalid zlostavljan u dvorištu i kako je nakon toga zatvoren u samicu (T. 3865).

⁵²⁶ Safet Avdic (T 479, 482); FWS-182 (T 1599, 1602, 1604); RJ (T 3859, 3865); Muhamed Lisica (T 4889, 4895).

⁵²⁷ T. 8091-8092.

⁵²⁸ *Vidi* par. 88-90 ove presude.

podređenih u stvaranju životnih uslova u KP domu koji cine nehumana djela i okrutno postupanje, te da nije preduzeo korake da spriječi svoje podređene u održavanju takvih životnih uslova i da nije kaznio svoje podređene što su održavali te životne uslove.

173. Pretresno vijeće je zaključilo da optuženi snosi krivičnu odgovornost i prema članu 7(1) i prema članu 7(3). Međutim, Pretresno vijeće smatra da nije primjereno donositi osudujuću presudu po osnovi obje odgovornosti za istu tačku koja se zasniva na istim radnjama. Kada optužba u jednoj tački tereti po osnovi obje odgovornosti, a činjenice su takve da podupiru zaključak o postojanju obje odgovornosti, Pretresno vijeće ima diskreciono pravo da odluči koja od tih osnova odgovornosti je najprimjerenija u kontekstu pripisivanja krivične odgovornosti optuženom. To diskreciono pravo nije ograničeno pravnim odredbama o kumulativnim osudama, kao što je konstatovala većina članova Žalbenog vijeća u predmetu *Delalic*.⁵²⁹ U datim okolnostima, Pretresno vijeće smatra da je krivično ponašanje optuženog bolje okvalifikovano kao ponašanje pomagača i podržavaoca glavnih pocinilaca koji su stvorili i održavali nehumane životne uslove koji cine nehumana djela i okrutno postupanje prema zatocenicima ne-Srbima u KP domu. Shodno tome, Pretresno vijeće donosi osudujuću presudu jedino prema članu 7(1), ali će uzeti u obzir nadređeni položaj optuženog kao okolnost koja otežava njegov propust da preduzme neke korake kako bi spriječio neprekidno održavanje tih uslova i to postupanje.

C. Okrutno postupanje, nehumana djela i mučenje

174. Optuženi je u tačkama 5 i 7 Optužnice okrivljen za nehumana djela iz člana 5(i) Statuta, te za okrutno postupanje kažnjivo po članu 3 Statuta i sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija, zbog nekoliko incidenata nasumičnih premlaćivanja navedenih u paragrafima 5.4 do 5.29 Optužnice. Prema paragrafu 5.14 Optužnice, ovim optužbama obuhvaćeni su i incidenti opisani u Prilogu A. Optuženi se u tačkama 2 i 4 okrivljuje i za mučenje iz člana 3 i iz člana 5 Statuta zbog incidenata mučenja i premlaćivanja navedenih u paragrafima od 5.17 do 5.29 Optužnice.

1. Pravo

175. Opšti uslovi za primjenu člana 3, kao i posebni uslovi vezani za osnovu na kojoj se zasniva optužba za mučenje iz člana 3 - odnosno zajednički član 3 - već su izneseni u ovoj presudi.⁵³⁰

⁵²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 400-413.

⁵³⁰ *Vidi* par. 51-59 ove presude.

Pretnosno vijeće se uvjerilo da su svi ti uslovi zadovoljeni.⁵³¹ Osim toga, opšti uslovi za primjenu člana 5 zadovoljeni su kako u pogledu djela mucenja tako i u pogledu nehumanih djela.⁵³²

(a) Okrutno postupanja i nehumana djela

176. Pravo kojim se inkriminšu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta već je opisano u odnosu na tačke 13 i 15 Optužnice (životni uslovi u KP domu).⁵³³ Važno je naglasiti da opisivanje napada kao “premlaćivanje” ne može *samo po sebi* pokazivati da napadi cine “okrutno postupanje” ili “nehumana djela” iz navedenih članova.

(b) Mucenje

177. Zadovoljeni su opšti zahtjevi za primjenu članova 3 i 5 Statuta.⁵³⁴

178. Definicija krivičnog djela mucenja uvijek je ista, bez obzira na to po kojem članu Statuta je optuženi okrivljen za svoje postupke.⁵³⁵

179. Definicija krivičnog djela mucenja iz Statuta Međunarodnog suda sadrži sljedeće elemente:⁵³⁶

1. nanošenje teške tjelesne ili duševne boli ili patnje, radnjom ili propustom,
2. radnja ili propust moraju biti namjerno izvršeni,
3. radnja ili propust moraju biti izvršeni radi dobivanja informacija ili priznanja, ili radi kažnjavanja, zastrašivanja ili prisiljavanja žrtve ili treće osobe, ili radi diskriminacije žrtve ili treće osobe po bilo kojoj osnovi.

180. “Mucenje” predstavlja jedan od najtežih napada na psihicki i fizički integritet osobe. Mucenje se razlikuje od ostalih oblika zlostavljanja po svrsi i težini napada na žrtvu.⁵³⁷ Mucenje kao krivično djelo nije bezrazložan čin nasilja: ono ima za cilj da nanošenjem teške duševne ili tjelesne boli postigne izvjestan rezultat ili svrhu. Prema tome, ako ne postoji takva svrha ili cilj, čak

⁵³¹ Vidi par. 60-64 ove presude.

⁵³² Vidi par. 53-59, 60-64 ove presude.

⁵³³ Vidi par. 130-132 ove presude.

⁵³⁴ Vidi par. 51-64 ove presude.

⁵³⁵ To se nužno podrazumijeva u sljedećim predmetima: Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 468-469; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 139, 153-154; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 158.

⁵³⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497.

⁵³⁷ Vidi, na primjer, član 1(2) Deklaracije o zaštiti svih osoba od podvrgavanja torturi i drugim okrutnim, neljudskim ili ponižavajućim postupanjima ili kažnjavanjima, 9. decembar 1975.: “[m]ucenje predstavlja teški i namjerni oblik okrutnog, necovječnog ili degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja.”

ni vrlo teško nanošenje boli ne može se okvalifikovati kao mucenje prema članu 3 ili članu 5 Statuta Međunarodnog suda.

181. Izraz “teške boli ili patnje” daje do znanja da se mucenjem može smatrati samo cin koji je znatne težine.⁵³⁸ Ispitivanje samo po sebi, kao ni manje nepoštovanje tjelesnog integriteta žrtve, ne ispunjavaju taj uslov. Zlostavljanje koje nije dostiglo prag potrebne težine da bi se okvalifikovalo kao mucenje može, međutim, zadovoljiti uslove nekog drugog krivičnog djela manje težine.⁵³⁹ U nastojanju da definiše neko krivično djelo ili da utvrdi da li su zadovoljeni neki od elemenata iz te definicije, Pretresno vijeće vodi racuna o specifičnosti međunarodnog humanitarnog prava.⁵⁴⁰ Valja se pobrinuti da se ta specifičnost ne izgubi proširivanjem definicije zlocina nad kojima Međunarodni sud ima nadležnost do te mjere da iste cinjenice mogu zadovoljiti elemente svih ili većine tih zlocina. Prilikom oslanjanja na pravne instrumente o ljudskim pravima koji se ticu mucenja, Pretresno vijeće mora narocito voditi racuna o strukturnim razlikama koje postoje između tog pravnog korpusa i međunarodnog humanitarnog prava, a osobito o različitim ulogama i funkcijama koje države i pojedinci imaju u tim pravnim režimima.⁵⁴¹ Međutim, to ne sprecava Vijeće da se koristi pravnim korpusom o ljudskim pravima u onim aspektima koji su zajednicki i jednom i drugom pravnom režimu. U tom smislu, generalno rezoniranje Evropskog suda za ljudska prava i kriteriji koje taj sud koristi u ocjenjivanju težine nekog djela mucenja i njegovog odnosa prema drugim manje teškim krivičnim djelima, po mišljenju Pretresnog vijeća dovoljno su uvjerljivi da zavreduju da budu primijenjeni u ovom predmetu.

182. Zabrana mucenja vrijedi u svim slucajevima.⁵⁴² Prilikom ocjenjivanja težine djela koja se optužuju kao mucenje, Pretresno vijeće mora voditi racuna o svim okolnostima doticnog predmeta, uključujući karakter i kontekst nanošenja boli, predumišljaj i institucionalizaciju zlostavljanja, fizicko stanje žrtve, način i metodu koja je korištena, kao i položaj inferiornosti žrtve. Poblize govoreci, ako je pojedinac bio zlostavljan tokom dužeg vremenskog perioda, ako je bio podvrgavan višekratnim ili višestrukim oblicima zlostavljanja, potrebno je ocijeniti težinu tih djela u cjelini

⁵³⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 468-469. Evropski sud za ljudska prava smatra da “mucenje” uključuje “patnju posebnog intenziteta ili okrutnost” koji opravdavaju “posebnu stigmatu” koja se pridaje ovom krivičnom djelu (*Ireland v. United Kingdom*, 18. januar 1978., Series A No 25, par. 167).

⁵³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 468.

⁵⁴⁰ *Vidi* Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 470-471.

⁵⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 470-496.

⁵⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 139; Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 454 i u njemu navedeni izvori. *Vidi* i članove 32 i 147 Ženevske konvencije IV, članove 12 i 50 Ženevske konvencije I, članove 12 i 51 Ženevske konvencije II, članove 13, 14, 17 i 130 Ženevske konvencije III, zajednicki član 3 cetiri Ženevske konvencije, član 4 Dodatnog protokola II i član 75 Dodatnog protokola I. *Vidi* i nacelo 6 u Skupu nacela za zaštitu svih osoba u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora, 9. decembar 1988., koje predviđa da se “[n]ljudna osoba u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora ne smije podvrgnuti torturi, ni okrutnom, neljudskom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Nikakvom se okolnošću ne može opravdati mucenje ni drugo okrutno, neljudsko ili

ukoliko se može pokazati da je produljeno trajanje i ponavljanje radnji međusobno povezano, da slijedi neki obrazac ili je usmjereno prema istom zabranjenom cilju.⁵⁴³

183. Zatvaranje u samicu ne predstavlja samo po sebi oblik mucenja. Međutim, s obzirom na svoju strogoc, trajanje i cilj, samica može uzrokovati veliku tjelesnu ili duševnu patnju onakve vrste kakvu predviđa ovo krivično djelo.⁵⁴⁴ Ukoliko se može pokazati da je zatocavanje žrtve imalo za svrhu jedan od zabranjenih ciljeva mucenja i da je time žrtvi nanesena teška bol ili patnja, cin stavljanja ili držanja nekoga u samici može predstavljati mucenje. To vrijedi i za namjerno uskracivanje dovoljne količine hrane.⁵⁴⁵

184. Djelo mucenja mora biti pocinjeno namjerno⁵⁴⁶ i radi jednog od zabranjenih ciljeva navedenih u gorepomenutoj definiciji. To ne mora nužno znaciti da je taj cilj nelegitiman. Nekoliko navedenih ciljeva, narocito dobivanje informacija ili priznanja, može biti savršeno legitimno pod uslovom da se za njihovo postizanje koriste primjerene metode. Pored toga, doticno djelo ne mora biti pocinjeno isključivo radi jednog od zabranjenih ciljeva. Cilj mora jednostavno biti dio onog što motivira ponašanje, a ne mora biti ni prevladavajuća ni jedina svrha.⁵⁴⁷

ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje.” Ta nacela vrijede za zaštitu *svih osoba* u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora.

⁵⁴³ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 143, 149, 151 i u njoj navedene izvore. Vidi ipredmete *Keenan v UK*, Presuda, 3. april 2001., tužba br. 27229/95, par. 112; *Slemouni protiv Francuske*, Presuda, tužba br. 25803/94, 28. juli 1999., par. 104; *Ireland v United Kingdom*, Presuda, 18. januar 1978., Series A No. 25, par. 167 i 174; Grcki predmet, Izvještaj od 5. novembra 1969. (1969.) 12 Yearbook, Vol. II, par. 12, 18. Mišljenja Komisije; *Aydin protiv Turske*, Presuda, 25. septembar 1997., tužba br. 23178/94, 25. septembar 1997., par. 84. O uticaju vremena na sudsku ocjenu težine zlostavljanja vidi na primjer *Soering v United Kingdom*, Presuda, 7. juli 1989, Series A No. 161, par. 106, 111. Vidi na primjer navode iz paragrafa 5.7, 5.11, 5.24, 5.26 i 5.29 Optužnice, kao i incidente 1, 2, 4 i 13 popisane u Prilogu A, te incidente 38, 40, 49 i 56 iz Priloga B.

⁵⁴⁴ Vidi *General Comment 20/44* od 3. aprila 1992. “[Zabrana mucenja], tacka 6, gdje Odbor za ljudska prava primjećuje da “produženi boravak zatocenika ili zatvorenika u samici može predstavljati radnje zabranjene clanom 7 “[Medunarodnog pakta – *Zabrana mucenja*].” Vidi i, pred Evropskom komisijom za ljudska prava, *Bonzi* (Switzerland), 7854/77, 12. D.R. 85 i *Kröcher i Möller* (Switzerland), 84463/78, 26 D.R. 24.

⁵⁴⁵ Vidi, na primjer, clan 55 Ženevske konvencije IV i clan 26 Ženevske konvencije III. Vidi i clan 20 Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima, 30. august 1955., *Setelich v Uruguay*, (28/1978) Izvještaj Odbora za ljudska prava, GAOR, 14. sjednica, par. 16.2; Izvještaj posebnog izvjestioca o mucenju iz 1986. u kojem se “produženo uskracivanje hrane” navodi kao jedan konkretan oblik mucenja (E/CN.4/1986/15); te Grcki predmet, u kojem je Evropska komisija za ljudska prava razmatrala povrede clana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima od strane Grčke u svjetlu njenog propusta da zatvorenicima obezbijedi hranu, vodu, grijanje zimi, odgovarajuće higijenske uslove, odjecu, ljekarsku i zubarsku njegu (Izvještaj od 5. novembra 1969., (1969.) 12 Yearbook, Vol II).

⁵⁴⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 594; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497.

⁵⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 470; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 486.

185. Pretresno vijeće se uvjerilo da su sljedeći relevantni ciljevi postali dijelom međunarodnog običajnog prava: dobivanje informacija ili priznanja; kažnjavanje, zastrašivanje ili prisiljavanje žrtve ili treće osobe; ili diskriminacija žrtve ili treće osobe po bilo kojoj osnovi.⁵⁴⁸

186. Premda bi se s vremenom i drugi ciljevi mogli smatrati zabranjenima u sklopu odredbe o mucenju, Pretresno vijeće je mišljenja da oni dosad još nisu stekli običajni status. Poblize govoreći, cilj “ponižavanja” žrtve, pomenut u predmetu *Furundžija* i nedavno u predmetu *Kvočka*,⁵⁴⁹ izrijeком se ne pominje ni u kojem od glavnih međunarodnih pravnih instrumenata kojima se zabranjuje mucenje.⁵⁵⁰ U jurisprudenciji ne postoji ni jasan stav o tome treba li ga prihvatiti kao nezakonit. Možda i postoji tendencija da se proširi spisak zabranjenih ciljeva, narocito na polju ljudskih prava, ali Pretresno vijeće mora da primjenjuje običajno međunarodno humanitarno pravo kakvo je postojalo *u vrijeme kada su zlocini, kako se tvrdi, pocinjeni*. U svjetlu nacela legaliteta, postavka da je “primarna svrha [humanitarnog prava] da se štiti ljudsko dostojanstvo”⁵⁵¹ nije dovoljna da dopusti Sudu da u sklopu *mens rea* uvede novi i dodatni zabranjeni cilj kojom bi se u stvari proširio opseg krivične zabrane mucenja van onoga što je bilo na snazi u vrijeme obuhvaćeno predmetnom Optužnicom.

187. Prema međunarodnom humanitarnom pravu uopšte, a konkretno prema članovima 3 i 5 Statuta, nije neophodno da neki državni dužnosnik ili neka druga osoba koja predstavlja vlast bude prisutna ili uključena u proces mucenja da bi se to krivično djelo smatralo “mucenjem”.⁵⁵²

188. Nanošenje teške boli u nastojanju da se postigne neki od zabranjenih ciljeva mora biti dokazano van razumne sumnje, a ne zasnovano na presumpciji.

⁵⁴⁸ Vidi Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 485; Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 470-472; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 594.

⁵⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 141, 152, 157.

⁵⁵⁰ Član 50 Ženevske konvencije I, član 51 Ženevske konvencije II, član 130 Ženevske konvencije III i član 147 Ženevske konvencije IV zabranjuju, između ostalog, “mucenje” kao tešku povredu Ženevskih konvencija. U Komentaru se navodi da se riječi “mucenje” mora dati “pravno značenje”, to jest, da “mucenje” predstavlja “nanošenje patnje nekoj osobi *kako bi se od te ili neke druge osobe dobilo priznanje ili informacije*” (naglasak dodan); u Pictet (ur.), Komentar uz IV ženevsku konvenciju o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (1958), str. 598. Vidi i član 1 Deklaracije o zaštiti svih osoba od podvrgavanja torturi i drugim okrutnim, neljudskim i ponižavajućim postupanjima ili kažnjavanjima, usvojene rezolucijom Generalne skupštine UN-a 3452 od 9. decembra 1975; član 1 Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, koja je rezolucijom Generalne skupštine UN-a 39/46 usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje 10. decembra 1984., a stupila na snagu 26. juna 1987.; član 2 Interameričke konvencije za suzbijanje i kažnjavanje mucenja od 9. decembra 1985., koja je potpisana 9. decembra 1985. i stupila na snagu 28. februara 1987. (OAS Treaty Series br. 67, OEA/Ser.A/42 (SEPF); Interamerička konvencija zabranjuje nanošenje “tjelesne ili duševne boli ili patnje (...) osobi u svrhu krivične istrage, kao sredstvo zastrašivanja, kao licno kažnjavanje, kao preventivnu mjeru, kao kaznu, *i sa bilo kojim drugim ciljem*” (naglasak dodan); vidi i praksu Evropskih sudova za ljudska prava u vezi sa članom 3 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, na primjer, *Grčki predmet*, 1969., YB Eur Conv on HR 12, str. 186.

⁵⁵¹ Vidi Prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 162.

⁵⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 488-496.

2. Zaključci(a) Okrutno postupanje i nehumana djela (par. 5.4 do 5.16)(i) Premlaćivanja po dolasku u zatvorsko dvorište (par. 5.4 do 5.6)

189. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su događaji za koje se tereti u **par. 5.4** odnosno **5.6** Optužnice potvrđeni. Optužba je priznala da je to doista tako.⁵⁵³

190. Tužilac je u **par. 5.5** iznio navode da su svjedoka FWS-71, po njegovom dolasku u KP dom 25. maja 1992. godine u grupi od 21 zatocnika, vojnici tukli i udarali nogom i kundakom puške.

191. Pretresno vijeće se uvjerilo da je tog datuma svjedok FWS-71 prevezen iz policijske stanice u Herceg Novom u KP dom u grupi od 21 zatocnika.⁵⁵⁴ Te ljude je na dolasku dočekala grupa od desetak uniformisanih lica.⁵⁵⁵ Ti vojnici poceli su da tuku zatocnike Muslimane jednog po jednog, kako su izlazili iz autobusa. Vojnici su ih postrojili uza zid KP doma i svakog su udarili kundakom puške.⁵⁵⁶ Vojnici su ih za vrijeme premlaćivanja psovali i vrijedali.⁵⁵⁷ Za vrijeme tog događaja nekoliko je vojnika u više navrata udarilo nogom i tuklo svjedoka FWS-71. Uslijed takvog zlostavljanja svjedok je zadobio modricu na desnom ramenu koja se mogla jasno vidjeti nekih pet do deset dana. Takode je imao bolove u prsima i u predjelu ramena.⁵⁵⁸ Za vrijeme ovog incidenta, na ulazu u zgradu KP doma, odmah pored mjesta na kojem su zatocnici bili poredani, nalazili su se redovni stražari KP doma Slavko Koroman, Zoran Mijovic i Milenko Elecic.⁵⁵⁹ Ti stražari nisu uopšte reagovali na premlaćivanje zatocnika.⁵⁶⁰

192. Pretresno vijeće nije moglo da ustanovi u slučaju ovog incidenta da li se premlaćivanje odvijalo u KP domu ili neposredno ispred ulaza u zatvor.⁵⁶¹ Optužba nije ni nastojala da dokaže da optuženi snosi odgovornost za premlaćivanja koja su se odvijala van KP doma, a ne postoje ni dokazi koji bi na to upucivali.⁵⁶² Ova sumnja mora ici u korist optuženom, prema tome Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se ovaj događaj može uzeti u obzir u ovom predmetu.

⁵⁵³ Završni pretresni podnesak optužbe, par. 80.

⁵⁵⁴ FWS-71 (T. 2780-2781, 2774).

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ FWS-71 (T. 2784).

⁵⁵⁷ FWS-71 (T. 2785).

⁵⁵⁸ FWS-71 (T. 2784).

⁵⁵⁹ FWS-71 (T. 2785-2786).

⁵⁶⁰ FWS-71 (T. 2788).

⁵⁶¹ FWS-71 (T. 2786, 2788).

⁵⁶² *Vidi* par. 4.9 Optužnice.

(ii) Premlaćivanja oko kantine (par. 5.7 do 5.16)

193. U **par. 5.7** Optužnice navodi se da su od maja do decembra 1992. godine stražari KP doma i vojnici koji su dolazili u KP dom napadali zatocenike u KP domu na odlasku u kantu ili na povratku iz nje.

194. Pretresno vijeće se uvjerilo da je pojedincima ili grupama naoružanih vojnika omogućavan ulazak u krug KP doma tokom prvih mjeseci zatoceništva nesrpskih civila. Nije bilo neuobičajeno da stražari KP doma ili vojnici koji su dolazili u KP dom tuku zatocenike dok su stajali u redu za ručak u krugu zatvora ili dok su ih vodili tamo i natrag kroz zatvorski krug.⁵⁶³ Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se u svjedočenjima pominju neki drugi događaji, a ne oni izricito opisani u paragrafima Optužnice koji slijede nakon paragrafa 5.7. Postoji i određena neizvjesnost u vezi sa težinom djela opisanih u svjedočenjima, a postoji i određena zbrka oko toga jesu li se ta djela desila u periodu kada je upravnik bio optužen.⁵⁶⁴ Pretresno vijeće stoga se nije uvjerilo da su ti incidenti potvrđeni kao zasebni incidenti dovoljne težine.

195. U **par. 5.8** Optužnice tvrdi se da je nepoznatog datuma u augustu 1992. godine grupa od sedam ili osam neimenovanih vojnih policajaca ušla u KP dom, prišla zatocenicima koji su se vraćali iz kantine i pocela da ih tuče u prisustvu nekoliko neimenovanih stražara KP doma koji su tu pasivno stajali. Optužba je priznala tokom sudjenja i u svojim završnim podnescima da se u paragrafima 5.8 i 5.13 dvaput pominje isti događaj.⁵⁶⁵ Stoga Pretresno vijeće ova dva paragrafa smatra jednim navodom i u odnosu na njega donosi jedan skup zaključaka.

196. Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u oktobru 1992. godine⁵⁶⁶ pet naoružanih policajaca prišlo svjedoku FWS-71 i drugim zatocenicima koji su se u tom casu postrojavali i tuklo ih nekih pola sata, nakon čega su im naredili da legnu na zemlju.⁵⁶⁷ Mitar Rašević, komandir straže KP doma, kao i stražari koji su im bili u pratnji, stajali su sa strane i posmatrali bez ikakvog upletanja. Svjedok odbrane Krsto Krnojelac, kuvar u KP domu, svjedočio je da u tom incidentu sa njihove strane nije bilo čak ni "pravog šamaranja".⁵⁶⁸ Čak i ako Pretresno vijeće zanemari

⁵⁶³ Vidi FWS-73 (T. 3286-3288, 3289); FWS-139 (T.368); FWS-111 (T.1264); FWS-54 (T. 774); FWS-182 (T. 1621).

⁵⁶⁴ FWS-54 je posvjedočio da su premlaćivanja prilikom prolaska krugom zatvora bila svakodnevna pojava u prvim danima nakon osnivanja logora krajem maja ili početkom juna, prije nego što su redovni stražari preuzeli tu funkciju od vojnika (T. 743-744). Vidi, međutim, FWS-215 (T. 913-916).

⁵⁶⁵ Vidi T. 2893; Završni pretresni podnesak optužbe, par. 82 i fusnota 285.

⁵⁶⁶ FWS-71 (T. 2891, 2892-2893).

⁵⁶⁷ FWS-71 (T. 2891-2892).

⁵⁶⁸ T. 5957-5958.

svjedocenje Krste Kmojelca o ovom događaju,⁵⁶⁹ ne postoji ništa što bi ukazivalo na stepen težine postupaka nad svjedokom FWS-71 i drugim zatocenicima, a ne postoje drugi dokazi iz kojih bi se mogao izvuci zaključak o stepenu težine o kojem se ovdje radi. Pretresno vijeće stoga se nije uvjerilo da je ovaj navod potvrđen u obliku u kojem je iznesen u Optužnici.

197. U **par. 5.9** se navodi da se zatoceni invalid Edhem Gradišić, koji je bolovao i od epilepsije, požalio na male porcije hrane i da su ga zbog toga trojica neimenovanih stražara KP doma tukla i udarala nogama.

198. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ovaj incident potvrđen. Incident se desio u neko doba tokom ljeta 1992. godine,⁵⁷⁰ dok su zatocenci formirali red za obrok. Jedan od stražara KP doma, Dragomir Obrenovic, tukao je Gradišića toliko snažno da je ovaj odletio i pao na suprotnu stranu kantine. Dok je tamo ležao na stomaku, dva druga stražara KP doma, po imenu Perišić i Kunarac, primila su ga za noge i izvukla iz kantine, odvukla niz klimave stepenice u dvorište i zatim u samicu.⁵⁷¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da ovakvo postupanje sa Gradišićem predstavlja okrutno postupanje iz člana 3 i nehumana djela iz člana 5(i) Statuta.

199. U **par. 5.10** se navodi da je u julu 1992. godine stražar KP doma Predrag Stefanovic pretukao jednog zatocenika po nadimku "Pace" dok je ovaj stajao u redu pred kantinom.

200. Pretresno vijeće se uvjerilo da je u jednom trenutku u toku mjeseca augusta 1992. godine⁵⁷² stražar KP doma Predrag Stefanovic rekao zatocniku Nihadu Pašovicu, kojem je nadimak bio "Pace" i "Paco", da ne drži svoj poslužavnik u jednoj ruci dok stoji u redu za rucak u kantini.⁵⁷³ Zatim mu je naredio da izađe iz reda i poceo da ga šamara i udara nogom u gležnjeve.⁵⁷⁴ Grupa drugih stražara KP doma sjedila je u blizini, ali nije intervenisala.⁵⁷⁵ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovo zlostavljanje dovoljno teško da bi predstavljalo okrutno postupanje iz člana 3, a ni nehumana djela iz člana 5(i).

⁵⁶⁹ Svjedok odbrane Krsto Kmojelac, koji je radio u kantini i koji je svjedocio da nije nikada vidio takav događaj, tvrdio je da bi sigurno bio vidio da se to zaista i desilo (T. 5954-5955). Pretresno vijeće ne prihvata da je zbog toga što je radio u kantini morao u svako doba vidjeti svaki takav incident koji se desio u kantini ili u njenoj blizini. Pretresno vijeće ne prihvata iskaz svjedoka u tom dijelu, njegovo svjedocenje nije kod Pretresnog vijeca ni potaklo razumnu sumnju u to da li su svjedoci optužbe govorili istinu.

⁵⁷⁰ FWS-69 (T. 4088-4092, 4061). FWS-69 je izjavio da se ovaj incident desio otprilike mjesec i po do dva mjeseca prije jula-augusta 1992. godine, to jest, u vrijeme dok je optuženi još uvijek bio upravnik: FWS-69 (T. 4092). FWS-69 je napustio KP dom 8. decembra 1992. (T. 4144). *Vidi*, međutim, iskaz Krste Kmojelca (T. 5954-5955) i opasku u prethodnoj fusnoti.

⁵⁷¹ *Ibid.*

⁵⁷² FWS-71 (T. 2889).

⁵⁷³ FWS-69 (T. 4093); FWS-71 (T. 2889).

⁵⁷⁴ FWS-69 (T. 4094); FWS-71 (T. 2990).

⁵⁷⁵ FWS-69 (T. 4094).

201. U **par. 5.11** se navodi da su neimenovani vojnici koji nisu bili iz KP doma u više navrata u periodu od aprila do decembra 1992. godine prilazili svjedoku FWS-137, koji je odlazio ili se vraćao iz kantine sa grupom zatocenika, te da su napali njega i druge zatocenike dok su stražari KP doma samo posmatrali bez miješanja.

202. Pretresno vijeće se uvjerilo da je svjedok FWS-137 jednom prilikom u aprilu 1992. godine dobio jedan ili dva udarca od vojnika u krugu zatvora dok se vraćao s doručka.⁵⁷⁶ Stražari KP doma intervenisali su i pokušali da razdvoje vojnike od zatocenika.⁵⁷⁷ Postupanje sa svjedokom FWS-137, premda je nesumnjivo bilo bolno, ne dostiže stepen težine koji je potreban da bi se stekli elementi bilo kojeg od krivičnih djela za koja se tereti u tom paragrafu Optužnice.

203. U **par. 5.12** se navodi da su, otprilike krajem oktobra ili početkom novembra 1992. godine, dr. Amira Berberkica i Dževada S. Loju na putu iz kantine napali neimenovani vojnici iz Nevesinja u prisustvu stražara KP doma.

204. Pretresno vijeće se uvjerilo da su približno 30. oktobra 1992. godine vojnici s automatskim puškama napali zatocenike u kuhinji i prisilili ih da pognu glave. Oni koji nisu dovoljno nisko ili dovoljno brzo pognuli glavu primili bi udarac.⁵⁷⁸ Berberkic je dobio nekoliko udaraca koji nisu prouzročili neke ozbiljnije povrede, ali ga je boljelo iznad desnog uha, a kasnije su se pojavile otekline i modrice.⁵⁷⁹ Lojo je također bio udaren, ali nema naznaka karaktera i težine premlaćivanja.⁵⁸⁰ Prisutni stražari KP doma bili su, čini se, preplašeni i nisu intervenisali.⁵⁸¹ Postupanje sa Berberkicem i Lojom ne doseže stepen težine implicitno potreban da bi se stekli elementi krivičnog djela okrutnog postupanja iz člana 3 ili nehumanih djela iz člana 5(i).

205. U **par. 5.14** se tvrdi da su zatocenici tokom boravka u KP domu bili podvrgavani iznenadnim nasumičnim premlaćivanjima od strane stražara KP doma ili vojnika koji nisu pripadali KP domu. To se obično dešavalo uveče. Tvrdi se da su stražari KP doma dovodili vojnike do raznih ćelija da bi izdvojili zatocenike koje će tuci, što je opisano u par. 5.15, 5.16 i u Prilogu A Optužnice. Ovi incidenti se odvojeno razmatraju u nastavku presude.

206. U **par. 5.15** se navodi da je 10. juna 1992. godine srpski vojnik koji nije pripadao KP domu teško pretukao Džemu Balica (Z.B.), koji je nakon toga otprilike mjesec dana proveo u samici. Dalje se navodi da je Balic uslijed premlaćivanja oglušio.

⁵⁷⁶ FWS-137 (T. 4742-4744).

⁵⁷⁷ FWS-137 (T. 4745).

⁵⁷⁸ Dr. Amir Berberkic (T. 3763); Dževad S. Lojo (T. 2565).

⁵⁷⁹ Dr. Amir Berberkic (T. 3763-3764).

207. Pretresno vijeće se uvjerilo da je par. 5.15 potvrđen.⁵⁸² Džemo Balic je prozvan jedanput u junu ili julu 1992. godine, dok su zatocenci stajali u redu za ručak, kada je odveden do kapije upravne zgrade.⁵⁸³ Pošto su se zatocenci vratili u sobu 18, čuli su Baliceve krike i zvukove premlaćivanja iz smjera kapije.⁵⁸⁴ Zvukovi su dopirali iz nekadašnje sobe za posjetioce u upravnoj zgradi.⁵⁸⁵ Kada je Balic mjesec dana kasnije doveden natrag u svoju sobu, izgledao je teško pretučen i lice mu je bilo žuto.⁵⁸⁶ Balic je ispricao zatocenicima koji su s njim bili u sobi da ga je stražar KP doma Cicmil teško pretukao u upravnoj zgradi prije nego što su ga odveli u samicu; zbog toga je, prema njegovim riječima, oglušio na jedno uho i imao bolove u rebrima.⁵⁸⁷ Stražar KP doma Milenko Burilo bio je prisutan za vrijeme ovog premlaćivanja, ali nije u njemu učestvovao.⁵⁸⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da postupanje sa Džemom Balicem predstavlja okrutno postupanje iz člana 3 i nehumana djela iz člana 5(i) Statuta.

208. U **par. 5.16** tvrdi se da su 11. jula 1992. godine dvojica stražara KP doma odvela u samicu svjedoka FWS-71 i tukla ga raznim predmetima dvadesetak minuta dok se nije onesvijestio. FWS-71 je navodno imao modrice po cijelom tijelu.

209. Pretresno vijeće se uvjerilo da je ovaj incident potvrđen. Stražari KP doma Dragan Obrenovic i Zoran Matovic su 11. jula 1992. izveli svjedoka FWS-71 iz sobe 11 i otprilike 15 minuta ga tukli u hodniku pred sobom 11.⁵⁸⁹ Udarali su ga nogom u grudi, oko bubrega i jednom ga ošamarili. Stražari su tada bili naoružani poluautomatskim puškama, ali nije potvrđeno da su njih ili neke druge predmete koristili za premlaćivanje FWS-71. Nije pokazano ni da se FWS-71 onesvijestio za vrijeme premlaćivanja. Nakon nekoliko dana je uslijed premlaćivanja osjetio bolove u plućima i iznad desnog bubrega koji su, prema njegovim riječima, trajali nekih 10 do 15 dana.⁵⁹⁰ Pretresno vijeće se uvjerilo da postupanje sa FWS-71 ima dovoljnu težinu da se može okvalifikovati kao okrutno postupanje iz člana 3 i kao nehumana djela iz člana 5(i) Statuta.

⁵⁸⁰ Dževad S. Lojo (T. 2565).

⁵⁸¹ Dr. Amir Berberkic (T. 3765); Dževad S. Lojo (T. 2556).

⁵⁸² Pretresno vijeće se uvjerilo da ovo nije incident naveden pod B4. Navodi izneseni pod B4 odnose se na premlaćivanja Džeme Balica dok je bio zatocen u samici, *vidi* par. 262 ove presude. Džemo Balic FWS-69 (T. 4081).

⁵⁸⁴ *Ibid.*

⁵⁸⁵ FWS-69 (T. 4083).

⁵⁸⁶ FWS-69 (T. 4082).

⁵⁸⁷ FWS-69 (T. 4082-4083).

⁵⁸⁸ FWS-69 (T. 4084).

⁵⁸⁹ FWS-71 (T. 2807).

⁵⁹⁰ FWS-71 (T. 2808-2809).

(iii) Premlacivanja iz Priloga A

210. Osim za premlacivanja koja su dosad razmatrana, optužba je optuženog okrivila i za niz incidenata opisanih u Prilogu A.⁵⁹¹ Pretresno vijeće primjećuje da se za incidente **A 3**, **A 5**, **A 6** i **A 9** tereti i u određenim paragrafima Optužnice, to jest, u paragrafu 5.23 (**A 3** i **A 6**) i u paragrafu 5.20 (**A 5** i **A 9**). Stoga će ti incidenti biti razmotreni u nastavku presude u dijelu u kojem se govori o doticnim paragrafima Optužnice.

211. Za neke incidente Pretresno vijeće smatra da ne postoji dovoljno dokaza o stepenu boli koja je nanesena nekim žrtvama popisanim u Prilogu A ili se nije uvjerilo da je doticno dokazano zlostavljanje dovoljno teško da bi zaključilo da su nad tim pojedincima pocinjena nehumana djela iz člana 5(i) ili okrutno postupanje iz člana 3. To vrijedi za sljedeće incidente: **A 1**,⁵⁹² **A 4**⁵⁹³ i **A 11**.⁵⁹⁴

212. Nije potvrđeno da su se incidenti **A 8** i **A 13** desili u periodu kada je upravnik KP doma bio optuženi.⁵⁹⁵

213. Pretresno vijeće se uvjerilo da je incident **A 2** potvrđen. U dva ili tri navrata tokom maja 1992. godine,⁵⁹⁶ Muharem Caušević je izveden iz sobe 15 i premlacen.⁵⁹⁷ Jedan svjedok je primijetio tragove udaraca i modrice na raznim dijelovima njegovog tijela kad se vratio s premlacivanja.⁵⁹⁸ S obzirom na učestalost zlostavljanja i na posljedice koje je to imalo za žrtvu, Pretresno vijeće se uvjerilo da zlostavljanje ima dovoljnu težinu da bi se smatralo okrutnim postupanjem iz člana 3 i nehumanim djelima iz člana 5(i).

214. Navodi sadržani pod **A 7** su potvrđeni. Ahmet Duric je tri ili četiri dana bio zatvoren u samici s još petnaest osoba nakon što su dovedeni u KP dom.⁵⁹⁹ U noći oko 22. ili 23. aprila 1992. godine, u celiju su ušla lica u uniformama i vojničkim hlačama noseći džepne lampe.⁶⁰⁰ Zatocenicima je rečeno da gledaju ravno u džepne lampe koje su vojnici uperili direktno u njihove oči. Oni koji nisu mogli da drže otvorene oči ili su skrenuli pogled od svjetla primili bi udarac. Duric je dobio tako snažan udarac nogom u glavu da mu je, prema svjedočenju zatocenika koji je

⁵⁹¹ *Vidi* par. 5.14 Optužnice.

⁵⁹² FWS-66 (T. 1091).

⁵⁹³ FWS-66 (T. 1091-1092).

⁵⁹⁴ FWS-11 je posvjedočio da su ga udarali palicom i pesnicama i da je šamaran (T. 1209-1211). Međutim, nema naznake trajanja, efekta ni težine premlacivanja koje je tom prilikom pretrpio.

⁵⁹⁵ U vezi s incidentom A 8, *vidi* FWS-198 (T. 1001-1002). U vezi s incidentom A 13, *vidi* Rasim Taranin (T. 1717).

⁵⁹⁶ FWS-215 (T. 895); FWS-66 (T. 1092).

⁵⁹⁷ FWS-66 (T. 1093); FWS-215 (T. 894); Dževad Lojo (T. 641).

⁵⁹⁸ FWS-215 (T. 895).

⁵⁹⁹ Ahmet Hadžimusic (T. 1941).

⁶⁰⁰ Ahmet Hadžimusic (T. 1942, 1943).

bio s njim u sobi, lice skroz poplavilo, a do sljedeceg jutra pojavila se i ogromna otekline.⁶⁰¹ Pretresno vijeće se uvjerilo da zlostavljanje Durica ima dovoljnu težinu da se može okvalifikovati kao okrutno postupanje iz člana 3 i nehumana djela iz člana 5(i).

215. Pretresno vijeće se uvjerilo da su navodi o Kemi Kajgani (A 10) i Fikretu Kovacevicu (A 12) potvrđeni. Fikret Kovacevic je izveden iz samice u kojoj je bio zatvoren zajedno s Ahmetom Duricem (A 7), Ahmetom Hadžimusicem i Kemom Kajganom, te pretučen. Hadžimusic se nalazio u sobi do one u kojoj su se odvijala premlacivanja, odakle nije mogao da vidi, ali je čuo da nekoga tuku.⁶⁰² U jednom trenutku su oni koji su vršili premlacivanja izveli Kajganu iz ćelije i rekli mu da ga traži njegov komšija Kovacevic. Kajgani je naredeno da Kovacevica tuče palicom. Pošto je Kajgana tog zatocenika tukao vrlo slabim udarcima, oduzeli su mu palicu i njega samog pretukli ne bi li mu pokazali kako se daju pravi udarci. Potom su palicu dali Kovacevicu koji je morao da tuče Kajganu.⁶⁰³ Pretresno vijeće se uvjerilo da zlostavljanje obje žrtve, Kajgane i Kovacevica, ima dovoljnu težinu da se može okvalifikovati kao okrutno postupanje iz člana 3 i nehumana djela iz člana 5(i).

(b) Mucenje, okrutno postupanje i nehumana djela (par. 5.17 do 5.29)

(i) Mucenje i premlacivanja kao kazna (par. 5.17 do 5.21)

216. Pretresno vijeće uvodno primjećuje da svaki incident naveden u Optužnici ne predstavlja teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava i da, uprkos tome što se okolnosti koje ih okružuju moraju uzeti u obzir, u ovom predmetu nije utvrđen svaki incident mucenja naveden u Optužnici. U ovom prvom dijelu se razmatraju navodi o nanošenju teške boli sa zabranjenim ciljem kažnjavanja žrtava.

217. U **par. 5.17** Optužnice tvrdi se da je optuženi, u dogovoru sa drugim rukovodećim osobljem zatvora, naređivao stražarima KP doma da tuku zatocenike čak i za sitna kršenja zatvorskih pravila, kao što je opisano u daljnjim paragrafima Optužnice. Pretresnom vijeću nisu predoceni dokazi da je optuženi *naređivao* stražarima da tuku zatocenike. Međutim, postoji veliki broj dokaza da su zatocenici doista sistematski premlaćivani i zlostavljani tokom zatoceništva u KP domu.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Ahmet Hadžimusic (T. 1942).

⁶⁰² Ahmet Hadžimusic (T. 1947, 1950).

⁶⁰³ Ahmet Hadžimusic (T. 1948-1949).

⁶⁰⁴ *Vidi* par 46 ove presude.

218. U **par. 5.18** Optužnice navodi se da je 8. augusta 1992. godine svjedok FWS-54, zatoceni Musliman, premlacen i izudaran nogom za kaznu što je dao krišku hljeba više drugom zatocniku i time prekršio naredenje, i zatim je cetiri dana proveo u samici.

219. Pretresno vijece se uvjerilo da je 8. augusta 1992. stražar KP doma po imenu Pilica Blagojevic doista pretukao svjedoka FWS-54 za kaznu što je drugom zatocniku dao krišku hljeba više i time prekršio naredenje. FWS-54 je uslijed premlacivanja bio teško isprebijan i ostao bez nekoliko zuba.⁶⁰⁵ Nakon premlacivanja zakljucan je u samicu na tri ili cetiri dana.⁶⁰⁶ Uprkos težini fizickog zlostavljanja, teškom stanju žrtve prije premlacivanja i samice, teškim posljedicama premlacivanja i cinjenici da je takvu kaznu dobio za sitno kršenje zatvorskih propisa, Pretresno vijece se nije uvjerilo da bi se doticni postupci trebali smatrati mucenjem prema gorenavedenoj definiciji. Iako gubitak zuba i isprebijanost tijela predstavljaju teško narušavanje fizickog integriteta žrtve, oni u datim okolnostima ovog predmeta ne dosežu stepen težine sadržan u definiciji mucenja. Mucenje predstavlja jedno od najtežih zlostavljanja fizickog ili psihickog integriteta.⁶⁰⁷ Pored toga, što je veoma bitno, ako postoji sumnja o tome da li doticni postupak ima dovoljnu težinu da se može smatrati mucenjem, od presudne je važnosti da ta sumnja ide u prilog optuženom i da se postupci za koje se on tereti okvalifikuju kao krivicno djelo manje težine, to jest, kao okrutno postupanje iz clana 3 ili nehumana djela iz clana 5(i).

220. U datom slucaju, Pretresno vijece se uvjerilo da su navodi iz par. 5.18 potvrđeni i da predstavljaju okrutno postupanje iz clana 3 Statuta, kao i nehumana djela iz clana 5(i) Statuta.

221. U **par. 5.19** Optužnice tvrdi se da je nepoznatog datuma u ljeto 1992. godine stražar KP doma po imenu Dragomir Obrenovic pretukao zatocenike Avdu Muratovica, Fahrudina Malkica, HT i Sacica za kaznu što su medusobno razmjenjivali poruke.

222. Pretresno vijece se uvjerilo da su cinjenicni navodi iz par. 5.19 Optužnice potvrđeni, ali samo u odnosu na trojicu od pomenutih zatocenika. Trojicu zatocenika – Sacica, Avdu Muratovica i Fahrudina Malkica – su otprilike u junu 1992. godine dva stražara KP doma po imenu Obrenovic i Elcic odveli i šamarali za kaznu što su, protivno naredenjima, medusobno razmjenjivali poruke.⁶⁰⁸ Pretresno vijece se nije uvjerilo da se zlostavljanje koje je nad njima izvršeno treba smatrati mucenjem u skladu sa definicijom ovog zlocina po kojoj mora biti nanesena “teška bol ili patnja”.⁶⁰⁹ Pored toga, zlostavljanje nije dovoljne težine ni da bi se moglo okvalifikovati kao

⁶⁰⁵ FWS-54 (T. 747); Rasim Taranin (T. 1716).

⁶⁰⁶ FWS-54 (T. 749).

⁶⁰⁷ *Vidi* par. 180. ove presude.

⁶⁰⁸ FWS-69 (T. 4096-4098, 4181-4184).

⁶⁰⁹ FWS-69 je izjavio da su ih šamarali i da su zbog toga bili potpuno crveni u licu (T. 4096).

okrutno postupanje iz člana 3 ili nehumana djela iz člana 5. Kada je riječ o žrtvi HT, ne postoje dokazi da je odveden i zlostavljan na način i iz razloga opisanih u Optužnici. To priznaje i optužba.⁶¹⁰

223. U **par 5.20** tvrdi se da su stražari KP doma Dragomir Obrenović i Zoran Matović nepoznatog datuma u aprilu ili maju 1993. godine, u otprilike 06:00 sati, prozvali četiri zatocnika – FWS-71, Dževada Cošovića, II⁶¹¹ i DC – iz njihovih soba i odveli ih u samice. U hodniku su stražari tukli zatocnike za kaznu što su dan ranije ukrali hljeb iz kantine.

224. Pretresno vijeće se uvjerilo da su činjenični navodi sadržani u par. 5.20 Optužnice potvrđeni. Otprilike u oktobru 1992. godine, dva stražara KP doma, Zoran Matović i Dragan Obrenović, odveli su četvoricu zatocnika, dva po dva, u samicu i putem ih tukli za kaznu što su krali hranu.⁶¹² FWS-71 i Dževad Cošović su viđeni kako krađu dva hljeba iz pekare. Sljedećeg dana su ih Zoran Matović i Dragan Obrenović potražili u njihovoj sobi i odveli ih u samicu. Putem su ih više od pola sata udarali nogama i šakama.⁶¹³ Zatim su ih zatvorili u samicu, gdje su proveli 11 ili 12 dana. Sa drugom dvojicom zatocnika, II i DC, postupalo se na sličan način – izvedeni su iz sobe jer su krali hranu, premlaceni su i zatvoreni u samicu.⁶¹⁴ Nema naznaka težine zlostavljanja koje su pretrpjeli, osim trajanja premlaćivanja i činjenice da su bili isprebijani, te da je FWS-71 kasnije imao teškoca s disanjem. Ne postoje ni dokazi prema kojima bi se trebalo smatrati da premlaćivanje i naknadno zatvaranje u samicu imaju neku posebnu težinu iz bilo kojeg drugog razloga. Osim toga, dok su FWS-71 i Dževad Cošović proveli oko 11 do 12 dana u samici, čini se da su II i DC pušteni iz samice istoga dana kad su tamo zatvoreni.⁶¹⁵ Prema tome, u svjetlu svih tih okolnosti i činjenice da se u slučaju sumnje mora presuditi u korist optuženog, Pretresno vijeće zaključuje da postupci i bol nanosena svakom od četvorice zatocnika, uključujući njihov boravak u samici, premda jesu teški, nemaju dovoljnu težinu da bi se smatrali mucenjem prema definiciji tog krivičnog djela.

225. Pretresno vijeće se uvjerilo, međutim, da zlostavljanje svjedoka FWS-71, Dževada Cošovića, II i DC doista predstavlja nehumana djela iz člana 5(i), kao i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

226. U **par. 5.21** Optužnice tvrdi se da su optuženi i njegovi podređeni u junu, julu ili augustu 1993. godine, nakon neuspješnog bjekstva Ekrema Zekovića, kolektivno kaznili zatocnike

⁶¹⁰ Završni pretresni podnesak optužbe, str. 36, fusnota 303.

⁶¹¹ II se pojavljuje i pod nazivom FWS-08.

⁶¹² FWS-71 (T. 2809-2813); FWS-08 (T. 1773).

⁶¹³ FWS-71 (T. 2812-2813).

⁶¹⁴ FWS-71 (T. 2812).

⁶¹⁵ FWS-08 (T. 1776).

prepolovivši im porcije hrane tokom najmanje 10 dana. Pored toga, desetak pripadnika zatvorskog osoblja KP doma je u prisutnosti optuženog pretuklo FWS-73, FWS-110, FWS-144, Muhameda Lisicu i otprilike deset drugih zatocnika koji su svi radili zajedno s Ekremom Zekovicem u vrijeme kada je pokušao da pobjegne. Za dodatnu kaznu, FWS-73, FWS-110, FWS-144, Muhamed Lisica i drugi neimenovani zatocnici zaključani su u samicu na razne periode u trajanju od najviše 15 dana.

227. Pretresno vijeće primjećuje da se u Optužnici ne navodi, čak ni u generalnom smislu, da je Ekrem Zekovic pretučen za vrijeme tog incidenta. Kao što je ranije primijeceno, u par. 5.17 Optužnice generalno se tvrdi da je optuženi u dogovoru s drugim rukovodećim osobljem zatvora naređivao stražarima KP doma da tuku zatocnike čak i za sitna kršenja zatvorskih pravila.⁶¹⁶ Međutim, ovaj opšti navod je izricito ograničen navodima iz par. 5.18 do 5.21, a u tim se paragrafima uopšte ne pominje da je Ekrem Zekovic bio premlacen.⁶¹⁷

228. Žalbeno vijeće je nedavno izjavilo da se u slučajevima kada optužnica ne navodi s dovoljno detalja suštinski aspekt teze optužbe taj nedostatak ponekad može ispraviti “ako Tužilaštvo na vrijeme dostavi optuženom jasne, konzistentne i detaljne informacije o činjenicnom osnovu optužbi protiv njega”.⁶¹⁸ Optužnica u tom predmetu sadržavala je krajnje generalne navode pod koje se mogla kao partikularna podvesti teza koju je optužba na kraju iznijela, ali to nije učinjeno.⁶¹⁹ Štaviše, sasvim je jasno da optužba o tezi koju je u konacnici iznijela nije razmišljala u vrijeme kada je optužnica podignuta.⁶²⁰ Karakter teze koju je optužba na kraju iznijela objelodanjen je odbrani tek neposredno prije izvođenja relevantnih dokaza.⁶²¹ Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da je u tom predmetu narušeno pravo optuženih da pripreme svoju odbranu i prihvatilo je njihovu žalbu na osudjucju presudu po tom osnovu.⁶²²

229. Pretresno vijeće tumači presudu Žalbenog vijeca u smislu da u optužnici mora postojati barem jedan opšti navod pod koji se može podvesti neki konkretni incident koji je kasnije potvrđen dokazima, te da ona mora dati dovoljno upozorenje da će se takva konkretna teza iznijeti kako bi optuženi mogao da pripremi svoju odbranu. Na primjer, u toku ovog suđenja optužba je izvela

⁶¹⁶ Par. 5.17 glasi kako slijedi: “Milorad Kmojelac, u dogovoru sa drugim rukovodećim osobljem zatvora, naređivao je stražarima da tuku zatocnike čak i za sitna kršenja zatvorskih pravila, *kako je opisano u stavovima 5.18 do 5.21.*” (naglasak dodan)

⁶¹⁷ Par. 5.21 govori o kolektivnom kažnjavanju *drugih* zatocnika zbog pokušaja bjekstva Ekrema Zekovica, ali se ne pominje nikakvo premlacivanje ni drugacije kažnjavanje samog Ekrema Zekovica.

⁶¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 114.

⁶¹⁹ *Ibid*, par. 83.

⁶²⁰ *Ibid*, par. 93, 100.

⁶²¹ U Pretretresnom podnesku optužbe pobliže je objašnjena veoma uopštena izjava iz Optužnice, ali optužba nije obavijestila odbranu o svojoj stvarnoj tezi (*Ibid*, par. 116). Izjave relevantnih svjedoka dostavljene su manje od mjesec dana prije svjedočenja prvog svjedoka, pri čemu se suđenje odvijalo većinu tog vremena a ipak optužba nije dala nikakvo upozorenje u vezi sa karakt erom teze koju će iznijeti (*Ibid*, par. 120).

⁶²² *Ibid*, par. 124; *vidi i* par. 113.

veliku količinu dokaza o onome za što se tvrdilo da je deportacija, ali kao incident progona iz tačke 1. Odbrana je prihvatila da je bila dovoljno upozorena o namjeri da se iznese takva teza, djelomično u Pretresnom podnesku odbrane, ali uglavnom u izjavama svjedoka koje su joj dostavljene. Međutim, u Optužnici ne postoji navod, pa čak ni veoma uopštene prirode, sa kojim se može povezati ta teza. Kada je to optužbi dato na znanje, optužba je podnijela molbu da se jedan takav navod uvrsti u Optužnicu, što je i odobreno.⁶²³ Takva molba nije podnesena u odnosu na Ekrema Zekovica.

230. Prema tome, neovisno o tome što nije bilo prigovora na dokazivanje premlaćivanja Ekrema Zekovica, ovaj incident Pretresno vijeće ne uzima u obzir u odnosu na tačke 2, 4, 5 i 7 Optužnice, premda ovo svjedočenje ostaje u predmetu kao materijal iz kojeg Pretresno vijeće može s pravom izvoditi logičke zaključke o pitanjima koja se pojavljuju u vezi s drugim incidentima koji *jesu* predmet optužbi u Optužnici.

231. Međutim, zbog značaja koji ovaj događaj generalno ima i za druga pitanja u ovom predmetu, Pretresno vijeće iznimno bilježi da se uvjerilo da je zatoceni Musliman Ekrem Zekovic pokušao da pobjegne iz KP doma 8. jula 1993. godine, ali da je bio uhvaćen istoga dana.⁶²⁴ Cim je vraćen u KP dom, Zekovica je teško pretukao stražar KP doma Milenko Burilo.⁶²⁵ Optuženi je intervenisao da bi zaustavio premlaćivanje.⁶²⁶ Dok su odlazili s mjesta događaja, Burilo je i dalje napadao Zekovica u prisustvu optuženog.⁶²⁷ Optuženi je nijekao da je vidio premlaćivanje Zekovica.⁶²⁸ Pretresno vijeće ne prihvata nijekanje optuženog o svjedočenju i smatra da njegov iskaz ne dovodi do razumne sumnje o tome je li Zekovic govorio istinu. Zekovic je kasnije stavljen u samicu da bi ga u jednom trenutku izveo i ponovo premlatio golim rukama i lancem zamjenik upravnika Savo Todovic, u prisustvu Bore Ivanovica.⁶²⁹ Optuženi ga je vidio i razgovarao s njim o njegovom pokušaju bjekstva.⁶³⁰ Zekovic je zatim vraćen u celiju, a ruke i noge su mu gvozdanim prstenom vezane za pod. Sljedećeg dana, kad je jedva mogao da hoda,⁶³¹ odveden je u dvorište gdje su zatocenci bili okupljeni. Zatim je vraćen u samicu u kojoj je proveo 28 dana, od kojih je sedam

⁶²³ To je učinjeno u odnosu na par. 5.2 Optužnice. Optuženi je morao da se ponovo izjasni o krivici na osnovu izmijenjene i dopunjene Optužnice.

⁶²⁴ Ekrem Zekovic (T. 3555-3565).

⁶²⁵ Ekrem Zekovic (T. 3567-3569).

⁶²⁶ Ekrem Zekovic (T. 3569-3570).

⁶²⁷ Ekrem Zekovic (T. 3567-3569, 3573-3575); *vidi i* Miladin Matovic (T. 6587).

⁶²⁸ T. 8121.

⁶²⁹ Ekrem Zekovic (T. 3570, 3579-3580).

⁶³⁰ Ekrem Zekovic (T. 3574-3575); *vidi i* optuženi (T. 7681, 8121).

⁶³¹ Ekrem Zekovic (T. 3588).

dana proveo na betonskom podu samice, a sve vrijeme je imao lisice na rukama, osim u dva navrata kad su ga dežurni stražari KP doma izveli napolje da bi ga ponovo tukli.⁶³²

232. Pretresno vijeće se uvjerilo da postupci primijenjeni prema Zekovicu jesu mucenje iz člana 5(f) i člana 3 Statuta, ali (kao što je već rečeno) ovi dokazi neće biti uzeti u obzir u odnosu na tačke 2, 4, 5 i 7 Optužnice.⁶³³

233. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Todović rekao zatocenicima, u prisustvu optuženog,⁶³⁴ da će zbog Zekovičevog bjekstva sve porcije hrane biti prepolovljene,⁶³⁵ i da će rad i ljekarska njega biti zabranjeni.⁶³⁶ Ova je kazna stvarno trajala najmanje deset dana.⁶³⁷ Pretražene su sve sobe i zaplijenjeni svi lijekovi. Osim toga, stražari KP doma su nakon bjekstva teško premlatili nekoliko zatocenika koji su radili zajedno sa Zekovićem, za kaznu zbog bjekstva ili radi dobivanja informacija o tome gdje se bjegunac nalazi.⁶³⁸ Optuženi je poricao da je znao za ikakvo kažnjavanje kao posljedicu Zekovičevog bjekstva.⁶³⁹ Pretresno vijeće ne prihvata njegov iskaz, a njegovo svjedočenje kod Pretresnog vijeca nije ni potaklo razumnu sumnju u istinitost iskaza svjedoka optužbe o ovom pitanju. FWS-73 je tako surovo premlacen i izudaran cizmama u glavu i donji dio leđa da i dan-danas trpi posljedice tog zlostavljanja.⁶⁴⁰ Nadalje, grupa zatocenika u kojoj su bili i neki od onih koji su bili premlaceni, zaključana je u samicu na periode razlicitog trajanja.⁶⁴¹ FWS-73 je proveo u samici 12 dana.⁶⁴²

234. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ovi razni primjeri zlostavljanja imali za cilj ili dobivanje informacija od onih zatocenika koji su mogli nešto znati o Zekovičevom planu bjekstva ili o tome gdje se nalazi nakon bjekstva, ili kažnjavanje tih zatocenika zbog njegovog neuspjelog pokušaja ili zbog toga što se sumnja da su učestvovali u njegovom bjekstvu.

235. S obzirom na težinu postupanja sa svjedokom FWS-73, Pretresno vijeće se uvjerilo da to postupanje jeste mucenje u smislu gorepomenute definicije. Pretresno vijeće je uzelo u obzir i činjenicu da svjedoku FWS-73, nakon što je premlacen, nije pružena nikakva ljekarska njega, već je

⁶³² Ekrem Zekovic (T. 3591-3595). Drugi put je izveden, ali ga nisu tukli (Ekrem Zekovic, T. 3593-3594).

⁶³³ *Vidi* par. 227-230 ove presude.

⁶³⁴ *Vidi*, na primjer Ekrem Zekovic (T. 3587-3588); FWS-250 (T. 5066). Optuženi je sam priznao da je bio prisutan kad je Todović govorio (T. 7684-7686).

⁶³⁵ FWS-216 (T. 3587)

⁶³⁶ Ekrem Zekovic (T. 3587-3588); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 694-695); FWS-250 (T. 5065-5066).

⁶³⁷ FWS-250 (T. 5066).

⁶³⁸ FWS-73 (T. 3240-3245); FWS-182 (T. 1614); FWS-249 (T. 4460-4470); Muhamed Lisica (T. 4921-4924).

⁶³⁹ T. 7686.

⁶⁴⁰ FWS-73 (T. 3240).

⁶⁴¹ FWS-73 (T. 3240); FWS-249 (T. 4471); Muhamed Lisica (T. 4926).

⁶⁴² FWS-73 (T. 3240).

vracen u samicu u kojoj je ležao na podu i gdje je jedini pokrivač morao da dijeli sa još jednim zatocnikom. Prepolovljene su porcije hrane koje su ionako bile uglavnom nedovoljne.

236. Kada je riječ o FWS-110, FWS-144, Muhamedu Lisici i drugim neimenovanim zatocenicima pomenutim u paragrafu 5.21 Optužnice, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da premlaćivanja i drugo zlostavljanje koje su pretrpjeli pokazuju dovoljan stepen težine da bi se mogli okvalifikovati kao mucenje.⁶⁴³ Međutim, efekat koji je imala kombinacija kratkotrajnih boravaka u samici, višednevnog namjernog uskracivanja nužne ishrane kao posljedica prepolovljenih kolicina hrane koje su ionako bile minimalne, te premlaćivanja kojima su neki od njih bili podvrgnuti, bio je dovoljan da se dosegne nivo patnje koji se traži u definiciji nehumanih djela iz člana 5(i) i okrutnog postupanja iz člana 3 Statuta.

(ii) Mucenje i premlaćivanja prilikom ispitivanja (par. 5.22 do 5.29)

237. U **par. 5.22** Optužnice navodi se da je mjesna i vojna policija, u dogovoru sa zatvorskim vlastima, ispitivala zatocenike po njihovom dolasku u KP dom. Dalje se tvrdi da je optuženi, u dogovoru s rukovodcem osobljem zatvora, uveo obrazac po kojem su stražari KP doma izvodili zatocenike iz njihovih celija i dovodili ih u sobe za ispitivanje gdje su ih premlaćivali stražari ili policija, kako je opisano u paragrafima 5.23 do 5.25 Optužnice. Ispitivanja su, navodi se, bila usredotocena na to da li je zatocenik bio član SDA, da li je posjedovao oružje ili se borio protiv srpskih snaga. Takode se navodi da je optuženi pomagao i podržavao ta premlaćivanja jer je mjesnoj i vojnoj policiji omogućio pristup zatocenicima, te da je ohrabrivao i odobravao postupke svojih stražara.

238. Pretresno vijeće se uvjerilo da su stražari KP doma, vojnici ili policajci redovito izvodili zatocenike iz njihovih soba ili samica radi ispitivanja. Mnogi zatocenici koji su na taj način izvedeni iz svojih soba su u nekoliko navrata doista bili premlaćeni ili na drugi način zlostavljani za vrijeme razgovora da bi se dobile informacije ili priznanja, odnosno da bi ih kaznili zbog nekih sitnih kršenja zatvorskih propisa.⁶⁴⁴

239. U **par. 5.23** Optužnice tvrdi se da je vojna policija 24. maja 1992. godine uhapsila FWS-03 i Halima Dedovica, koji su bili članovi SDA, te njihovog komšiju Hajru Šabanovica, i odvela ih u KP dom. Istoga dana, kako se tvrdi u Optužnici, ispitivala su ih petorica ili šestorica vojnih policajaca koji su pretukli svu trojicu kako bi ih prisilili na priznanje.

⁶⁴³ Rasim Taranin (T. 1731-1734); FWS-08 (T. 1781-1782); Ahmet Hadžimusic (T. 1982); FWS-138 (T. 2095); FWS-73 (T. 3242-3246); FWS-249 (T. 4414, 4445, 4471); Muhamed Lisica (T. 4926-4927).

⁶⁴⁴ *Vidi* par. 239-306 ove presude.

240. Pretresno vijeće se uvjerilo da je na dan svog dolaska u KP dom, 24. maja 1992. godine, FWS-03 čuo krike i jauke Halima Dedovica, Muslimana koji je takode bio zatocnik.⁶⁴⁵ Nedugo potom, vojni policajci proveli su Hajru Šabanovica istim hodnikom iz kojeg su dopirali krici Dedovica.⁶⁴⁶ FWS-03 je čuo Šabanoviceve krike i jauke. FWS-03 je potom i sam izveden napolje. Kad je ušao u sobu u dnu hodnika, vidio je Šabanovica kako leži na podu obliiven vlastitom krvlju i nije mogao da govori.⁶⁴⁷ Policajci su gurnuli FWS-03 uza zid i raširili mu noge i ruke. Poceli su da ga ispituju o njegovoj vojnoj aktivnosti i o SDA, a kad je zanijekao da je učestvovao u ikakvim vojnim aktivnostima poceli su da ga tuku. FWS-03 je izudaran neidentifikovanim predmetom po ledima, oko bubrega, posred leda i po rukama.⁶⁴⁸ Policajci su doveli Dedovica na kojem su se vidjeli znakovi premlacivanja i koji je potvrdio da je FWS-03 aktivist SDA. Policajci su ponovo krenuli da tuku Dedovica po cijelom tijelu, a Šabanovica su polili vodom da bi se osvijestio i da bi mogli da ga tuku sve dok ponovo ne izgubi svijest.⁶⁴⁹ FWS-03 i Halim Dedovic su potom zajedno zatvoreni i uskracena im je ljekarska njega. FWS-03 je opisao Dedovicevo lice rekavši da je bilo krvavo i otečeno, a oci su mu bile tako natečene da je jedva mogao da gleda. Imao je i razderanu kožu na desnoj strani lica.⁶⁵⁰ Tijelo svjedoka FWS-03 bilo je takode otečeno i isprebijano od snažnih udaraca. Sljedećih sedam do deset dana osjećao je snažnu bol na mjestima gdje je bio izudaran.⁶⁵¹ Kada je sljedeće jutro FWS-03 izveden iz ćelije, stražar KP doma Burilo dvaput ga je snažno udario u vrat.⁶⁵² Dedovic je doveden natrag u sobu, izuzetno uplašen i izudaran, nakon što je sedam dana proveo u podrumu upravne zgrade u kojem je bio višekratno premlacivan.⁶⁵³

241. Pretresno vijeće se uvjerilo da je vojna policija tukla FWS-03 i Dedovica da bi dobila informacije od njih ili priznanja u vezi s aktivnostima i članstvom u SDA i da bi ih ujedno i kažnjavala za takve aktivnosti ili članstvo. Da bi neko zlostavljanje bilo krivično djelo mucenja, zabranjeni cilj radi kojeg se zlostavljanje vrši ne mora biti isključiva, prevladavajuća ni jedina svrha radi koje se to čini.⁶⁵⁴ Dovoljno je da zabranjeni cilj jeste jedan od rezultata koji se žele postići. Prema tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da je u ovom slučaju utvrđeno postojanje zabranjenog cilja. Pretresno vijeće je takode uvjerenom da postupanje sa FWS-03 i Halimom Dedovicem doseže prag težine potreban da bi se ono smatralo krivičnim djelom mucenja.

⁶⁴⁵ FWS-03 (T. 2234-2235, 2238-2239); *vidi* i FWS-69 (T. 4106).

⁶⁴⁶ FWS-03 (T. 2236).

⁶⁴⁷ FWS-03 (T. 2236); *vidi* i FWS-172 (T. 4569) koji opisuje povrede Hajre Šabanovica kad se vratio u sobu.

⁶⁴⁸ FWS-03 (T. 2237-2238).

⁶⁴⁹ FWS-03 (T. 2238-2239).

⁶⁵⁰ FWS-03 (T. 2240); dr. Amir Berberkic (T. 3816).

⁶⁵¹ FWS-03 (T. 2240-2241).

⁶⁵² FWS-03 (T. 2241-2242).

⁶⁵³ Dr. Amir Berberkic (T. 3816-3817); FWS-104 (T. 2175); FWS-113 (T. 2556).

⁶⁵⁴ *Vidi* par. 184. ove presude.

242. Kada je riječ o Hajri Šabanovicu, ne postoje direktni dokazi da je vojna policija pokušavala da postigne jedan od zabranjenih ciljeva koji se nabrajaju u definiciji mucenja. FWS-03 je dao konkretan iskaz da on sam nije cuo da se vodi ikakvo ispitivanje ni ikakav razgovor između Šabanovica i muškaraca koji su ga tukli kad je ušao u sobu.⁶⁵⁵ Međutim, na osnovu činjenice da je sa drugom dvojicom koji su istovremeno odvedeni na ispitivanje postupano na gotovo identičan način, Pretresno vijeće izvodi zaključak da je i on bio premlaćen kako bi se od njega dobile informacije ili priznanje. Pretresno vijeće se uvjerilo da je to jedini razuman zaključak do kojeg se može doći. Povrh toga, Pretresno vijeće se uvjerilo da je zlostavljanje Šabanovica doseglo nivo težine utvrđen u definiciji mucenja. Pretresno vijeće je stoga uvjeren da su se u odnosu na Hajru Šabanovica, Halima Dedovica i FWS-03 stekli elementi krivičnog djela mucenja iz člana 5(f) i člana 3 Statuta.

243. U **par. 5.24** Optužnice tvrdi se da su neimenovani stražari KP doma u nekoliko navrata između aprila i augusta 1992. teško pretukli Hašima Gluša i da su mu uslijed tih premlaćivanja i surovih životnih uslova teško oštećena pluća.

244. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su događaji navedeni u par. 5.24 Optužnice potvrđeni. Premda je dokazano da je Hašim Glušac bio lošeg zdravlja i da nije imao pravu ljekarsku njegu kakvu je zahtijevalo njegovo stanje, ne postoje dokazi da je u nekom trenutku bio premlaćivan ili da je trpio tešku bol uslijed nekog premlaćivanja, kako se tvrdi u Optužnici. Optužba je prihvatila činjenicu da takav incident nije potvrđen.⁶⁵⁶

245. U **par. 5.25** tvrdi se da su stražari KP doma nepoznatog datuma u maju ili junu 1992. godine teško pretukli Ibrahima Sandala za vrijeme jednog ispitivanja i da su ga teško povrijeđenog vratili u njegovu ćeliju.

246. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Ibrahim Sandal doveden u KP dom otprilike u drugoj polovini augusta 1992. godine. Teško je pretučen na putu do KP doma, uslijed čega je zadobio teške povrede i imao zdravstvene probleme. Ne postoje dokazi da je bio premlaćivan ili na bilo koji drugi način zlostavljan u KP domu, a kamoli na način opisan u par. 5.25.⁶⁵⁷ S obzirom da ne postoje neki drugi jasni dokazi, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je Ibrahim Sandal bio izložen zlostavljanjima navedenim u par. 5.25 Optužnice.

⁶⁵⁵ FWS-03 (T. 2239).

⁶⁵⁶ *Vidi* Završni pretresni podnesak optužbe, par. 101.

⁶⁵⁷ FWS-66 (T. 1088); FWS-71 (T. 2824-2825); dr. Amir Berberkic (T. 3759).

247. U **par. 5.26** Optužnice navodi se da je optuženi od aprila do jula 1992. godine, u dogovoru s političkim vodama, vojnim komandantima i drugim rukovodcima osobljem, sastavljao spiskove zatocenika koji će biti premlaćivani tokom noćnih ispitivanja i uveo svakodnevno rutinsko premlaćivanje. Prema ovim navodima, skoro svako veće tokom ovog perioda spiskovi su dostavljani stražarima KP doma koji su zatim odvodili zatocenike u upravnu zgradu na dodatna ispitivanja i premlaćivanja od strane neimenovanih stražara KP doma ili vojnika kojima je optuženi dopustio da uđu u zatvor i da tuku zatocenike. Ovaj opšti navod iz paragrafa 5.26 odnosi se samo na incidente koji se dalje opisuju u paragrafima od 5.27 do 5.29 i u Prilogu B Optužnice.⁶⁵⁸

248. Pretresno vijeće se uvjerilo da su, kao što se tvrdi u par. 5.26, od aprila 1992. do jula 1992. godine premlaćivanja bila česta i sistematska.⁶⁵⁹ Stražari KP doma su pomoću spiskova birali zatocenike koji će biti odvedeni u upravnu zgradu i tamo premlaćeni.⁶⁶⁰ Neki zatocenici su odvedeni i premlaćeni u nekoliko navrata. Međutim, ne postoje dokazi da je optuženi, kako se tvrdi, sastavljao te spiskove po kojima su zatocenici zatim birani i prozivani, niti da je učestvovao u bilo kakvom udruženom zločinackom poduhvatu da se tako nešto čini.

249. U **par. 5.27** Optužnice navodi se da su stražari KP doma u junu 1992. godine u najmanje dva navrata teško pretukli Nurka Nisica, Zulfu Veiza, Salema Bicu i Krunoslava Marinovica.

250. Pretresno vijeće se uvjerilo da su, u junu ili julu 1992. godine,⁶⁶¹ Nurka Nisica, Zulfu Veiza i Salema Bicu teško pretukli stražari KP doma ili policajci koji nisu pripadali KP domu, a kojima su stražari dozvolili da uđu u KP dom. Nisic je izveden i pretučen najmanje dvaput za vrijeme boravka u KP domu.⁶⁶² Nekoliko zatocenika vidjelo je modrice na njegovom licu i tijelu.⁶⁶³ On je otprilike u

⁶⁵⁸ Posljednja rečenica paragrafa 5.26 glasi: "Ovi incidenti [koji su opisani u opštim naznakama u par. 5.26] detaljnije su opisani u paragrafima od 5.27 do 5.29 i u Prilogu B ove optužnice."

⁶⁵⁹ *Vidi* zaključke u odnosu na paragrafe 5.27 - 5.29 i premlaćivanja popisana u Prilogu B ove presude.

⁶⁶⁰ *Vidi* zaključke u odnosu na paragrafe 5.27 - 5.29 i premlaćivanja popisana u Prilogu B ove presude.

⁶⁶¹ Safet Avdic (T. 483-484); FWS-54 (T. 767); FWS-162 (T. 1387); FWS-142 (T. 1824, 1841); Ahmet Hadžimusic (T. 1953); FWS-03 (T. 2251); FWS-109 (T. 2377-2379); FWS-113 (T. 2574-2580); FWS-71 (T. 2828); Amir Berberkic (T. 3791-3792); FWS-69 (T. 4116); FWS-172 (T. 4559); FWS-250 (T. 5048).

⁶⁶² FWS-111 (T. 1238); FWS-198 (T. 1032-1033); FWS-86 (T. 1511-1512); FWS-54 (T. 1102); FWS-162 (T. 1387-1388); Dževad Lojo (T. 645); FWS-142 (T. 1824); Ahmet Hadžimusic (T. 1953); FWS-104 (T. 2176-2177); FWS-03 (T. 2251); FWS-109 (T. 2380); FWS-113 (T. 2580); FWS-71 (T. 2829-2830, 2837-2839); Ekrem Zekovic (T. 3479-3480); dr. Amir Berberkic (T. 3790-3791); FWS-69 (T. 4116); FWS-172 (T. 4564); FWS-250 (T. 5040-5041). *Vidi*, međutim, svjedočenje Riste Ivanovica koji je poricao da je Nurko Nisic ikad bio premlaćen tokom zatoceništva u KP domu (T. 6175). Ovaj svjedok je osim toga tvrdio da se u KP domu nije nikada nikoga tuklo i da nijedan stražar nije bio uključen u takvo zlostavljanje (T. 6179). Pretresno vijeće primjećuje da je Risto Ivanovic u KP domu radio u smjeni sa dva stražara, Zoranom Matovicem i Milenkom Burilom (T. 6180); koje su svjedoci optužbe često pominjali kao najgore glavne pocinioce premlaćivanja (*vidi* par. 273 ove presude u kojem se iznose zaključci Pretresnog vijeća u vezi s ta dva stražara). Pretresno vijeće ne prihvata iskaz ovog svjedoka u tom dijelu; niti je njegovo svjedočenje navelo Pretresno vijeće na razumnu sumnju o tome da li su svjedoci optužbe govorili istinu.

⁶⁶³ *Vidi* na primjer FWS-111 (T. 1238-1239); FWS-198 (T. 1032); Rasim Taranin (T. 1725); FWS-86 (T. 1511-1512); FWS-54 (T. 1102); Dževad Lojo (T. 645); FWS-182 (T. 1630); Ahmet Hadžimusic (T. 1953-1954); FWS-138 (T. 2069-2070); FWS-71 (T. 2830); dr. Amir Berberkic (T. 3791-3792); FWS-172 (T. 4566).

junu ili julu 1992. godine izveden iz sobe, kad su drugi zatocenci culi njegove krike i provokativne komentare onih koji su ga premlacivali.⁶⁶⁴ Nakon toga ga više niko nije vidio. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ga stražari KP doma ili policajci koji nisu bili iz KP doma premlacivali kako bi iznudili njegovo priznanje da je na neki način bio uključen u vojne aktivnosti, ili da bi dobili tome slične informacije.⁶⁶⁵ Oni su *možda* takode namjeravali da ga kazne, jer su smatrali da ga njegove navodne vojne aktivnosti na neki način povezuju s povredom srpskog vojnika po imenu ili nadimku "Bota".⁶⁶⁶ Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je postojanje takve namjere potvrđeno van razumne sumnje. Nisić je bio krajnje teško premlaćen.⁶⁶⁷ Uprkos tome što je bio slab zbog neishranjenosti i zlostavljanja, uskracena mu je ljekarska njega i nekoliko dana nakon premlaćivanja nije mogao da hoda.⁶⁶⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da je duševna i tjelesna bol koju su Nisiću nanijeli stražari KP doma ili policajci sa zabranjenim ciljem čije postojanje *jeste* prihvaćeno doista predstavlja mučenje u smislu člana 3 i člana 5(f) Statuta.

251. Kada je riječ o Zulfi Veizu, Pretresno vijeće se uvjerilo i da su navodi iz par. 5.27 Optužnice potvrđeni. Za vrijeme zatoceništva u KP domu, Veiz je mnogo puta izveden napolje i premlaćivan.⁶⁶⁹ Neko je čuo kako ga jedan od stražara KP doma ili policajaca koji nisu pripadali KP domu, a koji je učestvovao u premlaćivanju, ispituje o tome gdje mu se nalazi oružje.⁶⁷⁰ Jednom prilikom, dok se vraćao s ispitivanja, Veiz je imao modrice na licu, a desno oko mu je bilo gotovo potpuno zatvoreno.⁶⁷¹ Jednog dana u junu ili julu 1992. izveden je napolje, culi su se krici, jauci i hici, nakon čega se više nije vratio.⁶⁷² Pretresno vijeće se uvjerilo, naročito s obzirom na učestalost zlostavljanja, njihovu težinu i posljedice, kao i s obzirom na cilj ispitivaca da dođu do informacija o lokaciji oružja, da zlostavljanje Zulfe Veiza u junu ili julu 1992. godine *jeste* mučenje u smislu člana 3 i člana 5(f) Statuta.

⁶⁶⁴ FWS-198 (T. 1005); FWS-162 (T. 1387-1388); FWS-142 (T. 1824); FWS-104 (T. 2176); FWS-109 (T. 2380); FWS-71 (T. 2839-2840); Ekrem Zeković (T. 3479-3480, 3663); FWS-69 (T. 4116); FWS-172 (T. 4564); FWS-250 (T. 5048-5049).

⁶⁶⁵ FWS-71 (T. 2839-2840); Ekrem Zeković (3479-3480); FWS-250 (T. 5042, 5049).

⁶⁶⁶ Ekrem Zeković (T. 3479-3480).

⁶⁶⁷ FWS-215 (T. 908); FWS-111 (T. 1238); FWS-198 (T. 1005-1007, 1032-1034); FWS-82 (T. 1725); FWS-86 (T. 1510); FWS-54 (T. 1102); FWS-162 (T. 1386-1388); FWS-85 (T. 645-646); FWS-139 (T. 358); FWS-182 (T. 1630); FWS-142 (T. 1824); FWS-119 (T. 1954); FWS-138 (T. 2070); FWS-104 (T. 2176); FWS-03 (T. 2251, 2254); FWS-109 (T. 2379-2380); FWS-113 (T. 2580); FWS-71 (T. 2830, 2837, 2840); FWS-73 (T. 3264); FWS-216 (T. 3479); FWS-214 (T. 3791-3792); FWS-69 (T. 4116); FWS-172 (T. 4654, 4566); FWS-250 (T. 5040).

⁶⁶⁸ FWS-182 (T. 1630); FWS-71 (T. 2830, 2837); FWS-214 (T. 3791-3792); FWS-172 (T. 4566).

⁶⁶⁹ FWS-66 (T. 1097-1098); FWS-111 (T. 1241); FWS-86 (T. 1526-1527); FWS-66 (T. 1148-1149); FWS-182 (T. 1616, 1622); FWS-138 (T. 2074); FWS-03 (T. 2252-2253); Ahmet Hadžimusić (T. 1961); FWS-54 (T. 767-768); FWS-109 (T. 2394, 2432); FWS-113 (T. 2581); FWS-71 (T. 2829, 2862); FWS-73 (T. 3275); FWS-172 (T. 4560).

⁶⁷⁰ Dževad Lojo (T. 650-651).

⁶⁷¹ FWS-66 (T. 1098); FWS-104 (T. 2163); Dževad Lojo (T. 638-639, 647); Amir Berberkić (T. 3801).

⁶⁷² Dževad Lojo (T. 638-639, 647); FWS-71 (T. 2829, 2837, 2865).

252. Pretresno vijeće se uvjerilo da je za vrijeme njegovog zatoceništva u KP domu jedan drugi zatoceni, Musliman Salem Bico, u nekoliko navrata odveden i premlacen od strane stražara KP doma ili policajaca koji nisu pripadali KP domu.⁶⁷³ Poput Zulfe Veiza, i on je izveden iz svoje sobe otprilike u junu ili julu 1992. godine i nikad se nije vratio.⁶⁷⁴ One noci kada je odveden iz upravne zgrade su se culi krici, jauci i na kraju hici.⁶⁷⁵ Premda je Pretresno vijeće uvjereno da su premlacivanja bila vrlo žestoka,⁶⁷⁶ ne postoje dokazi da je premlacivanje vršeno radi nekog od navedenih zabranjenih ciljeva, a ne iz puke samovolje. Slijedom toga, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se zlostavljanje Salema Bice može okvalifikovati kao mucenje iz clana 3 i clana 5(f) Statuta. Međutim, zlostavljanje je bilo takve prirode da se može okvalifikovati kao nehumana djela iz clana 5(i) i kao okrutno postupanje iz clana 3 Statuta, te je, prema tome, Pretresno vijeće uvjereno da su ostvareni svi elementi ovih dvaju krivičnih djela.

253. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je Krunoslav Marinovic, zatoceni hrvatske nacionalnosti, bio premlacen tokom boravka u KP domu i zatim vracen u svoju sobu, a da nije premlacen prije dolaska u KP dom.⁶⁷⁷ Vecina svjedoka govorila je o povredama koje je zadobio prije nego što je doveden u KP dom; neki svjedoci su pominjali i incident koji se desio netom prije njegovog nestanka, to jest, onda kad je izveden iz sobe u koju se više nije vratio. Za ovaj potonji incident par. 5.27 Optužnice ne tereti.⁶⁷⁸ Ekrem Zekovic je izjavio da je Marinovic pretucen *nekoliko puta*.⁶⁷⁹ Čak i kad bi to svjedočenje bilo prihvaceno, još uvijek je nejasno da li se ono odnosi na premlacivanja koja su se desila prije zatoceništva u KP domu ili za vrijeme istog. S obzirom da u tom dijelu postoji sumnja, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su potvrđeni navodi iz par. 5.27 u vezi sa Krunoslavom Marinovicem.

254. U **par. 5.28** Optužnice navodi se da su stražari KP doma mucili i tukli Salka Mandžu jer su greškom mislili da se radi o drugom zatocniku. Dok su ga tukli, kako se tvrdi u Optužnici, pojavio se optuženi i, uočivši grešku, naredio stražarima da ga prestanu tuci.

⁶⁷³ FWS-111 (T. 1237-1239); FWS-215 (T. 901); dr. Amir Berberkic (T. 3793).

⁶⁷⁴ FWS-111 (T. 1237-1238); FWS-138 (T. 2081); FWS-54 (769); FWS-08 (T. 1783); dr. Amir Berberkic (T. 3793); FWS-172 (T. 4560-4561). Pretresno vijeće se uvjerilo da dosljednost ponašanja na koju upućuju svjedočenja dokazuje da je Bico bio premlacen. *Vidi* par. 326-327 ove presude, dio o ubistvu u kojem se pominju dokazi koji upućuju na dosljednost ponašanja.

⁶⁷⁵ FWS-198 (T. 1018); FWS-109 (T. 2377, 2380); FWS-109 (T. 2430-2431); FWS-71 (T. 2864); FWS-69 (T. 4122).

⁶⁷⁶ *Vidi* i par. 263 ove presude u kojem se iznose zaključci u odnosu na incidente br. 5 iz Priloga B.

⁶⁷⁷ FWS-66 (T. 1108); T. FWS-111 (T. 1242); T. FWS-215 (T. 908); T. Dževad Lojo (T. 644-645); T. Ahmet Hadžimusic (T. 1964-1965); T. FWS-138 (T. 2084-2085); T. FWS-03 (T. 2251); T. FWS-54 (T. 741, 766); T. FWS-86 (T. 1532-1533); FWS-182 (T. 1586); T. FWS-109 (T. 2385); T. FWS-113 (T. 2579); T. FWS-71 (T. 2829); Ekrem Zekovic (T. 3505-3506); dr. Amir Berberkic (T. 3801); Muhamed Lisica (T. 4957).

⁶⁷⁸ Tereti se u optužbi za ubistvo. *Vidi* par. 339 ove presude.

⁶⁷⁹ Ekrem Zekovic (T. 3505-3506).

255. Pretresno vijeće se uvjerilo da je nepoznatog datuma u ljeto 1992. godine, ali prije mjeseca jula, Salko Mandžo bio greškom smatran nekim drugim zatocnikom, ispitivan i teško premlacen; udaren je palicom i lice mu je posjeceno nožem.⁶⁸⁰ Salko Mandžo je izgubio svijest uslijed udarca u glavu. Cinjenica da su stražari KP doma pogriješili u identitetu žrtve ne umanjuje težinu zaključka da su stražari nanosili tako žestoku fizicku bol s namjerom dobivanja priznanja ili informacija od njega ili od osobe o kojoj su mislili da se radi.⁶⁸¹ Jedan svjedok optužbe posvjedocio je da su Savo Todovic i optuženi naišli za vrijeme premlacivanja i da su rekli da su stražari pogriješili u vezi identiteta žrtve.⁶⁸² Optuženi je nijekao da je bio ocevцем takvog premlacivanja i da je išta rekao o identitetu žrtve.⁶⁸³ Svjedocenje optuženog o tome stvara kod Pretresnog vijeca dovoljno sumnje u tacnost tog iskaza da ga odbacuje, jer se radi o svjedocenju iz druge ruke. Pretresno vijeće se uvjerilo da, zbog krajnje žestine nasilja izvršenog nad Mandžinim fizickim integritetom, to zlostavljanje jeste mucenje prema definiciji ovog krivicnog djela iz clana 3 i clana 5(f) Statuta.

256. U **par. 5.29** Optužnice navodi se da su stražari KP doma i vojni policajci u periodu od maja do jula 1992. godine u najmanje dva navrata mucili i tukli zatocnike Vahidu Džemala, Enesa Uzunovica, Aziza Šahinovica i Elvedina Cedica koji su na taj nacin zadobili teške povrede. Žrtve su nakon premlacivanja nekoliko dana bile zatvorene u samici.

257. Pretresno vijeće se uvjerilo da su tokom ljeta 1992. godine, prije mjeseca jula, Vahida Džemal, Enes Uzunovic, Aziz Šahinovic i Elvedin Cedec bili teško premlaceni od strane stražara KP doma i vojnih policajaca, te da su nekoliko dana proveli u samici.⁶⁸⁴ Medutim, osim Aziza Šahinovica, koji je bio ispitivan u vezi sa tvrdnjama da je pronevjerio novac,⁶⁸⁵ ne postoje dokazi pred Pretresnim vijecem da su pojedinci koji su tukli tu cetvoricu zatocnika, to cinili radi nekog zabranjenog cilja, kako se navodi. Optužba je izjavila da su ostale žrtve bile ispitivane za vrijeme ili neposredno nakon ovog premlacivanja. Medutim, ne postoje dokazi u tom smislu za bilo koju žrtvu izuzev Aziza Šahinovica, pa se Pretresno vijeće stoga nije uvjerilo da doticni postupci cine mucenje iz clana 3 ili clana 5(f) Statuta.

⁶⁸⁰ FWS-86 (T. 1513); FWS-66 (T. 1105); FWS-111 (T. 1246-1247); FWS-142 (T. 1830); FWS-138 (T. 2076-2078); Ahmet Hadžimusic (T. 1959); FWS-73 (T. 3244); Ekrem Zekovic (T. 3473-3474); dr. Amir Berberkic (T. 3930-3931); FWS-172 (T. 4570); FWS-89 (T. 4665).

⁶⁸¹ *Vidi*, narocito FWS-73 (T. 3244). *Vidi* i Ekrem Zekovic (T. 3473).

⁶⁸² Ekrem Zekovic (T. 3473); Salko Mandžo je ispricao Ekremu Zekovicu taj incident i ulogu koju je optuženi imao u njemu.

⁶⁸³ T. 7680.

⁶⁸⁴ FWS-139 (T. 359-360); FWS-54 (T. 752-757); FWS-111 (T. 1252); FWS-142 (T. 1826-1830); FWS-138 (T. 2081); FWS-03 (T. 2251-2253); FWS-58 (T. 2702); FWS-71 (T. 2825-2828); Ekrem Zekovic (T. 3469); dr. Amir Berberkic (T. 3817, 3925); Muhamed Lisica (T.4957).

⁶⁸⁵ *Vidi* FWS-71 (T. 2826).

258. Pretresno vijeće se uvjerilo da postupanje s Azizom Šahinovicem jeste mučenje iz člana 3 i člana 5(f) Statuta. Pretresno vijeće je takode uvjerenom da zlostavljanje Vahide Džemala, Enesa Uzunovica i Elvedina Cedica predstavlja nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta, u skladu s ranije iznesenom definicijom.

(iii) Mučenje i premlaćivanje iz Priloga B⁶⁸⁶

259. Optužba priznaje da nije predoceno dovoljno dokaza da bi se potvrdili incidenti navedeni u **B 1, B 6, B 9, B 10, B 12, B 16, B 27, B 29, B 38 i B 42**. Prema tome, Pretresno vijeće ne donosi zaključak u vezi s tim incidentima.

260. Prvi od preostalih incidenata jeste incident **B 2**. Ovdje se tvrdi da su jedno veće u junu ili julu 1992. godine stražari KP doma i/ili vojnici, uključujući vojnu policiju, pretukli Nedžiba Babaliju u prizemlju upravne zgrade. Dva svjedoka, Ekrem Zekovic i FWS-69, posvjedočili su da su se na Babaliji vidjeli znakovi premlaćivanja.⁶⁸⁷ Babalija je ispricao Zekovicu da su ga teško pretukli prije dolaska u KP dom i da je ponovo pretučen u KP domu.⁶⁸⁸ FWS-69 je izjavio da ne zna da li je Babalija premlaćen u KP domu, ali da misli da nije.⁶⁸⁹ Ne postoje dokazi o težini tog premlaćivanja koje se navodno desilo u KP domu, kao ni o datumu kada se ono navodno desilo. U datim okolnostima, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je incident za koji se optužuje potvrđen.

261. U incidentu **B 3** navodi se da su jedne večeri između 26. juna i 14. jula 1992. godine stražari KP doma i/ili vojnici, uključujući vojnu policiju, pretukli Šerifa Balica u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen. Jedan svjedok je izjavio da su Šerif Balic i njegov sin odvedeni u upravnu zgradu i da se više nisu vratili.⁶⁹⁰ Iako je ovaj svjedok čuo zvukove premlaćivanja nakon što su odvedeni u upravnu zgradu, nije jasno da li se ovo svjedočenje odnosi na Šerifa Balica i njegovog sina.⁶⁹¹

262. Kada je riječ o incidentu **B 4**, Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u maju ili junu 1992. godine Džemo Balic odveden u samicu u kojoj je proveo dvadesetak dana. U tom periodu je višestruko i teško premlaćivan i zlostavljan, a od njega je traženo da sastavi spisak članova SDA i spisak ljudi koji su posjedovali oružje.⁶⁹² Kad je s vremenom vraćen u svoju sobu, Balic je imao

⁶⁸⁶ Prilog B Optužnice.

⁶⁸⁷ Ekrem Zekovic (T. 3511-3512); FWS-69 (T. 4107-4108).

⁶⁸⁸ Ekrem Zekovic (T. 3511-3512).

⁶⁸⁹ FWS-69 (T. 4108).

⁶⁹⁰ FWS-119 (T. 1955-1956, 1961-1964).

⁶⁹¹ *Ibid.*

⁶⁹² FWS-139 (T. 361); FWS-138 (T. 2068-2069); Ekrem Zekovic (T. 3474, 3651, 3711).

vidljive modrice ispod ociju i nije danima ni sa kim mogao da razgovara.⁶⁹³ Pretresno vijeće se uvjerilo da su navodi iz B 4 dokazani i da su oba ova postupka izvršena sa zabranjenim ciljem, te da imaju dovoljno težine da se mogu okvalifikovati kao mucenje iz clana 3 i clana 5(f) Statuta.⁶⁹⁴

263. Pretresno vijeće primjećuje da premlacivanje Hameda “Salema” Bice, pomenuto u incidentu **B 5** takode cini osnov paragrafa 5.27 Optužnice. Pretresno vijeće je već zaključilo da zlostavljanje koje je tom prilikom doživio jeste nehumano djelo iz clana 5(i) i okrutno postupanje iz clana 3 Statuta,⁶⁹⁵ ali i (u nedostatku dokaza o zabranjenoj svrsi) da se ono ne može okvalifikovati kao mucenje. Stoga nije potrebno donositi daljnje zaključke o tom incidentu.

264. U incidentu **B 7** navodi se da su otprilike pred kraj juna 1992. godine neimenovani stražari KP doma i/ili vojnici, uključujući vojnu policiju, pretukli Abdurahmana Cankušica u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Cankušić otprilike u junu 1992. godine⁶⁹⁶ izveden iz svoje sobe sa grupom zatocenika i da se više nije vratio.⁶⁹⁷ Ne postoje dokazi da je bio premlacen u vrijeme kad je nestao. Premda je odveden u periodu i na način koji se poklapa s dosljednim ponašanjem opisanim u paragrafu 273, s obzirom na to da ne postoje naznake da je premlacen, ni da su premlaceni oni s kojima je tom prilikom odveden, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je to jedini razumno moguci logični zaključak. Stoga, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

265. U incidentu **B 8** navodi se da su jedno veče iza 19:00 sati u periodu između maja i oktobra 1992. godine stražari KP doma Milenko Burilo i Dragomir Obrenović i drugi neimenovani pojedinci premlatili Uzeira Cankušica u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da su Cankušić i Ibro Selimović dovedeni u bolnicu 16. ili 17. aprila 1992. godine.⁶⁹⁸ Kad je stigao, Cankušić je na ramenu imao povredu od vatrenog oružja.⁶⁹⁹ Nedugo potom obojica su odvedeni i narednog dana su pronađeni mrtvi.⁷⁰⁰ Međutim, nema naznaka da su bili premlaceni ili na drugi način muceni tokom boravka u KP domu.⁷⁰¹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je incident za koji se tereti u Prilogu potvrđen.

266. U incidentu **B 11** navodi se da su negdje između juna i sredine jula 1992. godine, nakon ručka ili večere, stražari KP doma Milenko Burilo, Dragomir Obrenović i drugi neimenovani

⁶⁹³ FWS-138 (T. 2068-2069); Ekrem Zeković (T. 3474, 3651, 3711).

⁶⁹⁴ Ovo nije onaj incident koji je opisan u par. 5.15 Optužnice, a koji se desio prije incidenta B 4.

⁶⁹⁵ Tu cinjenicu je priznala i optužba u svom Završnom pretresnom podnesku, str. 2.

⁶⁹⁶ FWS-66 je izjavio da je vidao Abdurahmana Cankušica otprilike do jula ili augusta 1992. (T. 1106).

⁶⁹⁷ Dževad Lojo (T. 640-642); *vidi i* incidente C 3 i C 4.

⁶⁹⁸ FWS-198 (T. 1021); FWS-172 (T. 4548-4549).

⁶⁹⁹ *Ibid.*

⁷⁰⁰ FWS-172 (T. 4548-4552).

pojedinci pretukli Zaima Cedica u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u junu ili julu 1992. godine Cedici stigao u sobu 16 i da se na njemu vidjelo da je premlacen.⁷⁰² Međutim, nema naznaka da je bio premlacen za vrijeme zatoceništva u KP domu, a ni o tome ko ga je mogao premlatiti. Upravo suprotno, čini se da se premlaćivanje u kojem je zadobio ove povrede desilo prije nego što je prebačen u KP dom.⁷⁰³ Samo je jedan svjedok rekao da je Zaim Cedici bio premlacen u nekoliko navrata tokom boravka u samici, ali nema naznaka o težini tih premlaćivanja i vremenu kad su se desila, kao ni o identitetu glavnih pocinioca.⁷⁰⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

267. U svom Završnom pretresnom podnesku optužba priznaje da incident **B 13**, za koji se navodi da su nakon ručka ili večere u junu ili sredinom jula 1992. godine pripadnici vojne policije Drakul zvani Zliko, Kmojelac, Miletić i "Pikolo" pretukli Halima Dedovica, jeste onaj isti incident koji je opisan u par. 5.23 Optužnice.⁷⁰⁵ Stoga Pretresno vijeće ne donosi dodatne zaključke u odnosu na incident B 13.⁷⁰⁶

268. Pretresno vijeće se uvjerilo da su potvrđeni navodi o incidentu **B 14**. Otprilike krajem juna ili kasnije u toku ljeta 1992. godine, Remziju Delica su izveli iz sobe 18 i teško pretukli bivši školski kolege. Dok su ga tukli, rekli su mu neka samo pokuša još koji put ici u lov u blizini njihovih kuća. Delic je vraćen u sobu s vidljivim modricama na licu i ranama na ledima.⁷⁰⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da je cilj ovog teškog premlaćivanja Delica bio da ga se zastraši kako se više ne bi usudivao približavati njihovim kućama i da je premlaćivanjem ostvareno krivično djelo mučenja iz člana 3 i člana 5(f) Statuta.

269. Pretresno vijeće je takode uvjerenost da su potvrđeni navodi o incidentu **B 15**. Nedžada Delica su otprilike sredinom jula 1992. izveli iz sobe 18 i pretukli bivši školski kolege i komšije, uključujući jednog stražara KP doma, Zorana Vukovica. Bio je prisutan još jedan stražar KP doma - Zoran Matović.⁷⁰⁸ Ovaj potonji je Delicu stavio ceradu na glavu, tukao ga i toliko ga snažno udario nogom da se ovaj nekoliko puta onesvijestio. Njegove su jauke i krike čuli ostali zatoceni, a on nakon tog zlostavljanja nekoliko dana nije mogao da hoda ni da stoji na nogama.⁷⁰⁹ Stražari KP

⁷⁰¹ *Ibid.*

⁷⁰² FWS-104 (T. 2172-2173); FWS-03 (T. 2250); FWS-113 (T. 2253-2255); FWS-69 (T. 4118); FWS-73 (T. 3216-3217).

⁷⁰³ FWS-113 (T. 2254-2256).

⁷⁰⁴ Dr. Amir Berberkić (T. 3813-3814).

⁷⁰⁵ Završni pretresni podnesak optužbe, Prilog B, str. 6.

⁷⁰⁶ *Vidi* par. 239-242 ove presude.

⁷⁰⁷ FWS-142 (T. 1828); FWS-69 (T. 4104-4105).

⁷⁰⁸ Dr. Amir Berberkić (T. 3773-3774).

⁷⁰⁹ Dr. Amir Berberkić (T. 3772-3778).

doma morali su da ga odnesu natrag u sobu.⁷¹⁰ Međutim, optužba nije uspjela da dokaže postojanje zabranjenog cilja u ovom incidentu. Za incidente premlaćivanja koji su se desili tokom ispitivanja i koji su obuhvaćeni optužbom za mučenje, optužba mora da pokaže da je glavni pocinilac namjeravao da postigne jedan od zabranjenih ciljeva.⁷¹¹ Sa stanovišta dokazivanja, puka izjava da je žrtva “odvedena na ispitivanje” ili “na davanje izjave” nije dovoljna *sama po sebi* da bi Pretresno vijeće zaključilo da je cilj nanošenja boli bio dobivanje informacija ili priznanja. Optužba mora da dokaže da je glavni pocinilac doista ispitivao ili pokušao da dode do informacija ili priznanja žrtve ili neke treće osobe.

270. Ne postoje dokazi koji bi išli u prilog takvom zaključku u ovom slučaju i stoga nije dokazano da je ostvareno krivično djelo mučenja. Međutim, ovi incidenti navedeni u Optužnici koje Pretresno vijeće nije prihvatilo kao dokaz krivičnog djela mučenja mogu biti okvalifikovani kao nehumana djela iz člana 5(i) ili okrutno postupanje iz člana 3 Statuta ako ispunjavaju uslove za primjenu jednog od ta dva člana ili oba člana. Pretresno vijeće se uvjerilo da postupanje sa Delicem doista jeste nehumano djelo iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

271. Pretresno vijeće se uvjerilo da su potvrđeni navodi o incidentu **B 17**. Prije nego što je odveden u KP dom, Juso Džamalija je teško premlaćen, pri čemu je zadobio teške povrede. Po dolasku u KP dom uskracena mu je ljekarska njega. Uslijed boli koju je trpio izgubio je svijest, a nekoliko puta je i premlaćen dok je s drugim zatocenicima boravio u samici.⁷¹² Otprilike u aprilu ili maju 1992. godine, dok je boravio u samici, Džamalija se objesio vlastitim remenom.⁷¹³ Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u ovom incidentu, te stoga krivično djelo mučenja nije dokazano. Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da postupci prema Džamaliji za vrijeme njegovog zatoceništva u KP domu, a naročito uskracivanje ljekarske njege, jesu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

272. Pretresno vijeće se uvjerilo da su potvrđeni navodi u vezi s incidentom **B 18**. Otprilike sredinom juna 1992. godine Hasan Džano, zvani Kalebić, stariji čovjek, odveden je u samicu, gdje ga je surovo pretukao stražar KP doma Zoran Matović zajedno s još jednim čovjekom prezimenom Ivanović. Udarce koje je dobivao i jauke čuli su ostali zatocenci. Džano je odnesen natrag u svoju sobu sav u modricama. Udarci palicom kojom su ga stražari isprebijali jasno su se mogli vidjeti na njegovim ledima. Lice mu je bilo prekriveno podlivima, a brada mu je bila porezana udarcem

⁷¹⁰ Dr. Amir Berberkić (T. 3772).

⁷¹¹ Radnja ili propust mora imati za cilj dobivanje informacija ili priznanja, kažnjavanje, zastrašivanje ili prisiljavanje žrtve ili neke treće osobe, ili diskriminaciju žrtve ili neke treće osobe po bilo kojoj osnovi.

⁷¹² Ekrem Zeković (T. 3499, 3614); dr. Amir Berberkić (T. 3812); FWS-250 (T. 5025-5029).

⁷¹³ FWS-66 (T. 1106); FWS-111 (T. 1233); FWS-215 (T. 903-904); FWS-54 (T. 769); Ekrem Zeković (T. 3499); dr. Amir Berberkić (T. 3812); FWS-69 (T. 4129); FWS-250 (T. 5029).

vojničke cizme. Uslijed toga je obilno krvario i teško disao. Jedan zatocnik mu je sanirao povrede iglom i nekim koncem.⁷¹⁴ Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u ovom incidentu, te stoga krivичno djelo mucenja nije dokazano. Pretresno vijeće se uvjerilo da su zlostavljanjem Hasana Džane pocinjena nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

273. U različita vremena tokom juna i jula 1992. godine, najčešće navece, stražar KP doma prozivao bi male grupe zatocnika i odvodio ih u upravnu zgradu.⁷¹⁵ U mnogo slučajeva, ostali zatocnici bi nedugo potom culi udarce, krike i jauke.⁷¹⁶ Stražari KP doma ponekad bi ucestvovali u premlacivanjima, pri čemu se moglo čuti kako vrijedaju ili provociraju žrtve;⁷¹⁷ najmanje pet stražara ucestvovalo je u jednom ili nekoliko tih incidenata.⁷¹⁸ Dragomir Obrenovic, Zoran Matovic, Milenko Burilo, Rade Vukovic i Predrag Stefanovic.⁷¹⁹ Stražari KP doma i pojedinci koji su dolazili u KP dom tukli su zatocnike pesnicama, nogama ili palicama.⁷²⁰ Ponekad bi se culi pucnji i zatocnici se više ne bi vratili u svoje sobe.⁷²¹ Drugi zatocnici koji su ulazili u prostorije u kojima su se odvijala premlacivanja vidjeli su tragove krvi na zidovima i na podu, kao i na palici.⁷²² Premda zbog nedostatka dokaza koji bi potkrepljivali ova svjedočenja Pretresno vijeće ne može da konstatuje da su svi pojedinci koji su tako bili odvedeni u tim prilikama doista bili i premlaceni, ipak mogu da se izvedu određeni zaključci o tome što se desilo određenim pojedincima iz toga kako se postupalo s drugim zatocnicima koji su odvedeni zajedno s njima ili na slican način, pod uslovom da je Pretresno vijeće uvjerenjeno da su to jedini razumno mogući logični zaključci. Pretresno vijeće je primijenilo ovaj princip, kad je to bilo primjereno, u vezi sa sljedećim incidentima.

274. Pretresno vijeće se uvjerilo da su potvrđeni incidenti **B 19, B 33, B 34, B 48 i B 59**. Pretresno vijeće se uvjerilo da su otprilike u junu ili julu 1992. godine Kemo ili Kemal Dželilovic (B 19), Halim Konjo (B 33), Mustafa Kuloglija (B 34), Mithat i Zaim Rikalo (B 48) i Munib Veiz (B 59) prozvani iz svojih soba kao grupa i odvedeni u upravnu zgradu gdje su ih teško pretukli stražari KP doma među kojima su bili Milenko Burilo, Zoran Matovic, Dragomir Obrenovic, Rade

⁷¹⁴ Vidi FWS-142 (T. 1823-1824); FWS-104 (T. 2165-2169); FWS-03 (T. 2246-2249); FWS-113 (T. 2569-2574); FWS-73 (T. 3261-3263); dr. Amir Berberkic (T. 3781-3782); FWS-249 (T. 4484).

⁷¹⁵ Vidi na primjer Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 483-484, 692-693); FWS-86 (T. 1519); FWS-86 (T. 1520); FWS-182 (T. 1622); FWS-138 (T. 2069); FWS-03 (T. 2250-2254, 2260-2261); FWS-144 (T. 2301-2303); FWS-71 (T. 2820, 2822, 2829, 2862, 2889, 2981); FWS-69 (T. 4112); FWS-172 (T. 4559-4560); Muhamed Lisica (T. 4946).

⁷¹⁶ Vidi FWS-138 (T. 2068, 2084); Rasim Taranin (T. 1724); FWS-03 (T. 2250-2254, 2260-2261); FWS-144 (T. 2303-2304); FWS-109 (T. 2396); Dževad Lojo (T. 2584-2587); FWS-71 (T. 2829); Ekrem Zekovic (T. 3476); dr. Amir Berberkic (T. 3811); RJ (T. 3861); FWS-69 (T. 4110); Muhamed Lisica (T. 4957).

⁷¹⁷ Vidi na primjer FWS-73 (T. 3286-3289).

⁷¹⁸ Vidi na primjer FWS-54 (T. 761-762).

⁷¹⁹ Vidi par. 317 ove presude.

⁷²⁰ Vidi par. 274-276 ove presude.

⁷²¹ Vidi par. 274 ove presude i dio o "ubistvu" u par. 333-335 ove presude.

Vukovic i Predrag Stefanovic.⁷²³ Krike i jauke žrtava culi su ostali zatocenicima.⁷²⁴ FWS-71 je vidio kako postrojavaju te zatocenike ispred upravne zgrade i kako ih pojedinačno uvode u zgradu, a nedugo potom zaculi su se krici i jauci.⁷²⁵ FWS-54 je vidio Matovica kako stavlja nogu na Dželilovicevu glavu s namjerom, kako se činilo, da vidi je li još uvijek živ.⁷²⁶ Amir Berberkic je prepoznao glas Zaima Rikala dok su ga premlacivali.⁷²⁷ FWS-66, FWS-03 i FWS-113 culi su Konjin glas i krike dok su ga premlacivali.⁷²⁸ FWS-71 je vidio Konju kako stoji - u gornjem dijelu vrata imao je porezotinu, a majica mu je bila krvava.⁷²⁹ FWS-71 je za vrijeme premlacivanja prepoznao i glas stražara KP doma Burila.⁷³⁰ Kad su udarci utihnuli, nekoliko zatocenika je culo paljbu iz vatrenog oružja, a FWS-54 je vidio kako Matovic izlazi iz upravne zgrade i potom se u nju vraća noseći cebad.⁷³¹ Nedugo zatim, FWS-54 čuo je kako jedno vozilo odlazi iz KP doma.⁷³² Kad se nakon nekih 10 ili 15 minuta vozilo vratilo, vidio je muškarce u zeleno-sivim uniformama s kantama i krpama kako ga čiste.⁷³³ Nijedan od tih zatocenika nije se više vratio, niti je iko više čuo za njih. Pretresno vijeće se uvjerilo na osnovu okolnosti u kojima su odvedeni da su Dželilovica, Konju, Kulogliju, Mithada i Zaima Rikala i Veiza teško pretukli stražari KP doma, kako se navodi u Optužnici. Pretresno vijeće se uvjerilo da je to jedini razumno mogući logični zaključak koji se može izvesti. Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u odnosu na te događaje, stoga nije utvrđeno krivično djelo mučenja. Uprkos tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da su potvrđeni navodi u vezi sa B 19, B 33, B 34, B 48 i B 59 i da postupci prema ovoj šestorici pojedinaca jesu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

275. Pretresno vijeće se uvjerilo da su incidenti **B 20** i **B 28** potvrđeni. U vezi s ovim incidentima se tvrdi da su, otprilike između maja i augusta 1992., godine stražari KP doma Milenko Burilo, Dragomir Obrenovic i drugi neimenovani pojedinci pretukli Ramu Džendušica (B 20) i Naila

⁷²² Vidi FWS-71 (T. 2858); Muhamed Lisica (T. 4963-4965).

⁷²³ Vidi FWS-139 (T. 357); Safet Avdic (T. 482-494, 514-517); FWS-54 (T. 758-762, 765, 772); FWS-215 (T. 906, 912, 930); FWS-198 (T. 1017-1018); FWS-66 (T. 1064-1066, 1100-1101); FWS-111 (T. 1237-1240, 1256); FWS-162 (T. 1401); FWS-86 (T. 1514); FWS-142 (T. 1826-1827); Ahmet Hadžimusic (T. 1955-1957, 1961-1964); FWS-138 (T. 2071, 2074, 2081, 2084); FWS-03 (T. 2250-2254); FWS-109 (T. 2379, 2383, 2394); FWS-113 (T. 2576-2580, 2583, 2586); FWS-71 (T. 2828-2833, 2840, 2853-2854, 2954, 2958, 2887); FWS-73 (T. 3252-3253, 3267-3268, 3369, 3296); Ekrem Zekovic (T. 3487, 3499, 3508-3509); dr. Amir Berberkic (T. 3789-3791, 3794, 3800, 3802-3803); FWS-69 (T. 4111-4112, 4123-4124); FWS-172 (T. 4559, 4564-4565); FWS-137 (T. 4750, 4802); Muhamed Lisica (T. 4947-4960).

⁷²⁴ Vidi na primjer FWS-54 (T. 762); FWS-03 (T. 2261); FWS-109 (T. 2394-2395).

⁷²⁵ FWS-71 (T. 2829-2830, 2837).

⁷²⁶ FWS-54 (T. 761).

⁷²⁷ Dr. Amir Berberkic (T. 3789-3791).

⁷²⁸ FWS-66 (T. 1101); FWS-03 (T. 2254); FWS-113 (T. 2586). Vidi i FWS-142 koji misli da mu je tom prilikom prepoznao glas (T. 1826-1827). Vidi i FWS-210 (T. 4958-4959).

⁷²⁹ FWS-71 (T. 2954).

⁷³⁰ FWS-71 (T. 2840).

⁷³¹ FWS-54 (T. 762-763). Vidi i Ekrem Zekovic (T. 3487); FWS-71 (T. 2837); Muhamed Lisica (T. 4947-4948).

⁷³² FWS-54 (T. 762-763). Vidi i FWS-198 (T. 1022).

⁷³³ FWS-54 (T. 762-763).

Hodžica (B 28) u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da su otprilike u junu ili julu 1992. godine obojica muškaraca prozvani iz svoje sobe i da su potom premlaceni, te da su ostali zatocnici culi jauke ovih žrtava.⁷³⁴ Ova dva incidenta uklapaju se u dosljedno ponašanje opisano u paragrafu 273 ove presude i desili su se na način sličan onom opisanom u tom paragrafu.⁷³⁵ FWS-66 je vidio kako odvođe Džendušica i čuo je kako tuku i Džendušica i Hodžica.⁷³⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo na osnovu okolnosti u kojima su odvedeni da su Džendušić i Hodžić doista teško premlaceni u skladu s navodima iz Optužnice.⁷³⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da je to jedini razumni logični zaključak koji se može izvesti i da je ovaj incident potvrđen. Optužba nije potvrdila nikakav zabranjeni cilj u ovom incidentu, te stoga krivično djelo mučenja nije utvrđeno. Uprkos tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da postupci prema ovoj petorici pojedinaca jesu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

276. Pretresno vijeće je takode uvjerenjeno da su potvrđeni incidenti **B 21** i **B 46**. Pretresno vijeće se uvjerilo da su otprilike u junu ili julu 1992. godine Emir Frašto (B 21) i Husko ili Husein Rikalo (B 46) odvedeni u sklopu grupe zatocnika u upravnu zgradu gdje su teško premlaceni. Frašto i Rikalo su odvedeni zajedno s Nurkom Nisicem i Esadom Kiselicom.⁷³⁸ FWS-162 je izjavio da je vidio četiri zatocnika kako stoje pred kapijom. Čuo je kako tuku Nisica pola sata i kako Nisic moli “Zelju” da prestane.⁷³⁹ “Zelja” mu je samo odgovorio: “Sad ćeš da vidiš kako mi tucemo”.⁷⁴⁰ I FWS-104 i Amir Berberkić su culi kako tuku Rikala i provokativne komentare onih koji su ga tukli.⁷⁴¹ Premlaćivanje ove četvorice muškaraca trajalo je oko dva sata.⁷⁴² Pretresno vijeće se uvjerilo da su navodi sadržani pod B 21 i B 46 potvrđeni. Optužba nije dokazala da je kod ova dva incidenta postojao zabranjeni cilj te stoga nije utvrđeno krivično djelo mučenja. Međutim, Pretresno

⁷³⁴ U vezi s Ramom Džendušićem, *vidi* Safet Avdić (T. 59); FWS-215 (T. 904); FWS-66 (T. 1107); FWS-182 (T. 1638); Ahmet Hadžimusić (T. 1961-1964); FWS-104 (T. 2184, 2217); FWS-54 (T. 770); FWS-138 (T. 2076); FWS-109 (T. 2377-2378, 2394); FWS-113 (T. 2582); FWS-71 (T. 2886); Ekrem Zeković (T. 3489, 3495); dr. Amir Berberkić (T. 3809); FWS-69 (T. 4124-4125); FWS-172 (T. 4560-4561). *Vidi i* incident 8 u Prilogu C. U vezi s Nailom Hodžićem, *vidi* FWS-65 (T. 516); FWS-119 (T. 1955-1964, 1967); FWS-113 (T. 2574-2582); FWS-71 (T. 2833-2836); FWS-73 (T. 3267); Ekrem Zeković (T. 3503); FWS-66 (T. 1107); FWS-86 (T. 1516); FWS-69 (T. 4118); FWS-137 (T. 4750-4756); Muhamed Lisica (T. 4960-4961); FWS-250 (T. 5078).

⁷³⁵ *Vidi* naročito FWS-65 (T. 516); FWS-66 (T. 1107); FWS-119 (T. 1955-1967); FWS-109 (T. 2377-2378, 2394); FWS-113 (T. 2574-2576, 2582); FWS-71 (T. 2883-2887); Ekrem Zeković (T. 3489-3499); FWS-172 (T. 4559-4561); FWS-137 (T. 4750-4756).

⁷³⁶ FWS-66 (T. 1107).

⁷³⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da se ovdje radi o različitom incidentu od onog koji se razmatra u dijelu o ubistvu. *Vidi* par. 340 ove presude.

⁷³⁸ FWS-162 (T. 1386-1387); FWS-03 (T. 2252-2253); FWS-172 (T. 4559-4561). *Vidi i* FWS-111 (T. 1240); FWS-66 (T. 1100-1101, 1108); FWS-162 (T. 1386-1387); FWS-198 (T. 1010-1011); FWS-142 (T. 1824); FWS-104 (T. 2176-2178); FWS-03 (T. 2257, 2261); FWS-54 (T. 772); FWS-109 (T. 2832); dr. Amir Berberkić (T. 3787-3789). FWS-172 je spomenuo da su možda odvedeni u julu, a ne u junu 1992. (T. 4559).

⁷³⁹ FWS-162 (T. 1387-1388).

⁷⁴⁰ FWS-162 (T. 1387-1388).

⁷⁴¹ FWS-104 (T. 2176-2177); dr. Amir Berberkić (T. 3789).

⁷⁴² FWS-162 (T. 1388); FWS-03 (T. 2250-2252, 2258); FWS 172 (T. 4559-4561).

vijeće se uvjerilo da postupci prema Frašti i Rikalu jesu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

277. U incidentu **B 22** navodi se da su između 26. juna i 14. jula 1992. godine neimenovani pojedinci, stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojne policajce, pretukli Adnana Granova u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ti navodi potvrđeni. U vrijeme dok je bio zatocen, u junu i julu 1992. godine, Granov je višestruko premlaćivan.⁷⁴³ Optuživali su ga da je prije rata putovao u Njemačku da bi nabavio oružje i da je nelegalno prenosio radio poruke.⁷⁴⁴ Zekovic je rekao da su Granova, koga je lično poznao, žestoko pretukli.⁷⁴⁵ FWS-142 je izjavio da je jednom prilikom nakon što je Granov odveden napolje čuo jauke i krike koji su dopirali iz upravne zgrade.⁷⁴⁶ Na kraju je Granov odveden i izgubio mu se svaki trag.⁷⁴⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da su Granova tukli radi dobivanja informacija o radio-vezi ili oružju i da su ga time kažnjavali zbog toga što je bio uključen u te poslove. S obzirom na težinu nanesenih povreda i učestalost premlaćivanja, Pretresno vijeće se uvjerilo da doticni postupci prema njemu imaju dovoljnu težinu da se mogu okvalifikovati kao mučenje.

278. U incidentu **B 23** navodi se da su otprilike između 26. juna i 14. jula 1992. godine nepoznati stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju, pretukli Izeta Grošonju u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Grošonja u određenom trenutku izveden iz svoje sobe i da se više nije vratio.⁷⁴⁸ Međutim, nema naznaka da je ikada bio premlaćen za vrijeme zatoceništva u KP domu⁷⁴⁹, a ako i jeste, nema naznaka o tome koliko je teško bilo to premlaćivanje. Shodno tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

279. U incidentu **B 24** navodi se da su nepoznatog datuma nepoznati stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju, pretukli Resada Hadžimesica u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u drugoj polovini septembra 1992. godine⁷⁵⁰ Hadžimesic izveden, navodno na branje šljiva, i da se više nije vratio.⁷⁵¹ Međutim,

⁷⁴³ *Vidi* FWS-66 (T. 1107); Safet Avdic (T. 519); FWS-111 (T. 1241); FWS-215 (T. 905); FWS-139 (T. 364); FWS-182 (T. 1638); FWS-142 (T. 1826); FWS-54 (T. 770); FWS-86 (T. 1539-1541); FWS-109 (T. 2385); FWS-113 (T. 2583); Ekrem Zekovic (T. 3501); Muhamed Lisica (T. 4963).

⁷⁴⁴ *Vidi* Ekrem Zekovic (T. 3501-3502); FWS-111 (T. 1241); FWS-215 (T. 905).

⁷⁴⁵ Ekrem Zekovic (T. 3501).

⁷⁴⁶ FWS-142 (T. 1826-1827).

⁷⁴⁷ FWS-73 (T. 3404); Ekrem Zekovic (T. 3502); FWS-66 (T. 1107); FWS-111 (T. 1241); FWS-182 (T. 1638); FWS-142 (T. 1826); FWS-86 (T. 1542); FWS-109 (T. 2385-2395);

⁷⁴⁸ FWS-69 (T. 4119); FWS-139 (T. 354).

⁷⁴⁹ Čini se da FWS-139 u svom iskazu kaže da je on bio premlaćen prije nego što je doveden u KP dom (T. 355).

⁷⁵⁰ FWS-65 (T. 524); FWS-104 (T. 2185, 2209); FWS-113 (T. 2597-2599); FWS-214 (T. 3928);

FWS-216 (T. 3513-3516).

⁷⁵¹ *Ibid.*

Pretno vijeće se nije uvjerilo da je Hadžimesić bio premlaćen, kako se tvrdi u Optužnici. Jedan je svjedok pomenuo da je Hadžimesić nekoliko puta izvođen i premlaćivan, ali nema dokaza o težini premlaćivanja ni o identitetu glavnih počinilaca.⁷⁵² Prema tome, Pretno vijeće se nije uvjerilo da je Hadžimesić, bilo u vrijeme kada je izveden ili prije toga, bio premlaćen u KP domu na način opisan u Prilogu, kao ni da je premlaćivanje imalo dovoljnu težinu za ostvarenje bilo kojeg od krivičnih djela za koja se tereti u Optužnici.⁷⁵³

280. Pretno vijeće se uvjerilo da su incidenti **B 25**, **B 26** i **B 51** potvrđeni. Jednom prilikom u ljeto 1992. godine, Latif Hasanbegović, Aziz Hasković i Halim Seljanci izvedeni su zajedno i teško premlaćeni od strane dvojice stražara KP doma, Zorana Matovića i Milenka Burila. Tukli su ih po cijelom tijelu, uključujući i tabane, a jedan od stražara je za tu svrhu koristio palicu za bejzbol. Uslijed toga su po povratku u svoju sobu jedva mogli da se kreću ili da stoje.⁷⁵⁴ Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u odnosu na ovaj incident te stoga nije utvrđeno krivično djelo mučenja nije dokazano. Uprkos tome, Pretno vijeće se uvjerilo da postupci prema Latifu Hasanbegoviću, Azizu Haskoviću i Halimu Seljanciju jesu nehumana djela iz člana 5(i) i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

281. Pretno vijeće se uvjerilo da je incident **B 30** potvrđen. Otprilike u junu 1992. godine, Kemu ili Kemala Isanovića i mladica po prezimu Cedić prozvao je vojnik koji nije pripadao KP domu, kao i jedan stražar KP doma, nakon čega su odvedeni i teško premlaćeni. Ostali zatocnici jasno su čuli njihove krikove i jauke. Vratili su se otečeni i isprebijani.⁷⁵⁵ Optužba nije dokazala da je u ovom incidentu postojao neki zabranjeni cilj, te stoga nije utvrđeno krivično djelo mučenja. Uprkos tome, Pretno vijeće se uvjerilo da postupci prema Kemi ili Kemal Isanoviću, opisani u Prilogu B,⁷⁵⁶ jesu nehumana djela iz člana 5(i), kao i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

282. Pretno vijeće se nadalje uvjerilo da je Ibrahim Kafedžić, kako se tvrdi u incidentu **B 31**, izveden na ispitivanje nepoznatog datuma u ljeto 1992. godine. Kafedžić je premlaćen i vraćen sav u modricama, crvenog lica s podlivima. Kafedžić je izveden u nekoliko navrata i bio je veoma uplašen. Ispricao je ostalim zatocnicima da ga je ispitivao čovjek po imenu Vladović.⁷⁵⁷ Kafedžić

⁷⁵² FWS-73 (T. 3285-3286).

⁷⁵³ FWS-65 (T. 524-525); FWS-104 (T. 2185-2187,2209); FWS- 113 (T. 2597-2599); FWS-214 (T. 3928).

⁷⁵⁴ U vezi s Latifom Hasanbegovićem, *vidi* FWS-109 (T. 2359-2362); FWS-71 (T. 2810, 2821-2822). U vezi s Azizom Haskovićem, *vidi* FWS-109 (T. 2359-2362); FWS-71 (T. 2822). U vezi s Halimom Seljancijem (incident B 51), *vidi* FWS-109 (T. 2359-2362); FWS-58 (T. 2701); FWS-71 (T. 2810, 2821-2822).

⁷⁵⁵ FWS-03 (T. 2252); FWS-73 (3214-3218); dr. Amir Berberkić (T. 3927).

⁷⁵⁶ U incidentu B 31 se tvrdi da su jednom prilikom u junu 1992. godine Ibru Kafedžića premlatili stražari i/ili vojnici, uključujući vojnu policiju, u prizemlju upravne zgrade nakon ručka ili večere.

⁷⁵⁷ Ekrem Zeković (T. 3517); FWS-69 (T. 4077-4079).

je rekao Zekovicu da su ga tako strašno pretukli zato što se njegov rođak pridružio Armiji BiH.⁷⁵⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da je potvrđeno premlaćivanje Ibrahima Kafedžića koje se navodi u B 31, da je izvršeno sa zabranjenim ciljem dobivanja informacija i da je, s obzirom na težinu povreda i višestrukost premlaćivanja, ostvareno krivično djelo mucenja iz članova 3 i 5 Statuta.⁷⁵⁹

283. U incidentu **B 32** tvrdi se da su stražari KP doma Milenko Burilo, Dragomir Obrenović i druge nepoznate osobe, jednom prilikom nakon 19:00 sati u periodu između maja i oktobra 1992. godine, premlatili Rasima Kajganu u prizemlju upravne zgrade. Pretresno vijeće se uvjerilo da je u septembru 1992. godine Kajgana izveden iz KP doma i da ga više niko nije vidio, ali ne postoje dokazi da je premlaćivan za vrijeme tog događaja, a ni prije njega.⁷⁶⁰ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

284. Incidenti **B 33** i **B 34** su već razmotreni.⁷⁶¹

285. U incidentu **B 35** tvrdi se da su otprilike u maju ili junu 1993. godine, u prizemlju upravne zgrade, Omera Kunovca premlatili neimenovani stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Kunovac jedan od dvojice gluhoonijemih zatocnika KP doma⁷⁶² i da je jednu gluhoonijemu osobu premlatio policajac po imenu Pjelvaljić.⁷⁶³ Pretresno vijeće ne može utvrditi da li je Kunovac bio ta žrtva, a ne može utvrditi ni koliko je dotično premlaćivanje bilo teško. Drugi svjedok koji je poznao Kunovca posvjedočio je da je Kunovac vraćen u sobu u premlaćenom stanju i da je kasnije podlegao povredama.⁷⁶⁴ Ovaj svjedok je priznao da pretpostavlja da je Kunovac bio premlaćen u samici u KP domu, ali nije isključio mogućnost da se premlaćivanje desilo prije nego što je Kunovac stigao u KP dom.⁷⁶⁵ U datim okolnostima, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđen incident opisan pod oznakom B 35.

286. Pretresno vijeće primjećuje da je optužba u svom Završnom pretresnom podnesku promijenila ime navodne žrtve incidenta **B 36** iz MK (to jest Salko, po nadimku "Kelta", Mandžo) u Fuad Mandžo, a da o toj promjeni nije obavijestila ni odbranu, ni Pretresno vijeće, ne zatraživši ni dozvolu za izmjenu Optužnice. S obzirom da odbrana nije na propisan način obaviještena o toj

⁷⁵⁸ Ekrem Zeković (T. 3517).

⁷⁵⁹ Pretresno vijeće nije uzelo u obzir one povrede koje su mu možda bile nanesene prije njegovog dolaska u KP dom (vidi Ekrem Zeković, T. 3517).

⁷⁶⁰ FWS-198 (T. 1021); FWS-71 (T. 2879, 2886); FWS-73 (T. 3284, 3411-3413); Ekrem Zeković (T. 3497); FWS-69 (T. 4086); Muhamed Lisica (T. 5009).

⁷⁶¹ Vidi par. 274 ove presude.

⁷⁶² FWS-73 (T. 3289-3290).

⁷⁶³ FWS-73 (t. 3289-3290).

⁷⁶⁴ FWS-214 (T. 3760-3763).

⁷⁶⁵ FWS-214 (T. 3762).

promjeni, ne bi bilo primjereno da Pretresno vijeće donese bilo kakav zaključak o tome da li je Fuad Mandžo bio premlaćen ili zlostavljan na način opisan u Prilogu B. U incidentu B 36 navodi se da su jedno veće otprilike sredinom maja ili jula 1992. godine, neimenovani stražari KP doma ili vojnici koji nisu pripadali KP domu u upravnoj zgradi premlatili Salka Mandžu, po nadimku "Kelta". Ovaj incident je isti onaj koji se navodi u par. 5.28 Optužnice, u odnosu na koji je Pretresno vijeće došlo do zaključka da postupci za koje se tereti cine krivično djelo mucenja iz člana 3 i člana 5(f) Statuta.⁷⁶⁶ Stoga u odnosu na ove navode nije potrebno donositi još jedan zaključak.

287. Pretresno vijeće se uvjerilo da su navodi o incidentu **B 37** potvrđeni. Emir Mandžo je otprilike sredinom juna 1992. godine odveden do kapije KP doma i surovo prebijen. Mandžu su posjeli na stolac, a stražari KP doma ili vojnici koji nisu pripadali KP domu skinuli su mu cipele i ugorali ruke i noge kroz okvir druge stolice. Jedan od glavnih pocinilaca uzeo je palicu i udario ga po rukama i nogama. Zoran Vuković iz Josanice ga je udario vojničkom cizmom po vilici i on se onesvijestio. U ovom premlaćivanju je učestvovao još jedan stražar KP doma, Zoran Matović. Mandžo se nekoliko puta onesvijestio, ali bi ga uvijek polijevali vodom dok se ne osvijesti. To je trajalo otprilike pola sata sve dok nisu shvatili, kao što je bio slučaj i u incidentu opisanom u par. 5.28 Optužnice, da on nije osoba koju su tražili.⁷⁶⁷ Kad se Mandžo vratio u sobu, tijelo mu je bilo jedna velika rana. Lice mu je bilo potpuno izobličeno od udaraca, gornja usnica mu je bila rasjecena, a zubi u gornjem dijelu vilice razbijeni. Imao je ogromne otekline na oba tabana. Nadlanice su mu bile otečene, kažiprsti polomljeni, a na ledima su se vidjeli tragovi udaraca palicom. Tri dana nije mogao da ustane. Ostali zatocenci su morali da ga nose i da mu donose hranu u njegovu sobu.⁷⁶⁸ Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u odnosu na ovaj incident, te stoga krivično djelo mucenja nije dokazano. Uprkos tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da postupci prema Emiru Mandži jesu nehumana djela iz člana 5(i), kao i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

288. U incidentu **B 39** navodi se da su jedno veće u periodu između 24. maja i 7. jula 1992. godine neimenovani stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju, pretukli Hrvata po imenu Matović u prizemlju upravne zgrade. Nema dokaza da se ovaj incident opisan u Optužnici doista i desio.⁷⁶⁹ Pretresno vijeće primjećuje da je optužba u svom Završnom pretresnom podnesku promijenila ime navodne žrtve ovog incidenta, Matovića, u Matu

⁷⁶⁶ Vidi par. 254-255 ove presude.

⁷⁶⁷ Vidi par. 254-255 ove presude u odnosu na par. 5.28.

⁷⁶⁸ FWS-86 (T. 1513); FWS-66 (T. 1104); FWS-139 (T. 360); FWS-182 (T. 1629); Ahmet Hadžimusić (T. 1959); FWS-138 (T. 2076-2079); FWS-104 (T. 2166-2169); FWS-03 (T. 2248-2249); FWS-113 (T. 2569-2571); FWS-73 (T. 3261-3263); dr. Amir Berberkić (T. 3784-3786); FWS-249 (T. 4484-4486).

Ivancica, a da o toj činjenici nije obavijestila ni odbranu ni Pretresno vijeće,⁷⁷⁰ ne zatraživši ni dozvolu za izmjenu Optužnice. U datim okolnostima, Pretresno vijeće ne donosi zaključak u odnosu na Ivancica. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je incident naveden u Optužnici potvrđen.

289. U incidentu **B 40** navodi se da su u nekoliko navrata između 29. aprila i 19. augusta 1992. godine, iza 18:00 sati, Avdu Mehmedspahica pretukla četvorica policajaca koji nisu pripadali KP domu: Zoran Vladicic, Mišo Koprivica, Petko Gašovic i Vojislav Starovic, te drugi nepoznati pojedinci. Nekoliko je svjedoka izjavilo da su vidjeli povrijeđenog Mehmedspahica u KP domu.⁷⁷¹ Nekolicina njih je tvrdila ili priznala da je moguće da su te povrede nanesene prije nego što je doveden u KP dom.⁷⁷² U datim okolnostima, Pretresno vijeće se nije uvjeralo da su dokazi da je možda premlacivan i za vrijeme boravka u KP domu,⁷⁷³ a još manje način i vrijeme premlaćivanja navedeno u Prilogu, dovoljni da bi se izveo zaključak da je ovaj incident potvrđen.

290. U incidentu **B 41** navodi se da su jedne noći između 13. juna i 30. juna 1992. godine, u prizemlju upravne zgrade, Azima Mesbura pretukli neimenovani stražari KP doma i/ili vojnici koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Mesbur izveden iz svoje sobe određenog dana u septembru 1992. godine i više ga niko nije vidio.⁷⁷⁴ Međutim, ne postoje dokazi da je premlaćen bilo tom prilikom, bilo nekom drugom prilikom za vrijeme zatocištva u KP domu.⁷⁷⁵ Prema tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

291. U incidentu **B 43** navodi se da je jednom prilikom u periodu između juna i sredine jula 1992. godine u prizemlju upravne zgrade, nakon rucka ili večere, Mehmet Pašalic premlaćen od strane neimenovanih stražara KP doma i/ili vojnika koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Pašalic odveden do kapije i da ga više niko nije vidio.⁷⁷⁶ Međutim, nema dokaza da je premlaćen i Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

292. U incidentu **B 44** navodi se da je jednog poslijepodneva u ljeto 1992. godine Mensuda Pašovica premlatio stražar KP doma Dragan Zelenovic i drugi nepoznati pojedinci. Pretresno vijeće

⁷⁶⁹ FWS-03 (T. 2250-2252); FWS-182 (T. 1630).

⁷⁷⁰ Završni pretresni podnesak optužbe, Prilog B, str. 22.

⁷⁷¹ FWS-111 (T. 1246); Dževad Lojo (T. 655); FWS-73 (T. 3285); Ekrem Zekovic (T. 3520); FWS-172 (T. 4569-4570).

⁷⁷² FWS-111 (T. 1246); FWS-73 (T. 3285); FWS-172 (T. 4569).

⁷⁷³ *Vidi* FWS-111 (T. 1246); FWS-86 (T. 1515); FWS-216 (T. 3520); FWS-73 (T. 3285).

⁷⁷⁴ FWS-111 (T. 1243); Dževad Lojo (T. 656); FWS-113 (T. 2594); Ekrem Zekovic (T. 3524); FWS-250 (T. 5040-5042).

⁷⁷⁵ FWS-85 je pomenuo da je Mesbur možda bio premlaćen prije nego što je doveden u KP dom (T. 656).

⁷⁷⁶ FWS-03 (T. 2252-2253, 2258-2260); dr. Amir Berberkic (T. 3808); FWS-69 (T. 4124-4125); FWS-172 (T. 4561).

se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Pašović u određenom momentu tokom ljeta 1992. godine odveden i da ga više niko nije vidio,⁷⁷⁷ ali nema dokaza da je tada ili u neko drugo vrijeme bio premlacen.

293. U incidentu **B 45** navodi se da je otprilike između juna i sredine jula 1992. godine u prizemlju upravne zgrade, nakon rucka ili večere, Hidajet Rikalo premlacen od strane neimenovanih stražara KP doma i/ili vojnika koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Svjedok Berberkic je izjavio da je poznavao trojicu rodaka po prezimenu Rikalo: Huseina, Zaima i Hidajeta ili "Hidu".⁷⁷⁸ Berberkic je takode izjavio da su njih trojica odvedeni na slican način u istom vremenskom periodu, da su premlaceni i da se više nisu vratili.⁷⁷⁹ Berberkic je jasno raspoznao glasove Huseina i Zaima, koje je dobro poznavao, dok su ih tukli u upravnoj zgradi.⁷⁸⁰ Premda Berberkic nije prepoznao Hidajetov glas, kojeg nije toliko dobro poznavao, Pretresno vijeće je na osnovu okolnosti u kojima je Hidajet Rikalo odveden uvjereno da je on takode bio premlacen. Pretresno vijeće se uvjerilo da je to jedini razumni zaključak koji se može izvesti i da je ovaj incident potvrđen. Optužba nije dokazala postojanje nekog zabranjenog cilja u odnosu na ovaj incident, te stoga nije utvrđeno krivično djelo mučenja nije. Uprkos tome, Pretresno vijeće se uvjerilo da postupci prema Hidajetu Rikalu jesu nehumana djela iz člana 5(i), kao i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta.

294. Incident **B 46** već je razmotren.⁷⁸¹

295. U incidentu **B 47** navodi se da je jedno veće u periodu između 26. juna i 14. jula 1992. godine, u prizemlju upravne zgrade, Necko Rikalo premlacen od strane neimenovanih stražara KP doma i/ili vojnika koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Rikalo izveden otprilike krajem juna ili početkom jula 1992. godine i da se više nije vratio.⁷⁸² Jedan svjedok je pomenuo da je čuo zvukove premlacivanja u periodu – sredinom juna – kad je Rikalo odveden.⁷⁸³ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se ovo svjedočenje odnosi na Rikala, kao ni da je dovoljno da bi se potvrdio incident opisan pod oznakom B 47.

296. Incident **B 48** već je razmotren.⁷⁸⁴

⁷⁷⁷ FWS-138 (T. 2083); FWS-109 (T. 2400-2401); Ekrem Zekovic (T. 3489); Muhamed Lisica (T. 4947).

⁷⁷⁸ Dr. Amir Berberkic (T. 3787).

⁷⁷⁹ Dr. Amir Berberkic (T. 3787-3791). *Vidi i* FWS-73 (T. 3267).

⁷⁸⁰ *Ibid.*

⁷⁸¹ *Vidi* par. 276 ove presude.

⁷⁸² FWS-172 (T. 4559-4561).

⁷⁸³ *Ibid.*

⁷⁸⁴ *Vidi* par. 274 ove presude.

297. Optužba je priznala u svom Završnom pretresnom podnesku da je incident **B 49** isti onaj koji se navodi u paragrafu 5.23 Optužnice.⁷⁸⁵ U incidentu B 49 navodi se da su u nekoliko navrata krajem juna 1992. godine Hajru Šabanovica premlatili u upravnoj zgradi pripadnici vojne policije koji nisu pripadali KP domu, Drakul zvani Zliko, Kmojelac, Miletic i "Pikolo". Stoga nije potrebno da Pretresno vijeće donosi dodatne zaključke u odnosu na incident B 49.⁷⁸⁶

298. U incidentu **B 50** navodi se da je otprilike između 26. juna i 14. jula 1992. godine, u prizemlju upravne zgrade, Haso Selimovic premlacen od strane neimenovanih stražara KP doma i/ili vojnika koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojnu policiju. Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u junu 1992. godine⁷⁸⁷ Selimovic izveden i više se nije vratio.⁷⁸⁸ Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

299. Incident **B 51** već je razmotren.⁷⁸⁹

300. Pretresno vijeće se uvjerilo da je otprilike u augustu ili septembru 1992. godine, kao što je opisano u incidentu **B 52**, Mehmed Sofradžija po nadimku "Meša" odveden u samicu, ispitivan i teško premlacen.⁷⁹⁰ Za vrijeme ispitivanja čuli su se njegovi krici.⁷⁹¹ Kad je vraćen u svoju sobu, cijelo mu je lice bilo natečeno sa vidljivim znacima premlacivanja. U samici je proveo otprilike sedam dana bez jela i pica, pa nije imao drugog izbora nego da pije vlastitu mokracu.⁷⁹² Bio je toliko uplašen da neće da preživi tu muku da je drugom zatocniku dao svoj ručni sat, zamolivši da ga preda njegovom sinu.⁷⁹³ Pretresno vijeće se uvjerilo da su navodi izneseni u B 52 potvrđeni i da su ostvareni svi elementi iz definicije krivičnog djela mucenja iz člana 3 i člana 5(f) Statuta, uključujući zabranjeni cilj dobivanja informacija.

301. U incidentu **B 53** navodi se da je negdje u aprilu 1992. godine, tokom dana, Esada Šoru pretukao Mišo Koprivica, policijski inspektor koji nije pripadao KP domu. FWS-54 je svjedočio da je Koprivica i njega izveo i ispitivao.⁷⁹⁴ FWS-54 je izjavio da se prema njemu, svjedoču, Koprivica korektno odnosio i da ga nije tukao.⁷⁹⁵ FWS-54 je dodao da su mu drugi zatocnici – trojica brace Šoro, Esad, Ševal i Sulejman, kao i Elvedin Cedec – rekli da ih je Koprivica tukao.⁷⁹⁶ Međutim,

⁷⁸⁵ Vidi Završni pretresni podnesak optužbe, str. 27.

⁷⁸⁶ Vidi par. 239-242 ove presude.

⁷⁸⁷ FWS-119 (T. 1955-1956); FWS-03 (T. 2251).

⁷⁸⁸ FWS-119 (T. 1955-1961); FWS-03 (T. 2250-2253); FWS-69 (T. 4119); FWS-250 (T. 5077).

⁷⁸⁹ Vidi par. 280 ove presude.

⁷⁹⁰ FWS-73 (T. 3282); Ekrem Zekovic (T. 3525); dr. Amir Berberkic (T. 3928); FWS-137 (T. 4760).

⁷⁹¹ FWS-73 (T. 3282); FWS-137 (T. 4760, 4800).

⁷⁹² Dr. Amir Berberkic (T. 3930).

⁷⁹³ Dr. Amir Berberkic (T. 3930).

⁷⁹⁴ FWS-54 (T. 751-754).

⁷⁹⁵ *Ibid.*

⁷⁹⁶ FWS-54 (T. 752).

FWS-54 je smatrao da je upitna pouzdanost njihovih izjava.⁷⁹⁷ FWS-109 je svjedocio da je Esad Šoro odveden i da ga više niko nije vidio, ali nema dokaza da je Esad Šoro premlacen tom prigodom koja se navodi.⁷⁹⁸ U datim okolnostima, Pretresno vijeće nije uvjereno da je gore opisani incident potvrđen ovim svjedočenjem iz druge ruke.

302. U incidentu **B 54** navodi se da je otprilike u aprilu 1992. godine, tokom dana, Mišo Koprivica, policijski inspektor koji nije pripadao KP domu, pretukao i Ševala Šoru. Pretresno vijeće ponavlja zaključke koji su izvedeni u odnosu na incident B 53.⁷⁹⁹ Pretresno vijeće se uvjerilo da je Ševal Šoro odveden i da se više nije vratio.⁸⁰⁰ Međutim, nema dokaza da je navedenom prilikom premlacen, a još manje da je to izvršeno u vrijeme, na način ili od strane osobe navedene u Prilogu.⁸⁰¹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

303. U incidentu **B 55** navodi se da je otprilike u aprilu 1992. godine, tokom dana, Mišo Koprivica, policijski inspektor, pretukao i Sulejmana Šoru. Pretresno vijeće ponavlja zaključke koje je donijelo u odnosu na incident B 53,⁸⁰² nisu izneseni drugi dokazi da se sa Sulejmanom Šorom postupalo na način kako je opisano u Optužnici. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

304. U incidentu **B 56** navodi se da su u nekoliko navrata između 29. aprila i 19. augusta 1992. godine, iza 18:00 sati, Habiba Subašica tukla četiri policajca koji nisu pripadali KP domu - Zoran Vladicic, Mišo Koprivica, Petko Gašovic i Vojislav Starovic, te drugi nepoznati pojedinci. Jedan je svjedok posvjedocio da je Subašic bio teško premlacen prije dolaska u KP dom.⁸⁰³ Drugi svjedok je izjavio da je na Subašicevom tijelu vidio znakove premlacivanja i da mu je Subašic rekao da su ga tukli; međutim, nije mu rekao kada i ko ga je tukao.⁸⁰⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

305. Pretresno vijeće se uvjerilo da je postupanje sa svjedokom FWS-159, opisano u incidentu **B 57**, potvrđeno, da su glavni pocinoci postupali sa zabranjenim ciljem dobivanja informacija i da to postupanje jeste mucenje iz člana 3 i člana 5(f) Statuta. Uprkos vidljivim povredama zadobijenim

⁷⁹⁷ FWS-54 (T. 752): "Međutim, kasnije sam od nekih drugih čuo, *sad, koliko se tome može vjerovati ili ne, to je druga stvar*, da ih jeste tukao. Ja to nisam vidio, ali on se stvarno prema meni nije tako odnosio." (naglasak dodan)

⁷⁹⁸ T. 2398-2402.

⁷⁹⁹ *Vidi* par. 301 ove presude; *vidi* i FWS-69 (T. 4085-4086) i FWS-210 (T. 4967, 5009), koji su svjedocili da je Sulejman Šoro u određenom trenutku odveden i da se više nije vratio. Nema dokaza da je tom prilikom i premlacen.

⁸⁰⁰ FWS-111 (T. 1258); FWS-139 (T. 367); FWS-54 (T. 767); FWS-109 (T. 2377-2378, 2395-2396); FWS-71 (T. 2865-2866); Amir Berberkic (T. 3927); FWS-172 (T. 4560-4561); FWS-137 (T. 4750); Muhamed Lisica (T. 4962).

⁸⁰¹ Ali *vidi* par. 339 ove presude o drugom događaju, kada je ubijen.

⁸⁰² *Vidi* par. 301 ove presude; *vidi* i FWS-69 (T. 4085-4086) i FWS-210 (T. 4967 i 5009) koji su svjedocili da je Sulejman Šoro u određenom trenutku odveden i da se više nije vratio. Nema dokaza da je tom prilikom i premlacen.

⁸⁰³ FWS-86 (T. 1517).

⁸⁰⁴ FWS-58 (T. 2700).

prije dolaska u KP dom krajem januara 1993. godine, svjedoka FWS-159 ispitivao je po njegovom dolasku Boro Ivanovic zajedno s nekim po imenu Milorad; prijetili su mu, šamarali ga i uskratili mu ljekarsku njegu.⁸⁰⁵ FWS-159 je potom zaključan u samicu na period od otprilike tri mjeseca, a tokom tog vremena Boro Ivanovic ga je u više navrata ispitivao u vezi sa vojnom aktivnošću.⁸⁰⁶ U tom periodu su ga srpski vojnici i stražari KP doma najmanje deset puta posebno surovo pretukli.⁸⁰⁷ Jedan od stražara, Zoran Matovic, tukao ga je nogama i rukama po bubrezima, kicmi, glavi i oko srca.⁸⁰⁸ Isti ga je stražar tukao nožem i prijetio da će mu izrezati srce.⁸⁰⁹

306. U incidentu **B 58** navodi se da su jedno vece u periodu između maja i augusta 1992. godine, Muniba Vehidu pretukli stražari KP doma Milenko Burilo i Dragomir Obrenovic, te drugi neimenovani pojedinci. Nema dokaza koji bi potkrijepili ovaj navod. Stoga se Pretresno vijeće nije uvjerilo da je ovaj incident potvrđen.

307. I na kraju, incident **B 59** već je razmotren.⁸¹⁰

3. Odgovornost optuženog

308. Optuženi je porekao da je ikada vidio premlacivanja zatocenih ne-Srba u KP domu ili za njih čuo.⁸¹¹ Pretresno vijeće se, međutim, uvjerilo da je optuženi znao da zatocene Muslimane tuku te da ih općenito i inače zlostavljaju na način opisan u paragrafima od 5.4 do 5.29 Optužnice.

309. Prvo, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi vidio kako tuku jednog zatocenika. Mada je priznao da je sreo Ekrema Zekovica nakon što su ovoga teško pretukli, optuženi porice da je vidio kako ga tuku ili da je na njemu vidio bilo kakve tragove ili znakove koji bi ga naveli na zaključak da su Zekovica možda tukli.⁸¹² Pretresno vijeće tu tvrdnju ne prihvata kao vjerodostojnu i odbacuje iskaz optuženog o ovom pitanju. Pretresno vijeće ponavlja da je već prihvatilo kao činjenicu intervenciju optuženog kojom je on prekinuo premlacivanje Zekovica od strane jednog od stražara KP doma.⁸¹³ Taj stražar, Milenko Burilo, nastavio je napadati Zekovica dok ga je optuženi odvodio

⁸⁰⁵ FWS-159 (T. 2442-2454). Nije bilo sugerisano da je osoba po imenu "Milorad" optuženi.

⁸⁰⁶ FWS-159 (T. 2457).

⁸⁰⁷ FWS-159 (T. 2479-2484).

⁸⁰⁸ FWS-159 (T. 2483-2483).

⁸⁰⁹ FWS-159 (T. 2483).

⁸¹⁰ *Vidi* par. 274 ove presude.

⁸¹¹ Optuženi (T. 7677, 8112).

⁸¹² Optuženi (T. 7681-7682, 8121). *Vidi i* iskaz svjedoka odbrane Riste Ivanovica (T. 6152). Pretresno vijeće ne prihvata iskaz ovog svjedoka o ovom pitanju, niti taj iskaz Pretresnom vijeću daje ikakav povod za razumnu sumnju u to da su svjedoci optužbe govorili istinu. *Vidi i* iskaz Ekrema Zekovica (T. 3574-3575).

⁸¹³ *Vidi* par. 228-233 ove presude gdje Pretresno vijeće istice da to premlacivanje u Optužnici nije bilo predmet optužbi. Međutim, iz ostalih dokaza u ovom predmetu Pretresno vijeće legitimno može izvoditi zaključke o pitanjima u vezi sa incidentima koji *jesu* predmet optužbi iz Optužnice.

sa poprišta.⁸¹⁴ U jednom momentu, Burilo je Zekovica bacio u zid, od cega se ovaj onesvijestio.⁸¹⁵ Iskaz optuženog o ovom momentu Pretresnom vijecu ne daje nikakav povod za razumnu sumnju u to da je Zekovic govorio istinu.

310. Drugo, iako je to porekao,⁸¹⁶ optuženom licno jeste bilo receno da zatocene ne-Srbe tuku i zlostavljaju.⁸¹⁷ Svjedok RJ je optuženom rekao da zatocenci cuju buku od premlacivanja iz upravne zgrade.⁸¹⁸ Optuženi je na to samo rekao da on nije ovlašćen za taj dio zgrade.⁸¹⁹ RJ je optuženom rekao i za premlacivanja jednog zatocenika koji je bio retardiran.⁸²⁰ Optuženi je rekao da ce se o tome raspitati.⁸²¹ Pretresno vijeće ne prihvata poricanje optuženog u vezi sa tim pitanjima, niti ono Pretresnom vijecu daje povod za razumnu sumnju u to da su svjedoci optužbe govorili istinu.

311. Treće, u pogledu rasprostranjenosti premlacivanja u KP domu koja su za posljedice imala ocigledne fizicke tragove na zatocenicima, optuženi, uza svo poricanje, nije mogao ne saznati za njih.⁸²² Posljedice zlostavljanja na zatocenicima, teškoće prilikom hodanja koje su neki od njih zbog toga imali, kao i to da su u bolovima, morali su biti ocigledni svakome. Pretresno vijeće napominje da se optuženi na položaju upravnika nalazio 15 mjeseci i da je tokom tog perioda u KP dom dolazio gotovo svakog radnog dana. Za vrijeme boravka u Domu odlazio je u kantinu,⁸²³ zatvorsko dvorište ili na druga mjesta u krugu Doma⁸²⁴ gdje je itekako imao priliku da zapazi u kakvom su fizickom stanju zatoceni ne-Srbi.

⁸¹⁴ Ekrem Zekovic (T. 3569-3570).

⁸¹⁵ Ekrem Zekovic (T. 3569-3570).

⁸¹⁶ Optuženi je izjavio da nikad nije cuo za bilo kakva premlacivanja (T. 7678).

⁸¹⁷ *Vidi* npr. RJ (T. 3860-3867); Ahmet Hadžimusic (T. 1979-1981).

⁸¹⁸ RJ (T. 3860-3864).

⁸¹⁹ RJ (T. 3860-3866).

⁸²⁰ RJ (T. 3865-3866).

⁸²¹ RJ (T. 3865-3866). Ahmet Hadžimusic je u svom iskazu izjavio da je cuo kako dvojica rodaka s prezimenom Cankušić razgovaraju o nestanku sinova jednog od njih, te da je jedan od ove dvojice to prijavio optuženom. Prema iskazu Hadžimusic, Cankušić je optuženog pitao gdje su mu sinovi. Optuženi je odgovorio da su osuđeni i odvedeni na izdržavanje kazne. Kada je Cankušić optuženog upitao zašto su ih tako mnogo tukli, optuženi je premlacivanja pokušao opravdati rekavši da su ih tukli zato da od njih dobiju priznanje. Ovaj iskaz predstavlja dokaz protiv optuženog iz druge ruke te, buduci da nema nikakvih indicija koje bi potvrđivale to što je Hadžimusicu bilo receno, Pretresno vijeće ga ne smatra dovoljno vjerodostojnim da bi na osnovu njega konstatovalo da je optuženi zaista bio informisan o tim cinjenicama: Ahmet Hadžimusic (T. 1979-1981, 2012).

⁸²² Optuženi (T. 7677).

⁸²³ Nekoliko svjedoka je pomenulo da su ga vidjeli u trpezariji ili na putu prema trpezariji. *Vidi* npr. sljedeće iskaze: Rasim Taranin (T. 1706); Ahmet Hadžimusic (T. 1981); FWS-249 (T. 4497-4498); FWS-250 (T. 5056, 5068-5069); FWS-109 (T. 2409-2410); RJ (T. 3892); Ekrem Zekovic (T. 3451); FWS-138 (T. 2096-2097).

⁸²⁴ *Vidi* FWS-139 (T. 381); FWS-111 (T. 1276); FWS-162 (T. 1403); FWS-69 (T. 4130); FWS-172 (T. 4590); FWS-249 (T. 4497-4498). Optuženi je rekao da nije cesto prolazio dvorištem, samo "kad se ukazala potreba" (T. 7660). Nadalje, izjavio je da je "u fabriku namještaja odlazio obicno u vrijeme kada pritvorenici nisu bili u dvorištu" (T. 7677).

312. Opšte poricanje optuženog da je znao bilo što o premlacivanjima Pretresno vijeće ne može da prihvati kao vjerodostojno. Vijeće se uvjerilo da je on morao biti svjestan toga da zlostavljaju zatocnike za brigu o kojima je on bio zadužen, a neke je licno poznao.⁸²⁵ Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je optuženi, budući da je i sâm bio odevicem premlacivanja Zekovica, bio svjestan da je cilj tog premlacivanja bio da se Zekovic *kazni* za neuspjeli pokušaj bijega.⁸²⁶ To je zabranjeni cilj tako da Pretresno vijeće prihvata da je optuženi bio svjestan toga da je Zekovic podvrgnut mucenju. Međutim, kako smo već naznačili, optuženi nije okrivljen da je krivичno odgovoran za mucenje Zekovica.⁸²⁷ Da jeste za to okrivljen, odgovarao bi u svojstvu nadređenog po članu 7(3), zbog toga što stražara KP doma, Burila, nije kaznio za mucenje Zekovica.

313. Pretresno vijeće se, međutim, nije uvjerilo da je optuženi znao da su se druga premlacivanja vršila radi nekog od ciljeva predviđenih u zabrani mucenja, a ne sasvim proizvoljno. Činjenica da je optuženi bio odevicem premlacivanja Zekovica, navodno sa zabranjenim ciljem *kažnjavanja* za neuspjeli pokušaj bijega, nije sama za sebe dovoljna kako bi se zaključilo da je optuženi znao ili da je bilo razloga da zna da su se premlacivanja i inače, a ne samo u ovoj konkretnoj prilici, vršila sa nekim od zabranjenih ciljeva. Pošto je licno vidio da Burilo mucu Zekovica, optuženi je bio dužan da Burila kazni, ali ta izolovana činjenica ga nije obavezivala da taj incident ispita na način kojim bi bio saznao da u KP domu *muce* i druge zatocnike. Optuženi stoga nije odgovoran po osnovu nadređenosti za mucenje za koje tereti Optužnica.

314. Pretresno vijeće se uvjerilo da se svaki incident koji se može smatrati mucenjem po članovima 3 i 5 Statuta automatski može smatrati okrutnim postupanjem po članu 3, kao i drugim nehumanim djelima po članu 5(i), jer krivичno djelo mucenja *de facto* supsumira ta dva niža krivična djela. Svaki zaključak da je u jednoj konkretnoj prilici pocinjeno djelo mucenja stoga implicitno znači da je pocinjeno i djelo okrutnog postupanja i/ili druga nehumana djela. Imajući u vidu većinsku odluku Žalbenog vijeća u presudi u predmetu *Celebici*, Pretresno vijeće je obavezno da izreče dodatne osudujuće presude za ta supsumirana krivična djela. Dodatne osudujuće presude ne povlače dodatne kazne.

315. Što se tiče krivične odgovornosti po osnovi “zajedničkog cilja” prema članu 7(1), nema prihvatljivih dokaza da je optuženi stupio u bilo kakav sporazum o udruženom zločinackom poduhvatu radi pocinjenja premlacivanja i mucenja zatocnika ne-Srba.

⁸²⁵ Vidi npr. sljedeće iskaze: Faik Tafro (optuženi, T. 7611); Ekrem Zekovic (optuženi, T. 7917); Muhamed Lisica (T. 7918); RJ (T. 7929).

⁸²⁶ Optuženom je možda i bilo rečeno da su Cankušiceve sinove tukli kako bi od njih dobili *priznanje*, ali Pretresno vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je on stvarno bio informisan o činjenicama koje je rekao Hadžimusicu.

⁸²⁷ Optuženi se nije teretio niti krivičnom odgovornošću za mucenje Cankušicevih sinova.

316. Što se tice krivice odgovornosti za pomaganje i podržavanje prema članu 7(1), Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi znao za premlaćivanja i da je, ne preduzevši nikakve odgovarajuće mjere koje je kao upravnik bio dužan preduzeti, ohrabrivao ta djela, barem s obzirom na svoje podređene. Pretresno vijeće je stoga uvjerenom da je krivična odgovornost za pomaganje i podržavanje premlaćivanja po članu 7(1) potvrđena. Pretresno vijeće, međutim, smatra da je, imajući u vidu kakve je prirode bilo učešće optuženog, primjereniji osnov krivice odgovornosti za premlaćivanja njegova odgovornost u svojstvu nadređenog po članu 7(3) Statuta. Pošto je stav Pretresnog vijeća da nije primjereno izreci osudujućem presudu po oba osnova odgovornosti za ista djela, izrici se osuda samo po članu 7(3).⁸²⁸

317. Iz dokaza proizlazi da su u premlaćivanju zatocenih ne-Srba u suštini učestvovali dvije kategorije lica: stražari KP doma i ljudi izvana. Što se tice prve kategorije, Pretresno vijeće se uvjerilo da su u premlaćivanjima učestvovali mnogi stražari⁸²⁹ među kojima Dragomir Obrenović,⁸³⁰ Milenko Burilo,⁸³¹ Milenko Elčić,⁸³² Zoran Matović,⁸³³ Vlatko Pljevaljčić,⁸³⁴ Predrag Stefanović,⁸³⁵ Jovo Savić,⁸³⁶ Radovan Vuković,⁸³⁷ Milovan Vuković,⁸³⁸ Milivoj Milić⁸³⁹ i Milenko Elčić.⁸⁴⁰ Ti stražari su prozivali zatocnike iz njihovih soba i odvodili ih u druge prostorije. Zatocnici su znali da će ih ondje tuci, a ponekad su i sâmi učestvovali u premlaćivanju.⁸⁴¹

318. Što se tice postupaka stražara KP doma, optuženi snosi odgovornost kao njihov nadređeni, po članu 7(3) Statuta. U svojstvu upravnika KP doma, optuženi je bio *de jure* nadređen stražarima⁸⁴² i iz gorenavedenih razloga je znao da su oni umiješani u premlaćivanje zatocenih ne-Srba. Optuženi nije samo lično vidio kako jedan od njegovih podređenih tuče zatocnika,⁸⁴³ nego je i čuo o takvim incidentima, tako da je moralo biti jasno da u tome učestvuju i neki drugi jer su stražari bili u direktnom kontaktu sa zatocnicima i nadzirali ih. Pretresno vijeće smatra da optuženi

⁸²⁸ Vidi par. 173 ove presude.

⁸²⁹ Vidi naročito sljedeće iskaze: FWS-54 (T. 761-762); FWS-66 (T. 1096, 1135-1137); FWS-215 (T. 891-893); FWS-139 (T. 399-412); FWS-182 (T. 1650-1652); FWS-138 (T. 2111-2120); FWS-104 (T. 2179); FWS-109 (T. 2362); RJ (T. 3881-3889). Vidi par. 189 i dalje ove presude.

⁸³⁰ Dragomir Obrenović, red. br. 46 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³¹ Milenko Burilo, red. br. 56 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³² Milenko Elčić, red. br. 34 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³³ Zoran Matović, red. br. 48 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁴ Vlatko Pljevaljčić, red. br. 35 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁵ Predrag Stefanović, red. br. 22 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁶ Jovo Savić, red. br. 55 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁷ Radovan Vuković, red. br. 52 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁸ Milovan Vuković, red. br. 45 u dokaznom predmetu P 3.

⁸³⁹ Milivoj Milić, red. br. 23 u dokaznom predmetu P 3.

⁸⁴⁰ Milenko Elčić, red. br. 34 u dokaznom predmetu P 3.

⁸⁴¹ Vidi par. 273 ove presude.

⁸⁴² Vidi par. 96-107 ove presude.

kao upravnik nije ispunio svoju dužnost da preduzme potrebne i realno moguće mjere da takva djela spriječi ili da kazni glavne pocinioce, a iz sljedećih razloga:

- (i) Nije pokrenuo istrage o navodima da se vrše premlaćivanja, a njima bi neminovno bio utvrdio ko su lica odgovorna za mnoga od tih premlaćivanja (uključujući i lica van KP doma).
- (ii) Nije preduzeo nikakve odgovarajuće mjere kojima bi obustavio premlaćivanje i zlostavljanje zatocenika od strane stražara, a kao upravnik i pretpostavljeni stražarima, imao je dužnost da to učini. Štaviše, optuženi stražarima nije niti naredio da prestanu tuci zatocenike, niti je preduzeo odgovarajuće mjere koje bi licima koja nisu pripadala KP domu onemogućile da zlostavljaju zatocenike.
- (iii) Sa svojim podređenima nije razgovarao o zlostavljanju zatocenika.
- (iv) Nije kaznio stražare koji bi, da je sproveo istragu, bili identifikovani kao lica odgovorna za premlaćivanja, niti je preduzeo išta da se oni kazne.
- (v) Njihove zloupotrebe nije prijavio višim organima.

319. Što se tiče druge kategorije glavnih pocinilaca, odnosno pojedinaca, vojnika, policajaca i drugih lica koja nisu bila stražari pod direktnom komandom optuženog, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da bi se optuženi trebao smatrati odgovornim za *njihove* postupke. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je pokazano da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad njima, što je uslov za njegovo podlijevanje krivičnoj odgovornosti po osnovu nadređenosti po članu 7(3). Pretresno vijeće se nije uvjerilo niti u to da optuženi snosi individualnu odgovornost po članu 7(1) za pomaganje i podržavanje *njihovih* krivičnih djela jer nije potvrđeno van razumne sumnje da je on zaista *znao* da u tim premlaćivanjima učestvuju ti pojedinci, za razliku od stražara KP doma.⁸⁴⁴ Bilo je dovoljno indicija koje su ga mogle upozoriti da se vrše premlaćivanja i da su u njih *možda* umiješana lica izvana, čime bi on postao obavezan da svar istraži, ali, bez dokaza da je on stvarno *znao*, a ne samo sumnjao da oni u tome učestvuju, to nije dovoljno da bi se smatrao odgovornim za pomaganje i podržavanje lica koja nisu bila stražari.⁸⁴⁵ Optužba nije potvrdila nijedan drugi osnov po kojem bi se moglo reći da je optuženi, ako je znao da u premlaćivanju zatocenika učestvuju lica izvana, ta lica pomagao i podržavao. Međutim, u skladu sa zaključcima iz paragrafa 318. ove presude,

⁸⁴³ Vidi par. 231-233 ove presude gdje se razmatra premlaćivanje Ekrema Zekovica. Vidi par. 254-255, gdje se razmatra premlaćivanje Salka Mandže za koje ostaje nejasno da li je optuženi vidio samo premlaćivanje ili je naišao u trenutku netom nakon završetka premlaćivanja.

⁸⁴⁴ Optuženi je izjavio da je znao da u KP dom dolaze lica izvana radi ispitivanja zatocenika: optuženi, T. 7662.

optuženi je krivice odgovoran kao nadređeni, po članu 7(3), za djela stražara KP doma (a) koji su licima izvana dozvoljavali da dolaze u KP dom radi učestvovanja u zlostavljanju zatocnika i tako ove (u najmanju ruku) pomagali i podržavali u tom zlostavljanju, te (b) koji su zajedno sa tim licima izvana učestvovali u tom zlostavljanju.

320. Ukratko, Pretresno vijeće se uvjerilo da je optuženi kriv po članu 7(3) Statuta za krivično djelo nehumanih djela iz člana 5(1) i krivično djelo okrutnog postupanja iz člana 3 Statuta (tačka 5 odnosno 7 Optužnice), a na osnovu incidenata iz paragrafa 5.9, 5.15, 5.16, 5.18, 5.20, 5.21 (u vezi sa svjedocima FWS-110, FWS-144, Muhamedom Lisicom te još nekoliko neimenovanih zatocnika), 5.27 (u vezi sa Salemom Bicom),⁸⁴⁶ 5.29 (u vezi sa Džemalom Vahidom, Enesom Uzunovicem i Elvedinom Cedecem) Optužnice,⁸⁴⁷ te na osnovi incidenata A 2, A 7, A 10, A 12, B 15, B 17, B 18, B 19, B 20, B 21, B 25, B 26, B 28, B 30, B 33, B 34, B 37, B 45, B 46, B 48, B 51 i B 59, navedenih u prilogima Optužnice. Osim toga, niže navedeni incidenti za koje je zaključeno da predstavljaju mučenje faktički se, u svjetlu prethodno recenog,⁸⁴⁸ mogu smatrati nehumanim djelima iz člana 5(i) Statuta, te okrutnim postupanjem iz člana 3 Statuta, tako da se optuženi proglašava krivim po članu 7(3) za incidente za koje je okrivljen u tačkama 5 i 7 Optužnice, opisane u paragrafima 5.21 (u vezi sa svjedokom FWS-73), 5.23, 5.27 (u vezi sa Nurkom Nisicem i Zulfom Veizom),⁸⁴⁹ 5.28 i 5.29 (u vezi sa Azizom Šahinovicem), te za incidente B 4, B 14,⁸⁵⁰ B 22, B 31, B 52 i B 57 navedene u prilogima Optužnice.

D. Ubistvo

321. Optuženi je okrivljen za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja, kažnjivo po članu 3 Statuta Međunarodnog suda, i sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija, te za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti, po članu 5(a) Statuta.⁸⁵¹

1. Pravo

322. Opšti uslovi iz članova 3 i 5 Statuta su ispunjeni.⁸⁵²

⁸⁴⁵ *Vidi*, npr. Ekrem Zekovic (T. 3450) i RJ (T. 3862, 3865-3866).

⁸⁴⁶ Konstatuje se da je optuženi odgovoran samo za djela svojih podređenih, a ne za djela koja su počinila lica nad kojima on nije imao nikakvu efektivnu kontrolu.

⁸⁴⁷ Što se tiče ovog incidenta, konstatuje se da je optuženi odgovoran samo za djela svojih podređenih, a ne za djela koja su počinila lica nad kojima on nije imao nikakvu efektivnu kontrolu.

⁸⁴⁸ *Vidi* par. 181, 313 ove presude.

⁸⁴⁹ Konstatuje se da je optuženi odgovoran samo za djela svojih podređenih, a ne za djela koja su počinila lica nad kojima on nije imao nikakvu efektivnu kontrolu.

⁸⁵⁰ Što se tiče ovog incidenta, konstatuje se da je optuženi odgovoran za to što nije osigurao da njegovi podređeni onemoguće da lica izvana ulaze u KP dom i tuku zatocnike. Međutim, on nije odgovoran za sama premlaćivanja koja su vršila ta lica izvana koja nisu bila njegovi podređeni.

⁸⁵¹ Tačka 8 i tačka 10.

323. Jurisprudencija Međunarodnog suda jasno pokazuje da su elementi krivičnog djela ubistva isti i po članu 3 i po članu 5 Statuta.⁸⁵³ Ti elementi formulisani su donekle različito, ali sitne varijacije u izrazu ne mijenjaju bitne elemente ovog krivičnog djela.

324. Osnovni uslovi za krivično djelo ubistva jesu:

1. Žrtva imenovana u optužnici je mrtva.
2. Smrt žrtve uzrokovana je radnjom ili propustom optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje ili propuste optuženi snosi krivičnu odgovornost.
3. Radnja ili propust optuženog, odnosno osobe ili osoba za čije radnje ili propuste on snosi krivičnu odgovornost, počinjeni su s namjerom:
 - (a) lišavanja života, ili
 - (b) nanošenja teške tjelesne povrede, ili
 - (c) nanošenja teške ozljede sa razumno mogućim znanjem o tome da će takav čin ili propust vjerovatno uzrokovati smrt.⁸⁵⁴

325. Nužno je, s obzirom na mjerodavno pravo, imati u vidu dva posebna problema koja se u ovom predmetu pojavljuju. Prvi problem tice se činjenice da tužilac, mada je naveo da su žrtve iz Priloga C ubijene u KP domu, nije mogao da Pretresnom vijeću predoci direktne dokaze njihove smrti, na primjer rezultate identifikacije njihovih tijela. Drugi problem je smrt jednog pojedinca putem samoubistva.⁸⁵⁵

326. Prvi problem prilično je lako riješiti. Za dokazivanje van razumne sumnje da je neka osoba ubijena nije neophodan dokaz da je pronađeno mrtvo tijelo te osobe. Odbrana to nije osporila. Sasvim opravdano, ona je prihvatila da se zaključak da je žrtva činjenično mrtva može indirektno

⁸⁵² Vidi par. 51-64 ove presude.

⁸⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 236.

⁸⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 236; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 439. U mnogim odlukama ovog suda i MKSR-a usvojena je definicija ubistva koja se poziva samo na jedno ili dva od ovih alternativnih stanja svijesti. Relevantna stanja svijesti ipak su izražena na način kao ovdje, ponekad različitim formulacijama, ali sa istim smislom, u sljedećim dokumentima: Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 589; Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 425, 434-435, 439; Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 150-151; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 80; Prvostepena presuda u predmetu *Jelić*, par. 35; Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 215; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 153, 181.

⁸⁵⁵ Juso Džamalija, naveden u Prilogu C kao žrtva pod rednim brojem 6 (dokazni predmet P 55).

logički izvesti iz ukupnih dokaza predocenih Pretresnom vijeću.⁸⁵⁶ Traži se samo da ti dokazi potvrđuju da je jedini razumni logički zaključak koji se može izvesti na osnovu dokaza to da je žrtva mrtva zbog nečega što se dogodilo u KP domu.

327. Dokazi koje je tužilac predocio kako bi indirektnim putem dokazao da je smrt žrtava bila posljedica tih okolnosti uključuje činjenice kao što su na primjer: dokaz incidenta maltretiranja određenog pojedinca, dosljednost maltretiranja i nestanaka drugih pojedinaca zatocenih u KP domu, opštu atmosferu bezakonja u KP domu u kojem su te radnje pocinjene, duljinu vremena proteklog od nestanka osobe, te činjenicu da između te osobe i osoba za koje bi se očekivalo da će im se ona javiti, npr. članova porodice, nije bilo nikakvog kontakta.⁸⁵⁷ Posmatrajuci dokaze u cjelini, Pretresno vijeće se u suštini mora uvjeriti da je jedini razumni logički zaključak na osnovu tih dokaza to da je dotična osoba mrtva zbog toga što se dogodilo u KP domu.⁸⁵⁸

328. Drugi problem koji Pretresno vijeće treba da riješi tice se smrti jedne osobe koja je navodno pocinila samoubistvo objesivši se u samici nakon strahovitog premlaćivanja. Tužilac optuženog tereti za ubistvo te osobe. Radnje i propusti za koje tužilac navodi da su uzrokovali samoubistvo žrtve jesu premlaćivanje, uskracivanje medicinske pomoći nakon toga i zatvaranje žrtve u samicu. Tužilac je nastojao da dokaže da je nastala situacija bila takva da su optuženi, odnosno oni za čije postupke on snosi krivicnu odgovornost, realno mogli predvidjeti da će žrtva izvršiti samoubistvo.

329. Ključna pitanja su uzročnost i namjera. Potrebno je da je samoubistvo žrtve bilo uzrokovano predmetnom radnjom ili propustom optuženog, odnosno onih za čije radnje ili propuste optuženi

⁸⁵⁶ T. 1158-1159. Odbrana je prihvatila da nema razloga dovoditi u pitanje činjenicu da su osobe navedene u spisku u Prilogu C činjenično mrtve. Odbrana osporava okolnosti njihove smrti i navodnu umiješanost optuženog.

⁸⁵⁷ U prilog ovom pristupu govori jurisprudencija Evropskog suda, Interamerickog suda /Inter-American Court/ te nacionalni pravni sistemi. *Vidi* npr. predmete *Godinez Cruz v. Honduras*, Presuda od 20. januara 1989. (Interamericki sud za ljudska prava) (Ser. C no. 5) (1989), par. 155; *Cakici protiv Turske*, Presuda od 8. jula 1999. predviđena za objavljivanje u ECHR 1999. Što se tice primjera iz nacionalnih pravnih sistema *vidi* npr. predmete *People v Bolinski*, 1. april 1968., 260 Cal.App.2d 705, 714-715, 67 Cal. Rprt. 347, 353; *State of Kansas v Pyle*, Supreme Court of Kansas, 1. mart 1975., 216 Kan. 423; 532 P.2d 1309; *People of the State of New York v Lipsky*, Court of Appeals of New York, 8. novembar 1982., 57 N.Y.2d 560, 443 N.E.2d 925; 457 N.Y.S.2d 451 (u ovom predmetu upravo se napušta ranija pravna praksa koja je zahtijevala da se predoci leš žrtve); *Epperly v Commonwealth of Virginia*, Supreme Court of Virginia, 9. septembar 1982., 224 Va. 214; 294 S.E.2d 882; *Stocking v The State*, 21. decembar 1855., 7 Ind. 259, 263; *Commonwealth v Burns*, Supreme Court of Pennsylvania, 21. januar 1963., 409 Pa. 619, 630; 187 A.2d 552; *Commonwealth v Lettrich*, 22. mart 1943., 346 Pa. 497, 502-503, 31 A.2d 155; *Commonwealth v Homeyer*, 13. februar 1953., 373 Pa. 150, 156-157, 94 A.2d 743; *People v Ray Cullen*, Supreme Court of California, 27. juli, 1951., 37 Cal. 2d 614, 613, 234 P.2d 1, 15-16; *People v Scott*, Court of Appeal of California, Second Appellate District, Division Three, 21. decembar 1959., 176 Cal. App. 2d 458 1 Cal. Rprt. 600; *People v Clark*, Court of Appeal of California, Second Appellate District, Decision one, 8. januar 1925., 70 Cal. App. 531 233 P.980; *Regina v Onufrejczyk*, Court of Criminal Appeal [1955.] 1 QB 388; 1 All ER 247; 2 WLR 273; 39 CR App Rep 1; *Chamberlain v The Queen* (1984) 51 A.L.R. 225; *Regina v Horry* [1952.] N.Z.L.R. 111, 122; *Regina v Flynn*, 111 C.C.C. (3d) 521; *Wessensteiner v The Queen* (1993) 178 CLR 217; *Pfenning v The Queen* (1955) 182 CLR 461.

⁸⁵⁸ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Presuda o navodima protiv prethodnog pravnog zastupnika Milana Vujina, predmet br. IT-94-1-A-R77, 31. januar 2000., par. 91; Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 458.

snosi krivicnu odgovornost, i da su optuženi, odnosno oni za cije radnje ili propuste on snosi krivicnu odgovornost, tom radnjom ili propustom namjeravali uzrokovati samoubistvo žrtve, odnosno znali da je samoubistvo žrtve vjerovatna i predvidiva posljedica te radnje ili propusta. Optuženi može podlijegati krivicnoj odgovornosti samo ako su žrtvu na cin koji je rezultirao njenom smrću navele radnje ili propusti za koje on snosi krivicnu odgovornost, te ako je to samoubistvo bilo ili namjeravano, ili takav cin da ga je razumna osoba mogla predvidjeti kao posljedicu postupaka optuženog, odnosno onih za cije postupke on snosi krivicnu odgovornost.

2. Zaključci: ubijeni iz Priloga C

330. Pretresno vijeće se van razumne sumnje uvjerilo da su sve osobe navedene u Prilogu C Optužnice osim triju ubijene u KP domu. Pretresno vijeće se uvjerilo da se te osobe uklapaju u obrazac događaja u KP domu tokom juna i jula 1992.⁸⁵⁹ i da je jedino razumno objašnjenje nestanka tih osoba od tog trenutka njihova smrt, uslijed radnji ili propusta pocinjenih s odgovarajucim stanjem svijesti u KP domu.

331. Tužilac u Optužnici navodi da su se te smrti dogodile u periodu od juna do augusta 1992. godine.⁸⁶⁰ U svojem završnom pretresnom podnesku, tužilac navodi da su se smrti dogodile između 12. juna 1992. i 28. juna 1992. godine.⁸⁶¹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da su se te smrti dogodile unutar tog preciznije navedenog i kraćeg vremenskog perioda. Samo je jedan svjedok naveo tačno taj period, a tokom svog svjedočenja priznao je da ne može da bude siguran da su ti datumi tačni, iako jeste bio siguran da su se smrti dogodile približno u tom periodu.⁸⁶² Više svjedoka je Vidovdan, tj. 28. juni 1992., naveo kao datum oko kojeg se dogodio posljednji cin ubijanja.⁸⁶³ Pretresno vijeće se uvjerilo da je vjerovatno da su se mnoge smrti dogodile upravo u drugoj polovini juna 1992. godine. Međutim, uzevši u obzir sve predocene dokaze, Vijeće se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da su se smrti događale samo u tom vremenskom periodu. U skladu s

⁸⁵⁹ FWS-71 (T. 2828-2868, 2829 2869-2873, 2925, 2972); FWS-69 (T. 4112); FWS-172 (T. 4559-4560); dr. Amir Berberkic (T. 3787-3794, 3800-3812); Ahmet Hadžimusic (T. 1953); Dževad S. Lojo (T. 2575-2587); FWS-111 (T. 1235-1259); FWS-215 (T. 885, 900); FWS-109 (T. 2377); FWS-54 (T. 758, 766-769, 772); FWS-73 (T. 3400); FWS-142 (T. 1824); FWS-172 (T. 4459); FWS-162 (T. 1387); RJ (T. 3860-3869); FWS-3(T. 2250-2254); Safet Avdic (T. 483-484). FWS-86 (T. 1519-1521); FWS-182 (T. 1622); FWS-138 (T. 2609); FWS-144 (T. 2301-2303); Muhamed Lisica (T. 4946); FWS-198 (T. 1011-1023); FWS-139 (T. 352, 368); FWS-66 (T. 1099); FWS-137 (T. 4746); FWS-104 (T. 2182); Dževad Lojo (T. 650); FWS-250 (T. 5048).

⁸⁶⁰ Optužnica, par. 5.32.

⁸⁶¹ Završni pretresni podnesak, par. 118, fusn. 401. U par. 122 Završnog pretresnog podneska tužilac navodi da drugi dokazi ukazuju na mnoga slucajeva ubijanja od maja 1992. nadalje. Jedini dokaz u potporu toj tvrdnji je par. 5.32 Optužnice.

⁸⁶² FWS-71 (T.2828-2868, 2925, 2972).

⁸⁶³ Dževad S. Lojo (T. 2574); FWS-109 (T. 2377); dr. Amir Berberkic (T. 3787); FWS-69 (T. 4112, 4124); FWS-172 (T. 4559); FWS-71 (T. 2828); FWS-142 (T. 1824); Ahmet Hadžimusic (T. 1953); FWS-54 (T. 767).

tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da je potvrđeno samo to da se ubijanje odvijalo približno u junu i julu 1992. godine.

332. Predoceni su dokazi da je optuženi, pocevši od 24. juna 1992., oko sedam dana bio odsutan iz KP doma. U to vrijeme on je bio u Beogradu jer mu je sin bio ranjen i u tom casu se borio za svoj život.⁸⁶⁴ Optuženi je predocio više dokumenata u prilog svjedocenju svjedoka da je u tom periodu bio odsutan.⁸⁶⁵ Među dokumentima koje je predocio optuženi nalazi se i dokument kojim mu se odobrava službeno putovanje u Beograd 24. juna 1992. na neodređeno vrijeme,⁸⁶⁶ a dokument datiran dva mjeseca kasnije odnosi se na naknadu troškova tog putovanja optuženom.⁸⁶⁷ Iako nije osporio autenticnost tih dokumenata, tužilac tvrdi da oni nisu dokaz da je optuženi u Beograd otputovao zaista tada. On tvrdi da se dokument u vezi s naknadom troškova odnosi na jedno kasnije putovanje optuženog. U prilog tom argumentu, optužba se poziva na cinjenicu da su službenici KP doma bili dužni da svoje zahtjeve za naknadu putnih troškova obracunaju u roku od tri dana nakon obavljenog putovanja.⁸⁶⁸ Jedan od svjedoka odbrane koji je radio u KP domu posvjedocio je, međutim, da se naknada odnosila na putovanje optuženog od 24. juna 1992., a da optuženom nije bila isplacena ranije zato što KP dom za to nije imao sredstava, odnosno zato što optuženi to nije zatražio ranije. U tom iskazu je receno da se dokument na koji se poziva tužilac odnosi samo na dio naknade na koju je optuženi imao pravo, a da su optuženom dvije trecine naknade putnih troškova u stvari isplacene 24. juna 1992.godine.⁸⁶⁹ Pretresno vijeće prihvata da dokazi koje je izveo optuženi stvaraju razumnu sumnju u to da li se optuženi nalazio u KP domu od 24. juna 1992., a tužilac tu sumnju nije uspio da eliminiše.⁸⁷⁰ Pretresno vijeće je stoga uvjeren da se, u toku perioda u kojem su se dogodila premlacivanja, a zatim i ubijanja, optuženi u KP domu nalazio samo do 24. juna 1992., te da se u KP dom vratio oko 2. ili 3. jula 1992. godine.

333. Obrazac koji može da se rekonstruiše na osnovu dokaza jeste sljedeci: tokom juna i jula 1992., stražari u KP domu ulazili su nakon prozivke u prostorije u kojima su se nalazili zatocenci⁸⁷¹ i sa spiska prozivali imena pojedinaca koje ce odvesti na ispitivanje.⁸⁷² Spisak sa kojeg

⁸⁶⁴ Dokazni predmet P 43, Božo Drakul (T. 7220-7227); Milenko Dundjer (T. 5379); dokazni predmet 92-1 –A, dokazni predmet D 90-1-A.

⁸⁶⁵ Tužilac je tvrdio da dokazni predmet D 92A potvrđuje samo to da je optuženom odobreno da 24. juna 1992. godine otputuje u Beograd na neodređeno vrijeme. Dokazni predmet D 92-1-A takode ne potvrđuje da je optuženi upravo tog dana otputovao u Beograd. U tom dokumentu navodi se odobrenje putovanja br. 55/92, dok se kao broj odobrenja službenog puta u dokaznom predmetu D 92A navodi 37/92.

⁸⁶⁶ Dokazni predmet D 92A.

⁸⁶⁷ Dokazni predmet D 92-1-A.

⁸⁶⁸ Dokazni predmet D 93A.

⁸⁶⁹ Drakul Božo (T. 7224).

⁸⁷⁰ Desanka Bogdanovic (T. 7103-7105, 7009-7021); Svetozar Bogdanovic (T. 7064-7068, 7088).

⁸⁷¹ FWS-109 (T. 2377-2378); FWS-172 (T. 4631, 4559, 4565); FWS-250 (T. 5094); FWS-137 (T. 4746); FWS-111 (T. 1248); FWS-85 (T. 648); FWS-86 (T. 1519); Rasim Taranin (T. 1724); FWS-119 (T. 1955); FWS-144 (T. 2301); RJ (T. 3860); FWS-03 (T. 2251); FWS-182 (T. 1622); FWS-162 (T. 1384); Ekrem Zekovic (T. 3476); FWS-69 (T.

su se imena prozivala stražar na ulazu u upravnu zgradu dao je stražaru u dvorištu KP doma.⁸⁷³ Prozване bi iz njihovih prostorija doveli do gvozdene kapije kod ulaza u upravnu zgradu i postrojili ih ispred upravne zgrade.⁸⁷⁴ Onda bi ih jednog po jednog ili u manjim grupama pozivali u prizemlje te zgrade.⁸⁷⁵ Odveli bi ih u jednu od prostorija sa lijeve ili desne strane stepeništa, ili u prostoriju oznacenu sa "Tel" u dokaznom predmetu P 6, koja se nalazila u lijevom krilu upravne zgrade, ili u prostoriju do nje. Tamo su ih cesto tukli.⁸⁷⁶ Premlacivanja su znala trajati do kasne večeri, a ostali zatocenci u KP domu mogli su da cuju zvuke udaraca i jauke žrtava.⁸⁷⁷ Neki svjedoci su prepoznali koga tuku po jaucima ili preklinjanju žrtve, a i po pitanjima koja su žrtvi za vrijeme premlacivanja postavljali.⁸⁷⁸ Osim toga, neki svjedoci su kroz prozor prostorije u kojoj su bili zatoceni mogli vidjeti dio premlacivanja jedne ili više žrtava. Ti svjedoci su među glavnim pociniocima premlacivanja prepoznali neke od stražara u KP domu.⁸⁷⁹

334. Kad bi je prestali tuci, žrtvu bi ponekad odveli u samicu.⁸⁸⁰ U drugim slucajevima ponekad bi se cuo hitac iz pištolja,⁸⁸¹ nakon cega bi se culo kako vozilo sa neispravnom ispušnom cijevi

4110). Mada je vecina svjedoka navela da su se premlacivanja odvijala uvece, nekoliko svjedoka je tvrdilo da su pocinjala poslijepodne i nastavljala se do kasno uvece: FWS-66 (T. 1096); dr. Amir Berberkic (T. 3811).

⁸⁷² FWS-71 (T. 2829, 2862-2866, 2868-2883); FWS-66 (T. 766); FWS-172 (T. 4559-4560, 4564-4566); FWS-73 (T. 3260-3271); FWS-54 (T. 753, 758-762, 766); FWS-104 (T. 2183-2184); Muhamed Lisica (T. 4960-4961); FWS-137 (T. 3267, 4746); FWS-215 (T. 894, 906); FWS-111 (T. 1237); FWS-66 (T. 1093-1111); FWS-73 (T. 3272-3273); FWS-86 (T. 1517-1520); Dževad S. Lojo (T. 2574-2575); FWS-66 (T. 1093); FWS-69 (T. 1097); FWS-137 (T. 4746); Safet Avdic (T. 483-486); FWS-109 (T. 2378); dr. Amir Berberkic (T. 3787, 3968-3969); FWS-144 (T. 2301); Dževad Lojo (T. 639). Pretresno vijeće ne pridaje nikakvu težinu izjavi Muhameda Lisice (dokazni predmet P 318/A) u kojoj se navodi da je optuženi bio umiješan u pripremanje spiskova (T. 4910-4913); Ekrem Zekovic (T. 3475).

⁸⁷³ Više svjedoka je u svojim iskazima potvrdilo da je spiskove pripremala uprava KP doma: FWS-73 (T. 3329-3331); FWS-182 (T. 1623); Safet Avdic (T. 484); Dževad S. Lojo (T. 2575). Pretresno vijeće to ne tumaci na način da se pritom podrazumijeva učešće optuženog.

⁸⁷⁴ Dževad S. Lojo (T. 2575); FWS-66 (T. 1093-1095); FWS-144 (T. 2301-2302); FWS-109 (T. 2380); FWS-71 (T. 2837); Ahmet Hadžimusic (T. 1956); FWS-54 (T. 758-773); FWS-162 (T. 1384-1387).

⁸⁷⁵ FWS-71 (T. 2837, 2865, 2875, 2886); FWS-172 (T. 4572); FWS-66 (T. 1093-1095); Safet Avdic (T. 488).

⁸⁷⁶ FWS-54 (T. 756-761); FWS-73 (T. 3259-3260); FWS-71 (T. 2841, 2852-2853); dr. Amir Berberkic (T. 3773-3775); FWS-86 (T. 1519-1520); FWS-198 (T. 1012-1013); Safet Avdic (T. 491-492); FWS-182 (T. 1683); FWS-119 (T. 2005-2006); FWS-138 (T. 2087-2088); FWS-109 (T. 2360); Ekrem Zekovic (T. 3475); RJ (T. 3887); FWS-69 (T. 4084); FWS-58 (T. 2693).

⁸⁷⁷ FWS-69 (T. 4110, 4125); FWS-172 (T. 4559-4560); RJ (T. 3860); Ekrem Zekovic (T. 3475, 3477-3479, 3481-3482); FWS-86 (T. 1526); Rasim Taranin (T. 1724-1725); FWS-109 (T. 2378); FWS-144 (T. 2302); FWS-71 (T. 2837); Dževad Lojo (T. 650); FWS-215 (T. 886, 896); Safet Avdic (T. 489-493); FWS-198 (T. 1012-1013); FWS-66 (T. 1095).

⁸⁷⁸ Ahmet Hadžimusic (T. 1957); Dževad Lojo (T. 640-642); FWS-66 (T. 1097-1098); dr. Amir Berberkic (T. 3789, 3792); FWS-71 (T. 2839-2840); Muhamed Lisica (T. 4956-4957); FWS-73 (T. 3264-3266); FWS-86 (T. 1623-1624); FWS-142 (T. 1824); FWS-104 (T. 2176-2178); FWS-03 (T. 2254); FWS-71 (T. 2839-2840); FWS-250 (T. 5049); FWS-162 (T. 1387-1388); FWS-69 (T. 4111); Ekrem Zekovic (T. 3479-3487).

⁸⁷⁹ FWS-71 (T. 2841-2854); FWS-54 (T. 758-765,803); FWS-66 (T. 1096); dr. Amir Berberkic (T. 3968-3969).

⁸⁸⁰ FWS-69 (T. 4087-4088); Muhamed Lisica (T. 4963).

⁸⁸¹ FWS-78 (transkript uvršten iz postupka protiv Kunarca T. 2139); FWS-71 (T. 4654-4565); FWS-69 (T. 4125, 4191-4192); FWS-109 (T. 2379-2380); FWS-66 (T. 1100-1101); Muhamed Lisica (T. 4950); Ekrem Zekovic (T. 3481, 3482, 3487); dr. Amir Berberic (T. 3811); FWS-73 (T. 3254); FWS-58 (T. 2693-2699); FWS-182 (T. 1635-1636); FWS-142 (T. 1824); FWS-109 (T. 2379-2383); Dževad Lojo (T. 641-642, 651-652); FWS-54 (T. 758-762); FWS-198 (T. 1018); FWS-172 (T. 4564); FWS-71 (T. 2837-2838, 2866, 2883, 2886).

kreće iz KP doma.⁸⁸² Vozilo je identifikovano kao “Zastava Kedi”, a pripadalo je voznom parku KP doma.⁸⁸³ Moglo se čuti kada “Zastava Kedi” kreće ispred KP doma. Svjedok je po bljesku farova na konstrukciji mosta mogao da prati kako se automobil kreće preko mosta na Drini i zaustavlja negdje pri njegovom kraju.⁸⁸⁴ Mnogi svjedoci su izjavili da su, nakon što bi se vozilo zaustavilo, čuli zvuk kao da je nešto baceno u Drinu, ali Pretresno vijeće tumači da je vjerovatnije da su ti iskazi zasnovani na zaključcima koje su svjedoci izveli iz činjenice da se vozilo zaustavljalo na samom mostu.⁸⁸⁵ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su leševi zatocenika bacani u Drinu.

335. Tokom i nakon premlaćivanja, stražari KP doma su viđeni kako u upravnu zgradu unose cebad i iznose nešto za što se činilo da su leševi umotani u tu cebad.⁸⁸⁶ U prostorijama gdje su vršena premlaćivanja viđeni su krv i okrvavljeni predmeti.⁸⁸⁷ Tragovi krvi viđeni su i na vozilu “Zastava Kedi” sa neispravnom ispušnom cijevi koje se culo kako odlazi iz KP doma nakon jednog ili više premlaćivanja.⁸⁸⁸ Na zidovima hodnika iza metalnih vrata upravne zgrade viđene su rupe od metaka.⁸⁸⁹

336. Bilo je malo direktnih dokaza da je bilo koja od osoba navedenih u Prilogu C ubijena one večeri kada su je prozvali napolje iz prostorije u kojoj je bila zatocena. Pretresno vijeće je uprkos tome uvjeren da su, osim tri osobe, sve ostale osobe navedene u Prilogu C bile ili nasmrtno pretucene, ili ustrijeljene, ili su kasnije podlegle povredama uzrokovanim premlaćivanjem u nekoj od samica KP doma. To je jedini razuman zaključak koji se može izvesti iz dokaza.

337. Pretresno vijeće je već prihvatilo da su mnogi zatocenci za koje se navodi da su ubijeni, prethodno bili podvrgnuti premlaćivanju ili mučenju u KP domu.⁸⁹⁰ Nakon što su pušteni iz KP

⁸⁸² FWS-138 (T. 2088); FWS-69 (T. 4087); FWS-71 (T. 4654-4565); FWS-109 (T. 2384); FWS-66 (T. 1096); Ekrem Zekovic (T. 3479-3486); FWS-142 (T. 1824-1825); FWS-58 (T. 2664-2269); FWS-86 (T. 1527-1528); dr. Amir Berberkic (T. 3809-3810); FWS-172 (T. 4565); FWS-71 (T. 2838-2839); Muhamed Lisica (T. 4898-4899, 4955); FWS-144 (T. 2301-2303, 2337).

⁸⁸³ FWS-111 (T. 1248); FWS-71 (T. 2838-2839); FWS-249 (T. 4426); Ekrem Zekovic (T. 3482-3485, 3669).

⁸⁸⁴ FWS-58 (T. 2695, 2698-2699); Safet Avdic (T. 493, 513-514, 555); Jasno je da se izjave Safeta Avdica temelje na zaključcima koje je izveo iz toga što je vidio odblesak farova na mostu, budući da iz prostorije u kojoj je bio zatvoren nije mogao vidjeti sam kolovoz mosta: FWS-144 (T. 2302-2306, 2336-2237); FWS-111 (T. 1216); Racine Manas (T. 1897-1898, 1907, 1920).

⁸⁸⁵ FWS-86 (T. 1527-1528); FWS-58 (T. 2694, 2713, 2715); FWS-69 (T. 4125, 4191-4192); FWS-37 (T. 4792); FWS-138 (T. 2069-2090); FWS-109 (T. 2377-2386); FWS-66 (T. 1100); FWS-182 (T. 1635); Dževad Lojo (T. 653-654); FWS-73 (T. 3371-3372); Ekrem Zekovic (T. 3544-3545); Osman Subašić (T. 4101-4134).

⁸⁸⁶ Muhamed Lisica (T. 4949); FWS-54 (T. 762); FWS-71 (T. 2855); Ekrem Zekovic (T. 3482-3483).

⁸⁸⁷ FWS-71 (T. 2868); Muhamed Lisica (T. 3475-3476).

⁸⁸⁸ Muhamed Lisica (T. 4899-4903, 4997-4999); Ekrem Zekovic (T. 3483, 3369-3071); FWS-109 (T. 2384, 2424); FWS-142 (T. 1841); FWS-138 (T. 2088); FWS-109 (T. 2384); FWS-249 (T. 4424-4427, 4427-4428). Svjedok odbrane Lazar Divljan u iskazu je naveo da se to vozilo koristilo za prijevoz ribe i mesa, te da su mrlje tako nastale (T. 5998-5999). Pretresno vijeće ne prihvata taj dokaz i ne smatra da on stvara sumnju u istinitost dokaza optužbe.

⁸⁸⁹ FWS-249 (T. 4534).

⁸⁹⁰ *Vidi* par. 237-306 ove presude.

doma, mnogi zatocenci su stupili u kontakt sa porodicama tih žrtava.⁸⁹¹ Od tih porodica su saznawali da one nisu imale kontakt sa tim žrtvama koje su po navodima ubijene i da nisu mogle saznati ništa o tome gdje su.⁸⁹² Svjedok koji je dao iskaz u ime Državne komisije za traženje nestalih osoba svjedocio je o nastojanjima da se ustanovi gdje se nestale osobe nalaze, te o činjenici da je za sve te osobe prijavljeno da su posljednji put videne u KP domu. Kao nestali zatocenci KP doma vode se samo one osobe za koje su dva nezavisna svjedoka potvrdila da su bile u KP domu.⁸⁹³ Mnoge od navedenih žrtava kao nestale je registrovao Medunarodni komitet Crvenog krsta. Nije pronadeno nijedno tijelo navodnih žrtava iz Priloga C, no u jednoj masovnoj grobnici otkrivena su tijela dviju osoba koje nisu navedene u Prilogu C, ali su posljednji put videne žive u KP domu.⁸⁹⁴ Na zahtjev porodica, opštinski sudovi u Goraždu i Sarajevu izdali su rješenja o smrti za neke od navedenih žrtava.⁸⁹⁵

338. Iskaz jednog od bivših stražara u KP domu potkrepljuje iskaze svjedoka optužbe. Risto Ivanovic je u svom iskazu izjavio da je, kada je u KP dom došla vojska, dežurni stražar dobio spisak imena zatocenika koje je trebalo izvesti na kapiju. Rekao je da ne zna što se sa njima dogodilo nakon što su dovedeni na kapiju, ali je napomenuo da ih više nije vidio u KP domu.⁸⁹⁶ Ivanovic nije mogao da se sjeti datuma kada su se ti događaji dogodili, ali se njegov iskaz podudara s iskazima svjedoka optužbe o izvođenju zatocenika tokom juna i jula 1992. godine.⁸⁹⁷

339. Pretresno vijeće se uvjerilo da su stražari KP doma zajedno sa vojnim licima učestvovali u ubijanju zatocenika u KP domu.⁸⁹⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da su Alija Altoka (C 1),⁸⁹⁹ Hamid

⁸⁹¹ Muhamed Lisica (T. 4967, T. 4977); FWS-104 (T. 2217-2218); FWS-71 (T. 2886-2887); Ekrem Zekovic (T. 3520); dr. Amir Berberkic (T. 3790, 3810, 3925); FWS-73 (T. 3387-3388, 3399, 3402, 3407); FWS-109 (T. 2395-2396); Dževad S. Lojo (T. 2590-2591); FWS-139 (T. 435); Safet Avdic (T. 514).

⁸⁹² Jussi Kemppainen (T. 1162-1171), istražitelj Tužilaštva, dao je iskaz o rezultatima traženja pojedinaca koji su navodno ubijeni u KP domu. Rezultati tog traženja uvršteni su u spis kao dokazni predmet P 55/1. Stupilo se u kontakt s rodbinom i prijateljima navodnih žrtava koji su zamoljeni da ustupe dokumentaciju o tim osobama. Ostvaren je i kontakt sa bosanskom vladom koja je također zamoljena da ustupi dokumentaciju. Osnovni dokumenti sadržani u dokaznom predmetu P 55/1 su pismene potvrde Državne komisije za traženje nestalih osoba Bosne i Hercegovine, pismena uvjerenja i potvrde MKCK-a o nestalima, izvodi iz matične knjige umrlih, rješenja opštinskih sudova iz bosne, novinski clanci i druge vrste potvrda i dokumenata.

⁸⁹³ Amor Mašovic (T. 4209-4399).

⁸⁹⁴ Dokazni predmet P 55/1; Jussi Kemppainen (T. 1167-1168, 1170-1171); Amor Mašovic (B-12) (T. 4233-4237).

⁸⁹⁵ Dokazni predmet P 55/1.

⁸⁹⁶ Risto Ivanovic (T. 6172-6178). Što se tice svega ostalog, svjedoci odbrane poricali su da se da se bilo šta dogodilo: Radomir Dolas (T. 5823-5824, 5891-5892); Risto Ivanovic (T. 6100, 6167, 6189, 6204); Lazar Divljan (T. 6009, 6019); Zoran Mijovic (T. 6225, 6228, 6379, 6381, 6387, 6401); Miladin Matovic (T. 6450-6451). Pretresno vijeće ne prihvata to dokazivanje i ne smatra da ono stvara bilo kakvu sumnju u istinitost teza optužbe.

⁸⁹⁷ Risto Ivanovic (T. 6171-6186).

⁸⁹⁸ Ekrem Zekovic (T. 3479).

⁸⁹⁹ FWS-111 (T. 1249-1250); FWS-54 (T. 766); Dževad S. Lojo (T. 2584); FWS-71 (T. 2866, 2868, 2877); FWS-73 (T. 3273); FWS-172 (T. 4560-4561); FWS-137 (T. 4750, 4759, 4802).

“Salem” Bico (C 2),⁹⁰⁰ Abdurahman Cankušić (C 3),⁹⁰¹ Refik Cankušić (C 4),⁹⁰² Elvedin “Enko” Cedec (C 5),⁹⁰³ Kemal Dželimović (C 7),⁹⁰⁴ Ramo Džendusić (C 8),⁹⁰⁵ Adil Granov (C 9),⁹⁰⁶ Mate Ivancić (C 11),⁹⁰⁷ Esad Kiselica (C 12),⁹⁰⁸ Halim Konjo (C 13),⁹⁰⁹ Adil Krajcin (C 14),⁹¹⁰ Mustafa Kuloglija (C 15),⁹¹¹ Fuad Mandžo (C 16),⁹¹² Krunoslav Marinović (C 17),⁹¹³ Nurko Nišić (C 19),⁹¹⁴ Hamid Ramović (C 20),⁹¹⁵ Husein Rikalo (C 21),⁹¹⁶ Mithat Rikalo (C 22),⁹¹⁷ Zaim Rikalo (C

⁹⁰⁰ FWS-215 (T. 901); FWS-198 (T. 1017-1018); FWS-198 (T. 2081); FWS-54 (T. 768-769); FWS-109 (T. 2380-2383, 2430); Dževad S. Lojo (T. 2583); FWS-71 (T. 2864, 2866); FWS-73 (T. 3269); FWS-214 (T. 3793); FWS-69 (T. 4122); FWS-172 (T. 4559-4561).

⁹⁰¹ FWS-66 (T. 1105-1106); FWS-111 (T. 1250-1251); FWS-215 (T. 903); FWS-85 (T. 642); FWS-139 (T. 357-358); FWS-138 (T. 2074); FWS-54 (T. 769); FWS-73 (T. 3271); FWS-69 (T. 4118); FWS-172 (T. 4560-4561).

⁹⁰² FWS-66 (T. 1105-1106); FWS-65 (T. 516); FWS-111 (T. 1251-1252); FWS-85 (T. 642); FWS-139 (T. 358); FWS-54 (T. 766); FWS-71 (T. 2862, 2865); FWS-69 (T. 4118); FWS-172 (T. 4560-4561).

⁹⁰³ FWS-66 (T. 1106); FWS-54 (T. 753, 766); Muhamed Lisica (T. 4958). Puno ime žrtve je Elvedin Cedec zvani “Enko” (T. 754, 766).

⁹⁰⁴ FWS-65 (T. 516); FWS-54 (T. 759-762); FWS-66 (T. 1100-1102); FWS-111 (T. 1253); FWS-215 (T. 904); FWS-119 (T. 1957-1961); FWS-138 (T. 2084); FWS-109 (T. 2394); Dževad S. Lojo (T. 2586); FWS-71 (T. 2887); FWS-73 (T. 3253); Ekrem Zeković (T. 3499); dr. Amir Berberkić (T. 3802-3803); FWS-69 (T. 4123); FWS-137 (T. 4750, 4757, 4802); Muhamed Lisica (T. 4747, 4967).

⁹⁰⁵ FWS-66 (T. 1107); FWS-182 (T. 1638); FWS-119 (T. 1961, 1967); FWS 104 (T. 2183-2184); FWS-138 (T. 2076); FWS-54 (T. 770); Dževad S. Lojo (T. 2582); FWS-71 (T. 2883, 2886-2887); FWS-73 (T. 3406-3407); Ekrem Zeković (T. 3489); dr. Amir Berberkić (T. 3809); FWS-69 (T. 4559-4561).

⁹⁰⁶ FWS-66 (T. 1107); FWS-111 (T. 1241); FWS-215 (T. 905); FWS-182 (T. 1638); FWS-142 (T. 1826); FWS-54 (T. 770); FWS-86 (T. 1541); FWS-109 (T. 2393); Dževad S. Lojo (T. 2583); FWS-73 (T. 3273); Ekrem Zeković (T. 3502); Muhamed Lisica (T. 4963).

⁹⁰⁷ FWS-66 (T. 1100-1102); FWS-111 (T. 1253); FWS-215 (T. 905); FWS-85 (T. 643); FWS-139 (T. 366); FWS-119 (T. 1966); FWS-54 (T. 767); FWS-109 (T. 2385, 2394); Dževad S. Lojo (T. 2579); FWS-71 (T. 2862); FWS-73 (T. 3271); Ekrem Zeković (T. 3504); dr. Amir Berberkić (T. 3807).

⁹⁰⁸ FWS-66 (T. 1107); FWS-162 (T. 1386-1387); FWS-215 (T. 906); FWS-139 (T. 366); FWS-119 (T. 1961); FWS-138 (T. 2072); FWS-54 (T. 770); FWS-109 (T. 2385, 2431); Dževad S. Lojo (T. 2584); FWS-71 (T. 2836, 2862); dr. Amir Berberkić (T. 3811-3812).

⁹⁰⁹ FWS-111 (T. 1237, 1239-1240); FWS-86 (T. 1514); FWS-65 (T. 516); FWS-66 (T. 1101); FWS-215 (T. 906); FWS-85 (T. 644); FWS-139 (T. 357); FWS-182 (T. 1627); FWS-142 (T. 1826); FWS-138 (T. 2071); FWS-03 (T. 2251, 2254); FWS-198 (T. 1017); FWS-54 (T. 770-771); FWS-109 (T. 2383, 2431); Dževad S. Lojo (T. 2580, 2586); FWS-71 (T. 2830, 2854, 2860); FWS-73 (T. 3266, 3391); dr. Amir Berberkić (T. 3794); FWS-69 (T. 4111-4116, 4185); FWS-172 (T. 4564-4565, 4636).

⁹¹⁰ FWS-66 (T. 1101); FWS-111 (T. 1255); FWS-215 (T. 906); FWS-182 (T. 1638); FWS-162 (T. 1399-1400); FWS-54 (T. 769); FWS-71 (T. 2868).

⁹¹¹ FWS-86 (T. 1513); FWS-54 (T. 759, 811-813); FWS-66 (T. 1103-1104); FWS-111 (T. 1256); FWS-215 (T. 906-907); FWS-85 (T. 644); FWS-198 (T. 1020); FWS-109 (T. 2394); Dževad S. Lojo (T. 2583); FWS-71 (T. 2830); FWS-73 (T. 3268); Ekrem Zeković (T. 3487); dr. Amir Berberkić (T. 3803); FWS-69 (T. 4124); FWS-172 (T. 4561); FWS-137 (T. 4750, 4758); Muhamed Lisica (T. 4941, 4946-4948).

⁹¹² FWS-86 (T. 1513); FWS-66 (T. 1100-1104); FWS-111 (T. 1256); FWS-215 (T. 908); FWS-139 (T. 357, 366); FWS-138 (T. 2078); FWS-142 (T. 1830); FWS-54 (T. 767); Dževad S. Lojo (T. 2582); FWS-71 (T. 2866); FWS-73 (T. 3272).

⁹¹³ FWS-66 (T. 1108); FWS-111 (1242); FWS-85 (T. 645); FWS-119 (T. 1965); FWS-138 (T. 2085); FWS-03 (T. 2252); FWS-54 (T. 766); FWS-109 (T. 2385); Dževad S. Lojo (T. 2579); FWS-71 (T. 2830); FWS-73 (T. 3398-3399); Ekrem Zeković (T. 3505); dr. Amir Berberkić (T. 3800-3801); Muhamed Lisica (T. 4957).

⁹¹⁴ FWS-215 (T. 908); FWS-111 (T. 1237-1238); FWS-82 (T. 1511); FWS-65 (T. 516); FWS-54 (T. 767); FWS-162 (T. 1386-1388); FWS-85 (T. 646); FWS-139 (T. 358); FWS-182 (T. 1630); FWS-142 (T. 1824-1825); FWS-119 (T. 1953); FWS-138 (T. 2070); FWS-104 (T. 2176); FWS-03 (T. 2251-2252); FWS-109 (T. 2379-2380); Dževad S. Lojo (T. 2580); FWS-71 (T. 2829-2830, 2853-2855); Ekrem Zeković (T. 3479, 3487); dr. Amir Berberkić (T. 3792-3793); FWS-69 (T. 4116); FWS-172 (T. 4559-4561, 4564-4566, 4636); FWS-250 (T. 5048-5049).

⁹¹⁵ FWS-54 (T. 759); FWS-66 (T. 1108); FWS-111 (T. 1257); FWS-119 (T. 1967).

⁹¹⁶ FWS-111 (T. 1240); FWS-66 (T. 1100-1108); FWS-162 (T. 1386-1388); FWS-198 (T. 1011); FWS-215 (T. 908-909); FWS-119 (T. 1964); FWS-142 (T. 1824-1825); FWS-138 (T. 2081); FWS-104 (T. 2178); FWS-54 (T. 772); FWS-109 (T. 2383, 2431); FWS-171 (T. 2830, 2832, 2861); FWS-73 (T. 3267); Ekrem Zeković (T. 3507-3508); dr. Amir Berberkić (T. 3787-3789); FWS-69 (T. 4117); FWS-172 (T. 4559-4561).

23),⁹¹⁸ Ševal Šoro (C 24),⁹¹⁹ Kemal Tulek (C 25),⁹²⁰ Enes Uzunovic (C 26),⁹²¹ Džemal Vahida (C 27),⁹²² Munib Veiz (C 28)⁹²³ i Zulfo Veiz (C 29)⁹²⁴ umrli su od posljedica radnji pripadnika vojske koji su u KP dom dolazili izvana, kao i radnji stražara KP doma. Pretresno vijeće se uvjerilo da su među stražarima umiješanim u te radnje bili Milenko Burilo, Zoran Matovic, Milovan Vukovic, Dragomir Obrenovic, Radovan Vukovic, Slavojko Koroman, Dragan Zelenovic, Vlatko Pljevaljic i Predrag Stefanovic.⁹²⁵ Te radnje uključivale su premlaćivanje zatocenika ili pucanje u njih, a te osobe su ih izvršile sa namjerom ili da ih usmrte, ili im nanesu tešku tjelesnu povredu ili tešku ozljedu, odnosno s razumno mogućim znanjem da će takve radnje vrlo vjerovatno uzrokovati smrt.⁹²⁶

340. Što se tice Naila Hodžica (C 10), uvjerenje o pogibiji izdala je Zajednička komanda za Bosnu i Hercegovinu, a u njemu se navodi da je on stradao 26. juna 1992. na vojnom zadatku u Foci.⁹²⁷ Iako se za izdavanje tog uvjerenja može naći objašnjenje koje ne isključuje mogućnost da je Hodžić ubijen u KP domu, postojanje tog uvjerenja podrazumijeva razumnu mogućnost da je on život izgubio negdje drugdje.⁹²⁸ Shodno tome, Pretresno vijeće se nije van razumne sumnje uvjerilo da je Nail Hodžić ubijen u KP domu, iako je vrlo vjerovatno da jeste.⁹²⁹

⁹¹⁷ FWS-111 (T. 1240); FWS-66 (T. 1100-1108); FWS-119 (T. 1964); FWS-138 (T. 2081); FWS-54 (T. 772); FWS-109 (T. 2383, 2431, 2861); FWS-73 (T. 3267); Ekrem Zekovic (T. 3508); FWS-69 (T. 4117).

⁹¹⁸ FWS-111 (T. 1240); FWS-66 (T. 1100-1108); FWS-119 (T. 1964); FWS-138 (T. 2081); FWS-54 (T. 772); FWS-109 (T. 2383, 2431); FWS-71 (T. 2832); FWS-73 (T. 3267); Ekrem Zekovic (T. 3507-3508); dr. Amir Berberkic (T. 3789); FWS-69 (T. 4117).

⁹¹⁹ FWS-111 (T. 1258); FWS-139 (T. 367); FWS-54 (T. 767,769); FWS-109 (T. 2862); FWS-73 (T. 3272); FWS-172 (T. 4560-4561); FWS-137 (T. 4750, 4759).

⁹²⁰ FWS-65 (T. 494); FWS-66 (T. 1109); FWS-111 (T. 1258); FWS-215 (T. 911-912); FWS-85 (T. 646); FWS-139 (T. 367); FWS-144 (T. 2306-2308); FWS-119 (T. 1957); FWS-73 (T. 3276).

⁹²¹ FWS-86 (T. 1514); FWS-54 (T. 759,773); FWS-111 (T. 1258); FWS-215 (T. 912); FWS-182 (T. 1629); FWS-138 (T. 2146); Dževad S. Lojo (T. 2664); FWS-71 (T. 2868); FWS-73 (T. 3272-3273); dr. Amir Berberkic (T. 3805, 4019); FWS-69 (T. 4124); FWS-137 (T. 4762).

⁹²² FWS-66 (T. 1109-1110); FWS-111 (T. 1258-1259); FWS-139 (T. 367); FWS-54 (T. 773); FWS-71 (T. 2866); FWS-73 (T. 3260); FWS-137 (T. 4802).

⁹²³ FWS-66 (T. 1101); FWS-111 (T. 1242-1243); FWS-86 (T. 1557); FWS-65 (T. 516); FWS-54 (T. 759, 765); FWS-66 (T. 1100); FWS-162 (T. 1401); FWS-215 (T. 912); FWS-139 (T. 357); FWS-182 (T. 1685); FWS-03 (T. 2252); FWS-119 (T. 1961); FWS-198 (T. 1017); FWS-109 (T. 2379); Dževad S. Lojo (T. 2578); FWS-71 (T. 2830); FWS-73 (T. 3275-3276); Ekrem Zekovic (T. 3509); dr. Amir Berberkic (T. 3802, 3810); FWS-69 (T. 4123); FWS-172 (T. 4560-4561); FWS-137 (T. 4797-4799); Muhamed Lisica (T. 4947, 4967).

⁹²⁴ FWS-66 (T. 1097-1098); FWS-111 (T. 1241-1242); FWS-86 (T. 1518, 1526-1527); FWS-215 (T. 912-913); FWS-85 (T. 638-639, 647, 649); FWS-139 (T. 357); FWS-182 (T. 1616); FWS-03 (T. 2252-2253); FWS-119 (T. 1961); FWS-54 (T. 767); FWS-109 (T. 2395); Dževad S. Lojo (T. 2581); FWS-71 (T. 2862, 2866); FWS-73 (T. 3270, 3275-3276); FWS-69 (T. 4123); FWS-172 (T. 4560-4561).

⁹²⁵ FWS-54 (T. 758-766); FWS-71 (T. 2854-2855); FWS-69 (T. 4111).

⁹²⁶ FWS-54 (T. 758-766); FWS-71 (T. 2839-2840); FWS-69 (T. 4111); FWS-66 (T. 1096, 1137); FWS-85 (T. 659); FWS-139 (T. 404-406); FWS-182 (T. 1652); FWS-138 (T. 2116-2117); FWS-104 (T. 2179); FWS-109 (T. 2362); RJ (T. 3881, 3888).

⁹²⁷ Dokazni predmet P 55/1.

⁹²⁸ Tužilac je izjavio da je tu potvrdu zatražila supruga žrtve, u svrhu dokazivanja smrti supruga. Tužilac nije mogao da objasni na osnovu čega se u toj potvrdi utvrđuje smrt, ali je sugerisao da je potvrda formulisana na način da se gđa Hodžić utješi. Tužilac je Pretresno vijeće uputio na rješenje Kantonalnog suda Sarajevo od 3. juna 1998. da je Nail Hodžić umro 26. juna 1992. KP domu. To rješenje zasnovano je na iskazima očevidaca, među njima i na

341. Što se tice Omera Mujezinovica (C 18), Pretresno vijeće se nije uvjerilo da postoje dokazi koji bi potvrđivali da je on ubijen u KP domu. Predstavnik Državne komisije za traženje nestalih osoba u svom je iskazu izjavio da je Omer Mujezinovic poginuo u automobilskom udesu. Njegovo je mišljenje da je sastavljač Priloga C pogriješio i da bi ime trebalo da glasi Samir Mujezinovic.⁹³⁰ Jedan od svjedoka optužbe koji je bio zatocen u KP domu takode je posvjedocio da misli da ime Omer Mujezinovic nije tacno i da bi ime trebalo da glasi Samir Mujezinovic. Medutim, u svom iskazu on je izjavio da je ta osoba 17. septembra 1992., zajedno sa velikom grupom ljudi, odvedena iz KP doma.⁹³¹ Jedini drugi svjedok koji je tu osobu identifikovao kao Samira Mujezinovica dao je slican navod izjavivši da je da su ga odveli u grupi ljudi sredinom septembra 1992. godine.⁹³² Jedan svjedok u svom je iskazu naveo da je u KP domu bila zatocena osoba s imenom Omer Mujezinovic, ali nije mogao da kaže ništa o tome šta se s tom osobom dogodilo.⁹³³ Shodno tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da su bilo Samir Mujezinovic bilo Omer Mujezinovic ubijeni u KP domu.

342. Juso Džamalija (C 6) je pocinio samobistvo u samici KP doma nakon teškog premlacivanja. Dokazi o njegovoj smrti bili su dvosmisleni. Neki svjedoci su u iskazima navodili da je bio deprimiran zbog situacije svoje porodice i da je samoubistvo pocinio zbog toga.⁹³⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac van razumne sumnje potvrdio da je uzrok samoubistva žrtve bilo premlacivanje kojem je podvrgnut u KP domu. Na ovo se odnosi ranije pomenuto pravno pitanje.⁹³⁵

3. Odgovornost optuženog

343. Nema dokaza koji bi pokazivali da je optuženi bio umiješan u sastavljanje spiskova s imenima osoba koje su trebale da iz KP doma budu odvedene na ispitivanje, kao niti dokaza da je optuženi bio prisutan u prostorijama gdje su se odvijala premlacivanja i ubijanja, odnosno da je bio prisutan u KP domu onih veceri kada su se premlacivanja i ubijanja odvijala. Nema dokaza ni o tome da je optuženi stražarima KP doma izdavao bilo kakva naređenja u vezi sa premlacivanjima i ubijanjima.

iskazu svjedoka FWS-182, zbog cega je tužilac tvrdio da bi Pretresno vijeće trebalo da prihvati taj iskaz (T. 8281-8282).

⁹²⁹ FWS-66 (T. 1107); FWS-86 (T. 1516-1517); Safet Avdic (T. 516); FWS-215 (T. 905); FWS-119 (T. 1961); FWS-54 (T. 766-767); FWS-109 (T. 2394); Dževad S. Lojo (T. 2582); FWS-71 (T. 2833-2836); FWS-73 (T. 3267, 3396); Ekrem Zekovic (T. 3503); FWS-172 (T. 4560); FWS-137 (T. 4750, 4756, 4802); Muhamed Lisica (T. 4960-4961); FWS-69 (T. 4118); FWS-250 (T. 5078). Pretresno vijeće taj smrtni slučaj nije uzelo u obzir.

⁹³⁰ Amor Mašovic (T. 4282).

⁹³¹ FWS-111 (T. 1256-1257).

⁹³² FWS-69 (T. 4085-4086).

⁹³³ FWS-215 (T. 908).

⁹³⁴ FWS-111 (T. 1233); FWS-250 (T. 5026-5031, 5099); FWS-66 (T. 1106-1107); Ekrem Zekovic (T. 3499); dr. Amir Berberkic (T. 3812-3813).

⁹³⁵ *Vidi* par. 328-329 ove presude.

344. Pretresno vijeće se ipak uvjerilo da je optuženi znao da su u junu 1992. ljude tukli i da su ljudi nocu nestajali iz KP doma.⁹³⁶ RJ je optuženom u junu 1992. rekao da zatocenicu koju da u upravnoj zgradi ljude tuku i da ljudi nocu nestaju iz KP doma. Na pitanje koje je uputio optuženom, šta se dogodilo sa grupom ljudi koja je prekonoc nestala, receno mu je da ne pita jer da optuženi ne zna.⁹³⁷

345. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac pokazao da je optuženi znao da ubijaju ljude koji su tokom juna 1992. uvecer bili prozivani i nocu nestajali iz KP doma. RJ, koji je cesto razgovarao s optuženim, u jednoj drugoj prilici ga je na molbu Halida Konje pitao šta se desilo s njegovim bratom, Halimom Konjom. Optuženi mu je rekao da neka ne pita ništa jer je ovaj mrtav.⁹³⁸ RJ je izjavio da je optuženi odbio da razgovara o okolnostima smrti Halima Konje, ali su drugi svjedoci u iskazima naveli da su od RJ-a culi kako je optuženi rekao da je Halim Konjo podlegao batinama i umro.⁹³⁹ U ovom pitanju Pretresno vijeće prihvata iskaz RJ-a i odbacuje svjedocenja iz druge ruke ostalih svjedoka. Optuženi je priznao da je za smrt Halima Konje saznao ujutro nakon njegove smrti, koja se dogodila u junu 1992.⁹⁴⁰ i nije porekao da je RJ-u rekao za tu smrt.⁹⁴¹ U svojem iskazu optuženi je izjavio da mu je Jakonovic rekao da je Konjo pocinio samoubistvo i da je došla komisija koja je pokrenula istragu o tom smrtnom slucaju.⁹⁴² Rekao je da je za njega bila najprirodnija stvar da kolegi isprica o smrti Halima Konje jer nije imao nikakvog razloga da je krije.⁹⁴³ Odbrana nije predocila nikakve druge dokaze koji bi potvrđivali da je provedena istraga o smrti Halima Konje. Optužba nije predocila nikakve druge dokaze koji bi potvrđivali da je optuženi znao za smrt ijednog drugog zatocenika osim Juse Džamalije, za koga je Pretresno vijeće vec utvrdilo da je umro pocinivši samoubistvo, te u vezi s kojim je optuženi priznao da je znao za njegovu smrt.⁹⁴⁴ S obzirom na to, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je optuženi znao da su tokom juna 1992. zatocenici koji su nestajali bili ubijani, niti da je znao da tokom jula 1992. zatocenike odvođe i ubijaju.

⁹³⁶ U vezi sa pitanjem da li je optuženi znao za premlacivanja, *vidi par.* 308-313 ove presude.

⁹³⁷ RJ (T. 3867-3871).

⁹³⁸ RJ (T. 3871-3876).

⁹³⁹ RJ (T. 3871-3874); FWS-139 (T. 391-392); FWS-54 (T. 771); FWS-69 (T. 4114-4115).

⁹⁴⁰ Optuženi (T. 7678, 8114-8115).

⁹⁴¹ Pretresno vijeće ne može ustanoviti tacan datum smrti Halima Konje.

⁹⁴² Muhamed Lisica je u svom iskazu izjavio da je cuo kako Halima Konju ispituju i tuku. To se dogodilo na samom pocetku, tek što je logor otvoren, a glavni je u njemu još bio Slavko Koroman. U njegovom iskazu stoji da je dan kada se dogodilo premlacivanje možda bio petak ili subota. U nedjelju je otišao na rad sa Slavkom koji mu je rekao da je Konjo imao udar i umro. Ljekari su ustanovili da bi bio umro bez obzira na premlacivanje. Lisica je radio u bolnici, na gradnji nekog objekta u vezi sa mrtvacnicom, a stražar mu je rekao da se u mrtvacnici nalazi Konjino tijelo i da je ovaj umro od srcanog udara, a ne od premlacivanja. Ušao je u mrtvacnicu da sâm pogleda tijelo. Nije zagledavao pobliže kako bi se uvjerio da je to zaista Konjo (T. 4959-4960). Pretresno vijeće nije uvjereno da ovaj iskaz daje ikakav doprinos za predmetno pitanje.

⁹⁴³ T. 7678, 8114-8115.

⁹⁴⁴ Optuženi (T. 7678). Konatatovano je da optuženi nije odgovoran za to samoubistvo; *vidi par.* 342 ove presude.

346. Tužilac navodi da odgovornost optuženog za ubistva proistice iz njegovog učešća u udruženom zlocinackom poduhvatu ubijanja zatocenika shodno članu 7(1).⁹⁴⁵ Kako bi optuženom mogao pripisati krivicnu odgovornost za udruženi zlocinacki poduhvat, tužilac mora dokazati da je između vojnih vlasti, stražara KP doma i optuženog postojao dogovor da se zatocenicima ubijaju, te da su sve te osobe, uključujući optuženog, imale zajednicku namjeru da se pocini ubistvo. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac dokazao da je optuženi bio član bilo kakvog udruženog zlocinackog poduhvata da se pocini ubistvo, tako da se nije uvjerilo da je njegova odgovornost po toj osnovi potvrđena.

347. Optužba takode navodi da optuženi podliježe krivicnoj odgovornosti po članu 7(1) zbog toga što je pomagao i podržavao ubistva zatocenika u KP domu. Kako bi se mogla konstatovati krivica optuženog za pomaganje i podržavanje usmrćenja koja su se dogodila, bilo je potrebno da optužba pokaže da je optuženi znao za konkretno krivicno djelo koje je pocinio glavni pocinilac, kao i da pokaže da je pomoc koju je on glavnom pociniocu pružao znatno doprinijela pocinjenju tog krivicnog djela od strane glavnog pocinioca. Iako se Pretresno vijeće uvjerilo da je svojim propustom da svoja ovlašćenja iskoristi kako bi spriječio da u KP dom ulaze ljudi izvana optuženi dao znacajan doprinos ubijanjima pocinjenim od strane glavnih pocinilaca, tužilac nije dokazao da je optuženi znao za krivicna djela, pocinjenje kojih je bilo posljedica njegovog propusta. Dakle, optuženi nije znao za *mens rea* glavnog pocinioca, te stoga nije kriv za pomaganje i podržavanje izvršenih ubistava u smislu člana 7(1).

348. Najzad, tužilac tvrdi da optuženi podliježe odgovornosti nadredenog za smrti u KP domu po članu 7(3). Pretresno vijeće je već donijelo odluku u vezi sa položajem optuženog kao upravnika KP doma i njegovom moci da spriječi i kazni za zlocine.⁹⁴⁶ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je optužba potvrdila da optuženi podliježe odgovornosti nadredenog za ubijanje koje se dogadalo u KP domu tokom juna i jula 1992. godine. Pretresno vijeće prihvata da je optuženi znao za dvije smrti, za samoubistvo Juse Džamalije i za smrt, u sumnjivim okolnostima, Halima Konje. Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je RJ optuženom rekao za premlacivanja i nestanke koji su se dogadali u junu 1992. godine. Medutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su informacije koje je optuženi posjedovao bile dovoljne da bi ga upozorile na to da su njegovi podređeni umiješani u ubistva zatocenika.⁹⁴⁷ U skladu s tim, odgovornost optuženog kao nadredenog za ubijanje u KP dom u junu i julu 1992. nije potvrđena.

⁹⁴⁵ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 49.

⁹⁴⁶ *Vidi* par. 107 ove presude.

⁹⁴⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 229-241.

E. Porobljavanje

349. Optuženi je okrivljen za ropstvo kao kršenje zakona i obicaja ratovanja po članu 3 Statuta,⁹⁴⁸ na osnovu Konvencije o ropstvu iz 1926. godine i međunarodnog obicajnog prava, te za porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti kažnjiv po članu 5 Statuta.

1. Pravo

350. Porobljavanje iz člana 5 Statuta Međunarodnog suda ovaj sud definiše kao vršenje nekog ili svih ovlašćenja koja proizlaze iz prava vlasništva nad nekom osobom.⁹⁴⁹ *Actus reus* porobljavanja je vršenje tih ovlašćenja, a pripadna *mens rea* je namjerno vršenje tih ovlašćenja.⁹⁵⁰

351. Mada nije izricito navedeno u članu 3, ropstvo može biti kažnjivo po tom članu ako su četiri uslova koji su specifični za član 3, navedeni ranije u tekstu,⁹⁵¹ ispunjeni.⁹⁵²

352. Prvo, ropstvo je kršenje međunarodnog humanitarnog prava. Ropstvo je izricito zabranjeno članom 4 Dopunskog protokola II (Temeljna jamstva), koji predviđa:

1. Sve osobe koje izravno ne učestvuju ili su prestale učestvovati u neprijateljstvima, bez obzira na to je li njihova sloboda ograničena ili nije, imaju pravo na poštovanje svoje ličnosti i časti, te svojih uvjerenja i vjere. Sa njima će se u svakoj prilici postupati čovjечно, bez ikakvog nepovoljnog razlikovanja...

2. Ne mijenjajući općeniti smisao prethodnih odredaba, prema osobama navedenim u stavu 1. zabranjene su i ostaju zabranjene, u svako doba i na svakom mjestu:

(f) ropstvo i trgovina robljem u svim oblicima...

Nadalje, krivična djela ropstva ili porobljavanja inkriminisana su kao zločin protiv čovječnosti u Njimečkoj i Tokijskoj povelji.⁹⁵³

353. Drugo, Pretresno vijeće se uvjerilo da je zabrana ropstva obicajnog karaktera.⁹⁵⁴ U presudi u predmetu *Kunarac* stoji da je po međunarodnom obicajnom pravu porobljavanje zločin protiv čovječnosti, a Pretresno vijeće se uvjerilo da je u njoj sadržana analiza obicajnog karaktera

⁹⁴⁸ Optužnica, tačka 18.

⁹⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 539.

⁹⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 540.

⁹⁵¹ *Vidi* par. 52 ove presude.

⁹⁵² Ispunjena su dva predušlova za primjenu člana 3: *vidi* par. 61 ove presude.

⁹⁵³ Porobljavanje kao zločin protiv čovječnosti stavljen je u nadležnost MKSJ-a i MKSR-a njihovim statutima (član 5(c), odnosno 3(c)).

⁹⁵⁴ U svjetlu te konstatacije, nema potrebe da se donosi odluka o tome da li Konvencija o ropstvu iz 1926. godine kao dokument međunarodnog ugovornog prava, može služiti kao osnov optužbe za ropstvo po članu 3. Takode, ne postoje nikakvi obavezujući sporazumi između strana u ovom predmetu u smislu drugacijeg tumačenja normi međunarodnog obicajnog prava u vezi sa ropstvom, koji bi bili relevantni za ovo suđenje.

porobljavanja takode primjenjiva na krivično djelo ropstva iz člana 3 Statuta.⁹⁵⁵ Pretresno vijeće prihvata da je izricita zabrana ropstva iz Dopunskog protokola II iz 1977. godine, koji se odnosi na unutrašnje oružane sukobe, potvrda zaključka da je u običajnom međunarodnom humanitarnom pravu ropstvo zabranjeno i van konteksta zločina protiv čovječnosti. Pretresno vijeće smatra da je zabrana ropstva u situacijama oružanog sukoba neotuđivo, neopozivo i temeljno pravo, jedno od pravila koja čine srž međunarodnog običajnog prava i prava međunarodnih konvencija. Komentar uz Dopunski protokol II daje daljnju potkrepu zaključku da je zabrana ropstva nedjeljivi dio običajnog međunarodnog humanitarnog prava:

U ovom retku ponavlja se smisao člana 8, stava 1 [Međunarodnog pakta]. Ovdje je riječ o jednom od "jezgrenih" temeljnih jamstava, ponovo potvrđenih Protokolom. Zabrana ropstva je danas opšte prihvaćena i stoga nije bilo nikakve diskusije o usvajanju tog retka. Međutim, može se postaviti pitanje na što se zapravo mislilo pod "ropstvom i trgovinom robljem u svim njihovim oblicima". Ta formulacija preuzeta je iz Konvencije o ropstvu, [...] usvojene 1926. godine (član 1). Dodatnom konvencijom o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i praksi sličnih ropstvu, usvojenom 1956. godine, ta se zabrana nadopunjuje i pojačava.⁹⁵⁶

Jurisprudencija Međunarodnog suda za Ruandu podudara se sa zaključkom Pretresnog vijeća da je ropstvo kao zločin definisano međunarodnim običajnim pravom.⁹⁵⁷

354. Treće, krivično djelo ropstva je teško kršenje prava, povreda pravila koje štiti jednu važnu vrijednost, sa vrlo teškim posljedicama za žrtvu.

⁹⁵⁵ Vidi presudu u predmetu *Kunarac*, par. 515-543. Period na koji se odnose optužbe u predmetu *Kunarac* – od jula 1992. do februara 1993. – obuhvaćen je periodom na koji se odnose optužbe u ovom predmetu: od maja 1992. do augusta 1993. godine.

⁹⁵⁶ Sandoz i dr. (ur.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (1987) /Komentar uz dopunske protokole od 8. juna 1977. Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949. (1987.)/, str. 1376 (naglasak dodat). Član 1 Konvencije o ropstvu u relevantnom dijelu predviđa: "(1) Ropstvo je status ili stanje osobe nad kojom se vrše neka ili sva ovlaštenja vezana uz pravo vlasništva. (2) [...]" Jugoslavija je Konvenciju o ropstvu ratifikovala 28. septembra 1929. godine.

⁹⁵⁷ U predmetu *Akayesu* iznesen je sljedeći stav: "Iako Vijeće ima uglavnom isti stav, kad se radi o Dopunskom protokolu II kao cjelini, valja podsjetiti da je u kontekstu MKSR-a relevantan član 4(2) (Temeljna jamstva) Dopunskog protokola II [fusnota 158: osim [člana] 4(2)(f) ropstvo i trgovina robljem u svim oblicima]. Sva ta jamstva nabrojana u članu 4 potvrđuju i nadopunjuju zajednički član 3 i, kako je već obrazloženo, budući da je zajednički član 3 običajnog karaktera, Vijeće je mišljenja da su ta jamstva i u vrijeme događaja navedenih u optužnici bila dio postojećeg korpusa međunarodnog običajnog prava." (Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 610 (naglasak dodat)). Pretresno vijeće u predmetu *Rutaganda*, pozivajući se na Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, potvrdilo je da "iako se ne može reći da cijeli Dopunski protokol II pripada običajnom pravu, jamstva sadržana u njegovom članu 4(2) (Temeljna jamstva) [...] dio su postojećeg međunarodnog prava". (Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 87 (potvrđeno i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Musema*, par. 240)). Član 4 Statuta MKSR-a predviđa krivično gonjenje za teška kršenja zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola II. U spisku nabrojanih kršenja koji time nije iscrpljen gotovo je doslovno ponovljen član 4(2) Dopunskog protokola II, ali se ropstvo ne navodi. Žalbeno vijeće MKSJ-a je konstatovalo da su neke običajne norme evoluirale na način da sada obuhvaćaju i unutrašnje oružane sukobe, a među njima i pravila u vezi sa zaštitom onih koji nisu ili su prestali biti učesnici neprijateljstava (Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 127). Konkretno, mnoge odredbe Dopunskog protokola II "se danas mogu posmatrati kao potvrda postojećih pravila ili kao konačno kristalisanje nastajucih normi običajnog prava, ili kao važno sredstvo u evoluciji tih normi kao opštih principa." (*ibid*, par. 117).

355. Četvrto, Pretresno vijeće se također uvjerilo da zločin ropstva povlači individualnu krivičnu odgovornost. U predmetu *Tadić*, Žalbeno vijeće je iznijelo stav da međunarodno običajno pravo podlijevanje krivičnoj odgovornosti ne zahtijeva samo za teška kršenja zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija, nego i drugih opštih principa i normi zaštite žrtava unutrašnjeg oružanog sukoba.⁹⁵⁸ Budući da ropstvo predstavlja teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava koje se primjenjuje na unutrašnji oružani sukob, njegovo kršenje povlači individualnu krivičnu odgovornost.⁹⁵⁹

356. Pretresno vijeće se uvjerilo da je krivično djelo ropstva po članu 3 Statuta Međunarodnog suda isto što i krivično djelo porobljavanja po članu 5.⁹⁶⁰ Stoga se za ropstvo iz člana 3 traži dokaz istih elemenata koji neko djelo čine porobljavanjem iz člana 5. U skladu s tim, Pretresno vijeće će u cijelom tekstu ove presude izraz porobljavanje koristiti za oba krivična djela.

357. Tužilac navodi da je optuženi počinio porobljavanje kao kršenje i člana 3 i člana 5 Statuta, time što je zatocenike u KP domu od maja 1992. do augusta 1993. podvrgavao prisilnom radu.⁹⁶¹

Tužilac navodi da je do porobljavanja zatocenika došlo:

[...] prvenstveno u odnosu na prisilni rad. Međutim, tvrdi se da se, shodno formulaciji koju je prihvatilo Pretresno vijeće u predmetu *Kumarac*, za proglašenje optuženog krivim za ovaj zločin u obzir mogu uzeti i drugi faktori.⁹⁶²

Pretresno vijeće je mišljenja da ova tvrdnja optužbe osnov za porobljavanje nalazi u prisilnom radu. Imena zatocenika prisiljenih na rad navedena su u Prilogu E Optužnice, i samo u njemu.⁹⁶³ Pretresno vijeće će svoje zaključke donositi samo u vezi s tim zatocenicima.

358. Kako bi dokazao navod da su zatocenici bili upućivani na rad te da rad koji su zatocenici obavljali predstavlja oblik porobljavanja, tužilac mora da dokaže da je optuženi (ili osobe za čije postupke on snosi krivičnu odgovornost) zatocenike prisiljavao na rad, da je on (oni) nad njima

⁹⁵⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 134; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 160, 164, 171, 174.

⁹⁵⁹ Član 6(1) Dopunskog protokola II primjenjuje se na "krivični progon i kažnjavanje za krivična djela u vezi s oružanim sukobom". Dakle, iako Protokol države ne obavezuje da kriminalizuju ta kršenja – za razliku od nekih odredbi Ženevskih konvencija i Dopunskog protokola I – ovaj protokol određena kršenja njegovih odredbi smatra krivičnim djelima i državama daje pravni osnov da za njih gone i kažnjavaju ih u skladu sa članom 6.

⁹⁶⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kumarac*, par. 523.

⁹⁶¹ Optužnica, par. 5.41-5.46 i tacke 16 i 18. Prilog E Optužnice (koji se nalazi u dodatku drugoj izmijenjenoj optužnici, ali je pozivanjem na nj uključen u sadržaj treće izmijenjene optužnice) sadrži spisak 60 zatocenika KP doma za koje se navodi da su bili prisiljavani na rad.

⁹⁶² Završni podnesak optužbe, par. 562.

⁹⁶³ Optužnica, par. 5.41. Naslov tog priloga glasi "Zatvorenici koji su upućivani na prisilni rad".

vršio neka ili sva ovlaštenja vezana uz pravo vlasništva, te da je on (oni) ta ovlaštenja vršio s namjerom.⁹⁶⁴

359. Medunarodno humanitarno pravo ne zabranjuje svako upucivanje na rad zaštićenih osoba u oružanim sukobima.⁹⁶⁵ Opšte uzev, zabrana se odnosi na *prisilni* ili *nedobrovoljni* rad.⁹⁶⁶ U jurisprudenciji Medunarodnog suda jasno se pokazuje da “eksploatacija, primoravanje na obavljanje prisilnog ili obaveznog rada, odnosno usluga” predstavlja “pokazatelj porobljavanja” i “faktor” koji “valja uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li je počinjeno porobljavanje”.⁹⁶⁷ U biti, pitanje da li su zaštićene osobe radile nedobrovoljno činjenično je pitanje koje se mora razmatrati u kontekstu svih relevantnih okolnosti za svaki pojedini slučaj posebno. Te okolnosti mogu uključivati sljedeće:

Slobodna volja ili pristanak žrtve postaju nemogući ili irelevantni uslijed, na primjer, prijetnje ili upotrebe sile, odnosno drugih vrsta prinude, uslijed straha od nasilja, prevare ili lažnih obećanja, zbog zloupotrebe vlasti, zbog položaja ranjivosti žrtve, uslijed zatocanja ili zarobljeništa, psihološkog pritiska ili socijalno-ekonomskih uslova.⁹⁶⁸

Ono što mora da se utvrdi jeste da li predmetne osobe stvarno nisu imale mogućnost izbora da li da rade ili ne.

360. Civili lišeni slobode u kontekstu nemedunarodnog oružanog sukoba u određenim okolnostima ipak mogu biti upuceni na rad. Član 5(1) Dopunskog protokola II ovako opisuje kriterijum koji se pritom primjenjuje.⁹⁶⁹

Uz odredbe člana 4, u odnosu na osobe koje su lišene slobode iz razloga vezanih uz oružani sukob, bilo da su internirane ili zatocene, poštovat će se barem ove odredbe: [...] (e) ako moraju raditi, uživat će, što se tiče uslova rada i pravnih mehanizama zaštite radnika, pogodnosti slične onima što ih uživa lokalno civilno stanovništvo.⁹⁷⁰

Rad je po članu 5 dopustiv pod uslovom da ne predstavlja kršenje temeljnih jamstava iz člana 4 koje smo citirali ranije.⁹⁷¹ U slučaju kada su ta jamstva prekršena, obavljanje rada može se smatrati

⁹⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 542.

⁹⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 542.

⁹⁶⁶ Nedobrovoljnost je osnovna crta definicije “prisilnog ili obaveznog rada” u Medunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (Bssuyt, *Guide to the “Travaux préparatoires” of the International Covenant on Civil and Political Rights* (1987.), str. 167). Član 8 Medunarodnog pakta zabranjuje, među ostalim, ropstvo, servitut i prisilni odnosno obavezni rad.

⁹⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kumarac*, par. 542-543.

⁹⁶⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 542.

⁹⁶⁹ Što se tiče problematike prisilnog rada, Pretresno vijeće smatra da, kad se radi o relevantnim nacelima i normama koje se primjenjuju na ne-medunarodne oružane sukobe, treba da se pozove na Dopunski protokol II, a ne na Ženevske konvencije i međunarodno običajno pravo koje se odnosi na međunarodne oružane sukobe. Nadalje, buduci da ne postoje nikakve indikacije da se običajno pravo, u pogledu rada iznudenog od zaštićenih osoba u sukobima na način definisan u Dopunskom protokolu II, eventualno razlikuje od odredbi Protokola koje se odnose na taj rad, Pretresno vijeće odredbe Protokola smatra mjerodavnim standardima.

⁹⁷⁰ Neke odredbe, npr. Ženevske konvencije IV, takode utvrđuju da određene kategorije lica mogu biti upucene na rad pod određenim uslovima (Ženevska konvencija IV, članovi 95, 40, 51).

⁹⁷¹ *Vidi* par. 352 ove presude.

indikatorom porobljavanja. S obzirom na to kako treba da se tumace odredbe clana 5, Pretresno vijece smatra da rijec "slicne" ne znaci da uslovi rada i pravna zaštita moraju biti sasvim isti kao oni koje uživa lokalno civilno stanovništvo. Izrazi "uslovi" i "zaštita" ne znace da te osobe nužno moraju za rad na koji su upuceni dobivati naknadu u obliku plate. Zbog cinjenice da se u clanu 5 nigdje eksplicitno ne spominju "plate", za razliku od clanova 40, 51 i 95 Ženevske konvencije IV koji sadrže obavezu isplacivanja plate, Pretresno vijece je dužno da zavisno od konkretnog slucaja utvrdi da li je za obavljeni rad trebala da bude isplacivana neka naknada.

2. Zaključci

(a) Paragraf 5.41 i prisilni rad

361. U paragrafu 5.41 Optužnice, navodi se da je optuženi tokom maja 1992. odobrio odluke da se zatocenci navedeni u spisku u Prilogu E Optužnice prisile na rad i da je, u julu 1992., u dogovoru sa ostalim rukovodecim osobljem zatvora, formirao i poceo da nadgleda grupu radnika od oko 70 zatocenika, kvalifikovanih radnika. Pretresno vijece nije uvjereno da je taj navod potvrđen iz razloga koji slijede.

362. Dužnosti optuženog kao upravnika KP doma uključivale su i rukovođenje Privrednom jedinicom "Drina" (PJD).⁹⁷² Prije rata, u PJD-u su radili namještenici civili i osudena lica na izdržavanju kazne u KP domu.⁹⁷³ Privredna jedinica "Drina", koja je funkcionisala slicno privatnom preduzeću, bila je usko povezana sa KP domom, državnom ustanovom, ali je funkcionisala i nezavisno od njega.⁹⁷⁴ KP dom se finansirao iz državnih izvora i od privredne aktivnosti PJD-a.⁹⁷⁵ Za vrijeme rata, PJD je nastavio da funkcionise nezavisno od KP doma.⁹⁷⁶ PJD se sastojao od više podjedinica, a tri glavne proizvodne jedinice bile su ekonomija Brioni, metalno-mehanicarski pogon ("metalno") i fabrika namještaja.⁹⁷⁷ Prema vlastitom iskazu, optuženi je bio zadužen za rukovodioce raznih jedinica u okviru PJD-a.⁹⁷⁸

⁹⁷² Optuženi (T. 7915); Božo Drakul (T. 7161, 7178).

⁹⁷³ Optuženi (T. 7911).

⁹⁷⁴ Božo Drakul (T. 7202).

⁹⁷⁵ Božo Drakul (T. 7202-7203). Međutim, od 1. januara do 15. septembra 1992., KPdom je dobio samo 10% svoje redovne dotacije od države: Božo Drakul (T. 7203-7204); dokazni predmet P 84.

⁹⁷⁶ Božo Drakul (T. 7236-7237). PJD je, na primjer, nastavio da KP domu fakturiše isporučena jaja i mlijeko (dokazni predmeti D 101 i 101A, 102 i 102A, 103 i 103A, 104 i 104A), ali taj novac mu nikad nije uplaćen jer KP dom nije imao sredstava: Božo Drakul (T. 7237). Takođe, PJD je isplacivao plate osuđenima KP doma koji su radili u PJD-u na njihove licne racune: Božo Drakul (T. 7237, 7266). Tokom rata, plate jednim preostalim osuđenima Srbima koji su radili u PJD-u bile su isplacivane u istom obliku: Božo Drakul (T. 7237, 7266-7267, 7281-7283, 7342).

⁹⁷⁷ Božo Drakul (T. 7161-7162); Radomir Dolaš (T. 5812-5814).

⁹⁷⁸ Optuženi (T. 7915, 7922).

363. U periodu dok je optuženi bio upravnik, u KP domu, i uopšte u Foci, bilo je malo radne snage.⁹⁷⁹ Što se tice konkretno PJD-a, osuđenika na izdržavanju kazne koji su se mogli uputiti na rad bilo je znatno manje nego prije rata. Kako bi se namaknula potrebna radna snaga, optuženi se prvo obratio Radojici Mladenovicu, predsjedniku Izvršnog odbora Skupštine opštine Foca. Zamolio ga je za pomoc u obezbjeđivanju civila zanatskih radnika. Nakon toga je putem naloga o radnoj obavezi za fabriku namještaja osigurano nekoliko stolara, iako nije jasno kamo su oni bili raspoređeni i ko su oni bili.⁹⁸⁰ Optuženi se ponovo obratio Mladenovicu s molbom da se za rad nade još civila konkretnih kvalifikacija,⁹⁸¹ ali bez rezultata.⁹⁸²

364. Kasnije, na sastanku rukovodilaca radnih jedinica (“kolegju šefova”),⁹⁸³ donesena je odluka o broju ljudi, uključujući i zatocenike u KP domu, potrebnih za pojedinu radnu jedinicu.⁹⁸⁴ Dakle, optuženi je, po vlastitoj izjavi, znao za prvu odluku da se zatvorenici u KP domu koriste za rad.

365. Nakon što Mladenovic nije pomogao optuženom da se nade dovoljan broj radnika izvan KP doma,⁹⁸⁵ a prije sastanka rukovodilaca, Savo Todovic je optuženom pokazao spisak zatvorenika koji je sastavio na zahtjev vojne komande Takticke grupe. Zatvorenici popisani na spisku trebalo je da budu raspoređeni na rad u PJD, svaki prema svojoj struci i prema potrebama.⁹⁸⁶ Broj zatocenika koji su stvarno poslani na rad u PJD i na druga mjesta je varirao od perioda do perioda, ponekad i znatno. Sve u svemu, čini se da je, u periodu dok je upravnik bio optuženi, postojala manja jezgra tzv. pritvorenika i lica na izdržavanju kazne koji su radili uglavnom na ekonomiji, u metalском pogonu ili u fabrici namještaja. Ta jezgra je mogla brojiti 20 do 45 zatvorenika.⁹⁸⁷ Zatocenici koji su slani na rad najčešće su bili kvalifikovani i radno sposobni ljudi.

366. U radu koji su obavljali zatocenici glavnu ulogu je imao Todovic. On je bio zadužen za raspoređivanje na radnu obavezu, za sastavljanje spiskova ko će gdje raditi, u koordinaciji sa rukovodiocima radnih jedinica PJD-a i drugima, uključujući i vojnu policiju iz npr. Kalinovika.⁹⁸⁸

⁹⁷⁹ Optuženi (T. 7910); dokazni predmet P 46A, str. 14.

⁹⁸⁰ Optuženi (T. 7911, 7826-7827).

⁹⁸¹ Optuženi (T. 7911, 7827). Tražio je poslovodu lakirnice i tapetara.

⁹⁸² Optuženi (T. 7692, 7914-7915). *Vidi i* dokazni predmet P 46A, str. 14.

⁹⁸³ Optuženi (T. 7912). Na tom sastanku prisutni su bili, među ostalima, šef fabrike namještaja, metalско-mehaničarskog pogona, ekonomije, komercijalnog odjela i računovoda. Savo Todovic nije bio prisutan.

⁹⁸⁴ Optuženi (T. 7692, 7912); dokazni predmet P 46A, str. 14, 18.

⁹⁸⁵ Optuženi (T. 7692).

⁹⁸⁶ Optuženi (T. 7692, 7913-7914); dokazni predmet P 46A, str. 14.

⁹⁸⁷ Na osnovu grubog proracuna broja raznih zatocenika koji su radili za vrijeme zatoceništva u KP domu. *Vidi i* Dževad Lojo (T. 674-676, 680); Muhamed Lisica (T. 4860); Risto Ivanovic (T. 6099).

⁹⁸⁸ FWS-66 (T. 1144 i dalje, 1153); Dževad Lojo (T. 672); FWS-249 (T. 4500 i dalje); FWS-73 (T. 3222 i dalje); Risto Ivanovic (T. 6146-6147). Savo Todovic nije odobravao raspored radnih zadataka za sve zatocenike (T. 6161-6143). Neko vrijeme je postojao vaspitac, Aleksije Zecevic, koji je bio za to zadužen (T. 6142) (iskaz Riste Ivanovica); FWS-198 (T. 984). Jedan od svjedoka optužbe, Muhamed Lisica, posvjedocio je da je spiskove odobravao optuženi

367. Nakon sastanka rukovodilaca radnih jedinica, optuženi je Mladenovica zamolio i da mu obezbijedi vozaca i nekoga ko bi mogao da izvrši popravku u kotlovnici. Njegovoj molbi je udovoljeno i na te radne zadatke su raspoređeni Krsmanovic i Milan Pavlovic koji su, obojica, u to vrijeme bili na linijama fronta.⁹⁸⁹

368. Dokazi potvrđuju da je odluka da se zatocenici koriste za rad u PJD-u donesena prilično brzo nakon što je optuženi došao u KP dom.⁹⁹⁰ Nejasno je da li se ta odluka odnosila samo na rad zatocenika u PJD-u. Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da su neki od zatocenika zapravo radili na mjestima koja u redovnim okolnostima nisu potpadala pod djelokrug PJD-a.

369. Nije dokazano da je bila donesena odluka o slanju zatocenika na rad. Optuženi je u svom iskazu rekao da je Todovica, nakon što mu je ovaj pokazao spisak zatocenika koji bi mogli da rade u PJD-u, izricito upitao da li su se ti zatocenici dobrovoljno javili za rad.⁹⁹¹ Optuženi je izjavio da bi on licno radije radio nego “samo sjedio, pa još u pritvoru”.⁹⁹²

370. Tužilac navodi da je većina zatocenika iz Priloga E bila od ljeta 1992. do 5. oktobra 1994. zatvorena prvenstveno sa ciljem da ih koriste za prisilni rad.⁹⁹³ Pretresno vijeće nije uvjerenost da je taj navod potvrđen. Direktni dokazi u vezi s tim navodom koncentrisani su na jedan incident gdje su neki metalni radnici bili razmijenjeni bez znanja njihovog šefa, Relje Goljanina.⁹⁹⁴ Zatocenici Muhamed Lisica, FWS-249, i Ekrem Zekovic dali su iskaze - koje je Pretresno vijeće prihvatilo - da su radili u metalnom pogonu i da su, u jednom trenutku 1992. godine, neki od zatocenika s kojima su radili u metalnom pogonu razmijenjeni. Goljanina o tome niko nije obavijestio i nije mu bilo drago što su mu odveli radnike. Nakon toga, Todovic, a možda i Goljanin, sastavili su spisak s imenima preostalih radnika u metalnom pogonu.⁹⁹⁵ Teza tužioca je bila da je taj spisak napravljen kako bi se spriječilo da na razmjenu bude odvedeno još radnika iz metalnog pogona. Međutim, iskazi su bili nejasni u pogledu toga što se dogodilo sa spiskom koji je bio sastavljen. Muhamed Lisica je u svom iskazu izjavio da je spisak imena svih radnika iz metalnog bio izvješten u hodniku upravne zgrade. Međutim, nije se sjećao da li je taj spisak vidio prije ili poslije razmjene, čime su se

(T. 4910-4913). Divljan Lazar, magacioner, ako bi mu zatrebalo da neko od zatocenika radi kod njega, nikad se nije obraćao Todovici nego uvijek dežurnom stražaru (T. 6056).

⁹⁸⁹ Optuženi (T. 7829). Moguće je da je Pavlovic nalog o svom radnom rasporedu dobio približno u maju 1992. (T. 6890).

⁹⁹⁰ Dževad Lojo (raditi se počelo vrlo brzo nakon 19. aprila 1992.) (T. 673).

⁹⁹¹ Optuženi (T. 7692); dokazni predmet P 46A, str. 14, 17; dokazni predmet 50A, str. 16.

⁹⁹² Dokazni predmet P 50A, str. 16.

⁹⁹³ Optužnica, par. 5.41; *vidi i* dio pod naslovom “Položaj optuženog kao upravnika”, par. 96 i dalje ove presude.

⁹⁹⁴ Muhamed Lisica (T. 4972-4977); FWS-249 (T. 4480-4482); Ekrem Zekovic (T. 3490-3491, 3615); optuženi (T. 7917-7918).

⁹⁹⁵ Lisica je ujedno jedini svjedok koji je izjavio da je Goljanin rekao nešto u smislu da će se kod optuženog i u komandi raspitati o tom problemu. Nema dokaza da je Goljanin to i učinio. Prema iskazu svjedoka FWS-249 Zekovica, Todovic je pomagao u izradi spiska.

otvorila suštinska pitanja o svrsi postavljanja spiska te vrste na to mjesto. Takode, nema dokaza koji bi potvrdili da je optuženi znao ili da je trebalo da zna bilo što o bilo kakvom spisku radnika sastavljenom kako bi se spriječile daljnje razmjene radnika metalnog pogona. On stoga ne može snositi krivicnu odgovornost kao nadređeni po članu 7(3) Statuta. Isto tako, nije bilo nikakvih dokaza o tome da je bilo ko od preostalih radnika u metalnom pogonu zaista kasnije razmijenjen. Zbog svega toga, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac pokazao da je postojao plan da se zatocnici drže u zatvoru prvenstveno radi toga da bi se koristili kao radna snaga, ili da je optuženi na bilo koji način odgovoran ili umiješan u plan da se zatocnici u KP domu drže prvenstveno sa ciljem da budu korišteni za prisilni rad.

(b) Paragraf 5.42 i prisilni rad

371. U paragrafu 5.42 Optužnice, tužilac navodi da su stražari svakodnevno prozivali ljude iz ove grupe radnika i prisiljavali ih da rade u logoru i van njega od 07:00 sati do najmanje 15:00 ili 16:00 sati.⁹⁹⁶ Ponekad su zatocnike prozivali i Todovic i Relja Goljanin. Pretresno vijeće se uvjerilo da su zatocnici za odlazak na rad prozivani prema spiskovima koje je sastavio Savo Todovic. Zatocnici su radili od ponedjeljka do petka, od oko 07:00 do 15:30 sati.⁹⁹⁷ Zatocnici koji su radili na kuci optuženog pocinjali su oko 07:30 ili 08:00 sati i radili do oko 17:00 ili 17:30 sati.⁹⁹⁸ Svi zatocnici na radu imali su redovne pauze od nekih pola sata oko 10:00 sati ujutro, pauzu za "marendu" te pauzu za rucak od sat vremena. Ponekad su dobivali i dodatne pauze.⁹⁹⁹ Neki zatocnici su radili u krugu, drugi van njega, a katkad i u drugim mjestima. Imena ili evidencione brojeve onih koji su radili van kruga Doma na izlasku je zapisivao dežurni stražar na kapiji. Na povratku u krug, zatocnike su pretresali.¹⁰⁰⁰

372. Tužilac tvrdi da su zatocnici koji su prozivani za rad na taj rad bili prisiljeni, da je njihov rad bio nedobrovoljan i neplacen. Tvrdi se da se na rad prisiljavalo čak i bolesne ili povrijeđene zatocnike, da su oni koji bi odbili raditi bili zatvarani u samicu, te da su ih na radu cuvali redovni zatvorski stražari iz KP doma ili vojnici izvan KP doma.¹⁰⁰¹ Razmotrivši sve relevantne dokaze, Vijeće se nije uvjerilo da su, u periodu kad je upravnik bio optuženi, u KP domu općenito vladali takvi uslovi da bi se rad svih zatocnika mogao smatrati nedobrovoljnim. Ocjene o tome da li je

⁹⁹⁶ Optužnica, par. 5.42.

⁹⁹⁷ FWS-198 (T. 984); Muhamed Lisica (T. 4865, 4867); FWS-249 (T. 4419-4420); optuženi (T. 7696).

⁹⁹⁸ FWS-250 (T. 5058).

⁹⁹⁹ Muhamed Lisica (T. 4865, 4868-4869); FWS-249 (T. 4420-4421).

¹⁰⁰⁰ Na primjer, Risto Ivanovic (T. 6143-6144); Muhamed Lisica (T. 4865); FWS-249 (T. 4418-4419); FWS-144 (T. 2321-2322).

¹⁰⁰¹ Optužnica, par. 5.42.

pojedini zatocenic bio prisiljen na rad treba da se donose individualno, na osnovu toga da li je osoba imala mogucnost izbora da li da radi ili ne.

373. U razmatranju da li je pojedini zatocenic bio prisiljen da radi ili ne, Pretresno vijece relevantnima smatra sljedece faktore: neisplacivanje u biti nikakve naknade za taj obavezni rad, ranjivost položaja u kojem su se našli zatocenici, navodi da su zatocenici koji nisu bili sposobni za rad ili nisu htjeli da rade bili ili prisiljavani na rad ili zatvarani u samicu, tvrdnje o trajnim posljedicama tog rada, te sâmo zatoceništvo i nehumani uslovi u KP domu.

374. Pretresno vijece se uvjerilo da se zatocenicima, osim što su dobivali više hrane a neki ponekad i cigarete, za rad nije isplacivala u biti nikakva naknada.¹⁰⁰² Prema izjavama samog optuženog, KP dom nije imao dovoljno sredstava da im isplacuje naknadu.¹⁰⁰³ Pretresno vijece se takode uvjerilo da su zatocenici na radu obicno bili pod naoružanim nadzorom.¹⁰⁰⁴

375. Pretresno vijece se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da su, u periodu kad je upravnik bio optuženi, zatocenici koji bi odbili ili koji nisu bili sposobni da rade bili zatvarani u samicu. Dokazi koje je tužilac predocio kako bi to pokazao nisu bili jednoznacni. Muhamed Lisica je u svom iskazu izjavio da je jednom prilikom, kad su ga odveli na rad u bolnicu, odbio da radi i da su ga stavili u samicu. Medutim, nije potvrđeno da je u samicu bio poslat zbog toga što je odbio da radi. Prilikom pretresa na povratku u KP dom, kod njega su pronašli pismo koje je, na molbu jednog drugog zatocenog Muslimana, trebao da doturi nekom njegovom rodaku.¹⁰⁰⁵ Nije jasno da li ga je Savo Todovic stavio u samicu zato što je odbio da radi ili zbog tog pisma.¹⁰⁰⁶ Takode je nejasno kada se to tacno dogodilo, no moguće je da to nije bilo u periodu kad je upravnik bio optuženi.¹⁰⁰⁷ Jednom je odbio da radi svjedok FWS-73,¹⁰⁰⁸ koji je izjavio da je Todovic došao u prostoriju u kojoj je on bio zatvoren i udarao ga nogom cijelim putem do mjesta rada.¹⁰⁰⁹ Medutim, nema nikakvih dokaza o tome kada se taj navodni incident dogodio, a vrlo je moguće da je to bilo u vrijeme kada optuženi više nije bio upravnik.¹⁰¹⁰ Svjedok FWS-71 je izjavio da ga je, jednom kad je bio bolestan, Todovic

¹⁰⁰² Optuženi (T. 7696-7698); FWS-198 (T. 985); FWS-89 (T. 4707); Risto Ivanovic (T. 6099). Prema tome što izjavljuju optuženi (T. 7698) i Božo Drakul (T. 7281, 7283), KP dom nije bio dužan da muslimanskim zatocenicima placa bilo šta jer su oni bili u nadležnosti vojske.

¹⁰⁰³ Optuženi (T. 7698).

¹⁰⁰⁴ *Vidi* zaključke u pogledu konkretnih radnih zadataka koje su obavljali zatocenici.

¹⁰⁰⁵ Isprva je stavljen u samicu na dvadeset dana, ali je nakon tri ili cetiri dana pušten iz nje i ponovo je poceo da radi (T. 4880).

¹⁰⁰⁶ Muhamed Lisica (T. 4880-4881).

¹⁰⁰⁷ FWS-198 je Muhameda Lisicu pomenuo kao nekog ko je završio u samici zbog odbijanja da radi. On je taj incident upotrijebio kao primjer kojim ce u svom iskazu objasniti zašto se odlazak na rad nije mogao odbiti, tj. zbog straha od samice. Medutim, iskaz FWS-189 ostavlja sasvim nejasnim kada se taj navodni incident mogao dogoditi (T. 984-985).

¹⁰⁰⁸ FWS-73 (T. 3224).

¹⁰⁰⁹ FWS-73 (T. 3224).

¹⁰¹⁰ FWS-198 (T. 983-984).

prisilio da ide na rad u rudnik, no to se dogodilo u oktobru 1993., kada optuženi više nije bio upravnik.¹⁰¹¹ Svjedok FWS-71 je izjavio da su zatocenci, ako nisu mogli da rade, morali ljekaru ili bolnicaru. Sjeca se da su Fehima Dedovica par puta odveli na batinanje u samicu, zato što nije bio sposoban da ide na rad. I u ovom slucaju je nejasno kada se taj navodni incident dogodio. Tužilac takode navodi da su svjedoka FWS-198 stavili u samicu kada se usudio odbiti da ide na rad.¹⁰¹² Medutim, sâm svjedok FWS-198 je izjavio da je u samicu bio poslat bez razloga, na pet ili šest dana, nakon što je Todovica pita o da li bi mogao raditi. Dakle, taj navod nije potvrđen.

376. Optužba nije izvela nijedan direktni dokaz da su oni koji nisu mogli ili nisu htjeli da rade bili prisiljavani na rad u periodu dok je upravnik bio optuženi. Mnogi svjedoci optužbe izrazili su svoj subjektivni zakljucak da to jeste bio slucaj, ali nije bilo pokušaja da se pokaže cinjenicni osnov tih zakljucaka ili da se pokaže da se oni odnose na vrijeme u kojem je upravnik bio optuženi. Na pitanje da li je odbio, pobunio se ili izrazio svoje neslaganje kada mu je receno da mora ici na rad, svjedok FWS-249 je odgovorio da je smatrao da je to suviše opasno i da mu nije padalo na pamet da odbije.¹⁰¹³ Svjedok FWS-144 je pojasnio svoju izjavu da je Todovic znao kako da i bolesne natjera da rade te da niko nije mogao promijeniti njegovu odluku, rekavši da zatocenci nisu imali mogucnost da odbiju odlazak na rad jer bi to samo bilo pogoršalo njihov položaj u logoru.¹⁰¹⁴ Rasim Taranin takode tvrdi da nije mogao da uradi niti kaže ništa u pogledu toga da li želi raditi na utovaru i istovaru brašna.¹⁰¹⁵ Upitan da li su prozvani zatocenci mogli da odbiju odlazak na rad, Dževad Lojo je izrazio mišljenje da je, s izuzetkom ozbiljnih zdravstvenih razloga, bilo veoma opasno odbiti odlazak na rad zbog kažnjavanja samicom ili prisilnim radom.¹⁰¹⁶ Rekao je da su mu poznati slucajevi da su najviši rukovodioici Doma na rad tjerali bolesne ljude.¹⁰¹⁷ Safet Avdic takode se sjetio kako je usput cuo ili mu je bilo receno da je Todovic zatocenicima rekao da moraju na rad bez obzira na bolest.¹⁰¹⁸ Niko od ova dva svjedoka nije naznacio kada se dogodilo to što su culi - da se ljudi tjeraju na rad uprkos bolesti - i nije bilo pokušaja da se dokaže da se to dogodilo u periodu kad je upravnik bio optuženi.

377. Iz zakljucaka koje su iznijeli svjedoci, ali ne naznaciši na osnovu kojih cinjenica su ih izvukli, nije bilo temelja za konstataciju da su zatocenci uopšte ili neki konkretni zatocenic bili prisiljeni na rad. Iskaz sa zakljuckom do kojeg je došao sâm svjedok, bez iced drugog, ne dokazuje

¹⁰¹¹ FWS-71 (T. 2912-2913).

¹⁰¹² Završni podnesak optužbe, par. 177.

¹⁰¹³ FWS-249 (T. 4523).

¹⁰¹⁴ FWS-144 (T. 2316, 2335).

¹⁰¹⁵ Rasim Taranin (T. 1701-1702).

¹⁰¹⁶ Dževad Lojo (T. 680-681).

¹⁰¹⁷ Dževad Lojo (T. 681).

¹⁰¹⁸ Safet Avdic (T. 474-475).

van razumne sumnje da je taj zaključak podudaran sa cinjenicom koja treba da se utvrdi. Okolnosti i uslovi pod kojima su zatocenci bili zatvoreni u KP domu od 1992. do 1994. dovoljno su varirali da bi se od optužbe zahtijevalo da iznese npr. konkretne primjere, dodatne podatke, među ostalim i o precizno definisanim vremenskim periodima, ili objašnjenjima u pogledu takvih iskaza svjedoka. Detaljnija svjedočenja bila su potrebna i zbog toga što su iskazi svjedoka optužbe bili protivrjecniji njenoj vlastitoj globalnoj tvrdnji. Na primjer, Safet Avdic je, kako se čini, početkom 1992. molio da ga se ne rasporedi na teške poslove i toj je molbi bilo udovoljeno.¹⁰¹⁹ Drugi jedan svjedok, FWS-182, u svom je iskazu izjavio da mu je, nakon što se zamalo onesvijestio prilikom istovara brašna, jedan stari znanac, Srbin koji je bio službeno lice, dozvolio da se vrati u KP dom. Jednom drugom prilikom, svjedoku FWS-182, kada nije bio sposoban za rad u kuhinji, bilo je dozvoljeno da prizdravi prije nego što će biti raspoređen na čišćenje kruga Doma.¹⁰²⁰ Nije jasno vrijeme svih tih događaja u vezi sa svjedokom FWS-182. Mišljenja i bojazni zatocenika, naročito u kontekstu generalno nehumanih uslova i atmosfere u KP domu, naravno jesu relevantni za utvrđivanje da li su oni radili dobrovoljno, ali osloniti se samo na takve nepotkrijepljene zaključke koje su iznijeli svjedoci, u opisanim okolnostima ne bi bilo dovoljno utemeljeno.

378. Eventualne fizicke posljedice rada na zdravlje zatocenika, takode su faktor relevantan za utvrđivanje da li je određena osoba bila prisiljavana na rad. Medutim, dokazi predoceni s tim u vezi takode nisu jednoznacni. Svjedok FWS-249 je u svom iskazu izjavio da su on i drugi zatocenci na radu nakon posla bili iscrpljeni, a da on sâm ima tegobe sa kicmom.¹⁰²¹ Rekao je da njegovi ljekari pretpostavljaju da su te tegobe posljedica fizickog rada u KP domu.¹⁰²² Medutim, kako smo već konstatovali, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su njegove tegobe sa kicmom direktna posljedica fizickog rada iz vremena boravka u KP domu.¹⁰²³ Svjedok FWS-142 je u svom iskazu rekao da je bio iscrpljen i da je bio preslab kada ga je Savo Todovic u septembru 1993. pitao da li bi radio u rudniku Miljevina.¹⁰²⁴ To se dogodilo u periodu kada je upravnik bio optuženi.

Paragraf 5.43 i prisilni rad

379. U paragrafu 5.43 Optužnice navodi se da su zatocenci morali raditi u kuhinji KP doma.¹⁰²⁵ Tužilac je naznačio da za radne zadatke čišćenja kruga i pomaganja u kuhinji - pranje posuda, rezanje hljeba, izdavanje hrane i čišćenje kuhinje - što su po navodima sve obavljali zatoceni

¹⁰¹⁹ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 689).

¹⁰²⁰ FWS-182 (T. 1647).

¹⁰²¹ FWS-249 (T. 4431-4433).

¹⁰²² FWS-249 (T. 4433).

¹⁰²³ *Vidi* par. 153 ove presude.

¹⁰²⁴ FWS-142 (T. 1831-1832).

¹⁰²⁵ Optužnica, par. 5.43.

Muslimani - ne tereti kao za porobljavanje.¹⁰²⁶ Vijeće ovo smatra povlačenjem tih optužbi.¹⁰²⁷ To uključuje i navod da je svjedok FWS-54 bio prisiljen da radi.¹⁰²⁸

380. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđen navod da su zatocenci bili prisiljeni da rade u fabrici namještaja.¹⁰²⁹ Dokazi koje je u vezi s tim izveo tužilac bili su vrlo nekvalitetni. Malo je bilo pokušaja da se dokaže da su zatocenci u stvari bili prisiljeni da rade, tužilac se oslanjao gotovo u cijelosti na nepotkrijepljeno mišljenje zatocenika da su bili obavezni da rade. Od nekih od njih je zatraženo da navedu razlog zašto tako misle, ali nikome nije postavljeno npr. pitanje da li su izrazili prigovor na to što ih se šalje na rad ili da li im je neka odgovorna osoba rekla da će biti kažnjeni ako ne budu radili. U mnogo prilika nije se ni pokušalo dokazati da je konkretni zatocenic bio na radu tokom perioda kad je upravnik bio optužen. Štaviše, u slučajevima kada su navodeni razlozi za odlazak na rad, najčešće se pominjalo da je zatocenic htio da dobije dodatni obrok koji se davao radnicima ili da se htio izvuci iz svoje celije. Pretresno vijeće ne prihvata da je to, bez icega drugoga, dovoljno da se smatra da su zatocenci bili prisiljavani da rade. Bitno pitanje je u svakom slučaju, kako smo već rekli, to da li je konkretnom zatocniku bio uskracen izbor da pristane ili da odbije zadatak koji je obavljao.

381. U fabrici namještaja zatocenci su poceli da rade negdje u septembru ili krajem 1992. godine.¹⁰³⁰ Tamo je radilo približno od šest do petnaest ljudi.¹⁰³¹ Među zatocenicima koji su radili u fabrici u periodu kada je upravnik bio optužen bili su svjedoci FWS-198, FWS-66,¹⁰³² Muharem Bacvic,¹⁰³³ Sulejman Pejkusic, Šacir Muratovic, svjedok FWS-138, Ivan Soldan i izvjesni Trako ili Trakic.¹⁰³⁴ Rad je uključivao pravljenje namještaja, npr. polica za knjige, krojenje tkanine u tapetariji i presvlačenje namještaja, utovar namještaja u kamione i sklapanje ormara u mjesnoj

¹⁰²⁶ Završni podnesak optužbe, par. 160, fusnota 521.

¹⁰²⁷ Mnogi zatocenci obavljali su te zadatke: FWS-65 je meo kantu i nosio drva iz kotlovnice u kuhinju. Nema naznaka da je na to bio prisiljen (T. 471); Rasim Taranin je u kuhinji radio oko 10 mjeseci (T. 1712); svjedok FWS-182 je čistio kuhinju, a kasnije i krug Doma (T. 1647); FWS-73 je tokom nekoliko mjeseci povremeno radio u kuhinji (T. 3322-3223); FWS-89 je radio u ložionici (T. 4660); Muhamed Lisica je čistio dimnjake (T. 4906-4907); FWS-77 je radio u kuhinji: FWS-249 (T. 4450); Mujo Dudic je uglavnom radio kao cistac upravne zgrade: FWS-249 (T. 4453); Muhamed Lisica (T. 4916); FWS-198 (T. 1019); Taib Reko je radio u krugu Doma: FWS-249 (T. 4457, 4459); Ekrem Zekovic je napravio pregradu na mjestu gdje su vrata bila razbijena (T. 3449); FWS-86 je čistio tepihe (T. 1486); FWS-54 je izdavao hranu u kuhinji (T. 746-747); FWS-142 je obavljao neke poslove u krugu (T. 1831); FWS-71 je čistio prostorije (T. 2896, 2973-2974); Safet Avdic je čistio kantu i pripremao drva za kuhinju: P 123, (T. 689); FWS-250 je obavljao poslove na čišćenju kuhinje (T. 5056). Zatocenike je u kuhinji nadgledao Krsto Kmojelac, kuvar (T. 5939-5940).

¹⁰²⁸ Jedini svjedok za koga se navodi da je radio isključivo u kuhinji, da je tri dana izdavao obroke: FWS-54 (T. 746).

¹⁰²⁹ Optužnica, par. 5.43.

¹⁰³⁰ Dževad Lojo (T. 676); Miladin Matovic je u svom iskazu izjavio da su zatocenci Muslimani tamo možda poceli da rade negdje sredinom juna 1992. (T. 6432).

¹⁰³¹ Dževad Lojo (T. 672); FWS-86 (T. 1487); Risto Ivanovic (T. 6099); Miladin Matovic (T. 6433); optuženi (T. 7693).

¹⁰³² FWS-198 (T. 976); FWS-66 (T. 1123-1125).

¹⁰³³ U iskazu svjedoka FWS-249 se kaže samo da je "radio" (T. 4451); Muhamed Lisica je izjavio da je on radio u stolariji: (T. 4915).

bolnici.¹⁰³⁵ Zatocenci su radili svaki dan osam sati dnevno, od ponedjeljka do petka.¹⁰³⁶ Miladin Matovic, koji je raspoređen na radnu obavezu u KP dom da bi ga Mitar Rašević poslije premjestio na rad u fabrici, cuvao je te zatocenike negdje od maja ili juna 1992. do septembra 1993. godine.¹⁰³⁷ U usporedbi sa stanjem prije rata, fabrika namještaja radila je sa oko 10% kapaciteta.¹⁰³⁸

382. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su Dževad Lojo, Ekrem Zeković, svjedok FWS-71 i FWS-215 bili prisiljeni na rad u fabrici, niti da su tamo radili u periodu kad je upravnik bio optuženi. Lojo je u fabrici namještaja počeo da radi negdje u augustu 1993.,¹⁰³⁹ Zeković negdje krajem augusta ili početkom septembra 1993.,¹⁰⁴⁰ a svjedok FWS-71 je radio povremeno dijelom 1992. i cijele 1993. godine.¹⁰⁴¹ Tokom tog perioda, što je itekako moglo da bude kada je optuženi prestao biti upravnikom, radio je i u fabrici namještaja.¹⁰⁴² Svjedok FWS-215 je na radnu obavezu u fabricu namještaja poslat možda negdje sredinom 1993., ali iskaz je nejasan.¹⁰⁴³ Što se tice svjedoka FWS-66, u dokazima se navodi da se on na rad javio dobrovoljno. On je na rad u fabrici namještaja raspoređen u proljeće 1993. a prije toga je Todovića molio da bi radije radio nego bio zatvoren u celiji.¹⁰⁴⁴ Svjedok FWS-198 je u svom iskazu izjavio da je u fabrici počeo da radi u aprilu 1993., nakon što ga je tamo poslao Todović,¹⁰⁴⁵ i nastavio raditi do oktobra 1993. godine.¹⁰⁴⁶ On je izrazio mišljenje da zatoceni, čim je bio izabran za slanje na rad, to više nije mogao odbiti zbog straha da ga ne stave u samicu.¹⁰⁴⁷ Pominjući strah od samice mislio je na navodni slučaj kad je Muhamed Lisica u samicu stavljen zato što je odbio ći na rad.¹⁰⁴⁸ Pretresno vijeće je već utvrdilo da nije jasno kada i iz kojeg razloga je Lisica stavljen u samicu.¹⁰⁴⁹ Pominjanje tog navodnog incidenta od strane svjedoka FWS-198 stoga nije jednoznačno. Ono se može tumačiti na različite načine, među ostalim i tako da je Lisica u samicu stavljen prije aprila 1993., ili time da on iskreno vjeruje da je Lisica bio stavljen u samicu zato što je odbio da radi. Dakle, u svjetlu te dvoznacnosti nije pokazano van

¹⁰³⁴ Miladin Matovic (T. 6433-6434).

¹⁰³⁵ Dževad Lojo (T. 676, 678); FWS-198 (T. 976, 987-979).

¹⁰³⁶ FWS-198 (T. 978-979); Miladin Matovic (T. 6434).

¹⁰³⁷ Miladin Matovic (T. 6432-6433, 6437). On je formirao i vodio jedinicu za protivpožarnu zaštitu u fabrici namještaja i radio kao stražar u fabrici namještaja za pritvorene Muslimane i srpske osuđenike na izdržavanju kazne (T. 6433).

¹⁰³⁸ Božo Drakul (T. 7278-7279).

¹⁰³⁹ Dževad Lojo (T. 672-673). Kako je izjavio Dževad Lojo (T. 672), on je tamo radio oko godinu dana.

¹⁰⁴⁰ Ekrem Zeković (T. 3443). To je potrajalo do sredine decembra 1993. godine.

¹⁰⁴¹ FWS-71 (T. 2896).

¹⁰⁴² FWS-71 (T. 2896). On je u svom iskazu izjavio da je sav rad na koji je bio raspoređivan tih godina bio prisilan i da on nikako ne bi bio radio dobrovoljno (T. 2896).

¹⁰⁴³ FWS-215 (T. 878-879).

¹⁰⁴⁴ FWS-66 (T. 1123-1125).

¹⁰⁴⁵ FWS-198 (T. 976).

¹⁰⁴⁶ FWS-198 (T. 976).

¹⁰⁴⁷ FWS-198 (T. 984-985).

¹⁰⁴⁸ FWS-198 (T. 984-985).

¹⁰⁴⁹ *Vidi* par. 375 ove presude.

razumne sumnje da je FWS-198 bio prisiljen da radi u fabrici namještaja tokom perioda kada je upravnik bio optuženi.

383. Što se tice Muharema Bacvica, Šacira Muratovica, svjedoka FWS-66 i FWS-138, nema dovoljno dokaza da se prihvati da su oni bili prisiljeni da rade u fabrici namještaja. Sulejman Pejkusic, Ivan Soldan i izvjesni Trako ili Trakic nisu navedeni u Prilogu E, ali dokazi u vezi s njihovim radom ionako su nedovoljni da bi se prihvatilo da su oni bili prisiljeni da rade u fabrici namještaja.

384. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđen navod da su, unutar KP doma, zatocenci morali da rade u metalском pogonu na popravku vojnih vozila i ukradenih automobila.¹⁰⁵⁰ Ta vrsta rada pocela je negdje u drugoj polovini maja 1992. godine.¹⁰⁵¹ Rad u funkciji tog pogona izvodio se u samom pogonu i van njega, među ostalim i u gradu, u pekarnici, u hotelu "Zelengora" i bolnici, kao i u Miljevini i Velecevu.¹⁰⁵² Rad je uključivao popravljavanje vozila KP doma¹⁰⁵³ i ponekad vozila privatnih osoba,¹⁰⁵⁴ bravarske poslove¹⁰⁵⁵ i tekuce održavanje u Domu i van njega, uključujući i poljoprivrednu ekonomiju.¹⁰⁵⁶ U usporedbi sa stanjem prije rata, metalски pogon je malo proizvodio. Njegov se rad uglavnom sveo na održavanje i servisiranje postojećih objekata i opreme.¹⁰⁵⁷ U tom pogonu je radilo između šest i petnaest ljudi.¹⁰⁵⁸ Među zatocenicima KP doma koji su radili u tom pogonu bili su FWS-249, Hamdo Hadic ili Hadžic, Ekrem Zekovic, FWS-144, Muhamed Lisica i Rasim Taranin.¹⁰⁵⁹ Opcenito im je radno vrijeme bilo uobicajenog trajanja. Ljudi koji su radili u pogonu vecinom su bili kvalifikovani radnici.¹⁰⁶⁰ Šef pogona bio je Relja Goljanin.¹⁰⁶¹ Zatocenike je u pogonu cuvao jedan stražar, ponekad i dva.¹⁰⁶² Kada su odvođeni na

¹⁰⁵⁰ Optužnica, par. 5.43.

¹⁰⁵¹ Dževad Lojo (T. 676).

¹⁰⁵² Ekrem Zekovic (T. 3443); FWS-144 (T. 2314-2315); FWS-78 (dokazni predmet P 161, str. 2122); Muhamed Lisica (T. 4870-4871); Muhamed Lisica (T. 4862, 4873-4874).

¹⁰⁵³ Dževad Lojo (T. 673); Rasim Taranin (T. 1727); FWS-144 (T. 2314, 2331); FWS-249 (T. 4423, 4425, 4426, 4433); dokazni predmet P 161; Muhamed Lisica (T. 4874, 4898).

¹⁰⁵⁴ FWS-249 (T. 4423, 4425, 4426, 4433); dokazni predmet P 46A, str. 19.

¹⁰⁵⁵ Dževad Lojo (T. 673-674); Ekrem Zekovic (T. 3448-3449); FWS-144 (T. 2314); Muhamed Lisica (T. 4865).

¹⁰⁵⁶ FWS-249 (T. 4420, 4430); FWS-144 (T. 2314); Muhamed Lisica (T. 4865, 4876-4877, 4896, 4903-4905, 4972).

¹⁰⁵⁷ Božo Drakul (T. 7278-7279).

¹⁰⁵⁸ Muhamed Lisica (T. 4859); FWS-249 je u svom iskazu rekao da je postojala grupa metalških radnika koji su radili u metalском pogonu stalnog sastava, koja je brojila oko deset-dvanaest ljudi, te grupa varijabilnog sastava u kojoj se broj ljudi mijenjao ovisno o tome kakav je posao trebao da se obavi (T. 4415-4416); FWS-86 (T. 1487); Risto Ivanovic (T. 6099); optuženi (T. 7693).

¹⁰⁵⁹ FWS-249 (T. 4411, 4414, 4417, 4423); Ekrem Zekovic (T. 3443); FWS-78 (dokazni predmet P 181, str. 2116); Rasim Taranin (T. 1727).

¹⁰⁶⁰ Optuženi (T. 7915); FWS-249 (T. 4414); dokazni predmet P161, str. 2116; FWS-78 (dokazni predmet P 161, str. 2116); Muhamed Lisica (T. 4820).

¹⁰⁶¹ Ekrem Zekovic (T. 3443); Muhamed Lisica (T. 4861, 4871); FWS-249 (T. 4421); Milosav Krsmanovic (T. 6686); FWS-78 (dokazni predmet P 161, T. 2120); optuženi (T. 7915).

¹⁰⁶² FWS-249 (T. 4423); Ekrem Zekovic (T. 3654).

rad van pogona, obično su ih cuvali stražari iz KP doma.¹⁰⁶³ Kada su radili u samom krugu, obično nisu bili pod stražom.¹⁰⁶⁴ Osim “marende”, koju su dobivali svi zatocenci KP doma koji su radili, te cigareta koje su im dijelili Goljanin i ponekad stražari,¹⁰⁶⁵ radnici u metalском pogonu imali su nešto više slobode nego ostali zatocenci na radu, a ponekad su mogli ubrati kruške sa drveca kod radionice.¹⁰⁶⁶

Optuženi je bio u pogonu, jednom kako bi dao upustva u vezi sa određenim radnim zadatkom,¹⁰⁶⁷ a neki su zatocenci tada s njim razgovarali.¹⁰⁶⁸

385. Taraninu je receno da će raditi u pogonu, vjerovatno u nekom trenutku u toku 1992. godine,¹⁰⁶⁹ jer je po struci mehanicar.¹⁰⁷⁰ Postavljeno mu je pitanje da li je on izabrao da radi u metalском pogonu.¹⁰⁷¹ Odgovorio je da nije postojao izbor, da se moralo ici na rad prema dobijenom rasporedu. Po njegovom mišljenju, biti u logoru znaci nemati izbora, nego ciniti šta ti se kaže.¹⁰⁷² Nije mu bilo postavljeno pitanje da li se usprotivio odlasku na rad, a nisu predoceni ni ikakvi dokazi u vezi s uslovima u kakvima je radio. Tužilac je imao obavezu da dokazi koje izvodi budu jasni, ali tu obavezu nije ispunio. U ovakvim okolnostima, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđeno da je Taranin stvarno bio prisiljen da radi u pogonu.

386. Svjedok FWS-249 je počeo da radi u metalскоj radionici otprilike početkom jula 1992. godine.¹⁰⁷³ Oprema na kojoj se od njega tražilo da radi bila je zastarjela tako da je, kako bi se ti nedostaci nadoknadili, valjalo uložiti dodatni fizički napor. Istovar teškog namještanja iz kamiona i mijenjanje guma bili su težak fizički posao.¹⁰⁷⁴ Na kraju radnog dana bio bi iscrpljen.¹⁰⁷⁵ Svjedoku FWS-249 je na uopšten način postavljeno pitanje da li je bio prisiljen da ide na rad.¹⁰⁷⁶ Odgovorio je da je to bez sumnje bio prisilni rad, pojašnjajući da je prisilan zato što je stražar sa spiska za rad prozvaо upravo njega.¹⁰⁷⁷ Kasnije, odgovarajući na pitanja da li je odbio, pobunio se ili izrazio bilo

¹⁰⁶³ FWS-249 (T. 4433-4434); kad je radio u hotelu “Zelengora”, Muhameda Lisicu je jednom cuvala vojna policija (T. 4862, 4873).

¹⁰⁶⁴ Ekrem Zekovic (T. 3652-3653, 3671).

¹⁰⁶⁵ Muhamed Lisica (T. 4860-4861); FWS-249 (T. 4430); Rasim Taranin (T. 1728).

¹⁰⁶⁶ FWS-249 (T. 4430).

¹⁰⁶⁷ Ekrem Zekovic (T. 3444-3446); Muhamed Lisica (T. 4872).

¹⁰⁶⁸ Ekrem Zekovic (T. 3444-3446).

¹⁰⁶⁹ Rasim Taranin (T. 1710, 1712, 1727).

¹⁰⁷⁰ Rasim Taranin (T. 1727).

¹⁰⁷¹ Rasim Taranin (T. 1728).

¹⁰⁷² Rasim Taranin (T. 1728).

¹⁰⁷³ FWS-249 (T. 4411, 4414). Radio je i u Miljevini, tri ili cetiri puta, ostajuci ondje deset-dvadeset dana, nekiput i mjesec ili više dana, ali nije jasno ko je odobrio ili tražio da on bude tamo poslat. Dok je bio tamo, radio je pod nadzorom lokalnog vojnog zapovjednika: FWS-249 (T. 4434-4439).

¹⁰⁷⁴ FWS-249 (T. 4430).

¹⁰⁷⁵ FWS-249 (T. 4430-4433).

¹⁰⁷⁶ FWS-249 (T. 4414).

¹⁰⁷⁷ FWS-249 (T. 4414).

kakvo neslaganje nakon što mu je receno da će icip na rad, izrazio je mišljenje da je bilo vrlo riskantno takvo što uciniti i da mu nije padalo na pamet da odbije.¹⁰⁷⁸ Pretresno vijeće je već razmotrilo dokaznu vrijednost subjektivnih mišljenja koja je iznio svjedok FWS-249 u pogledu toga da li je rad koji je on obavljao bio prisilan.¹⁰⁷⁹ Jasno je da je svjedok FWS-249 očigledno smatrao da je prisiljen da radi. Međutim, budući da ne postoje nikakve naznake da on u periodu kada je upravnik bio optuženi nije želio da radi, kao niti dodatni dokazi u vezi sa prirodom posla i uslovima u kojima je radio, a koji bi ukazivali na to da taj rad nije bio dobrovoljan, pri čemu su glavni razlozi za takvo njegovo mišljenje koje je naveo bili to da je bio objektivno prisiljen na rad, ne postoji dovoljno osnova da bi Pretresno vijeće konstatovalo da je on stvarno bio prisiljen da radi. Nije dokazano da je on bio lišen stvarnog izbora hoće li raditi ili neće, bez obzira na to što je on očigledno bio ubijeden u to da nema izbora. Zbog toga, dakle, nije pokazano da je svjedok FWS-249 bio prisiljen na rad u metalском pogonu u periodu kada je upravnik bio optuženi.

387. Ekrem Zeković je u metalском pogonu radio od sredine jula 1992. do svog pokušaja bijega iz logora u julu 1993. godine.¹⁰⁸⁰ Odgovarajući na opšte pitanje da li se za rad javio dobrovoljno ili je bio prisiljen da radi, odgovorio je da je bio dobrovoljac jer je odlazak na rad značio da će dobiti važan dodatni obrok.¹⁰⁸¹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je pokazano da je bio prisiljen na rad u metalскоj radionici. Želja da se dobije dodatni obrok, sama po sebi i bez icipa drugoga, ne negira postojanje izbora hoće li raditi ili neće.

388. Svjedok FWS-144 je radio u metalском pogonu od augusta 1992. do puštanja na slobodu 1994. godine.¹⁰⁸² Na pitanje da li se dobrovoljno uključio u grupu metalških radnika, svjedok je odgovorio kako slijedi: “Izgledalo je dobrovoljno. Ako bolje pogledate, ljudi su molili da izadu iz ćelija jer su skapavali od gladi. Činilo se da se svi borimo za te poslove, da radimo u krugu. No to jeste bio prisilni rad. Međutim, svi smo se borili za to zbog gladi, jer su tako ljudi dobivali dodatni obrok, svi koji su bili u tim radnim grupama.”¹⁰⁸³ Izrazio je mišljenje da zatocenci nisu imali mogućnost da odbiju da rade nakon što bi im Todović to naložio jer bi time pogoršali svoj položaj u logoru.¹⁰⁸⁴ Pretresno vijeće već je razmatralo dokaznu vrijednost takvog izražavanja mišljenja.¹⁰⁸⁵ Ponavljamo, Pretresno vijeće ne smatra da, sama po sebi i bez icipa drugoga, želja da se dobije

¹⁰⁷⁸ FWS-249 (T. 4523).

¹⁰⁷⁹ *Vidi* par. 376 ove presude.

¹⁰⁸⁰ Ekrem Zeković (T. 3443).

¹⁰⁸¹ Ekrem Zeković (T. 3496).

¹⁰⁸² FWS-144 (T. 2311).

¹⁰⁸³ FWS-144 (T. 2311-2312). Jedini iskaz u vezi sa njegovim gladovanjem u vrijeme kada je bio u KP domu bio je njegov odgovor na pitanje da li je fizički trpio – u kojem je rekao da je skapavao od gladi: FWS-144 (T. 2326-2327).

¹⁰⁸⁴ FWS-144 (T. 2316, 2335).

¹⁰⁸⁵ *Vidi* par. 376 ove presude.

dotadni obrok negira mogućnost da zatocnik bira hoće li raditi ili neće. U skladu s tim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je dokazano da je svjedok FWS-144 bio prisiljen da radi u periodu kada je upravnik bio optuženi.

389. Muhamed Lisica je počeo da radi krajem aprila ili početkom maja 1992., a radio je dok nije pušten u oktobru 1994. godine.¹⁰⁸⁶ U svom iskazu, on je izjavio da je rad bio dobrovoljan, u smislu da je i to bilo bolje nego biti zatvoren u celiji, jer se onaj koji radi mogao nadati dodatnom obroku, cigaretama, kontaktima sa Srbima i informacijama.¹⁰⁸⁷ Rekao je da mu je rad pomogao da preživi uslove u KP domu. Približno u junu 1992., Slavko Ivanovic mu je rekao i to da su zatocnici na radu pod zaštitom.¹⁰⁸⁸ Iako je uživao pogodnosti koje su se dobivale odlaskom na rad, zbog rada je stalno bio iscrpljen, nekad više, nekad manje, zavisno o tome da li je mogao da ode u bolnicu i dobije više hrane. Osim toga, rad u metalском pogonu smatrao je teškim, iz hiljadu razloga.¹⁰⁸⁹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da taj dokazni materijal potvrđuje da je Lisica bio prisiljen da radi u metalском pogonu.¹⁰⁹⁰

390. Što se tice drugih zatocnika koji su navodno bili prisiljeni na rad u metalском pogonu, tužilac nije izveo nikakve dokaze o karakteru uslova rada ni o tome da li su zatocnici na rad bili prisiljeni. S obzirom na to, nije dokazano da su ti zatocnici bili prisiljeni na rad u periodu kad je upravnik bio optuženi.

391. Uzeir Aganovic je u metalскоj radionici radio tokom 1992. i 1993. godine, kao i Berberkic ili Berberovic, limar,¹⁰⁹¹ te Munib Hadžic.¹⁰⁹² Munib Hadžic je bio u radnoj grupi sve dok nije razmijenjen.¹⁰⁹³ Među ostalim zatocnicima koji su određeno vrijeme proveli na radu u metalском pogonu bili su FWS-249,¹⁰⁹⁴ Suad Islambašić,¹⁰⁹⁵ Ismet "Karasi" ili "Karasi" Karahasanovic,¹⁰⁹⁶ Šefko Kubat, te polubraca Asim i Ramiz Maljanovic.¹⁰⁹⁷ Svjedok FWS-77 i "Dule" Djurovic takode

¹⁰⁸⁶ Muhamed Lisica (T. 4833,4854, 4864).

¹⁰⁸⁷ Muhamed Lisica (T. 4860-4863).

¹⁰⁸⁸ Muhamed Lisica (T. 4862-4863).

¹⁰⁸⁹ Muhamed Lisica (T. 4913-4914).

¹⁰⁹⁰ O tome kako je dospio u samicu (T. 4880-4881) govori se u par. 375 ove presude.

¹⁰⁹¹ Muhamed Lisica (T. 4915, 4930). To bi mogla biti osoba iz Priloga E, red. br. 10.

¹⁰⁹² Muhamed Lisica (T. 4917).

¹⁰⁹³ FWS-249 (T. 4453-4454).

¹⁰⁹⁴ Muhamed Lisica (T. 4919). To su možda osobe iz Priloga E, red. br. 42 i/ili 43.

¹⁰⁹⁵ Muhamed Lisica (T. 4918); FWS-249 (T. 4415, 4454-4455); Ekrem Zekovic (T. 3490-3491).

¹⁰⁹⁶ Muhamed Lisica (T. 4918); FWS-249 (T. 4415, 4455); Ekrem Zekovic (T. 3615). Posrijedi je možda red. br. 31 iz Priloga E.

¹⁰⁹⁷ FWS-249 (T. 4415, 4427, 4431); Rasim Taranin (T. 1727); Milosav Krsmanovic (T. 6688); FWS-249 je u svom iskazu izjavio da je u određenom trenutku 1994. godine, dakle u vrijeme kada upravnik više nije bio optuženi, Šefko Kubat bio na operaciji cira na stomaku. Todovic mu je rekao da ne ostane predugo na bolovanju i da se što prije vrati na posao (T. 4423).

su radili u metalском pogonu, ali oni nisu navedeni u Prilogu E.¹⁰⁹⁸ Svjedok FWS-249 je izjavio da su sve te osobe morale da rade ne dajući nikakvo objašnjenje na osnovu čega je izvukao takav zaključak.¹⁰⁹⁹

392. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je dokazano da su zatocenci u pogonu radili i na popravljaju ukradenih vozila. Svjedok FWS-240 je u svom iskazu rekao da je vidio kako Zoran Vuković dolazi u metalски odjel u kamionu Muslimana Senada Šahinpašića, te da je Vuković taj kamion vjerovatno uzeo nakon što ga je Šahinpašić ostavio u Foci.¹¹⁰⁰ Vuković je kamion dovezao u KP dom na servisiranje.¹¹⁰¹ Dokazi nisu jednoznačni jer se ne može van razumne sumnje zaključiti niti kada se to dogodilo, niti to da je kamion bio bespravno otuden.

(c) Paragraf 5.44 i prisilni rad

393. U paragrafu 5.44 Optužnice tvrdi se da su zatocenci bili prisiljeni da rade na zatvorskom poljoprivrednom dobru, “ekonomiji Brioni”.¹¹⁰² Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je taj navod potvrđen.

394. Neki zatocenci KP doma počeli su na ekonomiji raditi u prvoj polovini 1992. godine.¹¹⁰³ Među njima su bili svjedoci FWS-66, FWS-73, FWS-89, Muhamed Lisica, FWS-249 i FWS-71.¹¹⁰⁴ Osim njih, na ekonomiji je radila većina Srba, osuđenika na izdržavanju kazne.¹¹⁰⁵ Na tom dobru uzgajale su se razne poljoprivredne kulture, a tako i stoka, krave, svinje i pilici.¹¹⁰⁶ Posao koji su obavljali zatocenci uključivao je rad kao što je okopavanje kukuruza, sijanje i sadenje raznih kultura, čišćenje kokošinjaca i svinjaca, te kopanje rupa.¹¹⁰⁷ Zatocenci su s ekonomije upućivani na sezonske poslove, npr. na sakupljanje silaže za krave i na košnju.¹¹⁰⁸ Nadzor nad tim radovima vršio je Novica Majović,¹¹⁰⁹ rukovodilac ekonomije.¹¹¹⁰ U vrijeme kada su na njoj radili zatocenci,

¹⁰⁹⁸ FWS-249 (T. 4423).

¹⁰⁹⁹ FWS-249 (T. 4456).

¹¹⁰⁰ FWS-78 (T. 2117-2118).

¹¹⁰¹ FWS-78 (dokazni predmet P 161, str. 2172).

¹¹⁰² Optužnica, par. 5.44.

¹¹⁰³ Dževad Lojo (T. 676).

¹¹⁰⁴ FWS-66 (T. 1125); FWS-73 (T. 3223); FWS-89 (T. 4671-4672); FWS-249 (T. 4433); FWS-71 (T. 2896); Muhamed Lisica (T. 4896); optuženi je u svom iskazu izjavio da je na ekonomiji s vremena na vrijeme radilo dvanaest do petnaest zatocenika Muslimana (T. 7693).

¹¹⁰⁵ Dokazni predmet P 46A, str. 16, dokazni predmet D 85, dokazni predmet D 85A.

¹¹⁰⁶ FWS-89 (T. 4672).

¹¹⁰⁷ FWS-66 (T. 1125); FWS-73 (T. 3223); FWS-89 (T. 4671); FWS-89 (T. 4672). Postoje dokazi da jaja, mlijeko, meso i druga hrana s ekonomije nisu odlazili samo u KP dom, nego i građanima koji su tada živjeli u Foci: FWS-89 (T. 4673); Zoran Mijović (T. 6236); Milosav Krsmanović (T. 6623).

¹¹⁰⁸ U vezi s ovim radnim zadacima *vidi* zaključke u par. 416-417 ove presude.

¹¹⁰⁹ Zoran Mijović (T. 6222); optuženi (T. 7694, 7921).

¹¹¹⁰ Optuženi (T. 7693).

ekonomija je radila sa 30% svojih predratnih kapaciteta.¹¹¹¹ Nadglednici su na ekonomiji bili Rade Begenešić¹¹¹² i Veljko Kovac.¹¹¹³ Oni su bili zaposleni u KP domu. Nekad su nosili civilna odijela, a nekad vojne uniforme.¹¹¹⁴ I 1993. i 1994. godine, Radojica Tešović je povremeno dolazio na ekonomiju da vidi kako napreduje posao.¹¹¹⁵ Jednom je na ekonomiju došao Vojislav Maksimović, a moguće je da ga je prilikom tog obilaska vodio Todović.¹¹¹⁶ Neki zatocenci su na ekonomiji vidjeli optuženog.¹¹¹⁷ Došao je u inspekciju radova i zatocenicima rekao da paze da se ne povrijede.¹¹¹⁸ Optuženi je viden kako ponekad obilazi ekonomiju bilo sam ili sa Raševićem ili Todovićem.¹¹¹⁹ Ekonomija je bila pod stražom, a kao jedan od stražara prepoznat je Zoran Mijović.¹¹²⁰ Oni koji su radili na ekonomiji dobivali su više jaja, mesa i mlijeka od ostalih zatocenika.¹¹²¹

395. Nije dokazano da je bilo ko od optuženih bio prisiljen na rad. Jedini dokaz predocen Pretresnom vijecu u vezi sa radom koji je svjedok FWS-66 obavljao na ekonomiji jeste to da je on tamo s vremena na vrijeme radio na okopavanju kukuruza.¹¹²² Nije dokazano da je bio prisiljen da to radi.¹¹²³ Svjedoka FWS-89 su odveli na rad na ekonomiji u proljeće 1993., a prestao je tamo raditi u septembru 1993. godine.¹¹²⁴ Nema dokaza da je bio prisiljen da radi. Čak mu nije ni postavljeno pitanje da li je radio dobrovoljno ili ne. Lisica je povremeno obavljao bravarske poslove na ekonomiji, a već smo konstatovali da nije bio prisiljen da tamo radi.¹¹²⁵ Na ekonomiji je, možda deset puta, radio i svjedok FWS-249.¹¹²⁶ Ne samo da nema dokaza o tome šta je on na ekonomiji radio, nego je nejasno i kada je tamo radio. Jedini dokaz u vezi sa Mujom Dudićem jeste da je u nekom trenutku radio na farmi.¹¹²⁷ To nije dovoljno da bi se potvrdilo da je bio prisiljen na rad. Isto

¹¹¹¹ Božo Drakul (T. 7278-7279).

¹¹¹² Dokazni predmet P 3, osoba br. 77.

¹¹¹³ Dokazni predmet P 3, osoba br. 39.

¹¹¹⁴ FWS-89 (T. 4675-4676).

¹¹¹⁵ FWS-89 (T. 4676-4677).

¹¹¹⁶ FWS-89 (T. 4679).

¹¹¹⁷ FWS-89 (T. 4679-4680).

¹¹¹⁸ FWS-89 (T. 4707).

¹¹¹⁹ Muhamed Lisica (T. 4897).

¹¹²⁰ Zoran Mijović (T. 6222, 6237, 6239).

¹¹²¹ FWS-89 (T. 4706-4707). Niko od svjedoka koji su na ekonomiji radili kao zatocenci KP doma nije u svom iskazu potkrijepio iskaz Zorana Mijovića (T. 6279-6280) da su osuđeni Srbi na izdržavanju kazne i pritvorenici KP doma koji su tamo radili, buduci da je ekonomija bila prilično velika i da je bilo teško organizovati obezbjeđenje, bili u prilici da zabušavaju i nocu piju.

¹¹²² FWS-66 (T. 1125).

¹¹²³ *Vidi* par. 394 ove presude.

¹¹²⁴ FWS-89 (T. 4671-4672). U proljeće 1994. vratio se na rad na ekonomiju (T. 4672).

¹¹²⁵ *Vidi* par. 389 ove presude.

¹¹²⁶ FWS-249 (T. 4433).

¹¹²⁷ Muhamed Lisica (T 4916).

tako, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđeno da su svjedoci FWS-198, FWS-73 i FWS-71 uopšte radili na ekonomiji u periodu kada je upravnik bio optuženi.¹¹²⁸

396. Navodi se da su zatocenci bili prisiljeni da rade u raznim pogonima i u rudniku Miljevina.¹¹²⁹ Taj navod nije potvrđen. Jedini dokaz o tome je iskaz svjedoka FWS-86,¹¹³⁰ koji nije mogao biti indirektniji i nije potvrdio šta je taj posao uključivao. Zatocenci su u rudniku Miljevina radili u periodu kada optuženi više nije bio upravnik.¹¹³¹

397. Izneseni su navodi da su zatocenci bili prisiljeni da raščiscavaju ruševine oštećenih zgrada na raznim mjestima u Foci.¹¹³² Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je taj navod potvrđen. Tužilac nije predocio dokaze koji bi pokazivali da je posrijedi bio prisilni rad.¹¹³³

398. Što se tice navoda da su zatocenci tokom zime 1992. na 1993. bili prisiljeni da popravljaju privatnu kucu optuženog,¹¹³⁴ Vijeće se nije uvjerilo da je on potvrđen.

399. Kuca optuženog, spaljena na početku borbi u Foci, nalazila se u dijelu grada zvanom Donje Polje.¹¹³⁵ Negdje krajem 1992. godine¹¹³⁶ i početkom 1993.,¹¹³⁷ neki od zatocenika KP doma su naizmjenicno radili na toj kuci.¹¹³⁸ U grupi muslimanskih zatocenika koji su radili na kuci bili su među ostalim Ekrem Zekovic, svjedok FWS-144, Muhamed Lisica, svjedoci FWS-250 i FWS-73, Mustafa Telo, Aziz Telo, "Zanga" Hajric, Atif Jašarevic, izvjesni Džemo ili Džemal i "Polani".¹¹³⁹ Dva, a možda i više zanatlija, srpskih civila, uključujući Bogdana Kostica, takode su radili na kuci ili davali uputstva kako treba da se radi.¹¹⁴⁰ Stražari KP doma odvezli bi muslimanske zatocenike iz

¹¹²⁸ Cini se da je svjedok FWS-198 na ekonomiji radio samo tokom 1994. ili najranije počevši od otprilike oktobra 1993., nakon što je optuženi otišao iz KP doma: FWS-198 (T. 982, 1027-1028). *Vidi* nalaz u pogledu incidenta kada su svjedoka FWS-73 na rad navodno odveli udarajući ga nogom cijelim putem (T. 3224, 3354) iz par. 375 ove presude. Nejasno je kada je FWS-71 radio na ekonomiji. U svom iskazu, on je izjavio da je tokom 1992. i cijele 1993. povremeno morao da obavlja razne vrste poslova, ali nije precizirao kakve: FWS-71 (T. 2896).

¹¹²⁹ Optužnica, par. 5.44.

¹¹³⁰ FWS-86 je jedini svjedok koji je posvjedocio da se tokom vremena kad je on bio u KP domu – od sredine aprila pa do kraja augusta 1992. – jedan od povremenih poslova obavljao u pilani u Brodu: FWS-86 (T. 1487). On nije raspoređen u neku od radnih grupa na taj zadatak.

¹¹³¹ Završni podnesak optužbe, par. 168.

¹¹³² Optužnica, par. 5.44.

¹¹³³ Samo su optuženi (T. 7694) i Božo Drakul (T. 7264, 7285) pomenuli da su muslimanski zatocenci raščiscavali teren oko stare škole u gradu i raščiscavali ruševine u gradu.

¹¹³⁴ Optužnica, par. 5.44.

¹¹³⁵ FWS-144 (T. 2319).

¹¹³⁶ Ekrem Zekovic (T. 3446); Muhamed Lisica (T. 4881-4882); Dževad Lojo (T. 677-678); FWS-250 (T. 5056, 5065); Slavica Kmojelac (T. 7501); optuženi (T. 8056).

¹¹³⁷ Muhamed Lisica (T. 4881-4882).

¹¹³⁸ FWS-250 (T. 5056-5057); FWS-144 (T. 2319).

¹¹³⁹ Ekrem Zekovic (T. 3446); FWS-144 (T. 2317); Muhamed Lisica (T. 4882-4883); FWS-250 (T. 5056-5057, 5118); Miladin Matovic (T. 6461-6462, 6569); svjedok B (T. 6736-6737).

¹¹⁴⁰ Miladin Matovic (T. 6462, 6569-6571); Milosav Krsmanovic (T. 6693); svjedok B (T. 6716-6717); optuženi (T. 8055).

KP doma do kuće i nazad.¹¹⁴¹ Među ostalim, radilo se na krovu, uklanjalo se ono što je bilo srušeno, ožbukani su zidovi i napravljeno je stepenište sa ogradom.¹¹⁴² Milosav Krsmanovic je štu od ruševina kuće odvezao kamionom.¹¹⁴³ Štu su tovarila četiri Muslimana, među kojima su bili Mustafa Telo, njegov sin, te vlasnik restorana, "Polani".¹¹⁴⁴ Krsmanovic je do kuće takode dopremio građevinski materijal, pijesak, šljunak i cement, koji je trebalo istovariti.¹¹⁴⁵ Zekovic, svjedok FWS-144 i Lisica napravili su u KP domu metalno stepenište sa ogradom koje su zatim montirali u kucu.¹¹⁴⁶ Relja Goljanin je svjedoku FWS-144 rekao da u KP domu napravi metalna vrata za kucu koja su on i još jedan zatoceni Musliman kasnije montirali. Napravio je i metalnu konstrukciju za šank u prizemlju kuće.¹¹⁴⁷ Rad na kuci obicno je pocinjao oko 07:30 ili 08:00 sati i trajao do 17:00 ili 17:30 sati.¹¹⁴⁸ Spomenko Krnojelac, sin optuženog, uvijek je bio prisutan u kuci,¹¹⁴⁹ kako se cini, da bi cuvao zatocenike.¹¹⁵⁰ Ponekad je nosio maskirnu uniformu,¹¹⁵¹ a možda i pištolj.¹¹⁵² Povremeno su možda bili prisutni i jedan ili više stražara iz KP doma.¹¹⁵³ U kuci je povremeno vidan i Božidar Krnojelac, drugi sin optuženog.¹¹⁵⁴ U kucu je par puta dolazio i optuženi.¹¹⁵⁵ Zatoceni Muslimani koji su radili na kuci ni u jednom trenutku dok su tamo radili nisu bili zlostavljani.¹¹⁵⁶ Jedan svjedok je odnos sa optuženim opisao kao dobar i pristojan, pri cemu su razgovori bili u vezi isključivo s poslom koji se obavljao.¹¹⁵⁷ Još jedan svjedok je posvjedočio da se optuženi, kada bi došao u kucu, raspitivao da li im treba kakav materijal i zapodijevao razgovor s njima dok bi cekali na vozilo koje ce ih vratiti u KP dom.¹¹⁵⁸ Neko drugi je rekao da se, iako im je zadatke davao Goljanin, za razgovaranje o poslu obracao optuženom kad je tamo bio, ili njegovim sinovima. Izjavio je da mu je bilo drago vidjeti svog prijatelja Spomenka Krnojelca i da je cesto s njim razgovarao o tome kako ce se nešto napraviti.¹¹⁵⁹ Zatocenci su bili saglasni u tome da je raditi

¹¹⁴¹ Miladin Matovic (T. 6461-6462); FWS-144 (T. 2318); Muhamed Lisica (T. 4882); FWS-250 (T. 5058-5059).

¹¹⁴² Dževad Lojo (T. 677); Slavica Krnojelac (T. 7501, 7523-7524); optuženi (T. 7698-7699); optuženi (T. 7700).

¹¹⁴³ Milosav Krsmanovic (T. 6628).

¹¹⁴⁴ Milosav Krsmanovic (T. 6628, 6694).

¹¹⁴⁵ Milosav Krsmanovic (T. 6691, 6693). Crijep je bio poklonjen i dopremljen iz Maglica u KP dom i zatim do kuće optuženog, a drvo iz Maglica, takode poklon, dopremljeno je direktno do kuće: optuženi (T. 8046, 8054).

¹¹⁴⁶ Ekrem Zekovic (T. 3446); FWS-144 (T. 2318); Muhamed Lisica (T. 4882).

¹¹⁴⁷ FWS-144 (T. 2317-2318).

¹¹⁴⁸ FWS-250 (T. 5058).

¹¹⁴⁹ Slavica Krnojelac (T. 7524); Miladin Matovic (T. 6462); svjedok B (T. 6732). Prema iskazu Ekrema Zekovica, sin je možda svracao u prolazu (T. 3447).

¹¹⁵⁰ FWS-144 (T. 2318); svjedok B (T. 6732); sin optuženog, star 30-35 godina, ih je cuvao: FWS-250 (T. 5058-5059, 5064-5065); Miladin Matovic (T. 6462, 6569-6571); Milosav Krsmanovic (T. 6693-6694).

¹¹⁵¹ FWS-250 (T. 5064-5065); FWS-144 (T. 2319); svjedok B (T. 6732).

¹¹⁵² FWS-144 (T. 2319); svjedok B (T. 6732).

¹¹⁵³ Ekrem Zekovic (T. 3446-3447); Miladin Matovic (T. 6462, 6569-6571); Milosav Krsmanovic (T. 6693-6694).

¹¹⁵⁴ FWS-144 (T. 2319).

¹¹⁵⁵ Muhamed Lisica (T. 4885); FWS-144 (T. 2319); prema iskazu Ekrema Zekovica jednom (T. 3446-3447); FWS-250 (T. 5059-5060), a prema vlastitom iskazu dva puta: optuženi (T. 8057-8058).

¹¹⁵⁶ Ekrem Zekovic (T. 3447).

¹¹⁵⁷ FWS-144 (T. 2319).

¹¹⁵⁸ FWS-250 (T. 5059-5060).

¹¹⁵⁹ Muhamed Lisica (T. 4883-4884).

na kuci optuženog, opšte uzev, bilo bolje nego raditi negdje drugdje. Slavica Krnojelac, supruga optuženog davala im je bolju i obilniju hranu i pice, uključujući i kafu.¹¹⁶⁰ Povrh toga, neki od njih dobili bi pivo,¹¹⁶¹ rakiju¹¹⁶² i cigarete.¹¹⁶³ U to vrijeme u trgovinama se hrana nije najlakše nabavljala,¹¹⁶⁴ a namirnice koje je Slavica Krnojelac pripremala za zatocenike stizale su sa sela, od njezinog šurjaka, ili iz humanitarne pomoci od Crvenog krsta ili Pravoslavne crkve koju je ona primala.¹¹⁶⁵ Ponuditi ljude koji dodu u kucu ili na njoj rade kafom ili rakijom jeste znak gostoprimstva u Bosni i Hercegovini,¹¹⁶⁶ ali to ne znaci da se ne može reci da porodica Krnojelac nije dobro postupala sa zatocenicima dok su radili na kuci optuženog.

400. Što se tice rada zatocenika na kuci optuženog, tužilac nije eliminisao razumnu mogućnost da je njihov rad legitimno organizovala opština i da ih na rad nije prisilio optuženi. Optuženi je u svom iskazu izjavio da se sastao sa opštinskim rukovodiocem Radovicem koji je bio zadužen za raseljena lica i izbjeglice. Zatražio je plastiku ili ceradu kako bi pokrio ostatke svoje kuce i spriječio daljnju štetu na njoj.¹¹⁶⁷ U to vrijeme, opština je pocela da dobiva humanitarnu pomoc, tako da je on molio za pomoc u opravci svoje kuce.¹¹⁶⁸ Optuženom je receno da ce opštinski službenik ispitati što može da se ucini i informisati ga o rezultatima.¹¹⁶⁹ Nakon toga, optuženom je receno da su poslati ljudi da rade na njegovoj kuci. On sâm nije znao ko je odlucio da pošalje radnike, zakljucio je da su to najvjerojatnije ucinili štab Civilne zaštite i opština.¹¹⁷⁰ Iskazi drugih svjedoka potvrđuju izjave optuženog. Slavica Krnojelac je u svom iskazu izjavila da misli da je radove na kuci organizovala opština.¹¹⁷¹ Miladin Matovic je bio mišljenja da su nalog da se pritvorene osobe iskoriste za radove na oštećenim kucama izdali Krizni štab i opštinske vlasti,¹¹⁷² a tužilac nije osporio taj dio njegovog iskaza.¹¹⁷³ Spomenko Krnojelac je svjedoku B, zidaru, rekao da je od Izvršnog odbora Opštine dobio neku pomoc za popravku kuce.¹¹⁷⁴ Tužilac nije osporio ni njegov iskaz o ovom pitanju.

¹¹⁶⁰ FWS-144 (T. 2319); Muhamed Lisica (T. 4886); FWS-250 (T. 5059); Slavica Krnojelac (T. 7501, 7524); svjedok B (T. 6738); Miladin Matovic (T. 6461-6462); Milosav Krsmanovic (T. 6629); svjedok B (T. 6717-6718, 6738-6739).

¹¹⁶¹ Svjedok B (T. 6717-6718, 6738-6739).

¹¹⁶² Muhamed Lisica (T. 4886).

¹¹⁶³ Miladin Matovic (T. 6461-6462); Milosav Krsmanovic (T. 6629); optuženi (T. 8061).

¹¹⁶⁴ Slavica Krnojelac (T. 7524-7525); svjedok B (T. 6738).

¹¹⁶⁵ Slavica Krnojelac (T. 7524-7525).

¹¹⁶⁶ Slavica Krnojelac (T. 7501, 7524); svjedok B (T. 6738); optuženi (T. 8061-8062).

¹¹⁶⁷ Optuženi (T. 7699, 7965-7967, 8052).

¹¹⁶⁸ Optuženi (T. 8052).

¹¹⁶⁹ Optuženi (T. 7699, 7965).

¹¹⁷⁰ Optuženi (T. 7699, 8055-8056); dokazni predmet P46A, str. 20-21).

¹¹⁷¹ Slavica Krnojelac (T. 7501).

¹¹⁷² Miladin Matovic (T. 6462, 6569).

¹¹⁷³ Iako je u svom iskazu rekao da je radove obavljene na kuci optuženog odobrio Izvršni odbor Opštine Foca, Risto Ivanovic nije bio u stanju da objasni odakle to zna (T. 6148). Takode nije mogao da objasni zašto je u ovom slucaju odborenje dao Izvršni odbor, a dozvolu da taj posao obavljaju zatocenicima potpisao Savo Todovic, kada je obicno, kako je sam izjavio, instanca koja je odobravalala korišćenje zatocenika van KP doma bila vojna komanda. Jedino što je o

401. Optuženi je platio metalna vrata izradena u KP domu i još neke stvari, možda namještaj ili rucni rad za izradu stepeništa, iako je ovaj moment ostao nejasan.¹¹⁷⁵ Za ostale radove nije platio.¹¹⁷⁶

402. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je potvrđeno da je bilo ko od zatocenika bio prisiljen da radi na kuci optuženog niti da je, ako i jeste bilo ikakvog oblika prinude, za to odgovoran optuženi. Ekrem Zekovic je posvjedocio da se dobrovoljno javio na rad kako bi dobio dodatni obrok tako da se, s obzirom na to da je radio u metalском pogonu, Pretresno vijeće, u skladu s tim, nije uvjerilo da je on bio prisiljen da radi na kuci optuženog.¹¹⁷⁷ Slicno tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su svjedok FWS-144 ili Muhamed Lisica bili prisiljeni da rade na kuci optuženog, iz razloga već iznesenih u vezi sa njihovim radom u metalском pogonu. Svjedok FWS-144 je priznao da su zatocenici tražili da ih se raspoređi na rad i da oni, po njegovom mišljenju, nisu mogli odbiti da idu na rad.¹¹⁷⁸ Lisica je posvjedocio da je u KP domu bilo bolje raditi nego ostati zatvoren, bez kontakta s ljudima i bez dovoljno hrane, da je to bilo bolje nego ostati u celiji. Pretresno vijeće se uvjerilo da isto vrijedi i za rad koji se obavljao na kuci optuženog.¹¹⁷⁹

403. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su svjedok FWS-73, Aziz Telo, Atif Jašarevic i Mustafa Telo bili prisiljeni da rade na kuci optuženog. Iskaz svjedoka FWS-73, u kojem je on izjavio da je jednom na rad odveden uz udarce nogama zato što je odbio da radi, već smo razmotrili. Nije jasno na koji se posao taj iskaz odnosio,¹¹⁸⁰ a ne postoje ni drugi relevantni dokazi u vezi sa njegovim radom na kuci optuženog. Izuzev iskaza da su Aziz Telo i Atif Jašarevic radili na kuci optuženog, nema dokaza da su oni na taj posao bili prisiljeni. Što se tice Mustafe Tele, jedini iskaz u kojem se on pominje je iskaz Milosava Krsmanovica koji je izjavio da mu je taj zatocenic rekao da se dobrovoljno prijavio za posao i da se pohvalno izrazio o cijeloj porodici Krnojelac.¹¹⁸¹ Svjedok FWS-250, "Zenga" Hajric, Džemo ili Džemal i "Polani" nisu navedeni u Prilogu E, zbog čega se ne donose nikakvi zaključci o tome da li su oni bili prisiljeni na rad.

404. Što se tice navoda da su zatocenici bili prisiljeni da montiraju šank u kuci jednog od sinova optuženog,¹¹⁸² Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je on potvrđen. Svjedok FWS-73 je u svom

tome rekao bilo je to da su ta dva organa saradivala u izdavanju ratnog rasporeda (T. 6150). Njegov iskaz, barem u pogledu ovog pitanja, nije pouzdan.

¹¹⁷⁴ Svjedok B (T. 6715-6716).

¹¹⁷⁵ Slavica Krnojelac (T. 7525-7526); Božo Drakul (T. 7286-7287); optuženi (T. 7699-7700, 8046-8049, 8054).

¹¹⁷⁶ Božo Drakul (T. 7285-7286); optuženi (T. 7699, 8055-8056).

¹¹⁷⁷ *Vidi* par. 387 ove presude.

¹¹⁷⁸ *Vidi* par. 388 ove presude.

¹¹⁷⁹ *Vidi* T. 4860-4861; *vidi i* par. 389 ove presude.

¹¹⁸⁰ *Vidi* par. 375 ove presude.

¹¹⁸¹ Milosav Krsmanovic (T. 6629).

¹¹⁸² Optužnica, par. 5.44.

iskazu izjavio da su on i još jedan zatoceni, vodoinstalater “Zenga” Hajric,¹¹⁸³ radili na vodovodnim instalacijama u lokalu Božidara Krnojelca oko dva ili tri dana.¹¹⁸⁴ Nejasno je da li je posrijedi lokal u prizemlju kuće optuženog. Vjerovatno jeste, jer nema dokaza da je Božidar Krnojelac posjedovao lokal odvojen od obrta koji je vodio u kući optuženog. Međutim, u iskazu svjedoka FWS-73 ne pominje se kada je taj posao bio obavljen. Drugi iskazi u kojima se pominje da su zatocenci KP doma radili na šanku nedvosmisleno se odnose na šank lokala u prizemlju spaljene kuće optuženog.¹¹⁸⁵ Taj posao bio je dio radova izvršenih na kući optuženog te nalazi u vezi s tim poslom vrijede i ovdje.¹¹⁸⁶

405. Što se tice navoda da su zatocenci bili prisiljeni da opreme radnju jednog od sinova optuženog,¹¹⁸⁷ dokazi su dvosmisleni i nema dokaza o tome kada je obavljen taj posao.¹¹⁸⁸ Nema dokaza koji bi govorili u prilog navodu da su zatocenci na taj rad bili prisiljeni. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je taj navod dokazan.

406. Svjedok FWS-144 je u svom iskazu izjavio da mu je Relja Goljanin u jednom trenutku dao nalog da izradi metalne police za kancelariju ili ispostavu Božidara Krnojelca koja se nalazila u centru Foče.¹¹⁸⁹ U izradi metalnih polica u radionici je pomagao Muhamed Lisica.¹¹⁹⁰ Svjedok FWS-144 je otišao u poslovnicu da bi uzeo mjere za police, ali police nisu postavili niti on niti Lisica.¹¹⁹¹ Božidar Krnojelac je u svom iskazu izjavio da mu je poslovni prostor dodijeljen približno u maju 1994., za prodaju prehrambenih proizvoda.¹¹⁹² Izjavio je da je rabljene police za tu radnju dobio od preduzeća čiji je vlasnik bio focanski fudbalski sudija, Zale.¹¹⁹³ Jednom prilikom, kasnije od maja 1994., u vrijeme kada je optuženi bio nezaposlen, pitao je Goljanina da li bi police mogle da se izravnuju u KP domu, za što je, kako je izjavio, platio.¹¹⁹⁴ Bez obzira da li je bio plaćen ili ne, receni posao nije bio obavljen u vrijeme kad je upravnik bio optuženi. Božidar Krnojelac je porekao da su police ili pretince izradili ili mjere za njih uzeli zatoceni Muslimani iz KP doma.¹¹⁹⁵ Svjedok FWS-73 je izjavio da je optuženi njega i još jednog zatocenika, vodoinstalatera “Zengu” Hajrica,¹¹⁹⁶

¹¹⁸³ On nije naveden u Prilogu E.

¹¹⁸⁴ U lokal ih je odveo optuženi: FWS-73 (T. 3226, 3230).

¹¹⁸⁵ Optuženi je u svom iskazu izjavio da je taj posao uključivao izravnavanje i zavarivanje, pretpostavljamo, šanka u lokalu: optuženi (T. 7700); FWS-144 je izradio metalnu konstrukciju za šank u prizemlju kuće: FWS-144 (T. 2317-2318).

¹¹⁸⁶ Optuženi (T. 7700).

¹¹⁸⁷ Optužnica, par. 5.44.

¹¹⁸⁸ FWS-73 (T. 3227).

¹¹⁸⁹ FWS-144 (T. 2326).

¹¹⁹⁰ Muhamed Lisica (T. 4886).

¹¹⁹¹ FWS-144 (T. 2326); Muhamed Lisica (T. 4886).

¹¹⁹² Božidar Krnojelac (T. 7389-7390, 7392).

¹¹⁹³ Božidar Krnojelac (T. 7390-7391, 7460).

¹¹⁹⁴ Božidar Krnojelac (T. 7390-7392, 7461, 7486).

¹¹⁹⁵ Božidar Krnojelac (T. 7461).

¹¹⁹⁶ Nije naveden u Prilogu E.

odveo u radnju Božidara Krnojelca da obave neke "sitnice", na oko sat ili dva vremena.¹¹⁹⁷ Božidar Krnojelac i optuženi bili su prisutni i u lokalu i u radnji.¹¹⁹⁸ Svi prisutni su međusobno razgovarali, a optuženi je svjedoka FWS-73 ponudio rakijom.¹¹⁹⁹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da ovi dokazi potvrđuju pomenuti navod.

407. U Optužnici se navodi da je zatvorsko osoblje zatocenicima naredilo da pomažu srpskim vojnicima u pljačkanju muslimanskih kuća i džamija.¹²⁰⁰ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je taj navod dokazan. U prvoj polovini maja 1992. godine, grupa od oko sedam do dvanaest zatocenika otišla je da sruši zgradu višenacionalne škole kod doma zdravlja na Aladži, u blizini nekadašnje džamije Aladža.¹²⁰¹ U tom poslu ponekad je pomagao Rasim Taranin.¹²⁰² Srušili su školu, poskidali crepove, drvo i drugi građevinski materijal, kako se čini, namjeravajući njime izgraditi crkvu.¹²⁰³ Tamo su radili oko jedanaest ili dvanaest dana, a džamija na Aladži je srušena 15. maja 1992. godine.¹²⁰⁴ Svjedok FWS-249 je dao iskaz da su u KP dom stizala vozila sa opljačkanim ili ukradenim stvarima iz nepoznatog izvora.¹²⁰⁵ U oko pet ili šest navrata, bez bližih naznaka vremena, Relja Goljanin je ljude iz metalnog pogona vodio da pokupe mašine iz muslimanskih radnji.¹²⁰⁶ U KP dom je dopremljen i kiosk njegovog prijatelja Fahme Odošića.¹²⁰⁷ Pod pretpostavkom da se rad na školi može podvesti pod navod u Optužnici, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da izvedeni dokazi potvrđuju da je škola bila opljačkana. Što se tiče iskaza svjedoka FWS-249, nema naznaka o tome kada su se tačno ti navodni incidenti dogodili.

(d) Paragraf 5.45 i prisilni rad

408. U paragrafu 5.45 Optužnice se navodi da su zatocenci bili odvođeni na rad na linijama fronta, na kopanje rovova i izgradnju kasarni.¹²⁰⁸ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je ovaj navod potvrđen. O raznim prilikama kad su zatocenci KP doma navodno morali da rade na linijama fronta svjedočila su dva svjedoka. Nakon pritvaranja u KP dom, Dževadu S. Loji¹²⁰⁹ je rečeno da su jednu grupu od četiri ili pet zatocenika u jednom trenutku u septembru ili oktobru 1992. odveli na vojne

¹¹⁹⁷ FWS-73 (T. 3226-3227, 3230). Radnja je nekad bila vlasništvo Saje Šahinpašića: FWS-73 (T. 3226-3228).

¹¹⁹⁸ FWS-73 (T. 3228).

¹¹⁹⁹ FWS-73 (T. 3231-3232).

¹²⁰⁰ Optužnica, par. 5.44.

¹²⁰¹ Rasim Taranin (T. 1711-1712).

¹²⁰² Stražar ga je poveo sa ostalima. Nije mogao odbiti: Rasim Taranin (T. 1710).

¹²⁰³ Rasim Taranin (T. 1711).

¹²⁰⁴ Rasim Taranin (T. 1710).

¹²⁰⁵ FWS-78 (T. 2120).

¹²⁰⁶ FWS-78 (T. 2121).

¹²⁰⁷ FWS-78 (T. 2121).

¹²⁰⁸ Optužnica, par. 5.45.

¹²⁰⁹ Dževad S. Loji (T. 2525, 2533).

položaje nasuprot Gorazdu na oko 20 dana.¹²¹⁰ Navodi se da su radili na ukopavanju položaja, u okviru priprema za utvrđivanje linija pred nadolazecu zimu.¹²¹¹ Njegovo je mišljenje da, “u izvjesnom smislu” nije bila primijenjena prinuda da bi se zatocenike natjeralo da rade, te da pomenutu grupu nisu fizički zlostavljali.¹²¹² Muhamed Lisica je cuo da je ta grupa bila blizu linija fronta kada se skupljala silaža za ekonomiju i da su se vozili kamionima.¹²¹³ U svom iskazu on je rekao i to da su Muju Hodžica ujesen 1992. godine odveli zajedno sa grupom od 15 ili 20 ljudi.¹²¹⁴ Kada su se dva mjeseca kasnije vratili, Hodžic mu je rekao da su ih odveli na liniju na kopanje nekih rovova i da su morali da spavaju u kasarni sa srpskim vojnicima.¹²¹⁵ Ovaj iskaz po cuvenju nije dovoljan da se na osnovu njega bilo što konstatuje van razumne sumnje. Na primjer, ne zna se kakve je tacno prirode navodni posao bio, gdje se tacno obavljao i da li su zatocenci bili izloženi bilo kakvoj opasnosti – što su sve faktori zbog kojih bi se moglo postaviti pitanje da li je iko od ovih zatocenika bio prisiljen na rad. Optuženi je porekao da zna bilo šta o odvođenju zatocenika na linije fronta radi obavljanja poslova kao što su kopanje rovova i izgradnja kasarni.¹²¹⁶

409. Što se tice navoda da je zatoceni FWS-141 od približno juna 1992. do oktobra 1992. morao da vojnike i opremu vozi na linije fronta,¹²¹⁷ nisu bili predoceni nikakvi dokazi u prilog tom navodu, što znaci da on nije potvrđen.

410. Što se tice navodnog rada na uklanjanju mina koji su obavljali svjedok FWS-109 i GK, odnosno Goran “Goša” Kukavica,¹²¹⁸ Pretresno vijeće se uvjerilo da su njih dvojica bila prisiljeni na rad. Dana 18. septembra 1992., stražar KP doma je prozvao svjedoka FWS-109 i Kukavicu zajedno sa još dvanaest zatocenika, za razmjenu.¹²¹⁹ Kad su došli na kapiju kruga KP doma, Todovic je svjedoku FWS-109 rekao da ce on i njegov kolega, Kukavica, umjesto da odu u razmjenu, raditi kao vozac.¹²²⁰ U svojoj izjavi istražiteljima Tužilaštva, FWS-109 je izjavio da tog dana kada su ih odveli u Kalinovik u KP domu nije vidio optuženog.¹²²¹ Vojnici su tu dvojicu zatocenika odveli do Kalinovika vojnim kamionom, odvojili ih od ostale dvanaestorice i odveli u stanicu policije. Tamo su ih stavili u pritvor i od njih tražili da voze automobile, za slucaj da se

¹²¹⁰ Dževad S. Lojo (T. 2607).

¹²¹¹ Dževad S. Lojo (T. 2607). On je u iskazu izjavio da je jedan od tih zatocenika bio “Uzeir Alic, Mehmedalija Lojo iz moje celije.”: Dževad S. Lojo (T. 2607). U Prilogu E nema ni jednog od tih imena.

¹²¹² Dževad S. Lojo (T. 2607-2608).

¹²¹³ Muhamed Lisica (T. 4914).

¹²¹⁴ Svjedok nekad oznacen kao FWS-110.

¹²¹⁵ Muhamed Lisica (T. 4914).

¹²¹⁶ Dokazni predmet P 46A, str. 17.

¹²¹⁷ Optužnica, par. 5.45.

¹²¹⁸ Optužnica, par. 5.45, zatocenci iz Priloga E pod rednim brojevima 14 i 38.

¹²¹⁹ FWS-109 (T. 2404).

¹²²⁰ FWS-109 (T. 2406).

¹²²¹ FWS-109 (T. 2419-2420).

naide na nagazne mine.¹²²² Tokom šest mjeseci, koliko su ga držali u toj stanici policije, u pet ili šest prilika vojni policajci su svjedoka FWS-109 tjerali da vozi kamion na celu kolone drugih vozila služeci kao detektor mina.¹²²³ Kukavicu, koga su u stanici policije držali duže od šest mjeseci, češće su slali na ovaj zadatak jer je bio mladi. Jednom prilikom on je prošao pored mine koju je onda aktiviralo treće vozilo iz konvoja.¹²²⁴ Oba zatocenika su preživjela, ali su radili pod velikim pritiskom, opraštajući se jedan od drugoga kao da se više neće vidjeti svaki put kada bi ih poslali da služe kao detektori mina.¹²²⁵ Iz iskaza svjedoka FWS-109 nije jasno da li se o dodjeli tog zadatka odlucilo u Foci ili su zatocenici takav zadatak u Foci dobili na zahtjev vlasti iz Kalinovika.¹²²⁶ Optuženi je porekao da zna bilo šta o ovom radnom zadatku.¹²²⁷

411. Rad vrste kakvu su obavljali FWS-109 i Kukavica je zabranjen i članom 3 i članom 5 Statuta, tako da je ma kakav hipotetični pristanak ovdje bespredmetan. Pretresno vijeće se uvjerilo da je upravo Todović zatocenicima rekao da će raditi kao vozači. Međutim, ne postoje baš nikakvi dokazi da su ta dva zatocenika, otpuštena iz KP doma radi razmjene, završila u stanici policije u Kalinoviku da bi ih se koristilo za raščišćavanje mina. U tim okolnostima, nepotrebno je razmatrati da li ti slučajevi prisilnog rada predstavljaju porobljavanje, u smislu da su se nad ovom dvojicom zatocenika namjerno vršila ovlašćenja koja proizlaze iz prava vlasništva nad osobom.

412. Navodi se da je u zimi 1992./1993. grupa zatocenika, u kojoj je bio i Mujo Hodžić,¹²²⁸ bila odvedena na linije fronta kod Preville da sijeku drva i nose ih u rovove, te da je Hodžić morao polagati telefonske kablove da bi se obezbijedila veza između rovova.¹²²⁹ Taj navod nije potvrđen. Samo jedan svjedok, FWS-249, izjavio je u svom iskazu da je u zimi 1992./1993. grupa zatocenika odvedena u Previlu na rad na linijama fronta.¹²³⁰ Nakon njihovog povratka, drugi zatocenici su vidjeli da su im ruke smrznute i natecene.¹²³¹ Svjedok FWS-249 nije mogao da se sjeti da li su radili još nešto osim sjece ogrjevnog drveta i sjecao se samo jednog prezimena tih zatocenika, Zametice.¹²³² Premalo se zna o tom navodnom incidentu, o tome kakav su rad i radni uslovi postojeli, a da bi moglo da se zaključi da su ti zatocenici bili prisiljeni da rade. Optuženi je u svom

¹²²² FWS-109 (T. 2406, 2420); FWS-86 je u svom iskazu pomenuo i to da su FWS-109 i Goran Kukavica išli na radni zadatak raščišćavanja mina (T. 1496-1497).

¹²²³ FWS-109 (T. 2406-2407). Taj svjedok je tvrdio da je za vrijeme dok je bio u stanici policije i opravljao vozila (T. 2407).

¹²²⁴ FWS-109 (T. 2406-2407).

¹²²⁵ FWS-109 (T. 2407).

¹²²⁶ FWS-109 (T. 2408).

¹²²⁷ Dokazni predmet P 46A, str. 17.

¹²²⁸ Svjedok se ranije vodio pod oznakom FWS-110.

¹²²⁹ Optužnica, par. 5.45.

¹²³⁰ FWS-249 (T. 4440-4441).

¹²³¹ FWS-249 (T. 4441).

¹²³² FWS-249 (T. 4441): Ovo možda jeste, a možda i nije bio Ahmet Zametica naveden u Prilogu E.

iskazu rekao da nikad ni od koga nije čuo da su se zatoceni Muslimani koristili za kopanje rovova na liniji fronte.¹²³³

(e) Nalazi u vezi sa preostalim navodima o prisilnom radu

413. Neki od navodnih incidenata u vezi sa radom za koje su predoceni dokazi nisu izricito navedeni u Optužnici. Po mišljenju Pretresnog vijeća, formulacija iz paragrafa 5.41 Optužnice optužbe za porobljavanje ograničava na slučajeve za koje se izricito tereti.¹²³⁴ Štaviše, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je odbrana tokom izvođenja dokaza optužbe bila u adekvatnoj mjeri obaviještena o tome da će optužba svoje dokaze proširiti van konkretnih navoda o prisilnom radu u vezi sa zatocenicima nabrojanima u Prilogu E Optužnice.¹²³⁵ Kako god bilo, dokazi o tim ili drugim incidentima su nejasni – kako o prirodi samih događaja, tako i u pogledu toga da li su se oni dogodili u periodu kada je upravnik bio optuženi.

414. Murid “Hrušco” Islambašić,¹²³⁶ Šaban Karup¹²³⁷ i Omer Bavčić¹²³⁸ možda i jesu radili na raščišćavanju mina, ali nije jasno da li su oni taj posao radili u periodu kada je upravnik bio optuženi. Sâm optuženi je u svom iskazu izjavio da nikada ni od koga nije čuo da se zatoceni Muslimani koriste za traženje mina tako što voze kamione ispred srpskih vojnika.¹²³⁹ Postoje neki dokazi o tome da su Muhamed Ahmetkadić¹²⁴⁰ i Muhamed Alikadić¹²⁴¹ morali da rade na raščišćavanju mina, ali njih dvojica nisu navedeni u Prilogu E.

415. Neki od zatocenih Muslimana – među njima svjedoci FWS-198, FWS-73, FWS-66 i FWS-77 – sjekli su i slagali drva za ogrjev u krugu u periodu kada je upravnik bio optuženi.¹²⁴² Međutim, pitanje je da li su oni na to bili prisiljeni. Što se tiče svjedoka FWS-198, Pretresno vijeće je već

¹²³³ Optuženi (T. 7698).

¹²³⁴ Optužnica, par. 5.41.

¹²³⁵ *Vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Kupreškic*, par. 88, 114.

¹²³⁶ Nakon što je bio pušten na slobodu, Islambašić je svjedoku FWS-109 ispricao da je radio na raščišćavanju mina. Nije dao nikakve naznake o mogućem vremenu tog događaja: FWS-109 (T. 2404). Nakon što su pušteni na slobodu, Islambašić je svjedoku FWS-182 ispricao da je radio na raščišćavanju mina. Nije dao nikakve naznake o mogućem vremenu tog događaja: FWS-182 (T. 1647-1648). Nakon što je bio pušten na slobodu, Islambašić je svjedoku FWS-249 ispricao da je radio na raščišćavanju mina. Nije dao nikakve naznake o tome kada je to moglo biti: FWS-249 (T. 4449-4450). Islambašić je svjedoku FWS-86 ispricao da je radio na raščišćavanju mina. Nije dao nikakve naznake o tome o mogućem vremenu tog događaja: FWS-86 (T. 1496-1497).

¹²³⁷ FWS-73 (T. 3234-3236); Ekrem Zeković (T. 3534-3536). Nisu dane nikakve naznake o tome kada je to moglo biti. Svjedocenje svjedoka FWS-249 u tom pogledu nije jednoznačno (T. 4441-4442).

¹²³⁸ Ekrem Zeković (T. 3535-3536).

¹²³⁹ Optuženi (T. 7698).

¹²⁴⁰ Ekrem Zeković (T. 3535-3536).

¹²⁴¹ Dokazi u vezi sa Muhamedom Alikadićem su protivrječni. Po jednoj izjavi, on je na raščišćavanju mina radio tako što je vozio ispred drugih vozila: FWS-73 (T. 3234-3236), a po drugoj tako što je bio vezan za sjedište vozača u kamionu i bio natjeran da vozi određenom cestom kako bi se razotkrili vatreni položaji muslimanskih snajperista: FWS-249 (T. 4446-4450). Nisu dane nikakve naznake o mogućem vremenu tih događaja.

¹²⁴² FWS-198 (T. 976-978); FWS-66 (T. 1123-1125); FWS-73 (T. 3223); FWS-249 (T. 4450).

konstatovalo da se nije uvjerilo da je on bio prisiljen na rad.¹²⁴³ Taj zaključak vrijedi i za rad o kojem ovdje govorimo. Iako je slaganje i nošenje ogrjevnog drveta za svjedoka FWS-66 bio težak posao, on je molio da mu se da bilo kakav posao samo da ne bude zatvoren u celiji,¹²⁴⁴ dakle prijavio se kao dobrovoljac za rad. Svjedok FWS-73 je takode sjekao drva u krugu Doma, ali nije jasno kada je to bilo. Svjedok FWS-77 nije naveden u Prilogu E.¹²⁴⁵

416. Neki od zatocenika – među njima svjedoci FWS-66 i FWS-89 te Dževad Šošević – sakupljali su silažu van Foce.¹²⁴⁶ Pitanje je da li je iko od tih zatocenika bio prisiljen na taj rad u periodu kada je upravnik bio optužen. Što se tice svjedoka FWS-66 i Dževada Šoševića, takode je nejasno kada su oni obavljali taj rad, dakle, da li je to bilo u periodu kada je upravnik bio optužen.

417. Neki zatocenici – među njima svjedoci FWS-198, FWS-71 i FWS-73, te Atif Jašarević, Dževad Šošević i svjedok FWS-89 – radili su u košnji i na sjeci drva van Foce.¹²⁴⁷ Osim dodatnog obroka, dobili bi i pet do deset cigareta.¹²⁴⁸ Pitanje je da li su oni na taj rad bili prisiljeni, i da li su taj posao obavljali u periodu kada je upravnik bio optužen. Pretresno vijeće je već izjavilo da se nije uvjerilo da je svjedok FWS-198 bio prisiljen na rad,¹²⁴⁹ no u svakom slučaju ne postoje dokazi o tome kada je on taj posao radio.¹²⁵⁰ Nejasno je kada je svjedok FWS-71 radio na sjeci drveta u šumi,¹²⁵¹ odnosno kada je svjedok FWS-73 radio u košnji i u šumi.¹²⁵² Svjedok FWS-249 pomenuo je samo to da su Atif Jašarević i FWS-77 radili u šumi i u košnji, ne navodeći nikakve daljnje pojedinosti o njihovom radu.¹²⁵³ Muhamed Lisica je u svom iskazu rekao da je Šošević radio u košnji, ali nije dao nikakve daljnje informacije.¹²⁵⁴ Svjedok FWS-89 je vidio optuženog dok je radio u košnji i sjeci drva kod Kopilova,¹²⁵⁵ ali Vijeću nisu predocene nikakve daljnje pojedinosti.

418. Pitanje je da li su Rasim Taranin i FWS-182 bili prisiljeni da istovaruju brašno, odnosno da li je FWS-182 radio taj posao u periodu kada je upravnik bio optužen. Negdje 1992. godine, Rasim Taranin je radio na utovaru i istovaru brašna oko četiri dana, zajedno sa 15 do 20 zatocenika u

¹²⁴³ *Vidi* par. 375, 382, 395 ove presude.

¹²⁴⁴ FWS-66 (T. 1123-1125).

¹²⁴⁵ Pominjalo se da je svjedok FWS-77 radio u kuhinji, u metalnom pogonu, u šumi, na ekonomiji, u košnji, i u praonici rublja: FWS-249 (T. 4450); Rasim Taranin (T. 1727).

¹²⁴⁶ FWS-66 (T. 1125); FWS-89 (T. 4679-4680, 4706-4707); Muhamed Lisica (T. 4920).

¹²⁴⁷ *Vidi* i zaključke u vezi sa navodom da su zatocenici bili prisiljeni da rade na linijama fronta iz par. 412 ove presude.

¹²⁴⁸ FWS-198 (T. 985).

¹²⁴⁹ *Vidi* par. 375, 382, 395 ove presude.

¹²⁵⁰ FWS-198 (T. 985).

¹²⁵¹ FWS-71 (T. 2896).

¹²⁵² FWS-73 (T. 3223).

¹²⁵³ FWS-249 (T. 4450, 4455).

¹²⁵⁴ Muhamed Lisica (T. 4920).

¹²⁵⁵ FWS-89 (T. 4679-4680, 4706-4707).

Ustikolini, Perucici te u skladištu u Livadama.¹²⁵⁶ Tamo ih je odveo stražar ili policajac iz KP doma, a cuvali su ih policajci iz KP doma.¹²⁵⁷ Na pitanje da li je mogao da bira hoće li raditi ili neće, on je jednostavno odgovorio: “Nisam ništa ni pokušavao. Ništa se nisam usuđivao reci”.¹²⁵⁸ Nije dao nikakvo daljnje objašnjenje. Svjedok FWS-182 je radio na istovaru brašna u Brodu na Drini, ali nije receno kada je to bilo.¹²⁵⁹

419. Pitanje je da li su sljedeći zatocenci bili prisiljeni da rade u pekari, odnosno da li su tamo radili u periodu kada je upravnik bio optuženi. Svjedok FWS-71 je radio u pekari, ali nema naznaka o tome kada je to bilo niti u čemu se taj rad sastojao.¹²⁶⁰ Svjedok FWS-73 je takode radio na istovaru brašna za pekaru, pri čemu je pao jer su džakovi bili teški. On je taj posao smatrao prisilnim radom, ali nije dao nikakve naznake kada se taj rad odvijao niti da li je na istovaru brašna radio više nego jednom.¹²⁶¹ Svjedok FWS-89 je na istovaru brašna u pekari radio negdje 1993.,¹²⁶² ali je nejasno da li je on to radio u periodu kada je optuženi još uvijek bio u KP domu. Čini se da je Slobodan Šolaja, pekar, radne vodove za pomoć pri istovaru brašna tražio više nego jedan put,¹²⁶³ a jedna od tih prilika bio je 23. juni 1993. kada su mu zatocenci Muslimani, na njegovo traženje, pomogli u transportu brašna.¹²⁶⁴

420. Navodilo i to da su zatocenci radili u stanu Božidara Krnojelca u periodu kada je optuženi bio upravnik, odnosno da su bili prisiljeni da za njega izrade nekakvu spravu za vježbanje. Što se tiče radova na adaptaciji stana zbog njegovog invaliditeta,¹²⁶⁵ Božidar Krnojelac je, negdje 1994., a prije useljenja u taj stan, zatekao u svom stanu jednog zatocenika KP doma Muslimana, Atifa Jašarevica, i još dvojicu za koje je pretpostavio da su takode zatocenci, te jednog stražara.¹²⁶⁶ Moguće je da je jedan ili više njih, odnosno da je neki drugi zatocenik KP doma, ne zna se koji, krenuo njegov stan.¹²⁶⁷ Jedan svjedok optužbe je svjedocio da je moguće da je neko u metalском pogonu izradio neku vrstu sprave za vježbanje za Božidara Krnojelca.¹²⁶⁸ Sin optuženog je,

¹²⁵⁶ Rasim Taranin (T. 1701-1702); FWS-86 je u svom iskazu izjavio da je za vrijeme dok je bio u KP domu – od sredine aprila 1992. do kraja augusta 1992. – jedan od povremenih poslova koje su obavljali drugi bila doprema brašna iz silosa u Ustikolini u Perucicu i Gornje Polje (T. 1487).

¹²⁵⁷ Rasim Taranin (T. 1702).

¹²⁵⁸ Rasim Taranin (T. 1702).

¹²⁵⁹ FWS-182 (T. 1647).

¹²⁶⁰ FWS-71 (T. 2896).

¹²⁶¹ FWS-73 (T. 3225).

¹²⁶² FWS-89 (T. 4708).

¹²⁶³ Slobodan Šolaja (T. 5514, 5516).

¹²⁶⁴ Slobodan Šolaja (T. 5516).

¹²⁶⁵ On se u vezi s organizovanjem adaptacije stana obratio tadašnjem predsjedniku izvršnog odbora opštine, tj. rukovodiocu opštinske vlade, Radojici Mladenovicu (T. 7383-7384).

¹²⁶⁶ Božidar Krnojelac (T. 7383-7384).

¹²⁶⁷ Muhamed Lisica (T. 4887, 7457-7458).

¹²⁶⁸ Muhamed Lisica (T. 4887-4888).

medutim, kategoricno porekao da zna išta o takvoj stvari,¹²⁶⁹ a njegova majka, Slavica Krnojelac, takode je porekla da je on ikad takvu spravu imao.¹²⁷⁰

421. Preostala tri incidenta otvaraju pitanje da li su zatocenici bili prisiljeni na rad i da li je taj rad trajao u periodu kada je upravnik bio optuženi. Što se tice prvog incidenta, postoji iskaz da su, uz Srbe na izdržavanju kazne, i muslimanski pritvorenici pomagali u magacinu Lazaru Divljanu, koji je bio magacioner u periodu od aprila do augusta 1992., prilikom utovara i istovara robe.¹²⁷¹ To su uvijek bili dobrovoljci, a on im je davao cigarete.¹²⁷² Što se tice drugog incidenta, svjedok FWS-172 je u svom iskazu rekao da su neki zatocenici radili na ribnjaku u Jelecima negde u aprilu ili maju 1992. godine. Nije bilo nikakvih daljnjih iskaza o tome u cemu se taj rad sastojao.¹²⁷³ Što se tice posljednjeg incidenta, jedan svjedok, FWS-73, izjavio je da su on i još tri zatocnika bili prisiljeni da iskopaju raku za mehanicara koji je bio Musliman.¹²⁷⁴ Nema naznaka o vremenu tog događaja.

(f) Preostali zatocenici iz Priloga E i prisilni rad

422. Tužilac je priznao da nema dovoljno dokaza koji bi potvrđivali prvobitnu optužbu u vezi sa jedanaest od šezdeset zatocnika navedenih na spisku.¹²⁷⁵ Pretresno vijeće se, u skladu s tim, nije uvjerilo da su na rad bili prisiljeni sljedeći zatocnici: Adil Balic, Šufin Becirbašić, Fehim Isanovic, Rasim ili Asim Krkalic, Faruk Krecnic, Junuz Pecelj, Ifet Šahovic, Nusret Teletovic, Ramiz Šalaka i Reko Taib.¹²⁷⁶

423. Jedini relevantni dokazi u vezi sa više zatocnika su iskazi da su ih “tjerali” da rade, da su bili u radnim grupama ili obavljali povremene poslove, bez ikakvih detaljnijih opisa kakav su to posao obavljali. Dužnost tužioca bila je da svoje teze predoci na jasan način, no on to nije učinio. U skladu s tim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su ti ljudi bili prisiljeni na rad. Ti zatocnici su Mustafa Ahmetkadić,¹²⁷⁷ Mustafa Barina,¹²⁷⁸ Džafer Bojandžija,¹²⁷⁹ Rasim Džubur,¹²⁸⁰ Suljo Pijadžer,¹²⁸¹ Ramiz Šundo,¹²⁸² Izet “Zibac” Caušević,¹²⁸³ Enver Cemo¹²⁸⁴ i Safet Dudic.¹²⁸⁵

¹²⁶⁹ Božidar Krnojelac (T. 7456-7457, 7465-7466).

¹²⁷⁰ Slavica Krnojelac (T. 7525).

¹²⁷¹ Lazar Divljan (T. 6008).

¹²⁷² Lazar Divljan (T. 6056).

¹²⁷³ FWS-172 (T. 4596-4597).

¹²⁷⁴ FWS-73 (T. 3224).

¹²⁷⁵ Završni podnesak optužbe, Prilog E.

¹²⁷⁶ Završna riječ tužioca (T. 8296-8298).

¹²⁷⁷ Radio u radnoj grupi: FWS-249 (T. 4451).

¹²⁷⁸ “Radio” u radnoj grupi i bio u radnoj grupi: FWS-249 (T. 4451-4452).

¹²⁷⁹ “Radio”: FWS-249 (T. 4452).

¹²⁸⁰ “Radio”: FWS-249 (T. 4453).

¹²⁸¹ Bio u “radnoj grupi”: FWS-249 (T. 4457).

¹²⁸² Bio u “radnom vodu”: FWS-249 (T. 4457).

424. Što se tice preostalih zatocenika navedenih u Prilogu E, Asima Hadžica¹²⁸⁶ i Asima Gogalije,¹²⁸⁷ buduci da nema dovoljno dokaza, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su oni bili prisiljeni da rade u periodu kada je upravnik bio optuženi.

3. Odgovornost optuženog

425. Na osnovi gore iznesenih zaključaka, Pretresno vijeće u pogledu navoda da je optuženi odgovoran po članovima 7(1) i 7(3) Statuta konstatuje sljedeće:

426. Nije potvrđeno da je optuženi počinio krivično djelo porobljavanja u smislu člana 7(1) Statuta. S obzirom na konkretan osnov optužbe za porobljavanje u ovom predmetu, nije potvrđeno da je on lično zatocenike prisiljavao da rade.

427. Što se tice odgovornosti po osnovi zajedničkog cilja prema članu 7(1) Statuta, tužilac nije dokazao da je optuženi bio učesnik nekog udruženog zločinackog poduhvata porobljavanja zatocenika ne-Srba koji je možda postojao. U skladu s tim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da optuženi snosi odgovornost za učestvovanje u bilo kakvom udruženom zločinackom poduhvatu porobljavanja.

428. Što se tice odgovornosti po osnovi pomaganja i podržavanja prema članu 7(1) Statuta, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je optuženi bilo što znao o nedobrovoljnosti rada koji su obavljali Goran Kukavica i svjedok FWS-109, jedina dva zatocenika za koje je pokazano da su bili prisiljeni na rad. U skladu s tim, čak i uz pretpostavku da taj rad jeste bio porobljavanje, optuženi nije pomagao i podržavao to porobljavanje.

429. Što se tice odgovornosti nadređenog po članu 7(3) Statuta, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je dokazano da je optuženi znao ili imao razloga da zna da su Goran Kukavica i FWS-109 bili prisiljeni na rad. Čak i uz pretpostavku da taj rad jeste bio porobljavanje, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se optuženi može smatrati odgovornim u svojstvu nadređenog.

¹²⁸³ Svjedok FWS-249 je smatrao da je Izet "Zibac" Caušević jedan od više ljudi koje su "izvlačili da rade povremene poslove [...]" (T. 4452). Muhamed Lisica je takode dao iskaz da je Izet "Zibac" Caušević "radio", da se razumio u sve poslove, ali da nije imao konkretnu struku. (T. 4916).

¹²⁸⁴ FWS-249 je smatrao da je bilo poznato da je i Enver Cemo "izlazio napolje da radi." (T. 4452-4453). I Muhamed Lisica je izjavio da je Enver Cemo radio, da se razumio u sve poslove, da je "radio na ekonomiji u krugu, razne stvari." (T. 4916).

¹²⁸⁵ "I on je malo radio u krugu": Muhamed Lisica (T. 4916).

¹²⁸⁶ Asim Hosić, koji je možda ista osoba navedena kao Asim Hadžić, bio je poslat na rad u rudniku: FWS-198 (T. 976), dakle, nakon perioda kada je upravnik bio optuženi.

¹²⁸⁷ Moguće je da je Asim Gogalija jedan od dvojice Gogalija u KP domu, od kojih je jedan radio u fabrici namještaja: Muhamed Lisica (T. 4916-4917).

430. Dakle, optužbe za porobljavanje su neutemeljene, te se u skladu s tim optuženi oslobada optužbi po tackama 16 i 18.

F. Progon

1. Pravo

431. Za progon se tereti na osnovu člana 5(h) Statuta. Pretresno vijeće se uvjerilo da su ispunjeni opšti uslovi za zlocine protiv covjecnosti.¹²⁸⁸ Krivicno djelo progona sastoji se u radnji ili propustu koji su:¹²⁸⁹

1. *de facto* diskriminacija i uskracuju ili narušavaju neko temeljno pravo definisano medunarodnim obicajnim ili ugovornim pravom (*actus reus*);
2. izvršeni hotimicno, sa namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tacnije, na osnovi rasne, vjerske ili politicke pripadnosti (*mens rea*).¹²⁹⁰

432. Prijašnja jurisprudencija Medunarodnog suda, ukljucujuci i prvu presudu koja se bavila ovim pitanjem, zahtijevala je element diskriminacije kao dio *actusa reusa*,¹²⁹¹ tj. da radnja ili propust diskriminaciju moraju imati za posljedicu, a ne samo biti izvršeni sa namjerom diskriminacije. Diskriminaciona namjera sama po sebi nije dovoljna. Nedavno je u prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka* usvojen razlicit pristup, po kojem je odbacena potreba za diskriminacionim posljedicama.¹²⁹² Za takav pristup ne navodi se nikakav izvor, a ovo Pretresno vijeće taj stav ne smatra ubjedljivim. Osim jurisprudencije ovog Medunarodnog suda, i logika ide u

¹²⁸⁸ *Vidi* par. 60-64 ove presude.

¹²⁸⁹ Elementi koji se odnose na *actus reus* i *mens rea* izneseni u ovom paragrafu, te test težine djela iz par. 434 ove presude, objedinjavaju uslove iznesene u Prvostepenoj presudi u predmetu *Tadic*, par. 715; Prvostepenoj presudi u predmetu *Kuprešić*, par. 621; Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 189, 195.

¹²⁹⁰ Pored toga, za zlocine protiv covjecnosti optuženi mora posjedovati traženu *mens rea*, kako je izneseno u par. 436 ove presude. Što se tice zahtjeva posjedovanja diskriminacione namjere na jednoj od navedenih osnova, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 211; *vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 305, u kojoj se diskriminaciona namjera smatra neophodnom komponentom progona. Iako Statut te osnove navodi zajedno, u jurisprudenciji Medunarodnog suda se uvriježilo da je dovoljna prisutnost diskriminacione namjere po samo nekom od tih osnova pa da uslov *mens rea* tražen za progon bude zadovoljen: *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 713.

¹²⁹¹ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Tadic* zahtijevaju se “*djela ili propusti koji imaju karakter progona*, te da mora postojati diskriminaciona osnova za to djelo ili propust, i to po jednoj od navedenih osnova”, (naglasak dodat), par. 715. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kuprešić* traži se *djelo* progona izvršeno na “*diskriminatorskoj osnovi*”, par. 621, što nije isto što i “*diskriminatorska*” namjera detaljno razradena kasnije u toj presudi, u par. 633. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić i Cerkez* traži se da se “*dogodilo djelo ili propust koje se temelji na diskriminaciji*” (naglasak dodat), par. 189, i u *actus reus* krivicnog djela izricito se inkorporira uslov “*diskriminirajuće osnove*”, par. 203.

¹²⁹² “[A]ko je neka osoba bila objekt zlostavljanja zato što se sumnjalo da pripada muslimanskoj zajednici, diskriminatorski element je zadovoljen cak i ako se pokaže da je ta sumnja bila netacna”, par. 195. Postojanje zablude da ce namjeravana žrtva biti diskriminisana, zajedno sa namjerom diskriminisanja te osobe zbog te

prilog uslovu da djelo mora biti faktički diskriminaciono. Bez tog uslova, optuženi bi mogli da budu osuđeni za progone, a da progonjen zapravo nije bio niko. Pored toga, distinkcija između krivičnog djela progona i drugih krivičnih djela ostala bi praktično bez značenja kad bi se djelu progona oduzela svojstva po kojima se ono razlikuje od ostalih zabranjenih djela kao što su ubistvo i mučenje, u slučaju kojih se pojedinac štiti bez obzira na pripadnost grupi.¹²⁹³ Iako Statut ne postavlja izricito uslov vršenja diskriminacije nad pripadnikom ciljane grupe, ono se nužno logički podrazumijeva u radnji ili propustu izvršenima na diskriminacionoj osnovi.¹²⁹⁴

433. Radnja ili propust koji čine krivično djelo progona mogu imati razne oblike.¹²⁹⁵ Međutim, princip legaliteta tužiocu nalaže da tereti za konkretna djela koja se mogu podvesti pod progon, a ne da iznese opštu optužbu za progon.¹²⁹⁶ Iako nikad nije sastavljen potpuni spisak takvih djela,¹²⁹⁷ jasno je da za potrebe ovog Međunarodnog suda progon može da obuhvata i djela koja su navedena u Statutu¹²⁹⁸ kao i djela koja nisu navedena u Statutu.¹²⁹⁹ Radnja ili propust koji se mogu podvesti pod progon mogu da obuhvataju nanošenje tjelesne i duševne povrede, kao i kršenje slobode pojedinca.¹³⁰⁰ Iako progon obično obuhvata niz djela, dovoljno može biti i samo jedno.¹³⁰¹

434. Nisu svaka radnja ili propust kojim se uskracuju temeljna ljudska prava dovoljno teški da bi predstavljali zločin protiv čovječnosti.¹³⁰² Iako su radnje i propusti navedeni u stavovima člana 5 Statuta po definiciji dovoljno teški, druge radnje i propusti (ili oni navedeni u drugim članovima Statuta, pa čak i oni koji niti nisu navedeni) moraju zadovoljavati dodatne kriterijume. Takve radnje

zablude, u određenim okolnostima može se smatrati nedovršenim krivičnim djelom progona *u pokušaju*, ali takvo krivično djelo nije u nadležnosti ovog Međunarodnog suda.

¹²⁹³ Cilj definisanja krivičnog djela progona, jedinog krivičnog djela u Statutu koje mora biti počinjeno na diskriminacionoj osnovi (*vidi* Drugostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 305), jeste zaštita pripadnika političkih, rasnih i vjerskih grupa od diskriminacije na osnovi pripadnosti tim grupama. Ako Srbin namjerno ubije nekoga na osnovu toga što je ta osoba Musliman, jasno je da je u tom slučaju cilj definisanja progona kao krivičnog djela zaštita pripadnika muslimanske vjerske grupe. Ako se ispostavi da žrtva nije bila Musliman, braniti stav da je postojela ipak čin progona ako je postojala namjera diskriminacije, znači zaštitu koju kriminalizacija tog djela obezbjeđuje nepotrebno proširiti na osobu koja nije pripadnik navedene grupe koja je u ovom slučaju zaštićena (muslimanske grupe).

¹²⁹⁴ Argument iz Prvostepene presude u predmetu *Kvočka*, par. 197, da "su traženi kriteriji diskriminatorne osnove, a ne pripadnost pojedinoj grupi" naoko demantira pravno dobro zaštićeno u slučaju ovog krivičnog djela. Čak i relevantna diskriminaciona namjera logički podrazumijeva pripadnost žrtve određenoj političkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi.

¹²⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 568; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 218.

¹²⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 626.

¹²⁹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 694; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 567; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 219; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 192.

¹²⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 605; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185.

¹²⁹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 703; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 581, 614; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 233; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 193-194; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185.

¹³⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 233.

¹³⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 624.

¹³⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 618; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Cerkez*, par. 196; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185.

i propusti moraju dosezati isti nivo težine kao i drugi zločini protiv covjecnosti navedeni u članu 5 Statuta. Taj kriterij će ispunjavati samo grubo ili flagrantno uskracivanje temeljnih ljudskih prava.¹³⁰³ Ako se pozivamo na te kriterijume, djela ne bi smjela da se posmatraju izolovano, nego upravo u kontekstu kojeg su dio, te s obzirom na njihov kumulativni efekt.¹³⁰⁴ Zasebno ili zajedno, djela moraju doseći nivo progona iako se ne traži da se svako osnovno djelo za koje se tereti može smatrati kršenjem međunarodnog prava.¹³⁰⁵

435. Krivico djelo progona jedinstveno je i po tome što se za nj specifično traži diskriminaciona namjera.¹³⁰⁶ Nije dovoljno da optuženi bude svjestan da stvarno djeluje na način koji diskriminira, nego mora imati i svjesnu namjeru da diskriminira.¹³⁰⁷ Iako namjera da se diskriminiše i ne mora imati glavnu ulogu u cinu, ona svakako mora biti značajna. Za progona se ne zahtijeva da postoji politika diskriminacije niti da je optuženi, ako je pokazano da je takva politika postojala, učestvovao u formulisanju te diskriminacione politike ili prakse u okviru organa vlasti.¹³⁰⁸

436. Diskriminaciona namjera mora se odnositi na konkretno djelo koje se stavlja na teret kao progona, a ne na napad uopšte, iako u praksi i napad može imati vid diskriminacije. To jasno proizlazi iz definicije progona prema kojoj *radnja ili propust* moraju faktički biti progona.¹³⁰⁹ Ne zahtijeva se, niti u okviru krivičnog djela progona niti u okviru opštih uslova zločina protiv covjecnosti, da napad općenito bude diskriminacioni.¹³¹⁰ U praksi, ovaj Međunarodni sud je u nekim prilikama pravo primjenjivao na način da je napad na diskriminacionim osnovama smatrao dovoljnom osnovom za zaključak da postoji diskriminaciona namjera tražena za progona.¹³¹¹ Iako se primjenom ovog pristupa vjerovatno ne bi izvukli pogrešni zaključci za većinu djela koja se mogu pojaviti u kontekstu diskriminacionog napada, on ostavlja mogućnost da se pojave određena djela počinjena ili u kontekstu napada na diskriminacionim osnovama koje nisu navedene u Statutu, ili iz

¹³⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 621. Pretresno vijeće se ne slaže sa stavom iznesenim u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 195, da su "grubost i flagrantnost" uskracivanja dovoljni za zahtjev težine.

¹³⁰⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 615(e), 622.

¹³⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 186.

¹³⁰⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 217; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškic*, par. 235; Drugostepena presuda u predmetu *Tadic*, par. 305. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadic*, par. 305, te u Drugostepenoj presudi u predmetu *Akayesu*, par. 469, zaključuje se da se diskriminaciona namjera ne traži za sve zločine protiv covjecnosti. Premda ta jurisprudencija pokazuje da je krivico djelo progona jedinstveno po tome što mu je svojstvena diskriminaciona namjera, ovo Vijeće smatra da je ta jedinstvenost u prisustvu elementa diskriminacije i u *actusu reus* i u *mens rei*.

¹³⁰⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordic i Cerkez*, par. 217.

¹³⁰⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 625. U ovom pogledu se Pretresno vijeće slaže sa tvrdnjom iz Završnog podneska optužbe, par. 567.

¹³⁰⁹ *Vidi* par. 431 ove presude.

¹³¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškic*, par. 260.

¹³¹¹ *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Tadic*, par. 652; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 195. Iako se u Prvostepenoj presudi u predmetu *Jelisc* dokazivanje diskriminacione namjere pojavljuje u kontekstu optužbe za genocid, čini se da se i u njoj podržava ovaj pristup, par. 73.

posve licnih razloga.¹³¹² Dakle, ovaj pristup ne omogućuje nužno izvođenje ispravnih zaključaka o postojanju namjere za sva djela.¹³¹³

2. Zaključci

437. Tužilac je u Optužnici kao progon teretio šest različitih vrsta djela.¹³¹⁴ Za neka od tih djela u osnovi progona optužbe su iznesene i zasebno, te smo ih već razmotrili. Što se tice djela za koja je potvrđeno da su se dogodila, Pretresno vijeće mora razmotriti i dodatne kriterijume potrebne da bi se takvim djelima mogao pripisati karakter progona. Dakako, prije nego što prijede na razmatranje da li su ispunjeni traženi kriterijumi za krivicno djelo progona, Pretresno vijeće će morati detaljnije obraditi osnovna djela koja nisu već preispitana u kontekstu zasebnih optužbi (tj. deportacija i protjerivanje).

(a) Zatvaranje kao progon

438. Tužilac kao progon tereti “dugotrajno i rutinsko zatvaranje i zatocenje Muslimana i drugih muškaraca, civila ne-Srba iz opštine Foca i okolice, u KP domu”.¹³¹⁵ Za to djelo posebno se teretilo kao za zatvaranje, zločin protiv čovječnosti po članu 5(e) Statuta,¹³¹⁶ a ono samo po sebi ima dovoljnu težinu da bi se moglo podvesti pod progon. Pretresno vijeće se uvjerilo da je zatvaranje i zatocenje ne-Srba u KP domu bilo vršeno sa namjerom diskriminacije na vjerskoj i političkoj osnovi. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su ne-Srbi, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova Optužnica, bili bespravno zatvoreni u KP domu te da je tom zatvaranju prvenstveno ili isključivo bila svojstvena namjera da se oni diskriminiraju zbog svoje vjerske i političke pripadnosti.¹³¹⁷ Diskriminativnost tog zatvaranja jasno je vidljiva iz predocenih dokaza.¹³¹⁸ Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su bili zatvoreni u skladu sa zakonom budući da su posrijedi bila lica osuđena na sudovima prije izbijanja sukoba i lica pritvorena zbog vojnih prekršaja iz vremena

¹³¹² Ova potonja mogućnost potvrđena je u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka*, par. 203.

¹³¹³ U par. 203 Prvostepene presude u predmetu *Kvočka* (“U slučajevima gdje je neki od optuženih pokrenuo pitanje da li je neko djelo počinjeno iz razloga diskriminacije ili bez svjesnog i hotimicnog učešća optuženog Pretresno vijeće će razmotriti da li je optužba dokazala da se radilo o diskriminativnim osnovama.”) nije izabrana najsretnija formulacija jer se njegov smisao može pogrešno protumacirati, tj. kao da se dio tereta dokazivanja prebacuje na optuženog. Čini se da on ima sljedeće značenje: u slučaju kad se na osnovu dokaznog materijala pojavi pitanje da li je djelo počinjeno iz nekih drugih, a ne iz razloga diskriminacije koji se ocituju u tome što je napad izvršen na određenu grupu unutar civilnog stanovništva, Pretresno vijeće mora riješiti pitanje da li je tužilac pokazao da je namjera sa kojom je djelo izvršeno bilo upravo ona diskriminativna namjera koja je navedena.

¹³¹⁴ Par. 5.2 Optužnice.

¹³¹⁵ Par. 5.2(a) Optužnice.

¹³¹⁶ Tačka 11.

¹³¹⁷ *Vidi* par. 118-124 ove presude.

¹³¹⁸ FWS-250 (T. 5022); FWS-33 (dokazni predmet P 106, str. 483); Safet Avdic (dokazni predmet P123, str. 680-681); FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 2111); FWS-104 (T. 2193, 2200); FWS-73 (T. 3206-3207).

sukoba. Naprotiv, ne-Srbi su bili pritvoreni bez ikakve pravne osnove, a njihov ostanak u zatoceništvu nije bio predmetom nikakvog preispitivanja.

(b) Nehumani uslovi kao progon

439. Tužilac kao progon tereti “uvodenje i održavanje nehumanih uslova u zatoceniškom objektu KP dom u kojima su morali živjeti Muslimani i drugi muškarci, nesrpski civili, zatoceni u KP domu”.¹³¹⁹ Uvodenje i održavanje nehumanih uslova posebno se teretilo pod optužbom za nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(i) Statuta,¹³²⁰ te pod optužbom za okrutno postupanje, kao kršenje zakona i obicaja ratovanja iz clana 3 Statuta, po sebi dovoljne težine da bi moglo biti progon.¹³²¹

440. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su zatoceni ne-Srbi za vrijeme zatocenja u KP domu bili prisiljeni da tpe surove i neprimjerene životne uslove,¹³²² što je izazvalo trajne fizicke i psihicke tegobe prisutne u mnogih pojedinaca.¹³²³ Ne-Srbi su bili držani pod kljucem u celijama ili samicama cijelo vrijeme, osim za obroke i radnu obavezu, natrpavali su ih u prostorije iako zatvorski kapaciteti nisu bili do kraja popunjeni. Zbog pretrpanosti nisu svi imali krevete, pa čak ni madrac, a ni cebadi nije bilo dovoljno. Higijenski uslovi su bili bijedni. Kupatila i tuševi, bez tople vode, bili su u najboljem slucaju rijetko dostupni. Nije bilo dovoljno sredstava za održavanje higijene i toaletnog pribora. Tokom oštne zime 1992. godine, prostorije u kojima su ne-Srbi držani nisu bile dovoljno grijane. U prostorije hotimicno nisu bile stavljene grijalice, polomljeni prozori ostavljeni su nepopravljeni, a odjeca napravljena od cebadi da bi se lakše podnijela studen bila je zaplijenjena. Nesrpski zatocenci dobivali su hranu u kolicinama jedva dovoljnim za preživljavanje, što je dovelo do velikih gubitaka tjelesne težine i drugih zdravstvenih problema. Od aprila 1992. nisu im bile dozvoljene posjete, što znaci da nisu imali mogućnost da tako povećaju svoje mršave porcije hrane i dodu do higijenskih potrepština. U slucajevima koji su zahtijevali hitnu ljekarsku pomoc nije se reagovalo dovoljno brzo. Uslovi u logori su za ne-Srbe bili i psihicki iscrpljujuci. Ljudi su bili prestravljeni od slušanja mucenja i premlacivanja mjesecima. Buduci da se nisu raznavali nikakvi kriteriji izbora žrtava, mnogi zatocenci ne-Srbi živjeli su u stalnom strahu da ce sljedeci put oni biti odvedeni na slican tretman.

¹³¹⁹ Par. 5.2(e) Optužnice.

¹³²⁰ Tačka 15.

¹³²¹ Tačka 13.

¹³²² *Vidi* par. 133-143 ove presude.

¹³²³ *Vidi* par. 144 ove presude.

441. Pretresno vijeće se uvjerilo da su opšti uslovi za Srbe, vojne pritvorenike ili osobe na izdržavanju kazne, naprotiv, bili mnogo bolji.¹³²⁴ Srbi nisu bili zaključani u svojim celijama i mogli su se slobodno kretati unutar ostatka svoje zgrade.¹³²⁵ Imali su pristup u dvorište Doma i mogli su se baviti sportskim aktivnostima.¹³²⁶ Imali su mogućnost da gledaju televiziju i slušaju radio.¹³²⁷ Srbi su uglavnom bili smješteni na ekonomiji.¹³²⁸ Imali su pristup kupaonici i toploj vodi, dobivali su čisto rublje i peškire.¹³²⁹ U njihovim prostorijama bile su peći koje su ih zagrijavale tokom hladnih zima.¹³³⁰ Potrepštinama koje im je donosila rodbina prilikom posjeta nadoknađivali su nedostatak pribora za održavanje higijene.¹³³¹ Srbima su bile dozvoljene česte posjete rodbine.¹³³²

442. Najizrazitija razlika između postupka prema Srbima i ne-Srbima možda je bila hrana, i s obzirom na količinu, i s obzirom na kvalitet. Mada se uvjerilo da su u vrijeme sukoba postojala određena ograničenja što se tiče količine i kvaliteta hrane koja se mogla nabaviti, Pretresno vijeće konstatuje da se raspoloživa hrana zatvorenicima u KP domu nije dijelila jednako.¹³³³ Srbi su dobivali više hrane ili kvalitetniju hranu nego ne-Srbi. Srbi su mogli dobiti dvostruku porciju obroka tako da je kod njih gubitak na težini za vrijeme zatocjenja bio zanemariv.¹³³⁴ Pored toga, iako se hrana za pritvorenike i osuđenike na izdržavanju kazne kuhala u istom kazanu, obroci namijenjeni Srbima – koji su jeli nakon ne-Srba – pojacavani su hranjivim sastojcima.¹³³⁵ Nadalje, za razliku od nesrpskih zatocjenika, njima je bilo dozvoljeno da svoju prehranu upotpunjavaju onim što bi im donijela rodbina.¹³³⁶

443. Pretresno vijeće se uvjerilo da su uspostavljanje i održavanje nehumanih uslova – što čini optužena nehumana djela i okrutno postupanje sa nesrpskim zatocjenicima – izvršeni sa namjerom diskriminacije nesrpskih zatocjenika na osnovi njihove vjerske odnosno političke pripadnosti. U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da je krivično djelo progona potvrđeno.

¹³²⁴ FWS-138 (T. 2062); FWS-159 (T. 2467-2469); FWS-73 (T. 3219-3221, 3352); Ekrem Zekovic (T. 3527); dr. Amir Berberkic (T. 3749); FWS-69 (T. 4065-4066); FWS-89 (T. 4661-4662).

¹³²⁵ FWS-139 (T. 330); FWS-162 (T. 1360-1361); FWS-109 (T. 2369); Dževad S. Lojo (T. 2557, 2562); Ekrem Zekovic (T. 3528, 3621); FWS-69 (T. 4066); FWS-89 (T. 4662).

¹³²⁶ FWS-215 (T. 885); FWS-162 (T. 1360-1361); FWS-69 (T. 4662).

¹³²⁷ FWS-215 (T. 885); FWS-162 (T. 1360-1361); FWS-69 (T. 4066).

¹³²⁸ FWS-109 (T. 2368).

¹³²⁹ Dževad S. Lojo (T. 2562).

¹³³⁰ Dževad S. Lojo (T. 2557).

¹³³¹ Zoran Vukovic (T. 5783).

¹³³² FWS-215 (T. 885); FWS-182 (T. 1616); FWS-08 (T. 1772); FWS-138 (T. 2065); Dževad S. Lojo (T. 2562); Ekrem Zekovic (T. 3528).

¹³³³ *Vidi par. 139 ove presude.*

¹³³⁴ Lazar Stojanovic (T. 5717, 5749); Zoran Vukovic (T. 5771, 5784-5785).

¹³³⁵ *Vidi par. 139 ove presude.*

¹³³⁶ FWS-111 (T. 1229); FWS-08 (T. 1772); FWS-142 (T. 1840-1841); FWS-138 (T. 2063-2066); FWS-71 (T. 2945, 2952); FWS-162 (T. 1361); FWS-66 (T. 1083-1084); Lazar Stojanovic (T. 5738).

(c) Mucenje, nehumana djela i okrutno postupanje kao progon

444. Tužilac kao progon tereti “dugotrajno i rutinsko zatvaranje i zatocenje Muslimana i drugih muškaraca, civila ne-Srba iz opštine Foca i okolice, u KP domu”.¹³³⁷ Za ta djela iznosi i posebne optužbe za mucenje (zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(f)), kao kršenje zakona i obicaja ratovanja po clanu 3 Statuta,¹³³⁸ za nehumana djela (zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(i) Statuta),¹³³⁹ te za okrutno postupanje (kršenje zakona i obicaja ratovanja po clanu 3 Statuta),¹³⁴⁰ što smo sve vec razmotrili.

445. Pretresno vijece je vec konstatovalo da se odredeni broj djela mucenja i premlacivanja zaista dogodio na nacin na koji su ona terecena po clanu 3 i 5 Statuta.¹³⁴¹ Djela koja predstavljaju mucenje i necovjecno postupanje po clanu 5 Statuta sama po sebi imaju dovoljnu težinu da bi se smatrala progonom. Za djela mucenja i okrutnog postupanja po clanu 3 konstatovano je da predstavljaju i mucenje i nehumana djela po clanu 5 te se stoga mogu smatrati jednako teškima. Ostaje nam da ispitamo djela koja su se dogodila, a za koja je Pretresno vijece konstatovalo da nemaju dovoljnu težinu da bi se smatrala okrutnim postupanjem, nehumanim djelima ili mucenjem, sa ciljem da se utvrdi da li ona ipak predstavljaju progon. Da bi se ta djela mogla smatrati progonom, ona moraju imati istu težinu kao i ostali zlocini protiv covjecnosti navedeni u clanu 5 Statuta.¹³⁴²

446. Prema jurisprudenciji sudenja za zlocine iz Drugog svjetskog rata, djela koja sama za sebe nemaju dovoljnu težinu da bi se okarakterisala kao zlocini protiv covjecnosti ipak, zbog konteksta u kojem su se dogodila, mogu dosegnuti traženi prag težine. U sudenjima za zlocine iz Drugog svjetskog rata kontekst je bila diskriminacija i istrebljivanje židovskog naroda na osnovu njegove rasne pripadnosti, što je bila zvanicna državna politika nacistickog režima.¹³⁴³ Pojedina radnja kojom se krše temeljna prava pojedinca, a sama za sebe i po sebi nije nehumana, ipak se s obzirom na taj kontekst smatrala nehumanom pa stoga i zlocinom protiv covjecnosti.

447. Pretresno vijece ne prihvata da je diskriminaciona priroda zatvaranja koja jeste potvrđena dovoljna da bi se djela koja sama za sebe i po sebi ne dosežu nivo nehumanih djela ili okrutnog postupanja okarakterisala kao djela dovoljne težine da cine zlocine protiv covjecnosti. Takav kontekst u ovom predmetu nedovoljan je da bi se potvrdio traženi stepen težine koji podrazumijeva

¹³³⁷ Par. 5.2(b) Optužnice.

¹³³⁸ Tačka 2 odnosno 4.

¹³³⁹ Tačka 5.

¹³⁴⁰ Tačka 7.

¹³⁴¹ *Vidi* par. 189-306 ove presude.

¹³⁴² *Vidi* par. 433-434 ove presude.

¹³⁴³ Jurisprudencija sudenja nakon Drugog svjetskog rata razmatra se u Prvostepenoj presudi u predmetu Tadic, par. 699-710.

clan 5 Statuta. Nadalje, i nadovezujuci se na ovo pitanje, Pretresno vijeće ne prihvata argument tužioca da je zatvaranje muškaraca na osnovi diskriminacije ne-Srba dovoljan razlog da se potvrdi da su sva djela, za koja je potvrđeno da su zločini protiv čovječnosti ili djela tome jednake težine, počinjena na osnovi toga što su žrtve ne-Srbi.¹³⁴⁴ Iz već iznesenih razloga,¹³⁴⁵ treba razmotriti meritum svakog tog djela da bi se mogla donijeti odluka o tome da li je to djelo progon.

448. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su stražari KP doma i vojnici izvan logora zatocnike tukli prilikom odlaska i povratka iz kantine (**par. 5.7**).¹³⁴⁶ Pretresno vijeće se uvjerilo da su fizički napad na dr. Amira Berberkica i Dževada S. Loju nakon izlaska iz kantine vojnici izvršili na vjerskoj osnovi (**par. 5.12**).¹³⁴⁷ Kada su im prišli, vojnici su im dovikivali “balije!”, što je pogrdan izraz za Muslimane s vjerskim konotacijama.¹³⁴⁸ Pretresno vijeće je već, međutim, riješilo da premlaćivanje dr. Amira Berberkica i Dževada S. Loje ne doseže nivo težine koji se traži za potvrdu osnovnih krivičnih djela okrutnog postupanja odnosno nehumanih djela.¹³⁴⁹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da specifičan kontekst u kojem su se ta premlaćivanja dogodila tim djelima dodaje na težini u dovoljnoj mjeri da bi se ona mogla smatrati zločinima protiv čovječnosti. U skladu s tim, Pretresno vijeće konstatuje da ova djela nemaju dovoljnu težinu da bi se podržala tvrdnja tužioca.

449. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je za ostale incidente u vezi sa kantinom (koji ne dosežu nivo nehumanih djela i okrutnog postupanja)¹³⁵⁰ potvrđeno da su izvršeni na diskriminacionim osnovama. U oktobru 1992. zatocnike postrojene za rucak pola sata je tuklo pet naoružanih vojnika iz Trebinja (**par. 5.8 i 5.3**).¹³⁵¹ Zatocnika sa nadimkom “Pace” šamarali su i udarali nogom jer je poslužavnik sa ruckom nosio u jednoj ruci.¹³⁵² Svjedoka FWS-137 su u dvorištu, na povratku sa dorucka, vojnici tukli iz nepoznatih razloga.¹³⁵³ U dokazima nema pouzdane podloge na kojoj bi se zasnovala kvalifikacija da su postrijedi bila djela diskriminacionog karaktera ili djela izvršena sa

¹³⁴⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 356.

¹³⁴⁵ *Vidi* par. 436 ove presude. Pretresno vijeće smatra da se, iz istih razloga zbog kojih pozivanje na diskriminacioni karakter napada nije dovoljan temelj za zaključak da su pojedinačne radnje od kojih se taj napad sastoji predstavljale diskriminaciju, niti zaključci o diskriminacionom karakteru djela nakon zatvaranja ne mogu izvoditi iz diskriminacionog karaktera početnog zatvaranja.

¹³⁴⁶ *Vidi* par. 193-209 ove presude.

¹³⁴⁷ *Vidi* par. 203-204 ove presude.

¹³⁴⁸ Dževad S. Lojo (T. 2565).

¹³⁴⁹ *Vidi* par. 203-204 ove presude.

¹³⁵⁰ Za optužbe iz paragrafa 5.8/5.13, 5.10. 5.11 konstatovano je da nemaju težinu djela koja čine nehumana djela i okrutno postupanje; *vidi* par. 195-196, 199-204 ove presude.

¹³⁵¹ *Vidi* par. 195-196 ove presude.

¹³⁵² *Vidi* par. 199-200 ove presude.

¹³⁵³ *Vidi* par. 201-202 ove presude.

diskriminacionom namjerom.¹³⁵⁴ Stoga nema potrebe da se razmatra da li bilo koje od tih djela ima dovoljnu težinu da bi se moglo smatrati progonom.

450. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je za incident u vezi s Edhemom Gradišićem potvrđeno da je bio izvršen na diskriminacionim osnovama.¹³⁵⁵ Edhema Gradišića, zatocenog invalida koji je bolovao od epilepsije, pretukli su i odveli ga u samicu nakon što se požalio na male porcije hrane (**par. 5.9**).¹³⁵⁶ Među dokazima nema nicega što bi potvrđivalo da je to djelo izvršeno sa pripadnom diskriminacionom namjerom.

451. Kao što je već rečeno, potvrđeno je da je izvršeno više proizvoljnih premlaćivanja (**par. 5.14**).¹³⁵⁷ Pretresno vijeće se uvjerilo da je u jednom od tih incidenata premlaćivanje izvršeno na politickoj osnovi i da doseže nivo progona. Džemu Balica su teško premlatili i zatvorili u samicu, a od tog premlaćivanja žrtva je ostala gluha na jedno uho (**par. 5.15**).¹³⁵⁸ Balic je nakon premlaćivanja jednom drugom zatocniku rekao da mu je glavni pocinilac rekao: “Ti si taj što je Aliji obećao osam kila srpskih ociju”.¹³⁵⁹ Što se tice drugih proizvoljnih premlaćivanja, nije potvrđeno da su ona bila izvršena na bilo kakvoj diskriminacionoj osnovi, te se Pretresno vijeće nije uvjerilo u to da ona dosežu nivo progona. U nekoliko prilika zatocnike su tukli u prostorijama u kojima su bili zatvoreni ili ispred njih, odnosno nakon što bi ih izveli iz njihove sobe ili samice, a među njima i svjedoka FWS-71 (**par. 5.16**),¹³⁶⁰ Muharema Cauševica (**A 2**)¹³⁶¹ i Ahmeta Durica (**A 7**).¹³⁶² Kemu Kajganu (**A 10**) i Fikreta Kovacevica (**A 12**) izveli su iz jedne samice, takode ih tukli i još prisilili da tuku jedan drugoga.¹³⁶³ Ni za jedno od ovih djela nije potvrđeno da je bilo zaista diskriminaciono.

452. Što se tice premlaćivanja Smaje Bacvica (**A 1**), Halima Corovica (**A 4**) i svjedoka FWS-111 (**A 11**), tj. incidenata za koje je već konstatovano da nemaju dovoljnu težinu da bi predstavljali nehumana djela ili okrutno postupanje,¹³⁶⁴ nema dokaza koji bi potvrđivali da su ta djela imala diskriminacioni karakter ili bila izvršena sa namjerom diskriminacije tako da nema potrebe da se razmatra da li bilo koje od tih djela ima dovoljnu težinu da bi se moglo smatrati progonom.

¹³⁵⁴ *Vidi* par. 445 ove presude.

¹³⁵⁵ *Vidi* par. 197 ove presude.

¹³⁵⁶ *Vidi* par. 197-198 ove presude.

¹³⁵⁷ *Vidi* par. 205 ove presude.

¹³⁵⁸ *Vidi* par. 206-207 ove presude.

¹³⁵⁹ FWS-69 (T. 4082). Kako je shvatilo Pretresno vijeće, ime “Alija” je često ime u Muslimana.

¹³⁶⁰ *Vidi* par. 208-209 ove presude.

¹³⁶¹ *Vidi* par. 213 ove presude.

¹³⁶² *Vidi* par. 214 ove presude.

¹³⁶³ *Vidi* par. 215 ove presude.

¹³⁶⁴ *Vidi* par. 211 ove presude.

453. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su određena djela mucenja ili premlaćivanja bila izvršena kao kazna za kršenje izdatih naredjenja ili pravila KP doma.¹³⁶⁵ Iako se Pretresno vijeće uvjerilo da su ta pravila bila diskriminacionog karaktera jer su važila samo za zatocenike ne-Srbe, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da ta djela izvršena premlaćivanjem predstavljaju progon. Ta diskriminaciona pravila odnosila su se samo na životne uslove, a diskriminaciona namjera u vezi sa djelima premlaćivanja nije potvrđena. Svjedoka FWS-54 su tukli za kaznu što je, protivno naredjenjima, jednom zatocniku dao krišku hljeba više (**par. 5.18**).¹³⁶⁶ Svjedoke FWS-71, FWS-76, FWS-08 i Dževada Cosovica tukli su i zatvorili u samicu za kaznu što su krali hranu (**par. 5.20**).¹³⁶⁷ Nakon neuspješnog pokušaja bijega Ekrema Zekovica, batinama su bili kažnjeni i njegove radne kolege, među njima svjedoke FWS-73, FWS-110, FWS-144 i FWS-210 (**par. 5.21**).¹³⁶⁸ Slično tome, Pretresno vijeće je već konstatovalo da su Avdo Muratović, Fahrudin Malkić i Sadić bili šamarani za kaznu što su, protivno naredjenjima, jedan drugom slali poruke, ali to ne doseže nivo mucenja, nehumanih djela ili okrutnog postupanja (**par. 5.19**).¹³⁶⁹ Pretresno vijeće se ni za jednu od tih radnji premlaćivanja nije uvjerilo da su žrtve bile diskriminirane na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.

454. Djela mucenja ili premlaćivanja događala su se i tokom ispitivanja, često sa ciljem da se dobiju informacije ili iznude priznanja. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su u KP domu vojni policajci mucili svjedoka FWS-03, Halima Dedovića i Hajru Šabanovića, a sa ciljem iznudiivanja informacija ili priznanja (**par. 5.23**). U slučaju svjedoka FWS-03, koji je uzet na metu zbog svojih veza sa SDA-om,¹³⁷⁰ Pretresno vijeće se uvjerilo da on jeste bio mučen na političkoj osnovi, što predstavlja progon. Međutim, nema dokaza da su Halim Dedović (žrtva **B 13**) i Hajro Šabanović bili pristalice SDA-a. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je samo za sebe dovoljno da neko zatocniku postavi kakvo pitanje o nečemu političkom pa da to bude potvrda progona na političkoj osnovi.¹³⁷¹ Vijeće se stoga nije uvjerilo da su bilo koga od ovih ljudi mucili na bilo kojoj od navedenih diskriminacionih osnova.¹³⁷²

¹³⁶⁵ Vidi par. 216-258 ove presude.

¹³⁶⁶ Vidi par. 218-220 ove presude, u kojem se kaže da ta premlaćivanja predstavljaju okrutno postupanje i nehumana djela.

¹³⁶⁷ Vidi par. 223-225 ove presude.

¹³⁶⁸ Vidi par. 226-236 ove presude.

¹³⁶⁹ Vidi par. 221-222 ove presude.

¹³⁷⁰ Vidi par. 239-242 ove presude. Svjedoku FWS-03 bilo je postavljeno pitanje da li je aktivist SDA-a. Kad je na to odredno odgovorio i rekao da je samo član stranke, stražari su ga optužili da laže i tukli ga, a kasnije pozvali Halima Dedovića da svjedoka FWS-03 identifikuje kao aktivistu SDA-a; FWS-03 (T. 2237).

¹³⁷¹ Vidi par. 432 ove presude, u kojem se govori o uslovu da djelo s karakterom progona mora biti faktički diskriminaciono.

¹³⁷² Vidi par. 445 ove presude.

455. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su Nurka Nišica, Zulfu Veiza i Salema Bicu stražari KP doma ili policajci teško pretukli u junu ili julu 1992. godine (**par. 5.27**).¹³⁷³ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je bilo koji od ova tri zatocnika bio mučen po nekoj od navedenih osnova. Kako se čini, sva trojica muškaraca bili su prije sukoba policajci,¹³⁷⁴ a dvojicu od njih (Nišica i Veiza) ispitivali su o naoružanju ili vojnim djelovanjima.¹³⁷⁵ Postoje dokazi da su ih za premlaćivanje odabrali njihovi bivši kolege,¹³⁷⁶ te da su Nišica tokom ispitivanja tukli zbog toga što se dogodilo sa srpskim vojnikom s imenom ili nadimkom "Bota".¹³⁷⁷ Nema zadovoljavajućih dokaza o razlogu zašto je za premlaćivanje odabran Salem Bico (žrtva incidenta **B 5**).

456. Nepoznatog datuma u ljetu 1992., stražari KP doma mucili su Salka Mandžu (zvanog "Kelta") pogrešno misleći da je on drugi zatocnik (**par. 5.28, B 36**).¹³⁷⁸ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da se ovo djelo mučenja može smatrati progonom. Namjeravana žrtva bio je Salkov brat Fuad,¹³⁷⁹ član SDA-a koji je davao zaštitu vodama SDA-a u Donjem Polju.¹³⁸⁰ Nema dokaza da je Salko Mandžo bio pristalica SDA-a, pa tako ni pouzdanog temelja na kojem bi se moglo potvrditi da je ovo djelo zaista bilo diskriminacija Salka Mandže na političkoj osnovi.

457. Džemala Vahidu, Enesa Uzunovica, Aziza Šahinovica i Elvedina Cedica tukli su i zatvarali u samicu najmanje dva puta (**par. 5.29**).¹³⁸¹ Nema dokaza da je ovaj postupak s tim zatocnicima imao bilo koju diskriminacionu osnovu, tako da se ne može smatrati progonom. Enes Uzunovic je prije rata bio predsjednik omladine u Foci (omladinske aktivističke organizacije),¹³⁸² a zatim je ušao u SDA,¹³⁸³ ali nema dokaza da su ga tukli na toj osnovi. Postoje neki dokazi da je Aziz Šahinovic bio podvrgnut mučenju da bi dao informacije o 36.000 njemackih maraka koje su nestale iz banke u kojoj je radio.¹³⁸⁴ Jedan od svjedoka odbrane je tvrdio da je Šahinovic bio muslimanski vojnik.¹³⁸⁵

¹³⁷³ Vidi par. 249-253 ove presude.

¹³⁷⁴ U vezi sa Nurkom Nišicom, vidi FWS-111 (T. 1238); FWS-54 (T. 767); FWS-85 (T. 645); FWS-119 (T. 1953). Neki svjedoci u svojim iskazima su izjavili i to da je Nišicev posao imao veze sa općinskim vlastima: FWS-215 (T. 889); FWS-71 (T. 2830); FWS-250 (T. 5042); FWS-65 (T. 516). Što se tice Zulfe Veiza, vidi FWS-66 (T. 1097-1098); FWS-86 (T. 1518); FWS-113 (Dževad Lojo) (T. 2581); FWS-71 (T. 2862); FWS-73 (T. 3275); dr. Amir Berberkic (T. 3810); FWS-69 (T. 4123). Što se tice Salema Bice, vidi FWS-54 (T. 769); FWS-71 (T. 2864); FWS-73 (T. 3269); FWS-69 (T. 4122); Dževad S. Lojo (T. 2583); Slobodan Jovancevic (T. 6172).

¹³⁷⁵ U vezi sa Nurkom Nišicom: vidi par. 250 ove presude. U vezi sa Zulfom Veizom: vidi par. 251 ove presude.

¹³⁷⁶ U vezi sa Nurkom Nišicom: FWS-119 (T. 1953). U vezi sa Zulfom Veizom: FWS-182 (T. 1616).

¹³⁷⁷ Vidi par. 250 ove presude. Svjedok FWS-250 je čuo kako stražar dovikuje: "Ustaj, Nurko, ne brani se tako Bosna" (T. 5049). Bez više detalja o tome, Vijeće nije uvjereno da se može reći da ovo van razumne sumnje potvrđuje namjeru diskriminacije na političkim osnovama, jer realno postoji mogućnost za bezazleniju interpretaciju te izjave kao šale, koliko god ona bila neumjesna.

¹³⁷⁸ Vidi par. 254-255 ove presude.

¹³⁷⁹ FWS-138 (T. 2080); FWS-142 (T. 1830); FWS-66 (T. 1104).

¹³⁸⁰ FWS-66 (T. 1104).

¹³⁸¹ Vidi par. 256-258 ove presude.

¹³⁸² FWS-86 (T. 1514); FWS-66 (T. 1109); FWS-215 (T. 888).

¹³⁸³ FWS-86 (T. 1514).

¹³⁸⁴ FWS-71 (T. 2826); dr. Amir Berberkic (T. 3925).

¹³⁸⁵ Slobodan Jovancevic (T. 5598).

Džemal Vahida je bio policajac.¹³⁸⁶ U dokaznom materijalu ne postoji ništa što bi potvrđivalo bilo koju od traženih diskriminacionih osnova.

458. Pretresno vijeće je konstatovalo da je Džemo Balic više puta teško premlacen i zlostavljan prilikom ispitivanja o članovima SDA-a i o Muslimanima koji posjeduju oružje (**B 4**).¹³⁸⁷ Vijeće se nije uvjerilo da ta premlacivanja zaista predstavljaju diskriminaciju na politickoj ili bilo kojoj drugoj od navedenih osnova. Postoje neki dokazi da je Balic bio prisiljen da potpiše izjavu da je on osnovao neke “jedinice” i o tome da je njegov brat bio direktor vojne škole u Vranici, te da su ga tukli iz tog razloga.¹³⁸⁸ Ti dokazi nisu, međutim, dovoljno jasni da bi Vijeće moglo da potvrdi da je Džemo Balic uistinu bio pristalica SDA-a.

459. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su Mehmeda Sofradžiju držali u samici sedam dana i podvrgavali ga teškim premlacivanjima (**B 52**).¹³⁸⁹ Nije potvrđeno da ta premlacivanja dosežu nivo progona. Iako postoje dokazi da je za takav postupak bio odabran zato što mu je brat bio u vojsci,¹³⁹⁰ Vijeću nisu predoceni nikakvi uvjerljivi dokazi o tome da su Mehmeda Sofradžiju tukli na nekoj od navedenih diskriminacionih osnova.

460. Po dolasku u KP dom u januaru 1992., svjedok FWS-159 je oko tri mjeseca proveo zatvoren u samici, a kroz to su ga vrijeme srpski vojnici i stražari KP doma surovo pretukli najmanje deset puta (**B 57**).¹³⁹¹ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da ta premlacivanja cine progone. Prilikom tih premlacivanja, svjedoka FWS-159 su ispitivali o djelovanju vojske. Pretresno vijeće zaključuje da postoji razumna mogućnost - buduci da je FWS-159 kao vojnik mogao nešto da zna o vojnim djelovanjima – da su ga tukli na toj osnovi, a ne na nekoj od diskriminacionih osnova.

461. Sudu nije predocen nikakav dokaz o razlozima premlacivanja Emira Frašte (**B 21**). Što se tice Rame Džendušića (**B 20**), postoje dokazi da je on prije sukoba radio u Sekretarijatu za narodnu odbranu.¹³⁹² Nakon jednog ispitivanja, on je jednom svjedoku rekao da misli da vjerovatno neće preživjeti jer isljednici znaju štošta o njemu.¹³⁹³ Pretresno vijeće zaključuje da postoji razumna mogućnost da su ga tukli zbog toga što je znao o vojnim djelovanjima tako da se, s obzirom na te

¹³⁸⁶ FWS-66 (T. 1110); FWS-111 (T. 1258); FWS-139 (T. 367); FWS-71 (T. 2866); FWS-73 (T. 3259); FWS-58 (T. 2704); FWS-137 (T. 4758).

¹³⁸⁷ *Vidi* par. 262 ove presude i dokazni predmet P 334a.

¹³⁸⁸ Ekrem Zekovic (T. 3474, 3648).

¹³⁸⁹ *Vidi* par. 300 ove presude.

¹³⁹⁰ FWS-73 (T. 3282); Ekrem Zekovic (T. 3524).

¹³⁹¹ *Vidi* par. 305 ove presude.

¹³⁹² FWS-66 (T. 1107); FWS-215 (T. 904-905); FWS-138 (T. 2076); Dževad S. Lojo (T. 2582); FWS-71 (T. 2884); Ekrem Zekovic (T. 3495).

¹³⁹³ Dr. Amir Berberkic (T. 3809).

okolnosti, nije uvjerilo da je bio diskriminisan na nekoj od navedenih osnova. Stoga nema potrebe da se razmatra da li bilo koja od ovih radnji ima dovoljnu težinu da bi se smatrala progonom.

462. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su nekoliko zatocnika iz njihovih soba odveli u upravnu zgradu, gdje su ih tukli vojnici i stražari KP doma, nakon čega se zatocnici nisu vratili u svoje sobe.¹³⁹⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su bilo u kojem od ovih slučajeva premlaćivanja bila izvršena na jednoj od navedenih diskriminacionih osnova. S obzirom na premlaćivanja koja su izvršena na ovaj način, nije predocen nikakav dokaz o razlozima zašto su za takav postupak bili odabrani Kemo Dželilović (**B 19**),¹³⁹⁵ Nail Hodžić (**B 28**), Halim Konjo (**B 33**), Husein Rikalo (**B 46**), Mišhat i Zaim Rikalo (**B 48**), ili Munib Veiz (**B 59**). Adnana Granova (**B 22**) su isljednici optužili da posjeduje radio-stanicu,¹³⁹⁶ te da je prije rata putovao u inozemstvo, navodno u Njemačku, radi kupovine oružja.¹³⁹⁷ Mustafa Kuloglija (**B 34**) je jednom drugom zatocniku rekao da se prije rata zavadio sa jednim Srbinom i da misli da su ga tako mnogo tukli iz osvete.¹³⁹⁸ Pretresno vijeće zaključuje da postoji razumna mogućnost da su Granova tukli za kaznu što je navodno bio umiješan u vojne aktivnosti, dok su Kulogliju tukli radi osvete. S obzirom na te okolnosti, Vijeće se nije uvjerilo van razumne sumnje da je bila prisutna tražena diskriminaciona namjera.

463. Pretresno vijeće je već konstatovalo da su Emira Mandžu tukli zamijenivši ga sa njegovim bratom Fuadom, pristalicom SDA-a, slično incidentu u vezi sa Salkom Mandžom (**B 37**).¹³⁹⁹ Nema dokaza da je i Emir Mandžo bio pristalica SDA-a, pa tako ni pouzdanog temelja koji bi potvrđivao da je Emir Mandžo zaista bio diskriminisan na političkoj osnovi.

464. Vijeće se nije uvjerilo da su premlaćivanja bilo koga od pojedinaca koji slijede bila izvršena na nekoj od navedenih diskriminacionih osnova. Remziju Delica (**B 14**), Nedžada Delica (**B 15**) i Hasana Džanu (**B 18**) tukli su njihovi nekadašnji školski drugari ili komšije.¹⁴⁰⁰ Jusu Džamaliju (**B 17**) su tukli zato što je njegov sin prije rata bio policajac u Foci.¹⁴⁰¹ Ibrahim Kafedžić (**B 31**) je jednom svjedoku rekao da se jedan njegov rođak priključio bosanskoj vojsci i da je to bio razlog zašto su ga tako jako tukli.¹⁴⁰² Nema dokaza o tome zašto su bili izvedeni i premlaćeni Latif

¹³⁹⁴ Vidi par. 274, 277-278, 290-293, 295, 298, 330-339 ove presude.

¹³⁹⁵ Naveden kao Kemal u incidentu C 7.

¹³⁹⁶ FWS-215 (T. 905); Muhamed Lisica (T. 4963).

¹³⁹⁷ Ekrem Zeković (T. 3501).

¹³⁹⁸ FWS-66 (T. 1103); Ekrem Zeković (T. 3505).

¹³⁹⁹ Vidi par. 286 ove presude.

¹⁴⁰⁰ Vidi par. 268-269, 272 ove presude. Što se tiče Hasana Džane, vidi i iskaz svjedoka FWS-104 (T. 2166).

¹⁴⁰¹ FWS-66 (T. 1106); dr. Amir Berberkić (T. 3812-3813), koji je to čuo od Zaima Cedica.

¹⁴⁰² Ekrem Zeković (T. 3517).

Hasanbegovic (**B 25**), Aziz Haskovic (**B 26**) i Halim Seljanci (**B 51**) (Albanac rodom sa Kosova).¹⁴⁰³ Slicno tome, nema dokaza zašto je premlacen Kemo Isanovic (**B 30**).

465. Ukratko, Pretresno vijeće se uvjerilo da su na diskriminacionim osnovama izvršena samo mucenja, nehumana djela i okrutno postupanje iz paragrafa 5.15 i 5.23 Optužnice (samo svjedok FWS-03).

(d) Ubijanje kao progon

466. Tužilac kao progon tereti “brojna ubistva Muslimana i drugih muškaraca, nesrpskih civila, zatocenih u KP domu”.¹⁴⁰⁴ Ta lišavanja života su zasebno stavljena na teret kao ubistvo (zlocin protiv covjecnosti po clanu 5(a) i kršenje zakona i obicaja ratovanja po clanu 3 Statuta).¹⁴⁰⁵ Djela koja dosežu nivo ubistva po clanu 5 Statuta sama po sebi imaju dovoljnu težinu da bi se kvalifikovala kao progon. Za djela ubistva po clanu 3 konstatovano je da predstavljaju i djelo ubistva po clanu 5 te da se stoga mogu smatrati jednako teškima. Pretresno vijeće je vec konstatovalo da je u KP domu fakticki ubijeno dvadeset i šest ne-Srba navedenih u Prilogu C Optužnice.¹⁴⁰⁶

467. Iz razloga koje smo vec iznijeli u prethodnom dijelu,¹⁴⁰⁷ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su Hamid “Salem” Bico (**C 2**), Abdurahman Cankušić (**C 3**), Elvedin “Enko” Cedic (**C 5**), Kemal Dželilovic (**C 7**), Ramo Džendušić (**C 8**), Adil Granov (**C 9**), Halim Konjo (**C 13**), Mustafa Kuloglija (**C 15**), Fuad Mandžo (**C 16**), Nurko Nišić (**C 19**), Husein Rikaló (**C 21**), Mithat Rikaló (**C 22**), Zaim Rikaló (**C 23**), Enes Uzunovic (**C 26**), Džemal Vahida (**C 27**), Munib Veiz (**C 28**) i Zulfo Veiz (**C 29**), bili izabrani da budu lišeni života na bilo kojoj od navedenih diskriminacionih osnova.¹⁴⁰⁸

468. Jedan od zatocenika navedenih u Prilogu C koji je bio lišen života imao je, kako se cini, politicke veze sa SDA-om. Adila Krajcina (**C 14**), komercijalnog direktora u rudniku Miljevina,¹⁴⁰⁹ jedan svjedok je identifikovao kao “neku vrstu stranackog aktiviste”.¹⁴¹⁰ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je to dovoljan osnov za izvođenje zakljucka da je to lišenje života zaista bilo diskriminacija na politickoj osnovi.

¹⁴⁰³ FWS-109 (T. 2359); FWS-58 (T. 2701); FWS-71 (T. 2810).

¹⁴⁰⁴ Par. 5.2(c) Optužnice.

¹⁴⁰⁵ Tačka 8 odnosno 10 Optužnice.

¹⁴⁰⁶ *Vidi* par. 339 ove presude.

¹⁴⁰⁷ O mucenju, okrutnom postupanju i nehumanim djelima kao progono.

¹⁴⁰⁸ *Vidi* par. 339 ove presude.

¹⁴⁰⁹ FWS-111 (T. 1255); FWS-182 (T. 162); FWS-71 (T. 2876).

¹⁴¹⁰ FWS-69 (T. 4120).

469. Cini se da su drugi bili birani zbog svojih direktnih ili indirektnih veza sa vojnim sukobom. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su u bilo kojem od ovih slučajeva žrtve bile podvrgnute diskriminaciji na nekoj od navedenih osnova. Mate Ivancic (C 11), bolnicar, Hrvat,¹⁴¹¹ rekao je jednom od svjedoka da je osumnjicen da je bio u Hrvatskoj i tamo ubijao Srbe.¹⁴¹² Krunoslav Marinovic (C 17), Hrvat, TV-mehanicar,¹⁴¹³ bio je dopisnik jednih hrvatskih novina i postoji razumna mogućnost da je ubijen zbog toga.¹⁴¹⁴ Hamid Ramovic (C 20) je imao brata Abida koji je bio policajac i koji je bio prva žrtva sukoba.¹⁴¹⁵ Kemal Tulek (C 25), bivši policajac u KP domu,¹⁴¹⁶ optužen je za posjedovanje oružja,¹⁴¹⁷ te je možda izabran zato što je njegov brat bio u bosanskoj vojsci.¹⁴¹⁸ Što se tice Alije Altoke (C 1), Refika Cankušica (C 4), Esada Kiselice (C 12) ili Ševala Šore (C 24), nisu predoceni dovoljni dokazi da bi Pretresno vijeće moglo da utvrdi zašto su njih izabrali kao žrtve.

470. U skladu s iznesenim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac dokazao da je bilo koje od ovih ubistava izvršeno na diskriminacionoj osnovi.

(e) Prisilni rad kao progon

471. Tužilac kao progon tereti “cest i dugotrajan prisilni rad Muslimana i drugih muškaraca, nesrpskih civila, zatocenih u KP domu”.¹⁴¹⁹ Iako se prisilni rad sam po sebi ne tereti zasebno, on je u osnovi optužbi za porobljavanje i ropstvo, te ga je Pretresno vijeće već razmotrilo u tom kontekstu. U dva slucaja, Pretresno vijeće se uvjerilo da je postojao prisilni rad (uklanjanje mina koje su vršili FWS-109 i Goran Kukavica).¹⁴²⁰ Međutim, optuženom se za taj prisilni rad ne pripisuje nikakva krivicna odgovornost. Što se tice ostalih navedenih incidenata, nije dokazan nijedan slučaj prisilnog rada. Dakle, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je u bilo kojem slučaju bilo prisilnog rada na način koji bi potvrdio terćenje za progon.

¹⁴¹¹ FWS-66 (T. 1107); FWS-111 (T. 1253); FWS-215 (T. 905); FWS-139 (T. 366); FWS-119 (T. 1966); FWS-54 (T. 767).

¹⁴¹² Ekrem Zekovic (T. 3404).

¹⁴¹³ FWS-66 (T. 108); FWS-215 (T. 908); FWS-85 (T. 644); FWS-138 (T. 2085); FWS-109 (T. 2385, 2394).

¹⁴¹⁴ FWS-03 (T. 2251-2254); Dževad S. Lojo (T. 2579).

¹⁴¹⁵ FWS-66 (T. 1108).

¹⁴¹⁶ FWS-65 (T. 494); FWS-66 (T. 1109); FWS-215 (T. 911); FWS-139 (T. 367); FWS-119 (T. 1957); FWS-138 (T. 2075).

¹⁴¹⁷ FWS-144 (T. 2307).

¹⁴¹⁸ Ekrem Zekovic (T. 3508).

¹⁴¹⁹ Par. 5.2(d) Optužnice.

¹⁴²⁰ Vidi par. 410-411 ove presude.

(f) Deportacija i protjerivanje kao progon

472. Tužilac kao progon tereti “deportaciju i protjerivanje Muslimana i drugih nesrpskih civila zatocenih u zatoceničkom objektu KP dom u Crnu Goru i druga, nepoznata mjesta.”¹⁴²¹ Budući da se ta djela ne terete zasebno u nekom drugom dijelu Optužnice, Pretresno vijeće sada mora razmotriti ovu optužbu.

473. Deportaciju međunarodno humanitarno pravo nedvosmisleno zabranjuje.¹⁴²² Dok neki pravni instrumenti deportaciju zabranjuju kao ratni zločin,¹⁴²³ deportacija je izricito zabranjena i kao zločin protiv čovječnosti,¹⁴²⁴ i kao takva je navedena u Statutu.¹⁴²⁵ Deportacija je prvotno bila zabranjena kao zločin protiv čovječnosti radi toga da bi se nadležnost sudova za Drugi svjetski rat proširila i na djela protiv osoba istog državljanstva koje imaju i glavni počinioči.¹⁴²⁶ Sadržaj osnovnog krivičnog djela, međutim, jednak je bez obzira na to da li je deportacija počinjena kao ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti.¹⁴²⁷

474. Deportacija se može definisati kao prisilno raseljavanje osoba putem protjerivanja ili drugih prisilnih radnji sa mjesta na kojem se one zakonito nalaze, bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom.¹⁴²⁸ Za deportaciju se traži da osobe budu raseljene van granica matične države, i ona se po tome razlikuje od prisilnog premještanja koje se može vršiti unutar granica matične države.¹⁴²⁹ Ovo

¹⁴²¹ Par. 5.2(f) Optužnice.

¹⁴²² Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 522; Meron, *Human Rights and Humanitarian Norms as Customary Law /Ljudska prava i humanitarne norme kao običajno pravo/* (1989.), str. 48-49: “[C]entralni elementi člana 49(1) kao što su apsolutne zabrane prisilnog masovnog i individualnog premještanja i deportacije zaštićenih lica sa okupiranih teritorija utvrđene u članu 49(1) potvrđuju su primjene običajnog prava i na slučajeve kad su objekt i kontekst deportacije različiti od onih koji su bili u osnovu onoga što su tokom Drugog svjetskog rata činili Nijemci, a što i jeste dovelo do pravila iznesenog u u članu 49.”

¹⁴²³ Član 6(b) Njimečke povelje; član II (1)(b) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta; članovi 49 i 147 IV ženevske konvencije; član 85(4)(a) Dopunskog protokola I; član 20 Nacrta Kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo (1996.) (dalje u tekstu: “Nacrt Kodeksa KMP-a iz 1996.”); član 8(2)(a)(vii) Statuta Međunarodnog krivičnog suda.

¹⁴²⁴ Član 6(c) Njimečke povelje; član II (1)(c) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta; član 5(c) Tokijske povelje; Njimečka presuda kojom je okrivljeni Baldur von Schirach bio osuđen za deportaciju kao zločin protiv čovječnosti (str. 317-319); član 11 Nacrta Kodeksa krivičnih djela protiv mira i bezbjednosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo (1954.) u kojem je deportacija definisana kao krivično djelo protiv mira i bezbjednosti čovječanstva, dok je u članu 18 Nacrta Kodeksa KMP-a iz 1996. izricito kategorizirana kao zločin protiv čovječnosti; član 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda.

¹⁴²⁵ Član 5(d).

¹⁴²⁶ Član 6(c) Njimečke povelje zabranjuje deportaciju “svih vrsta civilnog stanovništva” (naglasak dodati); vidi i Bassiouni, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law /Zločini protiv čovječnosti u međunarodnom krivičnom pravu/* (1999.) str. 179.

¹⁴²⁷ Djela deportacije “mogu da se kategoriziraju i kao ratni zločini i kao ‘zločini protiv čovječnosti’, zavisno od mjesta na kojem se deportovane osobe nalaze i njihovog državljanstva”: Bassiouni, *Zločini protiv čovječnosti u međunarodnom krivičnom pravu* (1999.), str. 315.

¹⁴²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 234.

¹⁴²⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 531. U članu 49 IV ženevske konvencije navode se “deportacije zaštićenih osoba s okupirane teritorije na teritoriju okupacione sile ili ... bilo koje druge države ...”, a član 70 odnosi se na zabranu deportacije državljanima okupacione sile “sa okupirane teritorije”. U Njimečkoj presudi se iznosi stav da “uprkos ne samo utvrđenim pravilima međunarodnog prava, nego i bez obzira na sve elementarne

Pretno vijeće ne prihvata kao dovoljno ubjedljivu jedinu dosadašnju odluku ovog Suda s tim u vezi u kojoj se tvrdi obrnuto, te upozorava da ta odluka nije bila donesena nakon sprovedenog potpunog sudskog postupka.¹⁴³⁰ Pretno vijeće stoga odbacuje tvrdnju tužioca da sâma činjenica da su zatoceni bili odvođeni iz KP doma, bez obzira na određite tog premještanja, predstavlja deportaciju.¹⁴³¹

475. Deportacija je nezakonita samo kada je prisilna.¹⁴³² Izraz “prisilan” ne smije se tumačiti usko, npr. kao da se odnosi samo na primjenu fizičke sile. Njegov smisao može uključivati “prijetnju silom ili oblike prisile kao što su strah od nasilja, prinuda, zatocenje, psihološki pritisak ili zloupotreba vlasti protiv takve osobe odnosno osoba ili treće osobe, ili iskorištavanje situacije u kojoj vlada opšta prisila”.¹⁴³³ Bitan element je nedobrovoljnost raseljavanja¹⁴³⁴ na način da

imperative covjecnosti ... [c]ljuje populacije su bile deportovane u Njemacku u svrhu ropskog rada na izgradnji odbrambenih objekata, u proizvodnji naoružanja i na slicnim zadacima u funkciji rata” (str. 227), a von Schirach je za deportaciju kao zlocin protiv covjecnosti bio osuden zbog svoje uloge u deportaciji Židova iz Beca u geta na istoku (str. 317-319). U predmetu *SAD protiv Erharda Milcha, Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No 10* (1952.), sv. 2, Concurring Opinion by Judge Phillips, str. 865, bilo je receno: “Medunarodno pravo je formulisalo izvjesne uslove pod kojima cin deportacije civila iz jedne države u drugu u vrijeme rata postaje zlocin”. Vidi i predmet *SAD protiv Alfrieda Kruppa i dr., Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No10* (1952.), sv.9, dio 2, str. 1432-1433; *SAD protiv Friedricha Flicka i dr., Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No 10* (1952.), sv. 6, str. 681. U Nacrtu Kodeksa KMP-a iz 1996., član 18, komentar (13), kaže se: “U slučaju kada deportacija uključuje protjerivanje sa matične teritorije, prisilni premještaj stanovništva mogao bi se u cijelosti izvršiti unutar granica jedne iste države”. U svom tekstu “Deportacija i premještaj civila u vrijeme rata” /“Deportation and Transfer of Civilians in Time of War”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, sv. 26, 1993., str. 472 (u vezi sa članom 49 IV ženevske konvencije), Henckaerts kaže: “Kako se čini, premještaj je relociranje unutar okupirane teritorije, a deportacija je relociranje van okupirane teritorije”. Bassiouni, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law* (1999.) str. 312. Hall, *Zlocini protiv covjecnosti /Crimes against humanity/* – par. 1(d), u Triffterer (ur.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court /Komentar Rimskog statuta Medunarodnog krivicnog suda/* (1999.), str. 136, u vezi sa dva izraza upotrijebljena u članu 7 Rimskog statuta kaže: “Nažalost, u Statutu ne postoji izricita distinkcija između deportacije i premještaja. Međutim, budući da se uvriježila distinkcija između *deportacije* kao prisiljavanja osoba da izađu van granica matične države, te *premještaja* kao prisiljavanja osoba da iz jednog dijela zemlje prijedu u drugi, ne izlazeći van granica matične države, te s obzirom na osnovnu pretpostavku da se u tekstu ugovora nijedna riječ ne smije smatrati suvišnom, vjerovatno se podrazumijeva uvriježena distinkcija”.

¹⁴³⁰ U Odluci po pravilu 61 u predmetu *Nikolic*, iznosi se stav da premještanje zatocenika iz jednog logora u drugi unutar Bosne i Hercegovine “može biti okarakterisano kao deportacija, te u skladu s tim potpasti pod član 5 Statuta”, par. 23. Za tu postavku ne navodi se nikakav izvor, niti ima osvrt na izvore pomenute u prethodnoj fusnoti.

¹⁴³¹ Pretpretni podnesak optužbe, par. 349.

¹⁴³² Član 49, IV ženevska konvencija; vidi i Prvostepenu presudu u predmetu *Krstic*, par. 528.

¹⁴³³ Prvostepena presuda u predmetu *Krstic*, par. 529; vidi i Izvještaj Pripreme komisije za osnivanje Medunarodnog krivicnog suda, Konacni nacrt teksta elemenata krivicnih djela /Finalised Draft Text of the Elements of the Crimes/, UN Doc. PCNICC/2000/INF/3/Add.2, 6. juli 2000., str. 11. Pretno vijeće prihvata argumentaciju iz pretpretnog podneska optužbe, par. 346.

¹⁴³⁴ U komentaru uz član 49 IV ženevske konvencije, član 49, kaže se da je taj član sastavljen na način da se dopuste dobrovoljni premještaji, a zabrane prisilni premještaji, što podrazumijeva da je svaki prisilni premještaj nužno nedobrovoljan.

predmetne osobe nemaju stvarnog izbora.¹⁴³⁵ Prisilno raseljavanje je protivpravno onda kada se ne vrši na osnovama koje dopušta međunarodno pravo.¹⁴³⁶

476. Tužilac je i protjerivanje teretio kao progon. Nije učinjen niti pokušaj da se protjerivanje definiše, niti da se utvrdi razlika između protjerivanja i deportacije. Iako u kontekstu međunarodnog krivičnog prava ne postoji jasna definicija protjerivanja, ovaj pojam je ipak dio definicije deportacije, što sugerije da se za njega traži raseljenje van maticnih granica.¹⁴³⁷ Slično tome, definicije predložene u pravnom kontekstu ljudskih prava kao uslov postavljaju raseljavanje van granica maticne države.¹⁴³⁸ Pretresno vijeće smatra da ima dovoljno potvrda da je prisilno raseljavanje ljudi unutar granica maticne države obuhvaćeno pojmom prisilnog premještanja.¹⁴³⁹ Tužilac nigdje u Optužnici nije teretio za prisilno premještanje tako da Pretresno vijeće to krivično djelo ne može posmatrati kao osnovu optužbe za progon. U kontekstu ovog predmeta, Pretresno vijeće prihvata da se protjerivanje, utoliko ukoliko se za nj traži prisilno raseljavanje osoba van granica maticne države, može tretirati na jednaki način kao deportacija. Međutim, budući da

¹⁴³⁵ U tom smislu postoji sličnost sa krivičnim djelom silovanja u kojem se prividni pristanak iznuden silom ili prijeljnom primjene sile ne smatra stvarnim pristankom: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 453.

¹⁴³⁶ Potpuna ili djelimična evakuacija stanovništva je dopuštena "ako to zahtijevaju sigurnost stanovništva ili imperativni vojni razlozi": (Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 524, i član 49 IV ženevske konvencije. *Vidi* i član 17 Dopunskog protokola II, u kojem se govori o prisilnom raseljavanju unutar granica maticne države). Dopuštenost evakuacije podliježe određenim uslovima, među njima i uslovu da evakuisane osobe moraju biti vraćene u domove odmah po prestanku neprijateljstava u predmetnom području (član 49, IV ženevska konvencija).

¹⁴³⁷ Taj stav podržavaju i Jennings i Watts (ur.) u zborniku međunarodnog prava *Oppenheim's International Law* (1996.) str. 940, fusnota 1: "'Protjerivanje' nije tehnički termin i često se upotrebljava sinonimno sa 'deportacijom': i jedno i drugo uključuje uklanjanje osobe iz države njenim unilateralnim činom". Mada je ova definicija predložena u kontekstu međunarodnog prava u vrijeme mira, reklo bi se da ona vrijedi i za stanje oružanog sukoba. Primjeri država koje su protjerivale građane okvalifikovane kao neprijateljske mogu se naći u zborniku međunarodnog prava i ugovora Lauterpacht (ur.), *International Law and Treaties by Oppenheim* (1952.) str. 307, fusnota 7. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić i dr.*, Pretresno vijeće se pozvalo na organizovano protjerivanje civila, bosanskih Muslimana, iz Ahmića, za koje se nije činilo da je uključivalo prelazak granica maticne države: par. 629. Međutim, nije navedeno na osnovu čega se tamo koristi izraz protjerivanje i to pitanje nije detaljnije diskutovano. Ovo Pretresno vijeće stoga to tumačenje protjerivanja ne smatra ubjedljivim.

¹⁴³⁸ *Vidi* npr. Evropski savjet, Objašnjenje uz Protokol br. 7 Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda 8 (1985.) (u kojem se protjerivanje definiše kao "svaka mjera koja iznuduje odlazak stranaca sa teritorije"); predmet *Becker v Denmark*, Evropska komisija za ljudska prava, Decision as to Admissibility of Application 7011/75 /Odluka o dopustivosti zahtjeva br. 7011/75/, 19 YB EUR CONV on HR (1976.) (u kojoj se zabranjeno kolektivno protjerivanje stranaca definiše kao "svaka mjera nadležnih vlasti koja iznuduje odlazak stranaca kao grupe iz zemlje, s izuzetkom slučajeva u kojima se takva mjera preduzima nakon i na osnovu racionalnog i objektivnog ispitivanja konkretnih slučajeva svakog pojedinog stranca iz grupe"); Henckaerts, *Mass Expulsion in Modern International Law and Practice /Masovno protjerivanje u suvremenom međunarodnom pravu i praksi/* (1995.), str. 109 (gdje se protjerivanje definiše kao "činjenje ili nečinjenje od strane državne vlasti, sa namjerom i efektom raseljenja osobe ili osoba protiv njihove volje sa teritorije te države"). Pretresno vijeće je u potpunosti svjesno specifičnosti međunarodnog humanitarnog prava (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 470-471) i strukturnih razlika između ovog pravnog korpusa i oblasti ljudskih prava, a naročito razlicitosti uloga i funkcija koje jedan, odnosno drugi pravni korpus pripisuje državi i pojedincu (Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 470-496). U pogledu aspekata koji su zajednički obim korpusima, ne isključuje se posezanje za pravnim instrumentima iz oblasti ljudskih prava. U predmetu kojim se ovdje bavimo, Pretresno vijeće gorenavedene definicije protjerivanja smatra konsistentnima sa načinom kako je pojam protjerivanja upotrijebljen u definicijama deportacije u međunarodnom krivičnom pravu, utoliko što se u njima kao uslov postavlja raseljenje van granica maticne države.

¹⁴³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 531-532; Komentar uz Nacrt Kodeksa KMP-a, str. 122.

protjerivanje nije navedeno u Statutu, moralo bi zadovoljiti (u slučaju da se dokaže) kriterijum dovolje težine da bi se smatralo progonom.

477. Pretresno vijeće se uvjerilo da se većina incidenata koje je tužilac naveo kao deportaciju zaista dogodila.¹⁴⁴⁰ Ti incidenti mogu se podijeliti na tri vrste: premještaj zatocenika u druge zatvore-logore, takozvane razmjene i takozvana radna obaveza.

478. Pretresno vijeće se uvjerilo da su grupe zatocenika bile iz KP doma premještene u druge logore u Bosni i Hercegovini, među ostalim u logore u Kuli,¹⁴⁴¹ Kalinoviku¹⁴⁴² i Rudom.¹⁴⁴³ Međutim, budući da zatocenici nisu raseljeni van granica matične zemlje, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su oni bili deportovani ili protjerani.

479. Pretresno vijeće se uvjerilo da su zatocenici, u periodu na koji se odnosi Optužnica, iz KP doma bili odvođeni na razmjene.¹⁴⁴⁴ Te razmjene obično su se odvijale prema istom obrascu. Stražar ili policajac iz KP doma bi sa kapije otišao u sobe zatocenika i prozvao one koji su predviđeni za razmjenu,¹⁴⁴⁵ prema spisku koji je izdavala uprava zatvora.¹⁴⁴⁶ Izabrane zatocenike onda bi odveli iz KP doma. U nekim prilikama stražari KP doma ili vojna lica bi ih tukli.¹⁴⁴⁷ Mada su neke od tih razmjena obavljene korektno, tako da su zatocenici uspjeli prijeći na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana, mnogi zatocenici odvedeni na razmjenu jednostavno su nestali.¹⁴⁴⁸ Svjedoci su potvrdili činjenicu da su “razmijenjeni” zatocenici nestali nakon što su oni

¹⁴⁴⁰ Par. 5.2 Optužnice. Ovi incidenti opširnije su opisani u Prilogu IV (Razmjene) Završnog podneska optužbe.

¹⁴⁴¹ Ahmet Hadžimusic (T. 1974, 1983, 2009, 2014); Rasim Taranin (T. 1700, 1737, 1740); FWS-139 (T. 412); FWS-111 (T.1283); FWS-162 (T. 1409); FWS-08 (T. 1794); FWS-138 (T. 2097); FWS-144 (T. 2323); FWS-109 (T. 2409); FWS-71 (T. 2894, 2916); FWS-146 (T. 3083); FWS-73 (T. 3291, 3318, 3418); dr. Amir Berberkic (T. 3970); FWS-249 (dokazni predmet P161, T. 4488); FWS-89 (T. 4710); Muhamed Lisica (T. 4987); Lazar Stojanovic (T. 5711).

¹⁴⁴² Dževad Lojo (T. 601); FWS-182 (T. 1648); FWS-104 (T. 2194); FWS-144 (T. 2296); dr. Amir Berberkic (T. 3970); FWS-69 (T. 4148); FWS-137 (T. 4750).

¹⁴⁴³ FWS-66 (T. 1133); FWS-08 (T. 1767); Dževad S. Lojo (T. 2591); FWS-146 (T. 3079-3080); Lazar Divljan (T. 6009).

¹⁴⁴⁴ Postojanje razmjena ne potvrđuju samo iskazi svjedoka optužbe, nego i svjedoka odbrane: Lazar Stojanovic (T. 5721); Radomir Dolaš (T. 5823); Risto Ivanovic (T. 6136); Zoran Mijovic (T. 6284-6285); Miloslav Krsmanovic (T. 6698).

¹⁴⁴⁵ Safet Avdic (dokazni predmet P123, str. 522); Ahmet Hadžimusic (T. 1970); FWS-159 (T. 2472-2473); FWS-146 (T. 3078); Ekrem Zekovic (T. 3490); RJ (T. 3899); FWS-69 (T. 4095); FWS-172 (T. 4574); FWS-137 (T. 4746, 4750); FWS-215 (T. 899); FWS-65 (T.522); FWS-119 (T. 1967). Svjedoci odbrane tvrdili su da je po zatocenike dolazila vojna policija: *vidi* Lazar Stojanovic (T. 5721) i Radomir Dolaš (T. 5824), potonji je pominjao “vojni kamion sa ljudima u maskiranim uniformama”.

¹⁴⁴⁶ Radomir Dolaš (T. 5824, 5878) je izjavio da je spisak davao Savo Todovic; FWS-111 (T. 1260); FWS-215 (T. 899); FWS-65 (T. 522); FWS-119 (T.1967), koji nije ništa precizno izjavio o tome ko je sastavljao spisak.

¹⁴⁴⁷ Ekrem Zekovic (T. 3489, 3685); FWS-69 (T. 4076).

¹⁴⁴⁸ FWS-54 (T. 775); FWS-215 (T. 899) je izjavio da su se neki vratili, a neki ne; FWS-182 (T. 1639); FWS-08 (T. 1785-1790); Ahmet Hadžimusic (T. 1970); FWS-104 (T. 2216-2217); FWS-144 (T. 2309-2311); FWS-109 (T. 2377-2378); Dževad S. Lojo (T. 2589-2593); FWS-146 (T. 3078); Ekrem Zekovic (T. 3490); dr. Amir Berberkic (T. 3816); RJ (T. 3868, 3900); FWS-69 (T. 4121, 4127, 4139); FWS-172 (T. 4574, 4577, 4586-4588, 4616); Muhamed Lisica (T. 4977); FWS-250 (T. 5080); FWS-66 (T. 1117); FWS-111 (T. 1265); FWS-85 (T. 662); FWS-139 (T. 371); Rasim Taranin (T. 1725).

sami bili pušteni na slobodu ili razmijenjeni, bilo kroz kontakte sa rodbinom onih koji su nestali,¹⁴⁴⁹ bilo godinama kasnije od drugih bivših zatocenika,¹⁴⁵⁰ ili nastojeći saznati nešto o svojoj rodbini preko Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.¹⁴⁵¹

480. Što se tice mnogih incidenata koje je naveo tužilac, zatocenike odvedene iz KP doma poslije toga niko više nikad nije vidio. U tim slučajevima Vijeće nema načina da utvrdi da su ti zatocnici stvarno raseljeni van granice matične države, tako da se nije uvjerilo da su oni faktički deportovani ili protjerani. To uključuje takozvane razmjene od 15. ili 19. augusta 1992. (15-20 muškaraca),¹⁴⁵² u ljetu 1992.,¹⁴⁵³ 22. augusta 1992. (8 muškaraca),¹⁴⁵⁴ 25. augusta 1992. (otprilike 18 do 25 muškaraca),¹⁴⁵⁵ 31. augusta – 2. septembra 1992. (otprilike 71 muškarac),¹⁴⁵⁶ 10. septembra 1992. (otprilike 10 do 40 muškaraca),¹⁴⁵⁷ 12. septembra 1992. (50 muškaraca),¹⁴⁵⁸ negdje između 11. i 16. decembra 1992. (7 muškaraca),¹⁴⁵⁹ u februaru ili martu 1993. (dr. Aziz Torlak),¹⁴⁶⁰ te 21. marta 1993. (Šucrija Softić).¹⁴⁶¹

481. Vijeće se nije uvjerilo da se incident sa 34 muškaraca iz Jeleca na koji se pozvala optužba¹⁴⁶² dogodio u KP domu tako da taj navod neće dalje razmatrati.¹⁴⁶³

482. Najmanje jedanput zatocnici su odvedeni preko državne granice. Jedna grupa od otprilike 55 muškaraca odvedena je oko 30. augusta 1992. na razmjenu u Crnu Goru, ali je Pero Elez, bosansko-srpski vojnik, u Nikšiću (Crna Gora) zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom. Grupu su tada podijelili u dva dijela, nakon čega je oko 20 mladih muškaraca odvedeno, možda u Goražde, i otada se o njima ništa ne zna. Druga grupa od preostalih

¹⁴⁴⁹ Safet Avdić (dokazni predmet P 123, str. 524); FWS-104 (T. 2216-2217); FWS-159 (T. 2472, 2507); Dževad S. Lojo (T. 2590-2594, 2659-2666); RJ (T. 3868); FWS-139 (T. 435); Muhamed Lisica (T. 4977).

¹⁴⁵⁰ Dževad S. Lojo (T. 2590-2592); RJ (T. 3868); FWS-08 (T. 1789).

¹⁴⁵¹ FWS-144 (T. 2311); FWS-08 (T. 1785-1788).

¹⁴⁵² Dževad S. Lojo (T. 2592, 2593); dokazni predmet P 215, str. 2, 5-6.

¹⁴⁵³ RJ (T. 3868).

¹⁴⁵⁴ Dokazni predmet P 215, str. 2.

¹⁴⁵⁵ Dokazni predmet P 215, str. 3, 6; RJ (T. 3899-3900); Dževad S. Lojo (T. 2597); FWS-172 (T. 4574).

¹⁴⁵⁶ Dokazni predmet P 215 str. 3, 6 (kao datum se navodi 29. august); FWS-69 (T. 4132-4139).

¹⁴⁵⁷ Broj razmijenjenih svjedoka FWS-08 je procijenio na 18 (T. 1783-1788), a Ahmet Hadžimusić na deset (T. 1969-1970); Dževad S. Lojo (T. 2597-2598, 2661-2663).

¹⁴⁵⁸ Ahmet Hadžimusić (T. 1970, 2009); Dževad S. Lojo (T. 2597-2598, 2661-2663).

¹⁴⁵⁹ Dževad S. Lojo (T. 2557, 2601) je izjavio da je to bilo negdje oko 16. decembra, dokazni predmet P 215 str. 7; Nezir Cengić (T. 4694-4697) je broj razmijenjenih procijenio na oko 13, a za datum vjeruje da je bio 15. decembra; Ahmet Hadžimusić (T. 1974) je govorio o osam muškaraca odvedenih 12. decembra.

¹⁴⁶⁰ FWS-146 (T. 3078); Amor Mašović (T. 4352-4353); FWS-66 (T. 1120); FWS-139 (T. 372) je izjavio da su ga odveli u ljetu 1993.; FWS-138 (T. 2075) nije mogao navesti datum; Risto Ivanović (T. 6192), bez navoda datuma.

¹⁴⁶¹ Dokazni predmet P 215, str. 3, 7.

¹⁴⁶² Prilog IV Završnog podneska optužbe. Taj incident nije specificiran u Optužnici.

¹⁴⁶³ FWS-144 (T. 2309-2311).

35 muškaraca, dvojica od kojih su se pojavili kao svjedoci u predmetu,¹⁴⁶⁴ odvedena je na razmjenu u Rožaj u Crnoj Gori.¹⁴⁶⁵

483. Vijeće se uvjerilo da je ta grupa od 35 muškaraca raseljena van državne granice, u Crnu Goru. Međutim, postoje opšti dokazi da su zatocenci željeli da budu razmijenjeni, da su oni koje su izabrali za takozvane razmjene slobodno birali da idu i da ih na to nije trebalo prisiljavati.¹⁴⁶⁶ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je raseljenje tih pojedinaca iz Foce, kao logična posljedica njihovog izbora, bilo nedobrovoljno. Pored toga, nema direktnih dokaza koji bi pokazivali da je raseljavanje pocinjeno na jednoj od navedenih diskriminacionih osnova.¹⁴⁶⁷

484. Pretresno vijeće se uvjerilo da je približno 17. ili 18. septembra 1992. iz KP doma u dvije grupe odvedeno između 35 i 60 muškaraca,¹⁴⁶⁸ na - kako su im rekli - branje šljiva.¹⁴⁶⁹ Nije dokazano van razumne sumnje da su ti zatocenci bili raseljeni van granica matične države, tako da se Pretresno vijeće nije uvjerilo da se njihovo odvođenje iz KP doma može smatrati deportacijom ili protjerivanjem. Prvo su se među zatocenicima za radni zadatak branja šljiva tražili dobrovoljci,¹⁴⁷⁰ da bi berace na kraju izabrali stražari KP doma u skladu sa spiskom.¹⁴⁷¹ Ljudima koji su bili izabrani za rad stražari su rekli da ništa ne nose sa sobom.¹⁴⁷² Zatocenci koje su odveli na branje šljiva nisu se vratili u KP dom, a otada ih više niko nije vidio.¹⁴⁷³ Tijela dvojice od tih zatocenika,

¹⁴⁶⁴ FWS-54 and FWS-172.

¹⁴⁶⁵ FWS-54 (T. 783-785, 811-812); FWS-66 (T. 1119-1120, 1150); FWS-86 (T. 1535-1542); FWS-08 (T. 1807); dr. Amir Berberkic (T. 3814-3816); RJ (T. 3904, 3907); FWS-69 (T. 4095-4096); FWS-172 (T. 4575-4578); FWS-109 (T. 2425); FWS-119 (T. 1968-1969).

¹⁴⁶⁶ FWS-54 (T. 774); FWS-65 (T. 523); Rasim Taranin (T. 1725); FWS-109 (T. 2399); FWS-249 (T. 4483); RJ (T. 3868).

¹⁴⁶⁷ Kao što i niko od deportovanih nije predocio niti jedan razlog zašto je grupa od 35 ljudi bila deportovana, odnosno zašto je 20 ostalih izdvojeno iz prvobitne grupe: *vidi* FWS-54 (T. 785).

¹⁴⁶⁸ FWS-139 (T. 371) je rekao da ih je bilo od 50 do 60, Ahmet Hadžimusic (T. 1972-1973) je pominjao oko 35 muškaraca, FWS-08 (T. 1791) oko 36, FWS-104 (T. 2185) oko 35-40.

¹⁴⁶⁹ FWS-104 (T. 2209, 2184-2185); Ahmet Hadžimusic (T. 1970-1974); FWS-139 (T. 371); Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 524-525); FWS-182 (T. 1639); FWS-08 (T. 1790-1792); FWS-109 (T. 2401); FWS-182 (T. 1639); Ekrem Zekovic (T. 3495-3496, 3513); FWS-69 (T. 4085-4086); FWS-137 (T. 4770, 4810) je rekao da je to bilo u augustu 1992.; Muhamed Lisica (T. 4978); FWS-250 (T. 5080); Risto Ivanovic (T. 6185).

¹⁴⁷⁰ FWS-08 (T. 1791); FWS-138 (T. 2094).

¹⁴⁷¹ FWS-138 (T. 2094); Ahmet Hadžimusic (T. 1971-1975); FWS-69 (T. 4085-4086); Ekrem Zekovic (T. 3495); FWS-08 (T. 1791); FWS-08 (T. 1807); FWS-139 (T. 371); Safet Avdic (dokazni predmet P123, str. 524); FWS-86 (T. 1531).

¹⁴⁷² FWS-104 (T. 2210); FWS-08 (T. 1792); FWS-69 (T. 4085-4086); FWS-137 (T. 4770); Ahmet Hadžimusic (T. 1973).

¹⁴⁷³ Safet Avdic (dokazni predmet P 123, str. 525); FWS-182 (T. 1628); FWS-109 (T. 2402); Dževad S. Lojo (T. 2584, 2598-2599); FWS-137 (T. 4770); FWS-250 (T. 5080); FWS-139 (T. 371); FWS-08 (T. 1792); FWS-104 (T. 2187).

Murata Crnete¹⁴⁷⁴ i Halida Konje,¹⁴⁷⁵ kasnije su nadena u blizini linije fronta u blizini Goražda, u masovnoj grobnici kod Previla u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁷⁶

485. Slicno tome, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su zatocenci odvedeni iz KP doma u ljetu 1992. pod pratnjom Pere Eleza, možda na rad u rudnik u Miljevini, bili deportovani ili protjerani. Otada ih niko više nije ponovo vidio,¹⁴⁷⁷ dakle, nije potvrđeno da su raseljeni van granica matične zemlje.

3. Odgovornost optuženog

486. Pretresno vijeće je već razmotrilo krivična djela zatvaranja, nehumanih uslova, mučenja, nehumanih djela, okrutnog postupanja, ubistva, prisilnog rada, deportacije i protjerivanja kao djela progona. Vijeće je utvrdilo da su zatvaranje zatocnika ne-Srba u KP dom, nehumani uslovi u kojima su oni držani, premlaćivanje Džeme Balica i mučenje svjedoka FWS-03, bili počinjeni sa diskriminacionom namjerom te se mogu smatrati progonom.¹⁴⁷⁸ Dakle, Pretresno vijeće odgovornost optuženog sada razmatra samo s obzirom na te incidente. Prema navodima, ta odgovornost proistice iz različitih osnova, zavisno o tome o kojem se od ovih potvrđenih osnovnih krivičnih djela radi.

(a) Udruženi zlocinacki poduhvat

487. Tužilac navodi da optuženi podliježe krivičnoj odgovornosti po članu 7(1) kao ucesnik udruženog zlocinackog poduhvata stražara i vojnika radi progona civilnih zatocnika, muškaraca muslimanske i drugih nesrpskih nacionalnosti. Kako bi se optuženom pripisala krivična odgovornost za udruženi zlocinacki poduhvat progona, tužilac mora dokazati da je između njega i drugih ucesnika postojao sporazum o tome da se putem osnovnih krivičnih djela za koja je konstatovano da su počinjena civilni zatocnici, muškarci muslimanske i drugih nesrpskih nacionalnosti podvrgnu progonu, te da su glavni pocinioci i optuženi imali zajednicku namjeru koja se traži za svako pojedino od tih osnovnih krivičnih djela, kao i diskriminacionu namjeru prilikom njihovog počinjenja. Tužilac navodi da je optuženi bio član SDS-a i da je podržavao srpsku nacionalisticku politiku, što je (kako se navodi) direktan dokaz njegove svjesne diskriminacione

¹⁴⁷⁴ Ekrem Zekovic (T. 3497-3498).

¹⁴⁷⁵ FWS-182 (T. 1628); Ekrem Zekovic (T. 3497-3498, 3513).

¹⁴⁷⁶ Dokazni predmet P 55/2, dio 3 (koji se odnosi na Halida Konju i na pronalaženje njegovog tijela u masovnoj grobnici), te dio 6 koji se odnosi na Murata Crnetu i na pronalaženje njegovog tijela u masovnoj grobnici); Amor Mašovic (T. 4235); dokazni predmet P 240/1 (karta); dokazni predmet P55/1; Jussi Kemppainen je u svom iskazu rekao da je tijelo Halida Konje otkriveno prilikom ekshumacije u Podstocu-Ustikolini 5. novembra 1997. (T. 1167-1168, 1170-1171); Amor Mašovic je svjedočio u ime Komisije, koja je našla tijela Halida Konje i Murata Crnete (T. 4233-4237).

¹⁴⁷⁷ FWS-249 (dokazni predmet P 161, str. 4411, 4414, 4472-4473, 4477-4478).

namjere. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su dokazi dovoljni da bi se ti navodi potvrdili.¹⁴⁷⁹ Štaviše, Pretresno vijeće je već utvrdilo da optuženi nije dijelio namjeru svojstvenu bilo kakvom udruženom zločinackom poduhvatu da se pocini bilo koje od osnovnih krivičnih djela za koja se teretilo kao za progon.¹⁴⁸⁰ U skladu s tim, ni na osnovu jednog pomenutog osnovnog krivičnog djela ne može se utvrditi krivično djelo progona kao dio udruženog zločinackog poduhvata u kojem je učestvovao optuženi.

(b) Pomaganje i podržavanje

488. Prema navodima tužioca, optuženi podliježe individualnoj krivičnoj odgovornosti po članu 7(1) Statuta, zbog pomaganja i podržavanja progona zatocenih ne-Srba, i to svojim učestvovanjem u pocinjenju osnovnih krivičnih djela. Da bi se optuženi proglasio krivim za pomaganje i podržavanje zatocenih ne-Srba, tužilac mora dokazati da je optuženi znao da glavni pocinoci namjeravaju pociniti osnovna krivična djela i da svojim djelima namjeravaju diskriminisati zatocene ne-Srbe, te dao svjesni i znatni doprinos diskriminacionim djelima koja su pocinili glavni pocinoci.

489. *Zatvaranje.* Pretresno vijeće je već konstatovalo da je optuženi svojom voljom prihvatio položaj upravnika KP doma, sa punom sviješću o tome da su muslimanski civili nezakonski pritvoreni u KP domu zbog svoje nacionalne pripadnosti, te je utvrdilo da optuženi snosi krivičnu

¹⁴⁷⁸ *Vidi* par. 438, 439-443, 454, 470 ove presude.

¹⁴⁷⁹ Tužilac se pozivao na iskaze svjedoka koji su tvrdili da su optuženog prije izbijanja sukoba vidjeli na mitinzima koje je organizovao SDS i u društvu članova SDS-a na višim položajima: FWS-138 (T. 2042-3); Žarko Vuković (T. 6803); FWS-139 (T. 379); FWS-71 (T. 2902); FWS-139 (T. 378); FWS-85 (T. 629); Ekrem Zeković (T. 3699). Tužilac je takode naveo da je optuženi poznao članove Kriznog štaba i da je optuženi, iako je rekao da nije znao imena članova Kriznog štaba prije nego što ih je čuo u sudnici, u unakrsnom ispitivanju pokazao da mu njihova imena i funkcije nisu nepoznati: optuženi (T. 7770-7774), dokazni predmet D 73. Tužilac je nadalje tvrdio da je samo osobi s nacionalističkim stavovima mogla biti povjerena dužnost upravnika KP doma tokom sukoba, a to su podržala i zapažanja svjedoka: FWS-54 (T. 779-780); FWS-111 (T. 1271); RJ (T. 3834-3835). Tužilac se pozvao i na iskaz svjedoka FWS-86 u kojem se kaže da su se od kraja 1991. do početka 1992. godine u kafani sina optuženoga koja se nalazila uz kucu optuženoga pjevale antimuslimanske pjesme: (T. 1493, 1495, 1554). Optuženi je porekao svoje prisustvovanje mitinzima SDS-a, kao i to da je bilo na koji način bio umiješan u SDS: (T. 7583, T. 7746). Opštinski odbor SDS-a Srbinje izdao je 20. oktobra 1998. potvrdu da optuženi nikad nije bio član SDS-a Republike Srpske, koja je predocena u prilog njegovoj odrečnoj izjavi o tome (dokazni predmet D 76/1). Pretresno vijeće napominje da je ta potvrda novijeg datuma i da joj ono, pošto nema dokaza o tome na osnovu čega je izdana, ne pridaje nikakvu težinu. Međutim, Pretresno vijeće se uvjerilo da postoje određeni dokazi, predoceni kako od strane odbrane tako i optužbe, da optuženi nije imao negativan odnos prema nesrpskom stanovništvu i da je bio član samo Saveza komunista: svjedok A (T. 5524-5528); Slobodan Jovanović (T. 5578-5580); Milomir Mihajlović (T. 5624-5625); Vitomir Drakul (T. 5674-5675); Divljan Lazar (T. 6012-6013); Drago Vladoić (T. 6308-6309); Miladin Matović (T. 6486); Miloslav Krsmanović (T. 6705); Slavica Kmojelac (T. 7503-7504, 7530); Žarko Vuković (T. 6741-6748); Arsenije Kmojelac (T. 6934-6937); Svetozar Bogdanović (T. 7064); svjedok C (T. 7132-7142); svjedok D (T. 7147-7150); Desanka Bogdanović (T. 7014-7021); Svetozar Bogdanović (T. 7062-7066); Miloslav Krsmanović (T. 6705); Desanka Bogdanović (T. 7007); FWS-111 (T. 1269-1270); FWS-144 (T. 1468-1469, 2331-2332). Dakle, Pretresno vijeće se nije osvjedočilo da je optuženi imao svjesnu namjeru diskriminacije.

¹⁴⁸⁰ *Zatvaranje*, *vidi* par. 127 ove presude; *Životni uslovi kao nehumana djela*, *vidi* par. 170 ove presude; *Premlaćivanje*, *vidi* par. 313, 346 ove presude; *Mucenje*, *vidi* par. 313-314 ove presude.

odgovornost po članu 7(1) za pomaganje i podržavanje tog nezakonskog zatvaranja.¹⁴⁸¹ Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je, što se tice krivičnog djela zatvaranja, optuženom – kao i svakome ko je bio u KP domu – bilo očigledno jasno da glavni pocinoci zatvaranja Muslimana i drugih ne-Srba imaju namjeru te ljude diskriminisati na vjerskoj i političkoj osnovi. Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je optuženi znao da svojim radnjama i propustima znatno doprinosi pocinjenju krivičnog djela zatvaranja na diskriminacionoj osnovi.¹⁴⁸² U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da, s obzirom na osnovno krivično djelo zatvaranja, optuženi snosi krivičnu odgovornost kao pomagac i podržavalac krivičnog djela progona po članu 7(1) Statuta.

490. *Uslovi života koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje.* Pretresno vijeće je već konstatovalo da je optuženi znao kakvim su uslovima podvrgnuti zatoceni ne-Srbi i kakve posljedice ti uslovi imaju na tjelesno i psihicko zdravlje zatocenih ne-Srba, te je utvrdilo da optuženi snosi krivičnu odgovornost za pomaganje i podržavanje glavnih pocinilaca kontinuiranog održavanja takvih životnih uslova (koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje) po članu 7(1).¹⁴⁸³ Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je optuženom – kao što je to moglo biti svakom u KP domu – bilo očigledno jasno da je različito postupanje sa nesrpskim i srpskim zatocenicima namjerno i da se tako radi po namjeri glavnih pocinilaca da se zatoceni ne-Srbi diskriminišu na vjerskoj i političkoj osnovi. Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je optuženi znao da svojim radnjama i propustima daje znatan doprinos pocinjenju stvaranja takvih uslova (koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje) na diskriminacionim osnovama. U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da, s obzirom na osnovno krivično djelo nehumanih djela i okrutnog postupanja, optuženi snosi krivičnu odgovornost kao pomagac i podržavalac krivičnog djela progona po članu 7(1) Statuta.

491. *Premlacivanja.* Što se tice premlacivanja Džeme Balica, Pretresno vijeće je već konstatovalo da je optuženi bio svjestan da je pocinjenje premlacivanja opšta pojava,¹⁴⁸⁴ te je utvrdilo da optuženi, kao pomagac i podržavalac tih premlacivanja, snosi odgovornost po članu 7(1) iako po toj osnovi odgovornosti nije izreklo osudujucu presudu konstatujući da je primjerenije osuditi ga na osnovu njegove odgovornosti u svojstvu nadređenog.¹⁴⁸⁵ Međutim, Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da je optuženi imao znanje o tome da je premlacivanje Džeme Balica pocinjeno sa diskriminacionom namjerom. Da bi dokazao odgovornost optuženog za pomaganje i podržavanje pocinjenja tog djela kao djela progona, tužilac mora dokazati da optuženi

¹⁴⁸¹ *Vidi* par. 100, 124, 127 ove presude.

¹⁴⁸² *Vidi* par. 438, 443 ove presude.

¹⁴⁸³ *Vidi* par. 169-173 ove presude.

¹⁴⁸⁴ *Vidi* par. 308-313 ove presude.

¹⁴⁸⁵ *Vidi* par. 316-321 ove presude.

nije samo znao za osnovno djelo, nego je znao i za cinjenicu da se to djelo pocinja sa svjesnom namjerom diskriminacije. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je tužilac potvrdio da je optuženi znao da se premlacivanja zatocenih ne-Srba vrše sa diskriminacionom namjerom tako da, na osnovu premlacivanja Džeme Balica, ne može konstatovati da optuženi, zbog svojih radnji i propusta, snosi odgovornost za pomaganje i podržavanje zatocenih ne-Srba.

492. *Mucenje.* Što se tice mucenja svjedoka FWS-03, Pretresno vijeće je već konstatovalo da optuženi nije bio svjestan stanja svijesti glavnih pocinilaca ovog krivicnog djela, te je utvrdilo da optuženi ne podliježe krivicnoj odgovornosti za mucenje zatocenika u KP domu.¹⁴⁸⁶ U skladu s tim, ne može se potvrditi pomaganje i podržavanje krivicnog djela progona na osnovu krivicnog djela mucenja svjedoka FWS-03. Međutim, iako optuženi nije znao za mucenje svjedoka FWS-03, Pretresno vijeće se uvjerilo da on jeste znao za premlacivanje zatocenika, tako da je proglašen odgovornim za mucenje svjedoka FWS-03 kao za nehumana djela i okrutno postupanje. Pretresno vijeće se međutim nije uvjerilo da je tužilac pokazao da je postupanje sa svjedokom FWS-03 bilo pocinjeno sa namjerom diskriminacije. Stoga se na osnovu ovog djela ne može potvrditi krivicno djelo progona.

(c) Odgovornost nadredenog

493. Pretresno vijeće takode mora da razmotri da li optuženi s obzirom na osnovna krivicna djela za koja je konstatovano da su pocinjena sa diskriminacionom namjerom, podliježe odgovornosti nadredenog po clanu 7(3) za progon zatocenih ne-Srba. Da bi se potvrdila odgovornost optuženog u svojstvu nadredenog, tužilac mora pokazati da je optuženi znao za pocinjenje osnovnog krivicnog djela, da je znao da se to djelo pocinja na diskriminacionim osnovama, odnosno, da su informacije koje je posjedovao bile dovoljne da postane svjestan pocinjenja osnovnog djela i toga da je ono pocinjeno na diskriminacionim osnovama, te da optuženi nije spriječio niti kaznio svoje podredene za pocinjenje osnovnog krivicnog djela na diskriminacionim osnovama.

494. *Zatvaranje.* Pretresno vijeće je već utvrdilo da se optuženi nalazio na položaju upravnika KP doma i da je vršio dužnosti pretpostavljenog nad cijelim osobljem koje mu je bilo podređeno i zatocenicima KP doma.¹⁴⁸⁷ Međutim, Pretresno vijeće je takode konstatovalo da optuženi nije imao nikakvu ulogu u samom cinu zatocavanja ne-Srba u KP dom, te da je najviše što je mogao uciniti bilo to da kao nadređeni nezakonsko zatocavanje pritvorenih ne-Srba prijavi upravo onim osobama koje su i naredile da se to cini.¹⁴⁸⁸ U skladu s tim, Pretresno vijeće je utvrdilo da optuženi ne snosi

¹⁴⁸⁶ *Vidi* par. 312-313 ove presude.

¹⁴⁸⁷ *Vidi* par. 107 ove presude.

¹⁴⁸⁸ *Vidi* par. 106-107 ove presude.

odgovornost po osnovi nadređenosti za zatvaranje zatocenih ne-Srba.¹⁴⁸⁹ Bez potvrde odgovornosti optuženog u svojstvu nadređenog za osnovno krivično djelo zatvaranja, nema osnova da se konstatuje da optuženi snosi odgovornost u svojstvu nadređenog za djelo zatvaranja kao za djelo progona.¹⁴⁹⁰

495. *Uslovi života koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje.* Pretresno vijeće je već konstatovalo da je optuženi znao da njegovi podređeni zatocene ne-Srbe podvrgavaju životnim uslovima koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje, te je utvrdilo da optuženi snosi odgovornost po osnovu nadređenosti za ta osnovna krivična djela,¹⁴⁹¹ zbog toga što nije preduzeo ništa kako bi svoje podređene sprijecio u održavanju takvih životnih uslova, niti ih je kaznio za sprovođenje takvih životnih uslova.¹⁴⁹² Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je optuženom – kao što je to moglo biti svakom u KP domu – bilo očigledno da je razlicitost u postupanju sa zatoceni ne-Srbima i sa Srbima namjerna i da se tako radi zbog namjere glavnih pocinilaca da se zatoceni ne-Srbi diskriminišu na vjerskoj i politickoj osnovi. U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da optuženi snosi krivicnu odgovornost po clanu 7(3) Statuta u svojstvu nadređenog za održavanje životnih uslova koji predstavljaju nehumana djela i okrutno postupanje kao djela progona.

496. Pretresno vijeće je već utvrdilo da optuženi snosi individualnu krivicnu odgovornost za pomaganje i podržavanje održavanja pomenutih životnih uslova kao djela progona po clanu 7(1) Statuta.¹⁴⁹³ Koristeci svoje pravo odlucivanja po slobodnom sudijskom uvjerenju, Pretresno vijeće smatra da je primjerenije izreci osudu po clanu 7(1), kako je već receno.¹⁴⁹⁴ Medutim, Pretresno vijeće će nadređenost optuženog uzeti u obzir kao otežavajući faktor u odnosu na njegovu krivicnu odgovornost po clanu 7(1).

497. *Premlacivanja.* S obzirom na premlacivanje Džeme Balica, Pretresno vijeće je već utvrdilo da optuženi, za ovo premlacivanje za koje se teretilo kao za nehumana djela i okrutno postupanje, snosi odgovornost u svojstvu nadređenog po clanu 7(3), zato što je znao da se pocinjaju premlacivanja, a nije preduzeo ništa kako bi ih sprijecio ili za njih kaznio.¹⁴⁹⁵ Pretresno vijeće se uvjerilo da bi optuženom, da je slijedom informacija koje je posjedovao u vezi sa premlacivanjima nešto preduzeo, nakon eventualne istrage u vezi sa Džemom Balicem postalo jasno da je glavni

¹⁴⁸⁹ *Vidi* par. 107 ove presude.

¹⁴⁹⁰ *Vidi* par. 106-107 ove presude.

¹⁴⁹¹ *Vidi* par. 173 ove presude. Pretresno vijeće se takode uvjerilo da je odgovornost optuženog po clanu 7(1) Statuta potvrđena za krivično djelo stvaranja nehumanih uslova te je, po svojem slobodnom sudijskom uvjerenju, zauzelo stav da je osudujuću presudu primjerenije izreci po ovom osnovu krivicne odgovornosti.

¹⁴⁹² *Vidi* par. 172 ove presude.

¹⁴⁹³ *Vidi* par. 173 ove presude.

¹⁴⁹⁴ *Vidi* par. 490 ove presude.

¹⁴⁹⁵ *Vidi* par. 312-319 ove presude.

pocinilac imao namjeru diskriminacije. U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da u pogledu premlaćivanja Džeme Balica koje doseže nivo nehumanih djela i okrutnog postupanja, te za koje je konstatovano da je počinjeno sa namjerom progona, optuženi snosi i odgovornost po osnovu nadređenosti.

498. *Mucenje*. Pretresno vijeće je već konstatovalo da optuženi nije znao da se u KP domu počinjavaju mucenja.¹⁴⁹⁶ Dakle, optuženom se ne može pripisati niti odgovornost po osnovu nadređenosti za mucenje svjedoka FWS-03 za koje je konstatovano da je počinjeno sa namjerom progona. Što se tiče premlaćivanja svjedoka FWS-03 kao nehumanog djela i okrutnog postupanja, Pretresno vijeće se uvjerilo da bi optuženom, da je tragom informacija koje je posjedovao u vezi sa premlaćivanjima nešto preduzeo, nakon eventualne istrage u vezi svjedokom FWS-03 postalo jasno da je glavni pocinilac imao namjeru diskriminacije. U skladu s tim, Pretresno vijeće se uvjerilo da u pogledu premlaćivanja svjedoka FWS-04 kao djela progona optuženi snosi odgovornost po osnovu nadređenosti.

¹⁴⁹⁶ *Vidi* par. 313 ove presude.

VII. ODMJERAVANJE KAZNE

499. Konstatovana je individualna odgovornost optuženog po članu 7(1), za pomaganje i podržavanje:

- a) Tacka 1 – progon kao zlocin protiv covjecnosti (na osnovu zatvaranja i nehumanih djela u vezi sa životnim uslovima).¹⁴⁹⁷
- b) Tacka 15 – okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja (na osnovu životnih uslova).

500. Konstatovana je odgovornost optuženog u svojstvu nadredenog, po članu 7(3), za:

- a) Tacka 1 – progon kao zlocin protiv covjecnosti (na osnovu premlacivanja).¹⁴⁹⁸
- b) Tacka 5 – nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti (na osnovu premlacivanja).¹⁴⁹⁹
- c) Tacka 7 – okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja (na osnovu premlacivanja).

501. Konstatovano je da optuženi nije kriv ni po prvom ni po drugom osnovu odgovornosti za krivicna djela:

- a) Tacka 2 – mucenje kao zlocin protiv covjecnosti.
- b) Tacka 4 – mucenje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja.
- c) Tacka 8 – ubistvo kao zlocin protiv covjecnosti.
- d) Tacka 10 – ubistvo kao kršenje zakona i obicaja ratovanja.
- e) Tacka 16 – porobljavanje kao zlocin protiv covjecnosti.
- f) Tacka 18 – ropstvo kao kršenje zakona i obicaja ratovanja.

¹⁴⁹⁷ Ovaj zakljucak ukljucuje zakljucke Pretresnog vijeca da je optuženi individualno odgovoran za zlocine protiv covjecnosti pocinjenjem djela zatvaranja (par. 489) i nehumanih djela (na osnovu životnih uslova, par. 490).

¹⁴⁹⁸ Ovaj zakljucak obuhvata premlacivanje Džeme Balica (par. 5.15 Optužnice) i svjedoka FWS-03 (par. 5.23 Optužnice).

¹⁴⁹⁹ Incidenti na kojima se temeljila optužba za progon, tj. premlacivanje Džeme Balica (par. 5.15 Optužnice) i svjedoka FWS-03 (par. 5.23 Optužnice), ne ulaze u ovu osudu.

502. Kumulativno osuđivanje (izricanje osuđujućih presuda za različite zločine protiv međunarodnog humanitarnog prava na osnovu istog ponašanja) dopustivo je samo onda kada svaki pojedini predmetni zločin uključuje materijalno različit element koji drugi zločini ne sadrže. Element je materijalno različit od drugih ako se za njega traži dokaz činjenice koji se ne traži za te druge elemente. Ako taj kriterijum nije zadovoljen, vijeće mora izreći osuđujuću presudu za uže definisan zločin, tj. zločin kojem je svojstven neki dodatni materijalno različit element.¹⁵⁰⁰

503. Osuđujuće presude za zločine nabrojane u članovima 3 i 5 na osnovu istog ponašanja dopustive su jer svaki sadrži materijalno različit element.¹⁵⁰¹ Materijalno različit element koji se traži za krivična djela iz člana 3 jeste postojanje bliske veze između radnji optuženog i oružanog sukoba. Materijalno različit element koji se traži za krivična djela iz člana 5 jeste zahtjev da je djelo bilo počinjeno u kontekstu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Primjena ovog kriterijuma na predmet koji ovdje rješavamo pokazuje da su osuđujuće presude po optužbama za okrutno postupanje i progon (po članu 3 odnosno 5) na osnovu istog ponašanja dopustive, te su one stoga i izrecene. Što se tiče osuđujućih presuda po ostalim optužbama (po članu 5), jasno je da niti krivično djelo zatvaranja niti nehumana djela ne sadrže element materijalno različit od onih koje sadrži krivično djelo progona. Budući da se kao materijalno različiti elementi za progon traže čin diskriminacije i namjera diskriminacije, ovo je to uže određenje. Stoga je izrečena osuđujuća presuda za progon, a ne za zatvaranje i nehumana djela, na osnovu predmetnog ponašanja za koje je konstatovano da konstituiše optužbu za progon. Osuđujuće presude za nehumana djela izrecene su za one incidente za koje je konstatovano da čine djela necovječnog postupanja po članu 5 Statuta, ali koja nisu bila potvrđena i kao progon po istom članu.

504. Pretresno vijeće izriče jedinstvenu kaznu zatvora koja odražava ukupnost krivičnog ponašanja optuženog, a u skladu sa članovima 23(1)¹⁵⁰² i 24(1)¹⁵⁰³ Statuta, te pravilima 101(A)¹⁵⁰⁴ i 87(C).¹⁵⁰⁵ Izriče se kazna od sedam i po godina zatvora. U ovom dijelu presude objašnjavaju se razlozi zbog kojih je Pretresno vijeće izreklo takvu kaznu.

¹⁵⁰⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 412-413.

¹⁵⁰¹ Drugostepena presuda u predmetu *Jelusic*, par. 82.

¹⁵⁰² Član 23(1) predviđa: "Pretresno vijeće izriče presude i odmjera kazne i sankcije osobama osuđenim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava."

¹⁵⁰³ Član 24(1) predviđa: "Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. [...]".

¹⁵⁰⁴ Pravilo 101(A) predviđa: "Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora."

¹⁵⁰⁵ Pravilo 87(C) predviđa: "Ako pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog."

505. Kao preliminarni obzir, član 24(1) Statuta predviđa da će prilikom odmjeravanju trajanja zatvorskih kazni pretresna vijeća, među ostalim, “imati u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.”¹⁵⁰⁶ Mada Pretresno vijeće nije dužno da slijedi praksu odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji,¹⁵⁰⁷ ono tu praksu mora imati u vidu kao pomoćno sredstvo u odmjeravanju kazne koja treba da bude izrečena.¹⁵⁰⁸ Ono što se pritom traži nije puko citiranje relevantnih odredbi krivičnog zakona bivše Jugoslavije, nego valja uzeti u obzir opštu praksu izricanja kazni u bivšoj Jugoslaviji.¹⁵⁰⁹

506. Član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ nalaže da se u obzir uzmu:

[...] sve okolnosti što utjecu da kazna bude manja ili veća (olakotne i otegotne okolnosti), a osobito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je djelo učinjeno, /.../ prijašnji učiniocev život, njegove osobne prilike i njegovo držanje nakon učinjenog krivičnog djela te druge okolnosti što se odnose na učiniocevu ličnost.¹⁵¹⁰

Ovaj član na opštem nivou je sličan odredbama o odmjeravanju kazne u članu 24(2) Statuta i pravilu 101(B).¹⁵¹¹ Član 24(2) Statuta nalaže da pretresno vijeće uzme u obzir težinu krivičnog djela i individualne prilike osuđenog lica, dok pravilo 101(B) nalaže da vijeće razmotri eventualne otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti.

507. Prilikom određivanja kazne uzeti su u obzir svi gorepomenuti faktori, ali imperativna obaveza Pretresnog vijeća prilikom odmjeravanja kazne jeste to da kazna odgovara licnim prilikama optuženog i težini krivičnih djela za koja je on proglašen krivim.¹⁵¹² Ta obaveza je izrijekom formulisana ovako:

¹⁵⁰⁶ Vidi pravilo 101(B).

¹⁵⁰⁷ Član 24(1) Statuta i Pravilo 101(B); *Tužilac protiv Tadića*, predmet br. IT-94-1-A & IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000. (Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadić*), par. 21; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 813; Drugostepena presuda u predmetu *Jelić*, par. 117.

¹⁵⁰⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 820.

¹⁵⁰⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 418.

¹⁵¹⁰ Član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ (usvojen 28. septembra 1976., stupio na snagu 1. jula 1977.) /citat prema izd. Narodnih novina, 1978./

¹⁵¹¹ Pravilo 101 uglavnom ponavlja sadržaj članova 23 i 24 Statuta i u relevantnom dijelu predviđa: “[...] (B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su: (i) sve otežavajuće okolnosti; (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude; (iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije; (iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta. (C) Osuđenom će se uracunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Medunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.”

¹⁵¹² Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 442; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 717; i član 24(2) Statuta, u kojem se kaže da pretresna vijeća “[p]rilikom izricanja kazni /.../ uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika.” Vidi i Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Drugostepena presuda u predmetu *Jelić*, par. 94.

Kazne koje valja izreci moraju odražavati inherentnu težinu kriminalnog ponašanja optuženih. Utvrđivanje težine zločina zahtijeva razmatranje osobitih okolnosti predmeta, kao i oblik i stepen sudjelovanja optuženih u zločinu.¹⁵¹³

U kontekstu odmjerenja kazne uzeto je u obzir samo ono što je protiv optuženog dokazano van razumne sumnje, uključujući otežavajuće faktore.¹⁵¹⁴ U obzir su uzete one olakšavajuće okolnosti koje je optuženi potvrdio na principu vjerovatnoće.¹⁵¹⁵

508. Pretresno vijeće je razmotrilo moment odmazde – shvacene kao kažnjavanje pocinioca krivičnog djela za konkretno krivično ponašanje¹⁵¹⁶ i moment odvracanja drugih od cinjenja krivičnih djela.¹⁵¹⁷ Oba ova opšta faktora u odmjerenju kazne daju okvir za određivanje kazne za optuženog.¹⁵¹⁸ Za ostale “principe odmjerenja kazne” koje tužilac navodi kao relevantne za donošenje odluke o kazni – onesposobljavanje opasne osobe i preodgoj¹⁵¹⁹ - Pretresno vijeće je smatralo da su u jurisdikciji ovog suda od manje važnosti.¹⁵²⁰

509. Pretresno vijeće je takode razmotrilo potrebu da kazna bude odraz srazmjernog značaja uloge optuženog u širem kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji.¹⁵²¹ Pretresno vijeće ne prihvata da je optuženi igrao bilo kakvu značajniju ulogu u širem kontekstu tog sukoba. Iako je u Foci imao prilično visok položaj, njegovi zločini su geografski ograničeni i nema dokaza da su upravo njegova krivična djela imala efekta na druge pocinioce kršenja međunarodnog krivičnog prava ili na druge žrtve takvih zločina unutar tog šireg konteksta. Dakle, konstatovano je da je optuženi odgovoran za posebno teška krivična djela protiv posebno ranjivih osoba. Zločini su cinjeni kroz vremenski period znatnog trajanja. Pretresno vijeće je to uzelo u obzir prilikom određivanja težine krivičnih djela.

¹⁵¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 852; *vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Jeliscic*, par. 94; Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 731; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 249; presuda u predmetu *Kambanda*, 19. oktobar 2000, par. 125.

¹⁵¹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 763.

¹⁵¹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 847; *Tužilac protiv Sikirice i dr.*, predmet br. IT-95-8-S, Presuda o kazni, 13. novembar. 2001. (presuda o kazni u predmetu *Sikirica*), par. 110.

¹⁵¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 841; *Tužilac protiv Todorovica*, predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001. (presuda o kazni u predmetu *Todorovic*), par. 29.

¹⁵¹⁷ Prilikom određivanja kazne koju valja izreci, Pretresno vijeće je primijenilo princip uticanja na javnost u smislu odvracanja od cinjenja krivičnih djela, ali je vodilo racuna o tome da se tom momentu pritom ne pripíše nesrazmjernan značaj. Vidi: Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadic*, par. 48; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 840; presuda o kazni u predmetu *Todorovic*, par. 30.

¹⁵¹⁸ Žalbeno vijeće odvracanje od cinjenja djela i odmazdu za pocinjenje djela smatra glavnim opštim faktorima u odmjerenju kazne (npr. Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185; Drugostepena presuda u predmetu *Celebici*, par. 806). Što se tice prvopomenutog faktora, ciní se da se radi samo o općenitom uticanju da se ne cine krivična djela: Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 839.

¹⁵¹⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 377.

¹⁵²⁰ Iz razloga iznesenih u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 843, 844. Član 33 Krivičnog zakona SFRJ predviđa tri razloga za izricanje kazni, odnosno, “[...] (1) sprecavanje ucinioca da ciní krivična djela i njegov

510. Kaznom koja je optuženom mogla biti izrecena u relevantno vrijeme bavi se član 142(1) (“Ratni zločin protiv civilnog stanovništva”) Krivičnog zakona SFRJ.¹⁵²² Time se daje zakonska snaga odredbama IV ženevske konvencije i dvaju dopunskih protokola koji su u jurisdikciju Međunarodnog suda inkorporirani članom 2 Statuta.¹⁵²³ Čini se da u Krivičnom zakonu SFRJ ne postoji odredba kojom se konkretno sankcionišu zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta, iako je genocid (specifična kategorija zločina protiv čovječnosti) obraden u članu 141 Krivičnog zakona SFRJ.¹⁵²⁴

511. Na tragu novijih presuda Žalbenog vijeća, Pretresno vijeće nije smatralo da se za zločine protiv čovječnosti u principu izricu veće kazne nego za ratne zločine.¹⁵²⁵

512. Tužilac je tvrdio da se takozvana “procjena težine zločina *in personam*” može ili treba ticati i posljedica dotičnog zločina na rodbinu ili neposredne žrtve.¹⁵²⁶ Pretresno vijeće smatra da su te posljedice irelevantne za krivicu počinioca krivičnog djela, te da bi bilo nepravilno te posljedice

preodgoj; (2) odgojni uticaj na druge da ne čine krivična djela; (3) jačanje morala socijalističkoga samoupravnog društva i uticaj na razvijanje društvene odgovornosti i discipline građana.”

¹⁵²¹ Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 55; Drugostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 847.

¹⁵²² Član 142(1) predviđa: “Ko kršeci pravila međunarodnoga prava za vrijeme rata, oružanoga sukoba ili okupacije naredi da se civilno stanovništvo ubija, muči ili da se nečovječno postupa prema njemu, [...], ili da mu se nanose velike patnje ili povrede tjelesnoga integriteta ili zdravlja; [...] prisiljavanje na prostituciju ili silovanje; da se primjenjuju mjere zastrašivanja i terora, [...] i druga protivzakonita /.../ zatvaranja [...]; prisilni rad [...] ili ko učini neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.”

¹⁵²³ *Tužilac protiv Tadića*, predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997., par. 8.

¹⁵²⁴ I član 142(1) i član 141 Krivičnog zakona SFRJ propisuju u slučaju osuđujuće presude kaznu zatvora u trajanju od najmanje pet godina ili smrtnu kaznu. U nekim republikama SFRJ, ali ne i u Bosni i Hercegovini, smrtna kazna je 1977. godine ukinuta ustavnim amandmanima, a kao nova maksimalna kazna za najteža krivična djela predviđena je kazna zatvora u trajanju od 20 godina. Član 38 Krivičnog zakona SFRJ govori o zatvorskim kaznama, a jedan njegov dio glasi: “(1) Zatvor ne može biti kraći od petnaest dana ni dulji od petnaest godina. (2) Za krivična djela za koja je propisana smrtna kazna sud može izreći i zatvor od dvadeset godina. (3) Ako je za krivično djelo učinjeno s umišljajem propisan zatvor u trajanju do petnaest godina, može se za teške oblike toga djela propisati i zatvor od dvadeset godina. [...]” Službeni glasnik, br. 37, 16. juli 1993., str. 817. Prvostepena presuda u predmetu *Delalić*, par. 1206. Od novembra 1998. u Bosni i Hercegovini je na snazi zakon koji smrtnu kaznu propisuje samo u izuzetnim okolnostima: član 34 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu 28. novembra 1998., predviđa sljedeće: “[...] (2) Za teške oblike krivičnih djela, za koja je propisana kazna dugotrajnog zatvora, učinjena za vrijeme ratnog stanja ili stanja neposredne ratne opasnosti, zakonom se može izuzetno predvidjeti i smrtna kazna. (3) U slučaju iz stava 2. ovog člana smrtna kazna može se izreći i izvršiti samo za vrijeme ratnog stanja ili stanja neposredne ratne opasnosti.” (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, objavljen u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine, br. 43-98, 20. novembar 1998.). Taj krivični zakon sada predviđa i izricanje “dugotrajnog zatvora” u rasponu od 20 do 40 godina za “najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih s umišljajem” (cl. 38).

¹⁵²⁵ Drugostepena presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 69: “Žalbeno vijeće uzelo je u obzir argumente strana i pravne izvore na koje se pozivaju, uključujući i prethodne presude pretresnih vijeća i Žalbenog vijeća Međunarodnog suda. Razmotrivši sve aspekte, Žalbeno vijeće zauzelo je stav da u pravu nema razlike u težini između zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina. Žalbeno vijeće ne nalazi temelja takvom razlikovanju ni u Statutu ni u Pravilniku Međunarodnog suda, kad se ovi tumace u skladu sa međunarodnim običajnim pravom. Za oba djela mogu se izreći iste kazne, pri čemu se težina u svakom pojedinom slučaju određuje prema okolnostima tog slučaja. Sličan stav izražen je i u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, pri čemu član 8(1) Statuta, po mišljenju Žalbenog vijeća, ne unosi nikakvu razliku. [...]”; Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 243, 247.

¹⁵²⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 379; Završni podnesak optužbe, par. 586.

uzimati u obzir pri određivanju kazne.¹⁵²⁷ Uzimanje u obzir posljedica zločina na žrtvu koja je njime *direktno* oštećena uvijek je, međutim, relevantno za odmjeravanje kazne počinocu. Ako su te posljedice dio definicije krivičnog djela, one se ne moraju razmatrati kao otežavajuće okolnosti u izricanju kazne, nego se razmjeri dugotrajne tjelesne, psihicke i emocionalne patnje neposrednih žrtava smatraju relevantnim za težinu krivičnih djela.¹⁵²⁸

513. Konstatovano je da je optuženi krivično odgovoran po dva osnova odgovornosti. Za njegovo učešće u zatvaranju zatocenih ne-Srba Pretresno vijeće je konstatovalo da je optuženi - premda nije posjedovao namjeru da se zatoceni ne-Srbi zatvaraju, da im se uskracuje zadovoljavanje nužnih egzistencijalnih potreba, ili da se podvrgavaju fizičkim i psihickim napadima – znao da se u to u KP domu događa, a malo je učinio kako bi to pokušao spriječiti. Što se tice tih krivičnih djela, Pretresno vijeće je konstatovalo da je optuženi kriv za pomaganje i podržavanje okrutnog postupanja i progona zatocenih ne-Srba po članu 7(1) Statuta na osnovu toga što je optuženi, time što nije preduzeo ništa u vezi sa krivičnim djelima za koja je znao da se čine, svjesno u znatnoj mjeri doprinio kontinuiranom činjenju tih krivičnih djela tako što je ohrabrivao glavne počinioce.¹⁵²⁹ Što se tice premlaćivanja zatocenih ne-Srba, potvrđenih kao okrutno postupanje i nehumana djela koja nisu u osnovi optužbe za progon po članu 5(h) Statuta, Pretresno vijeće je konstatovalo da je optuženi za njih krivično odgovoran u svojstvu nadređenog, po članu 7(3) Statuta. Optuženi nije izrazio nikakvo žaljenje zbog svog udjela u počinjenju tih krivičnih djela, i zanemarivo malo žaljenja za to što su se ta krivična djela uopšte dogodila.¹⁵³⁰

514. Pretresno vijeće smatra da pomaganje i podržavanje okrutnog postupanja i progona zatocenika od strane optuženog otežava činjenica da se on nalazio na najvišem položaju u KP domu. S obzirom na to, može se reći da je optuženi odlučio gurnuti glavu u pijesak i praviti se da nije svjestan odgovornosti i vlasti koju kao upravnik KP doma posjeduje, a kojima je mogao poboljšati položaj zatocenih ne-Srba. Kazna u ovom predmetu mora biti takva da i drugi koji (poput optuženog) nastoje izbjeći naredbodavne odgovornosti što prate položaj koji su prihvatili iz nje jasno vide da će kažnjeno biti i njihovo neizvršavanje tih odgovornosti.¹⁵³¹ Razmjeri tih otežavajućih faktora u ovom predmetu ipak se bar donekle moraju odmjeriti u odnosu na dva faktora koji vagu možda vuku na suprotnu stranu.

¹⁵²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kumarac*, par. 851.

¹⁵²⁸ *Ibid.*

¹⁵²⁹ *Vidi* par. 171, 490 ove presude.

¹⁵³⁰ T. 8377.

¹⁵³¹ Pretresno vijeće ponavlja da je, u skladu sa Drugostepenom presudom o kazni u predmetu *Tadić*, par. 48, vodilo računa o tome da u odmjeravanju kazne koja treba da se izrekne ne prida nesrazmjerni značaj principu opšteg odvracanja od činjenja krivičnih djela.

515. Prvo, prije svog imenovanja za upravnika KP doma, optuženi je glavninu svog radnog vijeka proveo radeci kao nastavnik matematike. Nije imao odviše iskustva, a možda nije bio ni najpodobniji za zadatak kojeg se odlucio prihvatiti. Nije imao ni posebno snažan karakter, a vještacenja kako optužbe, tako i odbrane bila su saglasna u tome da je licnosti optuženog svojstven konformizam.¹⁵³² Reklo bi se da se optuženi zbog tih razloga osjecao nesposobnim da se konfrontira s vojnim autoritetom ili osobama jakog karaktera kakva je bio, na primjer, zamjenik upravnika Savo Todovic. Drugo, za razliku od drugih osoba koje su popunjavale funkcije donekle slicne ovoj optuženog i kojima se bavio ovaj sud, njegovo učešće u tim zločinima bilo je ograniceno na pomaganje i podržavanje krivicnih postupaka drugih.

516. Prvopomenuti moment u nekim bi se okolnostima mogao uracunati kao faktor za ublaženje kazne. Ovo pretresno vijeće, medutim, ne smatra primjerenim ovom predmetu kaznu optuženom ublažiti na osnovu toga što je on tip osobe koja nije imala karakterne snage da se suprotstavi necemu za što je znao da je krivicno ponašanje, onih nad kojima je on u KP domu imao vlast. Optuženi je dobrovoljno prihvatio taj položaj vlasti, a cinjenica da je možda imao problema u sprovođenju vlasti koju je tim položajem dobio u datim okolnostima ne ublažava njegovu odgovornost. Medutim, zbog oba ta pomenuta momenta Pretresno vijeće je cinjenici da je optuženi bio upravnik kao otežavajućem faktoru pripisalo manju težinu nego što bi to ucinilo u nekom drugom slucaju.

517. Tužilac tvrdi da je bilo i drugih otežavajućih okolnosti koje bi trebalo da Pretresno vijeće prihvati. U vezi sa nekim od tih momenata (npr. motive diskriminacije i nacionalnu mržnju svojstvene optuženom), Pretresno vijeće je vec ustvrdilo da se nije uvjerilo da ih dokazi potvrđuju.¹⁵³³ Drugi momenti koje je tužilac iznio kao otežavajuće okolnosti, a kojima se Pretresno vijeće ranije nije pozabavilo, jesu navodi da je optuženi djelovao prvenstveno radi licne koristi i iz želje za društvenim, politickim i radnim napredovanjem, te da je kriv za zloupotrebu vlasti koju je posjedovao.¹⁵³⁴ Pretresno vijeće se nije uvjerilo da su dokazi potvrdili te navode. Kada je razmatralo težinu dokazanih krivicnih djela, Pretresno vijeće je vec uzelo u obzir druge momente koje je tužilac iznio kao otežavajuće okolnosti, npr. povecanu ranjivost direktnih žrtava, dugotrajnost perioda u kojem su se kontinuirano cinili zločini u vrijeme upravnickog mandata optuženog u KP domu, te razmjere dugotrajne tjelesne, psihicke i emocionalne patnje tih žrtava.¹⁵³⁵ Pretresno vijeće smatra da bi bilo nedopustivo te momente dva puta uzeti u obzir kao otežavajuće.

¹⁵³² Dokazni predmet P 459; dokazni predmet D 145A.

¹⁵³³ *Vidi* par. 485 i fusnotu 1493 u ovoj presudi.

¹⁵³⁴ Završni podnesak optužbe, par. 60.

¹⁵³⁵ *Vidi* par. 96 i 144 ove presude.

518. Bilo je dokaza da je optuženi, u prilikama kad bi mu se pojedini zatocenci licno obratili s određenom molbom, postupio na način da je tim zatocenicima pomogao. Bilo je i dokaza o tome da je optuženi cinio pokušaje da poboljša uslove za sve zatocenike boljom opskrbom KP doma hranom. Mada su ti postupci optuženog imali u praksi ogranicene efekte na položaj zatocenih ne-Srba općenito, oni svakako ublažuju kriminalitet optuženog - u usporedbi sa onima koji su mu bili podređeni.

519. Pretresno vijeće je takode uzelo u obzir da je optuženi, prije nego što je imenovan za upravnika KP doma, bio pozitivna licnost i da se nakon isteka mandata upravnika KP doma vratio svojem nastavničkom zvanju nicim ne sugerišuci moguće daljnje krivicno ponašanje. Pretresno vijeće je takode uzelo u obzir dobro vladanje optuženog u Pritvorskoj jedinici od trenutka njegovog hapšenja.

520. Najzad, Pretresno vijeće je optuženom uracunalo stepen saradnje njegovih branilaca sa Vijećem i Tužilaštvom na efikasnom odvijanju sudjenja. Branioci su pazili da ne prekrše svoje obaveze prema optuženom, no time što su se držali okvira samo onih pitanja koja su zaista bila sporna omogućili su da Pretresno vijeće ovo sudjenje završi za mnogo manje vremena nego što bi u protivnom bilo potrebno.¹⁵³⁶

521. Optuženi je naveo još tri olakšavajuće okolnosti koje bi Pretresno vijeće trebalo da prihvati. Prvo, da optuženi, zbog toga što je optužnica protiv njega bila zapečacena,¹⁵³⁷ nije imao nikakvog razloga da slutiti da je optužen, cime nije imao mogućnosti da se dobrovoljno preda. Pretresno vijeće to što se on nije dobrovoljno predao nije uzelo u obzir kao otežavajuću okolnost. Štaviše, Pretresno vijeće ne prihvata objašnjenje optuženog zbog cega je u trenutku hapšenja posjedovao lažnu licnu kartu¹⁵³⁸ te, u skladu s tim, ne prihvata da bi se optuženi bio predao dobrovoljno da je znao za postojanje optužnice. Pretresno vijeće je cinjenicu da se nije sâm predao smatralo neutralnom. Druga dva momenta koja je optuženi istaknuo kao olakšavajuće okolnosti bili su zaključci psihološkog vještacenja da je on licnost sklona da bez dubljeg preispitivanja slijedi naloge i mišljenja drugih, te da anksioznost koja se u njega pojavljuje kad je suocen sa nepoznatim umanjuje njegovu sposobnost da na ispravan način ocjenjuje situaciju u kojoj se našao.¹⁵³⁹ Pretresno vijeće ne smatra da bilo koji od tih nalaza, bez obzira na njihovu prihvatljivost, ima znacenje olakšavajuće okolnosti u ovom predmetu. Prvopomenuti zaključak ne objašnjava zašto optuženi nije ucinio ništa

¹⁵³⁶ Uzimanje u obzir saradnje na efikasnom rješavanju sudskog postupka kao faktora za ublažavanje kazne optuženom ne podrazumijeva da ce, u obrnutom slučaju, nekooperativnost optuženog biti uzeta kao faktor za pooštavanje kazne.

¹⁵³⁷ Što znaci da nije bila objavljena.

¹⁵³⁸ T. 8202; Žarko Vukovic (T. 6778-6779).

¹⁵³⁹ T. 8380-8381.

kada je trebalo da nešto preduzme kako bi spriječio kontinuirano zlostavljanje zatocenika, a drugi zaključak nije nikakvo opravdanje za njegovo ucestvovanje u tim krivicnim djelima tokom dugog vremenskog perioda kada mu je situacija vec prestala biti nepoznata.

522. Žalbeno vijeće je naglasilo da je polazna tacka za svako razmatranje primjerene kazne težina ponašanja optuženog u konkretnom predmetu.¹⁵⁴⁰ Kako je obrazloženo ranije,¹⁵⁴¹ kazna što je valja izreci mora biti odraz težine krivicnog ponašanja optuženog samog po sebi, kako bi se to utvrdilo potrebno je razmotriti specificne okolnosti svojstvene predmetu, kao i oblik i stepen učešća optuženog u krivicnom djelu.¹⁵⁴² Dakle, relevantan je i karakter postupaka drugih za koje, kako je konstatovano, optuženi snosi odgovornost, no ti postupci posmatraju se prvenstveno u odnosu na karakter odgovornosti optuženoga za njih.

523. U ovom predmetu, postupci drugih za koje, kako je konstatovano, optuženi snosi bilo individualnu, bilo krivicnu odgovornost u svojstvu nadređenog, mogu se opisati ovako:

(i) Zatvaranje velikog broja civila ne-Srba, golema vecina kojih su bili Muslimani, uključujući mlade ljude i starce, bolesnike, ranjenike, tjelesne invalide i osobe sa psihickim tegobama. Te osobe bile su zatocene na periode u trajanju od cetiri mjeseca do dvije i po godine. Niko od tih ljudi nije bio optužen ni za kakvo krivicno djelo, njihovo pritvaranje bilo je protivpravno.¹⁵⁴³ Njihovo zatvaranje i dugotrajno zatocenje bilo je diskriminacija na vjerskim odnosno politickim osnovama.¹⁵⁴⁴

(ii) Ti zatoceni civili ne-Srbi bili su smješteni u skucenim uslovima, zbog cega se nisu mogli slobodno kretati po celiji, a nekiput niti spavati ležeci.¹⁵⁴⁵ Bili su izolirani od vanjskog svijeta, nije im bio dozvoljen kontakt sa porodicom,¹⁵⁴⁶ bili su izloženi sramotnim higijenskim uslovima,¹⁵⁴⁷ temperaturama ispod nule u zimi 1992.,¹⁵⁴⁸ hrane su dobivali u kolicinama jedva dovoljnim za preživljavanje, zbog cega su zatocenci znatno gubili na težini, od 20 do 40 kg.¹⁵⁴⁹ Mnogima od zatocenika nije omogucena ljekarska pomoc koja je bila dostupna, a s onima kojima je bila potrebna

¹⁵⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 731.

¹⁵⁴¹ Par. 507 ove presude.

¹⁵⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškic*, par. 852. Citirajući taj paragraf u Drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski* (par. 182) i u Drugostepenoj presudi u predmetu *Delalic* (par. 731), Žalbeno vijeće se pozitivno izjasnilo o tom stavu.

¹⁵⁴³ Par. 116-124 ove presude.

¹⁵⁴⁴ Par. 438 ove presude.

¹⁵⁴⁵ Par. 135 ove presude.

¹⁵⁴⁶ Par. 134 ove presude.

¹⁵⁴⁷ Par. 136 ove presude.

¹⁵⁴⁸ Par. 137-138 ove presude.

¹⁵⁴⁹ Par. 139 ove presude.

hitna intervencija nije se postupalo na primjereni način.¹⁵⁵⁰ Zatoceni ne-Srbi bili su podvrgnuti i psihickom iznurivanju za vrijeme zatoceništva u KP domu.¹⁵⁵¹ Nisu mogli izbjeći da cuju buku premlacivanja i mucenja svojih sudrugova u zatoceništvu, što je mnogima ulilo strag da će sljedeci put na njih doći red za isto,¹⁵⁵² a pokušaji zatocenika da poboljšaju svoje životne uslove bili su nemilosrdno kažnjavani batinama i zatvaranjem u samicu.¹⁵⁵³ Ti uslovi ostavili su takve posljedice da je tjelesno i psihicko zdravlje mnogih od zatocениh ne-Srba narušeno ili uništeno.¹⁵⁵⁴ Suštinski uzrok smrti jednog od tih zatocenika bilo je nepružanje ljekarske pomoci,¹⁵⁵⁵ a 19 drugih zatocenika tpi ozbiljne fizicke i psihicke posljedice života u takvim uslovima u KP domu.¹⁵⁵⁶ Vecina njih mnogo je izgubila na tjelesnoj težini, mnogi su nakon puštanja na slobodu proveli neko vrijeme na bolnickom liječenju, a nekima su još uvijek potrebni stalna terapija lijekovima i ljekarski nadzor. Gotovo svi i dalje pate od nekog od oblika psihickih poremećaja, uključujući napade tjeskobe, nesanicu, nocne more, depresiju ili druga neurotska stanja.¹⁵⁵⁷

(iii) Za vrijeme zatocенja u KP domu, zatocene civile ne-Srbe takode su sistematski tukli i zlostavljali stražari Doma, te vojnici i vojni policajci izvana koji su dolazili u KP dom. Za njihove postupke optuženi *nije* bio odgovoran, ali ulaz u KP dom radi zlostavljanja zatocenika na ovaj način tim su licima omogućavali stražari Doma pod kontrolom optuženog, a za cije postupke on *jeste* bio odgovoran.¹⁵⁵⁸ Više od pedeset tih incidenata premlacivanja imali su dovoljnu težinu da bi se smatrali nehumanim djelima i okrutnim postupanjem.¹⁵⁵⁹ Dodatna dva premlacivanja zatocenika imala su vjersku odnosno politicku osnovu.

524. Iz tih razloga se optuženi proglašava krivim za sljedeca krivicna djela:

- (i) progon kao zlocin protiv covjecnosti na osnovu -
 - (a) zatvaranja i nehumanih djela (životni uslovi), po osnovi individualne odgovornosti, te
 - (b) dva incidenta premlacivanja, po osnovi nadredenosti;

¹⁵⁵⁰ Par. 140-141 ove presude.

¹⁵⁵¹ Par. 142 ove presude.

¹⁵⁵² Par. 143 ove presude.

¹⁵⁵³ Par. 142 ove presude.

¹⁵⁵⁴ Par. 144 ove presude.

¹⁵⁵⁵ Par. 145 ove presude.

¹⁵⁵⁶ Par. 147-165 ove presude. Pretresno vijeće je razmatralo samo slucajeve zatocenika koje je naveo tužilac.

¹⁵⁵⁷ Par. 147-165 ove presude.

¹⁵⁵⁸ Par. 311-320 ove presude.

¹⁵⁵⁹ *Vidi* par. 189-307, 320 ove presude. I u ovoj prilici je Pretresno vijeće uzelo u obzir samo zatocenike koje je tužilac naveo imenom.

- (ii) nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti na osnovu premlacivanja, po osnovi nadredenosti;
- (iii) okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja na osnovu premlacivanja, po osnovi nadredenosti; te
- (iv) okrutno postupanje kao kršenje zakona i obicaja ratovanja na osnovu životnih uslova, po osnovi individualne odgovornosti.

Ove konstatacije krivice za progon po osnovi individualne odgovornosti, ali ne kao kumulativne osude, supsumiraju konstataciju krivice optuženog po osnovi individualne odgovornosti za zatvaranje i nehumana djela kao za zlocine protiv covjecnosti.

525. Tužilac se saglasio s tim da optuženi licno nije ucestvovao ni u jednoj od tih krivicnih radnji, a učešće optuženog u zajednickoj namjeri eventualnog udruženog zlocinackog poduhvata da se ti zlocini pocine nije dokazao. Osnov individualne krivicne odgovornosti optuženog bilo je to što je on, u periodu od približno 15 mjeseci za kojih je bio upravnik ili vršilac dužnosti upravnika KP doma, pomagao i podržavao pocinjenje tih zlocina time što je znao da se oni vrše, te time što je, ne preduzevši kao upravnik ništa u vezi sa tim zlocinima, svjesno u znacajnoj mjeri doprinio kontinuiranom održavanju tih krivicnih djela ohrabrujuci njihove izvršioce.¹⁵⁶⁰

526. Pretresno vijeće je važnost konzistentnosti kazni koje izrice bilo koji konkretni sud imalo na umu kao jedan od temeljnih elemenata u svakom racionalnom i pravicom sistemu krivicnog sudstva.¹⁵⁶¹ To ne znaci da je Pretresno vijeće dužno da u dva predmeta izrekne jednake kazne samo zato što su okolnosti *opcenito* slicne. To bi suzilo znacajni diskrecioni prostor koji svaki sud koji izrice kaznu mora iskoristiti kako bi se osiguralo da bude izrecena kazna primjerena specificnim okolnostima pojedinog predmeta. Medutim, u vecini nacionalnih pravosudnih sistema tokom godina se izgradio odredeni raspon ili obrazac kazni. Iako ih taj raspon ili obrazac ne obavezuje, sudovi su u tim pravosudima dužni da ga uzimaju u obzir kako bi obezbijedili da primjena slobodnog sudijskog nahodenja u pogledu odmjeravanja kazne ne proizvede neopravdane razlike koje bi mogle podriti povjerenje javnosti u integritet ostvarivanja pravde u krivicnim postupcima.¹⁵⁶² U ovom Medunarodnom sudu nije se za sada uspostavio takav raspon ili obrazac, no on ce se s vremenom neminovno profilirati. Zasada se Pretresno vijeće može ugledati samo na kazne koje je Medunarodni sud izricao u okolnostima medusobno *opcenito* slicnim s obzirom kako

¹⁵⁶⁰ Par. 513 ove presude.

¹⁵⁶¹ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 756.

¹⁵⁶² *Ibid*, par. 757.

na krivična djela, tako i na okrivljene te će ipak biti umjesno da Pretresno vijeće to i učini, dakako, uz dužan oprez.¹⁵⁶³

527. Ovaj Međunarodni sud je dosada izrekao kazne samo trima pojedincima za koje bi se moglo reći da su, barem u donekle značajnijoj mjeri, njihovim predmetima bile svojstvene okolnosti koje *bi se mogle* smatrati općenito sličnima okolnostima Milorada Krnojelca. To su Zlatko Aleksovski,¹⁵⁶⁴ Zdravko Mucić¹⁵⁶⁵ i Miroslav Kvočka.¹⁵⁶⁶ Aleksovski i Mucić su imali položaj komandanta logora, a Kvočka je bio zamjenik komandanta koji je ovlaštenja komandanta vršio u njegovoj odsutnosti. Značajna sličnost tih triju predmeta sa ovim koji je pred nama odnosi se na relativno veliku blizinu između komandanta zatvora ili logora i stvarnih izvršilaca zločina počinjenih u tim institucijama. Okolnosti svakog od ova tri slučaja ipak se u nekim pogledima značajno razlikuju od okolnosti predmeta koji ovdje rješavamo.

528. *Zlatko Aleksovski* je bio komandant zatvora-logora Kaonik u periodu od pet mjeseci.¹⁵⁶⁷ Proglašen je krivim za pomaganje i podržavanje zlostavljanja zatocnika prilikom fizičkih pretresa, zlostavljanja zatocnika prilikom ispitivanja nakon bijega jednog od njih, psihickog terorisanja (puštanjem snimaka vriskova putem javnog razglasa noću), te korišćenjem zatocnika kao živog štita i za kopanje rovova.¹⁵⁶⁸ Aleksovski je proglašen krivim i za to što je naredio, poticao, pomagao i podržavao teške oblike nasilja kojem su redovno bila podvrgavana dva pojedinca, nekad i u njegovoj prisutnosti.¹⁵⁶⁹ Pored toga, proglašen je krivicom odgovornim u svojstvu nadređenog za razna djela nasilja koja su stražari počinili u zatvoru.¹⁵⁷⁰ Pretresno vijeće je konstatovalo da je njegovo direktno učešće u počinjenju tih zločina bilo relativno neveliko, da je njegova uloga u ukupno dokazanim zločinima bila sekundarna¹⁵⁷¹ i da je on bio samo sredstvo u kontekstu zločina počinjenih nad bosansko-muslimanskim civilima u dolini Lašve.¹⁵⁷² Žalbeno vijeće je, međutim, naglasilo da je Aleksovski bio upravnik koji je lično učestvovao u fizičkom nasilju nad zatocnicima, a zapravo je temeljem svoje funkcije bio dužan da preduzme korake da ga spriječi ili da za nj kazni: on je kao komandant učinio više od pukog tolerisanja zločina i svojim je direktnim učešćem pružio dodatno ohrabrenje svojim podređenima da cine slične zločine.¹⁵⁷³ Kao komandant, on je imao vlast kojom je takve zločine mogao da spriječi, kao i dužnost da sâm u njima ne

¹⁵⁶³ *Ibid*, par. 758, 798.

¹⁵⁶⁴ IT-95-14/1-A.

¹⁵⁶⁵ IT-96-21-A.

¹⁵⁶⁶ IT-98-30/1-T.

¹⁵⁶⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 174.

¹⁵⁶⁸ *Ibid*, par. 175.

¹⁵⁶⁹ *Ibid*, par. 175.

¹⁵⁷⁰ *Ibid*, par. 177.

¹⁵⁷¹ *Ibid*, par. 236.

¹⁵⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 236-237.

ucestvuje.¹⁵⁷⁴ Prvu kaznu koja je Aleksovskom izrecena Žalbeno vijeće je smatralo jasno neodgovarajućom.¹⁵⁷⁵ Nakon žalbenog postupka, izrecena mu je kazna od sedam godina, što je bila kazna znatno manja od kazne za koju je Žalbeno vijeće smatralo da mu je trebala biti izrecena nakon prvostepenog postupka, a zbog toga što je zbog situacije proizišle iz žalbe tužioca trebalo primijeniti nacelo *non bis in idem*.¹⁵⁷⁶

529. *Zdravko Mucic* je bio komandant logora Celebici u periodu od približno sedam mjeseci. Kroz to vrijeme, on je vršio vlast *de facto* nad zatvorom-logorom, nad zamjenikom komandanta i stražarima, i bio je odgovorno lice za sveukupne nehumane uslove u logoru.¹⁵⁷⁷ Mucic je proglašen krivim na osnovu člana 7(3) za hotimicno lišenje života i ubistvo devet pojedinaca, za hotimicno nanošenje velike patnje ili teške povrede tijela ili zdravlja i za okrutno postupanje u vezi sa još tri pojedinca, te za necovjечно i okrutno postupanje sedam daljnjih pojedinaca.¹⁵⁷⁸ Pretresno vijeće je takode konstatovalo da je on, svojim direktnim učešćem u održanju nehumanih uslova u logoru, kao i time što nije spriječio ili kaznio nasilna djela svojih podređenih, počinio djelo hotimicnog nanošenja velike patnje ili teške povrede tijela i zdravlja, kao i okrutnog postupanja iz člana 7(1).¹⁵⁷⁹ Najzad, u kontekstu toga što svoju vlast komandanta logora nije koristio za puštanje na slobodu zatocenika za koje je znao da su zatvoreni protivpravno, Mucic je proglašen krivim na osnovu člana 7(1) za protivpravno zatvaranje civila.¹⁵⁸⁰ S izuzetkom krivicnih djela nehumanih uslova i protivpravnog zatvaranja, za njega nije konstatovano da je aktivno ucestvovao bilo u kojem od krivicnih djela, ali je utvrđena njegova odgovornost za djela podređenih.¹⁵⁸¹

530. Pretresno vijeće je bilo mišljenja da Mucic nije učinio ništa kako bi spriječio ili kaznio zlostavljanje zatvorenika. Umjesto toga, nocu, kada je bilo najvjerojatnije da će se zlostavljanja odvijati, cesto je izbivao iz logora “ne hajuci za sudbinu ugroženih zatocenika”.¹⁵⁸² Uprkos tome mu je pripisano da jeste znao za njihove zlocine jer je svojim podređenima, svjesnim zanemarivanjem svoje dužnosti da ih nadzire, omogućio da zlostavljaju zatocenike.¹⁵⁸³ Potpuno svjestan što se zbiva, on je ohrabrivao izvršioce tolerišuci te uslove tokom cijelog perioda u kojem je bio komandant logora Celebici.¹⁵⁸⁴ Žalbeno vijeće je naglasilo težinu ishoda tog njegovog propusta u nadzoru

¹⁵⁷³ *Aleksovski Appeal Judgment*, par. 183.

¹⁵⁷⁴ *Ibid*, par. 184.

¹⁵⁷⁵ *Ibid*, par. 183, 186-187.

¹⁵⁷⁶ *Ibid*, par. 190.

¹⁵⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 775.

¹⁵⁷⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 1237.

¹⁵⁷⁹ Ovdje se misli na tacke 46 i 47 Optužnice po kojima je osuđen i na osnovu člana 7(3).

¹⁵⁸⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 748.

¹⁵⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 1240.

¹⁵⁸² *Ibid*, par. 1243.

¹⁵⁸³ *Ibid*, par. 1250.

¹⁵⁸⁴ *Ibid. Vidi i Drugostepenu presudu u predmetu Delalic*, par. 739.

podređenih, koji se prometnuo u ohrabrenje na cinjenje zlocina.¹⁵⁸⁵ Nakon sprovedenog postupka, Mucicu je izrečena kazna od sedam godina, ali, ponavljamo, žalba optužbe je bila podržana. Žalbeno vijeće je naznačilo da bi bila primjerena kazna od oko deset godina,¹⁵⁸⁶ ali – zbog komplikacija uzrokovanih kumulativnim osudama koje su bile krivo artikulirane – Žalbeno vijeće je pitanje odmjerenosti nove kazne vratilo pretresnom vijeću u novom sastavu. Novo Pretresno vijeće je Mucicu izreklo kaznu od devet godina,¹⁵⁸⁷ na koju se on žalio.

531. *Miroslav Kvočka* je bio zamjenik komandanta logora Omarska i u odsustvu komandanta je bio odgovorno lice u logoru.¹⁵⁸⁸ U njegovom slučaju je konstatovano da je pripadao udruženom zlocinackom poduhvatu da se pocine ubistvo, mucenje i batinanje, seksualno zlostavljanje i silovanje, maltretiranje, ponižavanje i psihicko zlostavljanje, te zatvaranje u nehumanim uslovima. Pretresno vijeće je prihvatilo da Kvočka nije aktivno učestvovao ni u jednom od tih zlocina, ali je konstatovalo da je on bio svjestan da se pocinjavu teški zlocini, da je prilikom pocinjenja nekih od tih zlocina i bio prisutan, a ipak je doprinio održanju funkcionisanja logora i time omogućio pocinjenje daljnjih zlocina. Uprkos tome, on nije bio tvorac režima koji je bio uveden. Pretresno vijeće nije bilo sklono da ga proglasi krivim u svojstvu komandanta na osnovu člana 7(3) Statuta. Iz teksta presude ovom Pretresnom vijeću ostaje nejasno na koji način je izveden zaključak da je Kvočki bila svojstvena zajednička namjera potrebna za pripadanje udruženom zlocinackom poduhvatu, a ne da se njegov udio svodi tek na pomaganje i podržavanje. Čini se da presuda polazi od toga da su postojali dokazi da on jeste imao namjeru. Najznacajni faktor u vezi sa Kvočkinom kaznom koji može poslužiti u ovom predmetu jeste to da je on u logoru Omarska radio samo 17 dana. Izrečena mu je kazna od sedam godina.¹⁵⁸⁹

532. Ovo Pretresno vijeće je, uz oprez, uzelo u obzir kazne zasada izrečene pomenutoj trojici vodeći računa o znatnim razlikama u licnom učešću svakog od njih u krivičnim djelima koja su se dogodila, o broju i težini osnovnih incidenata koji cine radnju izvršenja tih krivičnih djela, kao i o tome koliko je ko od njih vremena bio na funkciji komandanta ili vršio dužnosti komandante. Međutim, činjenica da ovaj Međunarodni sud još nije definitivno riješio Mucicev i Kvočkin predmet suštinski je faktor u ocjenjivanju koliko težinu treba pripisati njima izrečenim kaznama, posebno u slučaju Kvočke čiju žalbu na osudu u presudi i presudu o kazni Žalbeno vijeće tek treba da razmatra.

¹⁵⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Delalic*, par. 740.

¹⁵⁸⁶ *Ibid*, par. 853.

¹⁵⁸⁷ *Tužilac protiv Delalica i dr.*, Presuda o kazni, 9. oktobra 2001., par. 44.

¹⁵⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 410.

¹⁵⁸⁹ *Ibid*, par. 695.

533. I na kraju, još jedan faktor koji je Pretresno vijeće uzelo u obzir prilikom odmjeravanja kazne jeste dob optuženog Milorada Krnojelca, koji sada ima 62 godine.

VIII. DISPOZITIV

A. Kazna

IZ GORE NAVEDENIH RAZLOGA, imajući u vidu sve dokaze i argumente stranâ, Statut i Pravilnik, Pretresno vijeće presuđuje i izriče kaznu kako slijedi:

534. Milorad Krnojelac osuđuje se po sljedećim tačkama Optužnice:

Tačka 1 – progon kao zločin protiv čovječnosti (na osnovu zatvaranja, životnih uslova i premlaćivanja), po osnovi individualne odgovornosti i odgovornosti u svojstvu nadređenog.¹⁵⁹⁰

Tačka 5 – nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti (na osnovu premlaćivanja), u svojstvu nadređenog.¹⁵⁹¹

Tačka 7 – okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja (na osnovu premlaćivanja), u svojstvu nadređenog.

Tačka 15 – okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja (na osnovu životnih uslova), po osnovi individualne odgovornosti.

535. Milorad Krnojelac se oslobađa optužbi po sljedećim tačkama.¹⁵⁹²

Tačka 2 – mučenje kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

Tačka 4 – mučenje kao zločin protiv čovječnosti.

Tačka 8 – ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

Tačka 10 – ubistvo kao zločin protiv čovječnosti.

Tačka 11 – zatvaranje kao zločin protiv čovječnosti.¹⁵⁹³

¹⁵⁹⁰ Konstatuje se da je optuženi po članu 7.1 kriv za zatvaranje i životne uslove i, po članu 7.3, za dva incidenta premlaćivanja (par. 5.15 Optužnice u vezi sa Džemom Balicem i par. 5.23 u vezi sa svjedokom FWS-03).

¹⁵⁹¹ Ova osuđujuća presuda ne odnosi se na incidente koji čine osnov optužbe za progon, odnosno incident 5.15 u vezi sa Džemom Balicem te incident 5.23 u vezi sa svjedokom FWS-03.

¹⁵⁹² Tačke 3, 6, 9, 12, 14 i 17, zasnovane na navodima teških povreda Ženevskih konvencija, tužilac je povukao 27. oktobra 2000.

¹⁵⁹³ Na osnovu toga što bi osuđujuća presuda po ovoj optužbi predstavljala nedopustivu kumulaciju.

Tacka 13 – nehumana djela kao zlocin protiv covjecnosti (na osnovu životnih uslova).¹⁵⁹⁴

Tacka 16 – porobljavanje kao zlocin protiv covjecnosti.

Tacka 18 – ropstvo kao kršenje zakona i obicaja ratovanja.

536. Pretresno vijece Miloradu Krnojelcu izrice jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od sedam i po godina.

B. Vrijeme provedeno u pritvoru

537. Milorad Krnojelac je uhapšen **15. juna 1998.** te je slijedom toga u pritvoru dosad proveo tri godine i devet mjeseci. Osudeni ima pravo da mu se taj period uracuna u kaznu koju ima odsluziti po izrecenoj presudi, zajedno sa periodom koji ce provesti u pritvoru do rjesenja predsjednika Medunarodnog suda po pravilu 103(1) u pogledu zemlje u kojoj ce sluziti kaznu. Odreduje se pritvor do izdavanja pomenutog rjesenja.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri cemu se mjerodavnim smatra engleski tekst.

Dana 15. marta 2002.
U Hagu,
Nizozemska

/potpisano/
sudija David Hunt,
predsjedavajuci

/potpisano/
sudija Florence Ndepele Mwachande Mumba

/potpisano/
sudija Liu Daqun

[pecat Medunarodnog suda]

¹⁵⁹⁴ Na osnovu toga što bi osudjuca presuda po ovoj optuzbi predstavljala nedopustivu kumulaciju.

PRILOG I: GLOSAR

Bosna i Hercegovina	Republika Bosna i Hercegovina
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 12. decembar 1977. /prijevod prema <i>Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata s dopunskim protokolima</i> , Narodne novine, Zagreb, 1994./
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava nemedunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva, 12. december 1977. /prijevod prema <i>Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata s dopunskim protokolima</i> , Narodne novine, Zagreb, 1994./
Drugostepena presuda u predmetu <i>Delalic</i>	<i>Tužilac protiv Delalica i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Jelusic</i>	<i>Tužilac protiv Jelisica</i> , IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Kupreškic</i>	<i>Tužilac protiv Kupreškica i drugih</i> , predmet br. 95-16-A, Presuda po žalbi, 23. oktobar 2001.
Drugostepena presuda o kazni u predmetu <i>Tadic</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadica</i> , predmet br. IT-94-1-A & IT-94-1-Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Tadic</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadica</i> , predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.
Džamija Aladža	Najstarija džamija u Foci, u četvrti Aladža
Evropska komisija	Evropska komisija za ljudska prava /European Commission on Human Rights/
Evropski sud	Evropski sud za ljudska prava /European Court of Human Rights/
FWS	svjedok u ovom predmetu (<i>Tužilac protiv Krnojelca</i> , IT-97-25); vidi fusnotu 6

	<i>Krnojelca</i> , IT-97-25); vidi fusnotu 6
ICJ	Medunarodni sud pravde /International Court of Justice/
ILC	Komisija za medunarodno pravo /International Law Commission/
Izveštaj generalnog sekretara	Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993), /Izveštaj generalnog sekretara shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti/, UN Doc S/25704, 3. maj 1993.
JNA	Jugoslovenska narodna armija
Komentar MKCK-a (uz Dopunske protokole)	Sandoz et al. (ur.), <i>Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1997 to the Geneva Conventions of 12 August 1949</i> /Komentar Dopunskih protokola od 8. juna 1997. uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949./, MKCK, Ženeva, 1987.
Komentar MKCK-a (uz IV ŽK)	Pictet (ur.), <i>Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War</i> /Komentar uz Ženevsku konvenciju IV o zaštiti gradanskih osoba u vrijeme rata/, MKCK, Ženeva, 1958.
Konvencija o mucenju	Konvencija protiv mucenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, 10. decembar 1984.
KP dom	Kazneno-popravni dom u Foci
Medunarodni pakt	Medunarodni pakt o gradanskim i politickim pravima, 16. decembar 1966. /prijevod prema <i>Ljudska prava</i> , Medunarodna politika, Beograd, 1988./
Medunarodni sud, MKSJ, Sud, ICTY	Medunarodni sud za krivicno gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja medunarodnog humanitarnog prava pocinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.
MKCK	Medunarodni komitet Crvenog krsta
MKSR, ICTR	Medunarodni sud za krivicno gonjenje osoba odgovornih za genocid i druga teška kršenja medunarodnog humanitarnog prava pocinjena na teritoriji Ruande, te gradana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja pocinjena na teritoriji susjednih država između 1. januara

	1994. i 31. decembra 1994.
Nesporna pitanja	Prosecutor's Submission Related to Rule 65ter(E)(ii) and (iii) /Podnesak tužioca u vezi sa pravilom 65ter(E)(ii) i (iii)/, 16. oktobar 2000.
odbrana	odbrana Milorada Krnojelca
Nimberška povelja	Povelja Medunarodnog vojnog suda za gonjenje i kažnjavanje glavnih njemackih ratnih zlocinaca, Berlin, 6. oktobar 1945.
Nimberška presuda	Presuda Medunarodnog vojnog suda za gonjenje i kažnjavanje glavnih njemackih ratnih zlocinaca, Nürnberg, 30. septembar / 1. oktobar 1946.
Odluka o nadležnosti u predmetu <i>Tadic</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadic</i> , predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutomnoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, 2. oktobar 1995.
Odluka u predmetu <i>Brdanin</i>	<i>Tužilac protiv Brdanina i Talica</i> , predmet br. IT-99-36-PT, Forma dodatno izmijenjene optužnice, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, 26. juni 2001.
Odluka po pravilu 61 u predmetu <i>Martic</i>	<i>Tužilac protiv Martica</i> , predmet br. IT-95-11-R61, odluka, Pregled optužnice u sklopu pravila 61 pravilnika o postupku i dokazima, 8. mart 1996.
Odluka po pravilu 61 u predmetu <i>Nik olic</i>	<i>Tužilac protiv Nikolica zvanog "Jenki"</i> , predmet br. IT-94-2-R61, Pregled optužnice na osnovu pravila 61, Odluka Pretresnog vijeca I, 20. oktobar 1995.
optužba, tužilac	Tužilaštvo MKSJ-a
optuženi	Milorad Krnojelac
Optužnica	Treća izmijenjena optužnica u predmetu <i>Tužilac protiv Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25, 25. juni 2001.
P, D	dokazni predmet optužbe /Prosecution/, dokazni predmet odbrane /Defence/
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Medunarodnog suda
Presuda o kazni u predmetu <i>Tadic</i>	<i>Tužilac protiv Tadic</i> , predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997.

Presuda o kazni u predmetu <i>Todorovic</i>	<i>Tužilac protiv Todorovica</i> , predmet br. IT-95-9/1-S, Presuda o kazni, 31. juli 2001.
Pretpretresni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-PT, Prosecutor's Pre-Trial Brief /Pretpretresni podnesak tužioca/, 16. oktobar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Akayesu</i>	<i>Prosecutor v. Akayesu</i> , ICTR-96-4-T /MKSR, Presuda u predmetu <i>Tužilac protiv Akayesua</i> /, 2. septembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Blaškic</i>	<i>Tužilac protiv Blaškica</i> , predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br.IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Jelisc</i>	<i>Tužilac protiv Jelisica</i> , IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Delalic</i>	<i>Tužilac protiv Delalica i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kayishema i Ruzindana</i>	<i>Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana</i> , ICTR-95-1-T, Judgement /MKSR, <i>Tužilac protiv Kayisheme i Ruzindane</i> , Presuda/, 21. maj 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kordic i Cerkez</i>	<i>Tužilac protiv Kordica i Cerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februara 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Krstic</i>	<i>Tužilac protiv Krstica</i> , predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kunarac</i>	<i>Tužilac protiv Kunarca i drugih</i> , predmet br. 96-23-T & IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kupreškic</i>	<i>Tužilac protiv Kupreškica i drugih</i> , predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kvočka</i>	<i>Tužilac protiv Kvočke i drugih</i> , predmet br. IT-98-30/1-T, Presuda, 2. novembar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Musema</i>	<i>Prosecutor v. Musema</i> , ICTR-96-13-T, Judgement and Sentence /MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Museme</i> /, 27. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Rutaganda</i>	<i>Prosecutor v. Rutaganda</i> , ICTR-96-3-T, Judgement and Sentence /MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv</i>

	<i>Rutagande</i> , 6. decembar 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Tadic</i>	<i>Tužilac protiv Tadic</i> , predmet br. IT-94-1-T, Presuda, 7. maj 1997.
Rimski statut	Rimski statut stalnog Medunarodnog krivicnog suda /Rome Statute of the International Criminal Court/, usvojen u Rimu 17. jula 1998., UN Doc A/CONF. 183/9 /prijevod prema Josipovic-Krapac-Novoselec, <i>Stalni medunarodni kazneni sud</i> , Narodne novine – Hrvatski pravni centar, Zagreb, 2001./
SDA	Stranka demokratske akcije
SDS	Srpska demokratska stranka
SFRJ	Socijalisticka Federativna Republika Jugoslava vija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
Statut	Statut Medunarodnog suda
medunarodni sudovi	MKSJ i MKSR
T.	Transkript pretresa u predmetu <i>Tužilac protiv Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-T
Tokijska povelja	Povelja Medunarodnog vojnog suda za Daleki Istok, Tokio, 19. januara 1946.
zajednicki clan 3	clan 3 zajednicki svim cetirima Ženevskim konvencijama iz 1949.
Završni pretresni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-T, Prosecutor's Final Trial Brief /Završni pretresni podnesak tužioca/, 13. juli 2001.
Ženevska konvencija III	Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949. /prijevod prema <i>Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata s Dopunskim protokolima</i> , Narodne novine, Zagreb, 1994./
Ženevska konvencija IV	Ženevska konvencija IV o zaštiti gradanskih osoba u vrijeme rata od 12. augusta 1949. /prijevod prema <i>Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata s dopunskim protokolima</i> , Narodne novine, Zagreb, 1994./

PRILOG II: ISTORIJAT POSTUPKA

A. Preliminarni postupak

538. Dana 7. juna 1997. Medunarodni sud je pregledao i potvrdio zapecacenu optužnicu protiv Milorada Krnojelca te izdao nalog za hapšenje i nalog za predaju.¹⁵⁹⁵

539. Dana 15. juna 1998. SFOR je pritvorio optuženog i predao ga Medunarodnom sudu. Istoga dana redigovana optužnica postala je javna i takva bila uvedena u sudski registar.¹⁵⁹⁶ Dana 17. juna 1998. predsjednik Medunarodnog suda je predmet dodijelio Pretresnom vijeću II, tada u sastavu: sudija Cassese (predsjedavajući), sudija May i sudija Mumba.¹⁵⁹⁷ Prilikom svog prvog stupanja pred sud, 18. juna 1998., optuženi je izjavio da nije kriv ni po jednoj tacki Optužnice.

540. Dana 16. novembra 1998. za predmet je umjesto sudije Maya imenovan sudija Hunt,¹⁵⁹⁸ a sudiju Cassesea je 1. februara 2000. zamijenio sudija Pocar,¹⁵⁹⁹ umjesto koga je kasnije, 3. aprila 2000., imenovan sudija Liu.¹⁶⁰⁰

541. Dana 24. februara 1999. Pretresno vijeće je, nakon prigovora na formu optužnice koji je uložila odbrana, tužioca uputilo da izmijeni optužnicu.¹⁶⁰¹ Tužilac je Izmijenjenu i dopunjenu optužnicu podnio 25. maja 1999. godine.¹⁶⁰² Nakon novog prigovora odbrane na formu optužnice, te po odluci Pretresnog vijeća od 11. februara 2000.,¹⁶⁰³ tužilac je 2. marta 2000. podnio Drugu izmijenjenu optužnicu.¹⁶⁰⁴ Pretresno vijeće je djelimicno podržalo preliminarni podnesak odbrane s prigovorom na formu Druge izmijenjene optužnice uloženi 11. maja 2000. godine.¹⁶⁰⁵ U Drugoj izmijenjenoj optužnici teretilo se za progon, zatvaranje, nehumana djela, porobljavanje, mucenje i ubistvo kao za zlocine protiv covjecnosti, te za okrutno postupanje, ropstvo, mucenje i ubistvo kao za kršenja zakona i obicaja ratovanja. Tacke koje su teretile za teške povrede povucene su 27. oktobra 2000. godine.¹⁶⁰⁶

¹⁵⁹⁵ Nalog za hapšenje, Nalog za predaju, 17. juni 1997.

¹⁵⁹⁶ Redigovana optužnica, 15. juni 1998.

¹⁵⁹⁷ Nalog predsjednika kojim se predmet *Tužilac protiv Milorada Krnojelca* dodjeljuje Pretresnom vijeću II, 17. juni 1998.

¹⁵⁹⁸ Nalog predsjednika kojim se imenuje sudija u Pretresno vijeće, 16. novembar 1998.

¹⁵⁹⁹ Nalog predsjednika kojim se imenuje sudija u Pretresno vijeće, 1. februar 2000.

¹⁶⁰⁰ Nalog predsjednika kojim se imenuje sudija u Pretresno vijeće, 3. april 2000.

¹⁶⁰¹ Odluka po preliminarnom podnesku odbrane zbog prigovora na formu optužnice, 24. februar 1999.

¹⁶⁰² Podnošenje izmijenjene i dopunjene optužnice od strane tužioca, 25. maj 1999.

¹⁶⁰³ Odluka po preliminarnom podnesku zbog prigovora na formu izmijenjene optužnice, 11. februar 2000.

¹⁶⁰⁴ Podnošenje druge izmijenjene optužnice od strane tužioca, 2. mart 2000.

¹⁶⁰⁵ Odluka o formi Druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000.

¹⁶⁰⁶ Zahtjev da se povuku tacke optužnice po clanu dva, 27. oktobar 2000.

542. Strane su podnijele pretpretresne podneske, optužba 16. oktobra 2000.,¹⁶⁰⁷ te odbrana 21. oktobra 2000. godine.¹⁶⁰⁸

543. Pretresno vijeće je naredilo razne zaštitne mjere za svjedoke na osnovu pravila 75, uključujući korišćenje pseudonima, zaklanjanje svjedoka od publike te izoblicenje slike i glasa.¹⁶⁰⁹

B. Glavni pretres

544. Glavni pretres je počeo 30. oktobra 2000. godine. Izvođenje dokaza optužbe trajalo je do 4. aprila 2001., a odbrana je sa izvođenjem svojih dokaza započela 1. maja i završila 4. jula 2001. godine. Pretresno vijeće je zasjedalo ukupno 76 dana.

545. Dana 26. januara 2001., Pretresno vijeće je odbrani odobrilo ljekarski pregled Krnojelca.¹⁶¹⁰ Dana 5. februara 2001. Vijeće je potvrdilo da će vještacenje obaviti dva ljekara, jedan koga je predložila odbrana i jedan koga je predložila optužba.¹⁶¹¹ Izvještaj svog ljekara vještaka (povjerljivi) tužilac je podnio 17. marta 2001., a odbrana svoj 28. juna 2001. godine.¹⁶¹²

546. Tokom sudenja izdavani su novi nalozi za zaštitu svjedoka.

547. Saslušano je četrdeset i pet svjedoka optužbe, te trideset svjedoka odbrane. U nekim slučajevima, Pretresno vijeće je iskaze dobivalo putem konferencijskog video-linka. Tužilac je u postupku pobijanja pozvao jednog svjedoka, a odbrana na pobijanje nije odgovorila nikakvim dokazima.

548. Treća izmijenjena optužnica (Optužnica) podnesena je 25. juna 2001. godine.¹⁶¹³ Optuženi je potvrdio da se ne osjeća krivim ni po jednoj tacki.¹⁶¹⁴

549. Dana 20. juna 2001. tužilac je podnio zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza,¹⁶¹⁵ da bi ga 25. juna 2001. povukao.¹⁶¹⁶

¹⁶⁰⁷ Pretpretresni podnesak optužbe, 16. oktobar 2000.

¹⁶⁰⁸ Pretpretresni podneska okrivljenog Milorada Krnojelca, 21. oktobar 2000.

¹⁶⁰⁹ Zahtjev Tužilaštva za zaštitu svjedoka, 16. juni 1998 i Nalog po zahtjevu Tužilaštva za zaštitu žrtava i svjedoka, 6. oktobar 1998.

¹⁶¹⁰ Nalog za ljekarski pregled optuženog Milorada Krnojelca, 26. januar 2001.

¹⁶¹¹ Nalog u vezi sa ljekarskim pregledom, 5. februar 2001.

¹⁶¹² Dokazni predmet P 459; dokazni predmet D 145A, (T. 7968).

¹⁶¹³ Drugi zahtjev tužioca za podnošenje Treće izmijenjene optužnice, 25. juni 2001. Ova optužnica se poziva na sve priloge podnesene uz Drugu izmijenjenu optužnicu i uključuje ih u svoj sadržaj.

¹⁶¹⁴ T. 7765.

¹⁶¹⁵ Zahtjev da optužba započne s izvođenjem novih dokaza, 20. juni 2001.

¹⁶¹⁶ T. 7553.

550. Završne podneske strane su podnijele 13. jula 2001., a završne riječi Vijeće je saslušalo 19. i 20. jula 2001. godine.